

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Φυσιοπολιτισμός του Κήπου και Αστική Κηπουρική στη Σύγχρονη Πόλη του Βόλου

ΘΑΛΕΙΑ ΜΑΡΟΥ

ΒΟΛΟΣ 2023

Φυσιοπολιτισμός του Κήπου και Αστική Κηπουρική στη σύγχρονη πόλη του Βόλου

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Θάλεια Μάρου

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή: Ζήσης Κοτιώνης, Καθηγητής Π.Θ.

Νικόλαος Αναστασόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Ε.Μ.Π

Μαρία Παρταλίδου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Α.Π.Θ

ΒΟΛΟΣ 2023

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η αστική οικιακή κηπουρική άρχισε να με απασχολεί θεωρητικά και πρακτικά εδώ και μερικά χρόνια. Όταν άρχισα να παρατηρώ μέσα στην πόλη που ζω, το Βόλο, την παρουσία κήπων και μπαχτσέδων σε διάφορες γειτονιές της. Αυτές οι εικόνες και η πρακτική της αστικής κηπουρικής για μια πόλη της ελληνικής επαρχίας, μια μεσαία ελληνική πόλη όπως αλλιώς θα το λέγαμε, δεν είναι κάτι πρωτόγνωρο, ειδικά σε περιφερειακές συνοικίες και κοντά στα ασαφή όρια του αστικού ιστού. Όμως τέτοιοι κήποι άρχισαν να ξεφυτρώνουν και σε πιο κεντρικές γειτονιές, σε αυλές, σε ταράτσες και μπαλκόνια, σε κενά οικόπεδα, αλλά και σε κοινόχρηστους χώρους, π.χ. σε πεζοδρόμια, σαν μικρές πράσινες ψηφίδες στο μωσαικό του αστικού ιστού. Άρχισα να διαβάζω για την αστική κηπουρική, την παγκόσμια ιστορία της, τα κινήματα, τις πολιτικές και ιδεολογικές συνδέσεις με τη διεκδίκηση του αστικού δημόσιου χώρου, την οικολογία, την τροφή.

Συγχρόνως και μέσα σε αυτό το κλίμα, αποφασίσαμε με τον σύζυγό μου να γίνουμε «αστικοί κηπουροί» και να φυτέψουμε το δικό μας λαχανόκηπο στο κενό οικόπεδο πίσω από το σπίτι μας, σχεδόν παράνομα, χωρίς άδεια, ο οποίος καρπίζει από τότε κάθε καλοκαίρι.

Έτσι αυτό το πεδίο έρευνας ήρθε να αποτελέσει τόπο συνάντησης των βασικών μου σπουδών στη δασολογία και το περιβάλλον, των μεταπτυχιακών στον περιβαλλοντικό σχεδιασμό πόλεων, με τα πεδία που «καλλιεργούνται» στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στο Βόλο. Και πράγματι, η αστική οικιακή κηπουρική είναι ένα αντικείμενο που αναγιγνώσκεται μόνο με διεπιστημονικότητα, ώστε να αποκαλυφθούν οι αλληλεπιδράσεις της και οι συνδέσεις. Αντίστοιχα η τροφή, είναι ένα υλικό απείθαρχο που οι επιδράσεις του διαχέονται από τον πολιτισμό και την καθημερινή ζωή, στο χώρο, την οικολογία, την οικονομία, την υγεία, τη βιωσιμότητα. Παρακολουθώντας τα ενεργήματα των αστικών οικιακών κηπουρών καθώς και τη σύμπραξή τους με ζωντανές και υλικές υπάρξεις, μου αποκαλύφθηκε ένας ολόκληρος κόσμος που αναπτύσσεται γύρω από την παραγωγή και κατανάλωση της τροφής στην ιδιωτική σφαίρα με πολλαπλές αντανακλάσεις που αφορούν τη συμβίωση ανθρώπων και μη ανθρώπινων.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Αν και η διδακτορική διατριβή θεωρείται ένα ατομικό πόνημα, εντούτοις, η εμπειρία μου με έκανε να αντιληφθώ ότι η προσπάθεια αυτή, εκτός από την προσωπική προσήλωση που απαιτεί, ενεργοποιείται από ένα πλέγμα συμβολών άλλων ανθρώπων για να αποδώσει τα αποτελέσματά της. Και είναι θαυμάσια και πολύ συναισθηματική η στιγμή αυτή της ολοκλήρωσης, του απολογισμού και της ευγνωμοσύνης.

Πρώτο απ' όλους, θέλω να ευχαριστήσω εγκάρδια τον επιβλέποντά μου Ζήση Κοτιώνη, που από την πρώτη στιγμή πίστεψε σε μένα, με ενθάρρυνε και με στήριξε σε όλη την πορεία της δουλειάς. Οι συμβουλές και οι ιδέες του πάντα μου άνοιγαν ένα καινούργιο μονοπάτι στο λαβύρινθο της έρευνας. Η εκπόνηση της διατριβής μου έδωσε την ευκαιρία να γνωρίσω δύο μοναδικούς ανθρώπους που στάθηκαν πολύ υποστηρικτικά δίπλα μου σε όλη αυτή την προσπάθεια: τη Μαρία Παρταλίδου, μέλος της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, που μου πρόσφερε πολύ από τον πολύτιμο χρόνο της για συζητήσεις πάνω σε ζητήματα μεθοδολογικά, δεοντολογικά, επί του περιεχόμενου και της δομής της διατριβής, και το Νικόλα Αναστασόπουλο, επίσης μέλος της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, για τις κουβέντες μας από τα πρώτα στάδια της εκπόνησης της και τις εύστοχες παρατηρήσεις του σχετικά με τους στόχους της έρευνας, και την έρευνα πεδίου. Θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου και στους δύο.

Νιώθω την ανάγκη, να ευχαριστήσω το Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, όχι μόνο για τον αποκλειστικό χρόνο που μου έδωσε για την ολοκλήρωση αυτής της διδακτορικής διατριβής, αλλά και για το γόνιμο, ευρύ, ανοιχτό, επιστημονικό περιβάλλον στο οποίο με μύησε και με ενέπνευσε καθοριστικά.

Θερμές ευχαριστίες θέλω να απευθύνω σε όλους εκείνους τους ανθρώπους που συμμετείχαν στην έρευνα, μου άνοιξαν την πόρτα του κήπου τους και μου επέτρεψαν να μπω στον κόσμο του, αφιερώνοντας χρόνο για να μου μιλήσουν. Χωρίς τη δική τους βοήθεια δεν μπορούσε να γίνει η έρευνα αυτή.

Πυλώνας αυτής της προσπάθειας υπήρξε αναμφίβολα ο σύζυγός μου Πάντος. Αθόρυβος υποστηρικτής, υπομονετικός ακροατής όλων όσων με απασχολούσαν όλα αυτά τα χρόνια, πολύτιμος συνομιλητής, αλλά και επίμονος αστικός κηπουρός, ήταν εκείνος που με εμπύχωνε και μου έδινε σιγουριά. Αυτή η εργασία είναι αφιερωμένη σε εκείνον με πολλή αγάπη.

Τέλος, ευχαριστώ πολύ τα αγόρια μου, που με βοήθησαν ουσιαστικά και έμπρακτα σε δύσκολες ώρες. Το Χάρη για τις συμβουλές του σχετικά με ζητήματα μορφοποίησης και γραφιστικής του κειμένου, τον Άγγελο και την αγαπημένη μου Ιωάννα για τη σχεδιαστική συμβολή τους.

Στον Πάντο

Πίνακας περιεχομένων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	15
ΒΟΛΟΣ	21
ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ	23
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ.....	24
<i>Η δόμηση και η σχέση δημόσιου ιδιωτικού χώρου</i>	27
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	30
Ο ΔΙΑΤΡΟΦΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΒΟΛΟ	31
ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ	35
Η ΣΧΕΣΗ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΜΕ ΤΗ «ΦΥΣΗ» ΣΤΟΥΣ ΑΣΤΙΚΟΥΣ ΦΥΣΙΟΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥΣ.....	36
ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ	38
Η «ΣΥΝΑΦΕΙΑ ΜΕ ΤΗ ΦΥΣΗ»	41
Η ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΣΤΙΚΟΥΣ ΟΙΚΙΑΚΟΥΣ ΚΗΠΟΥΣ.....	42
ΜΕΛΕΤΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΟΙΚΙΑΚΟ ΚΗΠΟ ΜΕ ΤΗΝ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΔΡΩΝΤΟΣ ΔΙΚΤΥΟΥ (ACTOR NETWORK THEORY, ANT)	46
ΘΕΩΡΙΑ	47
MORE THAN HUMAN	48
ΦΥΣΙΟΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	52
<i>Οι «Φυσιοπολιτισμοί» (Naturcultures) της Donna Haraway</i>	52
<i>Ο Φυσιοπολιτισμός (Natureculture) μέσα από το βλέμμα του Bruno Latour</i>	55
Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΔΡΩΝΤΟΣ ΔΙΚΤΥΟΥ. ACTOR NETWORK THEORY (ANT).....	58
ΦΡΟΝΤΙΔΑ (CARE)	65
<i>Θεωρία της Φροντίδας</i>	65
<i>Φροντίδα και More than human κόσμοι</i>	68
ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ	71
<i>Θεωρία της Καθημερινής Ζωής</i>	71
<i>Η καθημερινή Ζωή μέσα από το θεωρητικό λόγο του Michel de Certeau</i>	73
<i>Faire la cuisine (Doing Cooking). Η μαγειρική και άλλες πρακτικές του οικείου και καθημερινού</i>	80
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	84
Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	85
Η ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	85
ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	86
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	86
ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ.....	87
ΗΜΙΔΟΜΗΜΕΝΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ.....	89
ΔΕΙΓΜΑ	92
ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	96
ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΡΕΥΝΑΣ ΠΕΔΙΟΥ	103
ΑΣΤΙΚΟΙ ΟΙΚΙΑΚΟΙ ΚΗΠΟΙ	104

<i>Γενικές επισημάνσεις</i>	104
<i>Οι 16 αστικοί οικιακοί κήποι</i>	104
<i>Φυσιοπολιτισμικοί χάρτες των αστικών οικιακών κήπων</i>	124
<i>Διαγραμματικές απεικονίσεις φυσιοπολιτισμικών χαρτών αστικών οικιακών κήπων δείγματος</i>	127
ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΚΗΠΟΥΡΙΚΗΣ	160
<i>Ρυθμοί και εκδοχές του Πράττειν στον αστικό οικιακό κήπο</i>	160
<i>Πρακτικές και Τρόποι της Κηπουρικής</i>	164
<i>Προετοιμάζοντας το φυτευτικό υπόστρωμα</i>	164
<i>Σπόροι και φυτώρια</i>	166
<i>Φυτεύοντας</i>	169
<i>Οικολογικές πρακτικές. Η διαχείριση του νερού</i>	171
<i>Οικολογικές πρακτικές. Λίπανση και προστασία των φυτών από ασθένειες</i>	175
<i>Ξεχορτάρισμα</i>	181
<i>Προστασία του αστικού οικιακού κήπου από τις ακραίες αστικές μικροκλιματικές συνθήκες</i>	186
<i>Συγκομιδή και Συντήρηση προϊόντων αστικού οικιακού κήπου</i>	189
<i>Κηπουρική, Μαγειρική, Φαγητό</i>	194
ΕΝΕΡΓΟΙ ΔΡΑΣΤΕΣ ΣΤΟ ΦΥΣΙΟΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΟΙΚΙΑΚΟΥ ΚΗΠΟΥ	201
<i>Άνθρωποι</i>	201
<i>Κίνητρα για αστική οικιακή κηπουρική</i>	201
<i>Συναισθήματα και Αισθήσεις</i>	207
<i>Αστική οικιακή κηπουρική, γειτονιά, ταυτότητα, καθημερινή ζωή</i>	212
<i>Αστική Οικιακή Κηπουρική και Πολιτισμικές Εναποθέσεις: Μνήμες, βιώματα, επαναλαμβανόμενες οικογενειακές πρακτικές</i>	216
<i>Πέρα από τον άνθρωπο</i>	221
<i>Η ενεργός δράση των Φυτών</i>	221
<i>Η ενεργός δράση των Ζώων</i>	227
<i>Ο Χώρος και η συμβολή του στο δρων δίκτυο του αστικού οικιακού κήπου</i>	238
<i>Η ενεργός δράση των Πραγμάτων</i>	246
<i>Η Φροντίδα ως ενεργός συνδεδετικός ιστός</i>	253
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	258
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	268

Εικόνες

Εικόνα 1. Βασικές λειτουργίες Βόλου	25
Εικόνα 2. Περιφερειακές ενότητες Βόλου (Φ.Ε.Κ. 237/ΑΑΠ/2016).....	26
Εικόνα 3. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο της Ρούλας. ...	105
Εικόνα 4. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Βύρωνα και της Ζήνας.....	106
Εικόνα 5. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Μάνου. ...	107
Εικόνα 6. Κάτοψη και τομή γύρω από τον κήπο της Βιβής.	108

Εικόνα 7. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Ρολάν.....	109
Εικόνα 8. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο της Βέρας.	110
Εικόνα 9. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Κώστα.....	111
Εικόνα 10.Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Γιάννη και της Αγγελικής.	113
Εικόνα 11. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Λεωνίδα.	114
Εικόνα 12. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Μάκη.	115
Εικόνα 13. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Μάκη.	117
Εικόνα 14. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο της Τασούλας.	118
Εικόνα 15. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Stan.	119
Εικόνα 16. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Γιώργου και της Νόρας.....	120
Εικόνα 17. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο της Σοφίας...	121
Εικόνα 18. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Πολύκαρπου.	123

Πίνακες

Πίνακας 1. Συντελεστής δόμησης, πυκνότητα και ποσοστό των περιφερειακών ενοτήτων του Βόλου σύμφωνα με το νέο ΓΠΣ (Φ.Ε.Κ. 237/ΑΑΠ/2016).	26
Πίνακας 2. Ποσοστό Δημόσιου Χώρου στο σύνολο της Αστικής Επιφάνειας Βόλου.	30
Πίνακας 3. Ισοζύγιο σε χώρους αστικού πρασίνου	30
Πίνακας 4. Διαστρωμάτωση δείγματος.	91
Πίνακας 5. Θεματική Ομπρέλα Κωδικών	101

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διδακτορική διατριβή αυτή, έχει ως στόχο να ερμηνεύσει τον αστικό οικιακό κήπο ως φυσιοπολιτισμικό δίκτυο, ώστε να αναδείξει το ρόλο και τις δυναμικές της αστικής οικιακής κηπουρικής για την καθημερινή ζωή στις γειτονιές της πόλης. Παράλληλα έχει πρόθεση να διερευνήσει το αποτύπωμα των κήπων στην αστική ανθεκτικότητα και τις μεταβολές που η ύπαρξή τους πιθανόν προκαλεί στο φυσιοπολιτισμό της πόλης.

Η έρευνα που πραγματοποιείται στο πλαίσιο της διατριβής, επιχειρεί στην ουσία μια χαρτογράφηση των διαφορετικών υπάρξεων και σχέσεων που αναπτύσσονται στον αστικό οικιακό κήπο, διαμορφώνοντας εντέλει ενεργήματα που υλοποιούνται στο πλαίσιο της χωρικότητας του. Μιας χωρικότητας σχεδόν πάντα συνυφασμένης με τον οικείο χώρο της κατοικίας, ή κάποιο οικειοποιημένο χώρο, που όμως συνδέεται με πρακτικές και συνήθειες της κατοίκησης και της «θηλυκής» όψης της καθημερινής ζωής (Schor, 1992)¹.

Αναδεικνύονται έτσι ενεργήματα, πρακτικές, ρουτίνες του καθημερινού της αστικής ζωής, ιδωμένα πέρα από τα ισχυρά δίπολα της μοντέρνας σκέψης. Οι διαχωρισμοί Πόλης/Υπαιθρου, Αγροτικού/Αστικού, Φύσης/Πολιτισμού, Ανθρώπων/Μη Ανθρώπινων αποδομούνται και διευρύνουν το οπτικό μας πεδίο, κάνοντας ορατές συγκλίσεις και συνυπάρξεις. Παράλληλα αναδύονται συνδέσεις με όχημα τον πολιτισμό της τροφής, που μεταφέρονται από την ύπαιθρο στην πόλη, «ενεργοποιούνται» μέσα από την αστική οικιακή κηπουρική και εμπλουτίζουν την εργαλειοθήκη του κατοίκου του αστικού ιστού.

Μπορεί η αστική οικιακή κηπουρική, σαν ένας μικρός παραπόταμος στο κυρίαρχο ρεύμα του αστικού διατροφικού συστήματος, υπενθυμίζοντας δυνατότητες για εναλλακτικές, βιώσιμες πρακτικές, να επηρεάσει τα διατροφικά, οικολογικά, ανθρωπολογικά, κοινωνικά χαρακτηριστικά της πόλης;

Πως συνδιαμορφώνεται η συμβίωση και η συνέργεια ανθρώπων και μη ανθρώπινων στον αστικό οικιακό κήπο; Πως αρθρώνονται οι συνδέσεις όλων των παραπάνω δίνοντας στον αστικό οικιακό κήπο τη μορφή και το αποτύπωμά του;

¹ Η Schor (1992) διαχωρίζει τις θεωρητικές προσεγγίσεις της Καθημερινής Ζωής, τη «θηλυκή» που συνδέει το καθημερινό με τις τελετουργίες που σχετίζονται παραδοσιακά με την ιδιωτική σφαίρα και την «αρσενική» προσέγγιση που τοποθετεί το καθημερινό στο δημόσιο χώρο.

Είναι άραγε η αστική οικιακή κηπουρική σε μια μεσαία ελληνική πόλη όπως ο Βόλος, ένα όχημα για την επίτευξη της αστικής διατροφικής, πολιτισμικής ανθεκτικότητας; Αυτά είναι τα ερωτήματα που διέπουν την έρευνα και αποτέλεσαν το έναυσμα για την εργασία αυτή.

Η διατριβή περιλαμβάνει αρχικά ένα κεφάλαιο σχετικό με τη φυσιογνωμία της πόλης του Βόλου, τα πολεοδομικά, πληθυσμιακά, οικονομικά χαρακτηριστικά της και κάποια στοιχεία για το διατροφικό της πολιτισμό. Στη συνέχεια γίνεται μια βιβλιογραφική επισκόπηση όσον αφορά τη σχέση του *Ανθρώπου* με τη *Φύση* στους Αστικούς Φυσιοπολιτισμούς, την έννοια της *Αστικής Ανθεκτικότητας*, της *Συνάφειας με τη Φύση*. Ακολουθούν αναφορές σε δημοσιευμένα ερευνητικά δεδομένα για τους Αστικούς Οικιακούς Κήπους και την Αστική Οικιακή Κηπουρική και δίνεται έμφαση σε εκείνες τις έρευνες που μελετούν τα παραπάνω αντικείμενα με βάση τη Θεωρία του Δρώντος Δικτύου. Το επόμενο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στις θεωρητικές βάσεις της έρευνας. Η ερευνητική προσέγγιση αντλεί την τεκμηρίωσή της και υποστηρίζεται από την *more than human*² σκέψη. Απορρίπτοντας δυιστικές λογικές, στηρίζεται στις έννοιες της «*συλλογικότητας*» ως μια σύνδεση ανθρώπων και μη ανθρώπινων οντοτήτων και του «*κοινωνικού*», ως μια σειρά ενώσεων μεταξύ ετερογενών στοιχείων (Latour 2005), όχι μόνο ως χαρακτηριστικό των ανθρώπινων οντοτήτων, αλλά ως μια συνθήκη που προκύπτει μέσα από τις συσχετίσεις ανθρώπινων και μη ανθρώπινων, αντικειμένων και άλλων οντοτήτων (Latour 2005). Έτσι στη συζήτηση μπαίνει η έννοια του «*Φυσιοπολιτισμού*» όπως αυτή αποδίδεται από τη Haraway (1991, 2003, 2008) και τον Latour (2000). Η *Θεωρία της Φροντίδας* (Tronto, 1993, 1998, 2013) λειτουργεί ως υπόβαθρο για τον αναστοχασμό της αστικής οικιακής κηπουρικής, ως μιας πρακτικής της *Καθημερινής ζωής* (De Certeau et al. 1998) που αλληλεπιδρά με τις πρακτικές που διαδραματίζονται στο χώρο της κατοικίας και της γειτονιάς.

Ο αστικός οικιακός κήπος αντιμετωπίζεται ως ένα οιωνεί αντικείμενο (Latour, 2000 [1991]), ένα πλέγμα (Morton, 2010), ένα συναρμολόγημα (Deleuze, 1987). Η ανάλυση του γίνεται με βάση τη *Θεωρία του Δρώντος Δικτύου* (*Actor Network Theory*)

² Ο όρος χρησιμοποιείται στα αγγλικά ακόμη και στην ελληνική βιβλιογραφία, αφού η μετάφρασή του «περισσότερο από τον άνθρωπο» δεν αποδίδει καλά την εννοιολογική σημασία και τη θεωρητική φόρτισή του.

(Latour, 2000 [1991]), οδηγώντας σε μια χαρτογράφηση των «κοινωνικών» σχέσεων μεταξύ ανθρώπων, μη ανθρώπινων, ζωντανών, υλικών, άυλων ιδεών, συναισθημάτων, συνηθειών κα., αντιμετωπίζοντάς τα όλα ως ενεργητικές οντότητες (Cerulo, 2009: σ. 533) που συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν.

Έπεται το κεφάλαιο της Μεθοδολογίας, όπου περιγράφονται στοιχεία για το πεδίο έρευνας, την πόλη του Βόλου δηλαδή, τη μεθοδολογική προσέγγιση, τα ερευνητικά εργαλεία και το δείγμα. Συμπεριλαμβάνονται επίσης πίνακες με τις έννοιες/κωδικούς που προέκυψαν από την κωδικοποίηση του προφορικού υλικού των συνεντεύξεων.

Στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζονται και αναλύονται τα αποτελέσματα της Έρευνας Πεδίου. Αυτά προέκυψαν από την επεξεργασία των δεδομένων που συγκεντρώθηκαν από το προφορικό υλικό των συνεντεύξεων που κωδικοποιήθηκε και τις παρατηρήσεις της ερευνήτριας κατά τις επισκέψεις της στους κήπους του δείγματος. Αρχικά, γίνεται μια κειμενική περιγραφή των 16 αστικών οικιακών κήπων, όπου παρουσιάζονται η τυπολογία τους, ο χώρος στον οποίο είναι εγκατεστημένοι, αλλά και κάποια ανθρωπολογικά τους χαρακτηριστικά. Ακολουθεί μια διαγραμματική απεικόνιση των φυσιοπολιτισμών των 16 κήπων, που η ερευνήτρια ονομάζει φυσιοπολιτισμικούς χάρτες. Η λογική των φυσιοπολιτισμικών χαρτών επεξηγείται με βάση το θεωρητικό πλαίσιο. Η ανάλυση των αποτελεσμάτων είναι δομημένη σε υποκεφάλαια που επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στις διαφορετικές οντότητες που βρίσκονται σε κοινωνικές συνδέσεις στο δίκτυο του αστικού οικιακού κήπου, και εντέλει τα ενεργήματα, τις πρακτικές της αστικής οικιακής κηπουρικής. Η Φροντίδα ως ενεργός συνδετικός ιστός στον φυσιοπολιτισμό του αστικού οικιακού κήπου, αναλύεται ξεχωριστά στο κεφάλαιο αυτό.

Η ποιοτική έρευνα, που αξιοποιείται ως ερευνητική μεθοδολογία, δίνει τη δυνατότητα ή ίδια η έρευνα να ανατροφοδοτήσει τη θεωρία. Παρά το γεγονός ότι τέθηκαν βασικοί θεωρητικοί άξονες, σημειακά, τα αποτελέσματα της έρευνας, στο κεφάλαιο αυτό, ενεργοποιούν διάλογο με τη θεωρία.

Ακολουθεί το τελευταίο κεφάλαιο της διδακτορικής διατριβής, όπου καταγράφονται τα συμπεράσματα της, ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης της θεωρητικής τεκμηρίωσης και της ανάλυσης των αποτελεσμάτων. Το παράρτημα συγκροτείται από το υλικό των συνεντεύξεων την κωδικοποίησή του και φωτογραφικό υλικό από τους αστικούς οικιακούς κήπους του δείγματος της έρευνας.

ΒΟΛΟΣ

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Ο Βόλος, είναι μία μεσαία ελληνική πόλη, κατοικημένη από πληθυσμούς με έντονες αγροτικές καταβολές αλλά και πολύ ισχυρό το προσφυγικό στοιχείο (Δημόγλου Α., 1999, Χαστάογλου Β. 2002). Το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων, κατάγονται είτε από τα χωριά του Πηλίου και του Θεσσαλικού κάμπου, είτε είναι απόγονοι των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στην πόλη στις αρχές του 20^{ου} αι. από τη Μικρά Ασία και την Καππαδοκία. Σύμφωνα με περιγραφές που συναντά κανείς σε άρθρα εφημερίδων και κείμενα για την πόλη του Βόλου, στο πρώτο μισό του 20ου αι. οι περιφερειακές γειτονιές της πόλης που δεν είχαν ακόμη πλήρως αστικοποιηθεί «έχουν διπλή όψη: αστική και εξοχική, όψη πόλης και χωριού» (Παπαιωάννου κ.α., 1959). Όπως αναφέρει η Χαστάογλου (2007), ο Βόλος ιδρύθηκε το 19^ο αι. από πηλιορείτες εμπόρους, μέσα από το μετασχηματισμό της μεσαιωνικής πολίχνης που προϋπήρχε, σε εμπορική πόλη. Με ταχείς ρυθμούς ενσωμάτωσε μια ακμάζουσα βιομηχανία. Την ακμή της πόλης στις αρχές του 20^{ου} αι. δεν αναστέλλει η προσφυγική εγκατάσταση, αλλά ενισχύει το χαρακτήρα της πόλης και τροφοδοτεί με άφθονα εργατικά χέρια. Την εξέλιξη της σημάδεψε επίσης, η ισοπέδωσή της από τους σεισμούς τη δεκαετία του 50 και η εκ νέου ανοικοδόμησή της, στην οποία βασίζεται κατά πολύ η σύγχρονη φυσιογνωμία της πόλης. Η έντονη αποβιομηχάνιση και οι συνθήκες της μεταβιομηχανικής περιόδου της πόλης, αποτελούν επίσης μεγάλης σημασίας παράγοντες στην ανάπτυξή της. Συγχρόνως, η σύγχρονη μορφή της καθορίζεται από τη « διπλή επαφή της με το Πήλιο και τη θάλασσα, αλλά και το ίδιο το συντακτικό της, τη στενότητα των δημοσίων χώρων, την ανάμιξη των χρήσεων, τη συνύπαρξη μονοκατοικιών και πολυκατοικιών, τη συμπύκνωση των κεντρικών λειτουργιών και τη σπανιότητα των ελεύθερων χώρων, που μοιάζουν περισσότερο με απομεινάρια των συνεχών αλλαγών της πόλης παρά με προσχεδιασμένα αποθέματα γης» (Χαστάογλου, 2002, σελ. 225). Από τη δεκαετία του 90 στο νέο χαρακτήρα και την ταυτότητα της πόλης, σημαντικό ρόλο έπαιξε η ανάπτυξη του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Το κτιριακό του δυναμικό αναπτύχθηκε σε διάσπαρτες στην πόλη ανενεργές βιομηχανικές κτιριακές μονάδες που αναπλάστηκαν και επαναχρησιμοποιήθηκαν. Σήμερα, η ανάπτυξη των κτιριακών εγκαταστάσεων του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας που συνεχίζεται, αποτελεί σχεδόν τη μοναδική

αναπτυξιακή εξέλιξη στο δημόσιο χώρο της πόλης, η οποία τα τελευταία χρόνια αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα αέριας ρύπανσης λόγω της λειτουργίας μεγάλων βιομηχανικών μονάδων παραγωγής τσιμέντου και χάλυβα στα όρια του αστικού ιστού.

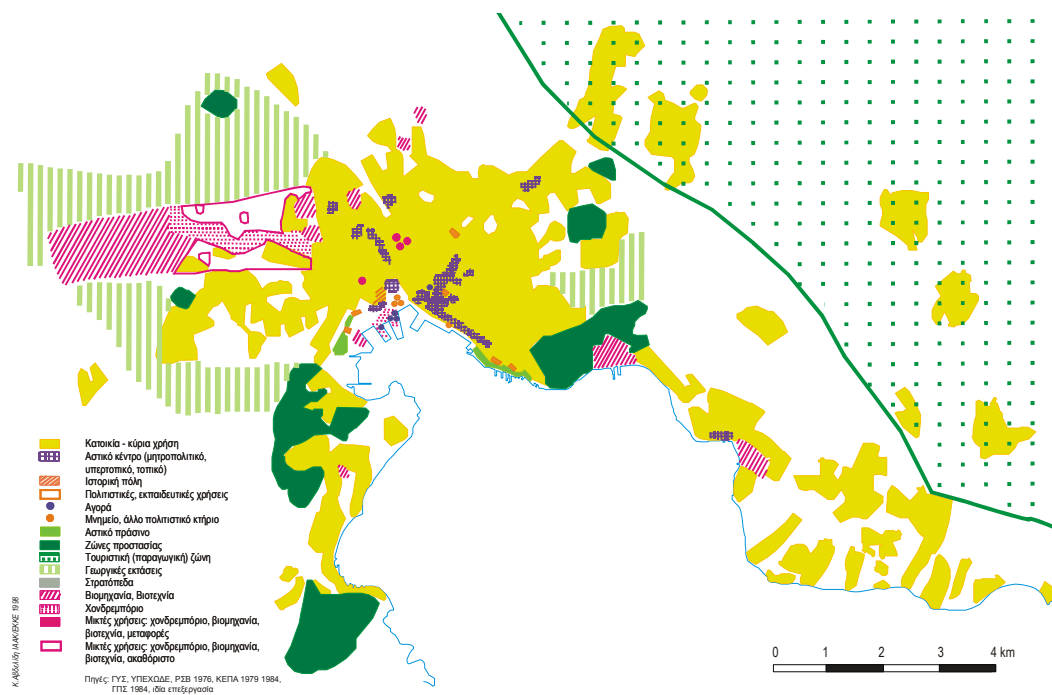
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Σύμφωνα με την ΕΛ.ΣΤΑΤ (2014) κατά την απογραφή 2011, ο Βόλος είχε πληθυσμό 144.449 κατοίκους. Η πληθυσμιακή εξέλιξη της πόλης παρουσιάζει αυξητική τάση, της τάξεως του 8,7%, από το 1991 έως το 2011, ακολουθώντας τη συνολική πορεία της χώρας, ωστόσο, τα δεδομένα είναι πριν την κοινωνικό-οικονομική κρίση της Ελλάδος. Ο πληθυσμός στην Δ.Ε. Βόλου και Δ.Ε. Ν. Ιωνίας είναι αρκετά ώριμος, με συρρικνωμένη την πρώτη ηλικιακή ομάδα και ιδιαίτερα ενισχυμένη την ηλικιακή ομάδα 25-54 ετών. Αυτό, οφείλεται στο γεγονός ότι το Πολεοδομικό Συγκρότημα αποτελεί έναν ισχυρό αστικό πόλο που ελκύει παραγωγικό δυναμικό. Η πόλη παρουσιάζει ένα δημογραφικό δείκτη γήρανσης μέσου επιπέδου, ενώ ο δείκτης αντικατάστασης είναι αρκετά χαμηλός. Σημειωτέο, ότι η ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού στην Δ.Ε. Ν. Ιωνίας, περιγράφει λιγότερο γερασμένο πληθυσμό (Επιχειρησιακό Σχέδιο Δήμου Βόλου, Ά Φάση, 2015- 2019) .

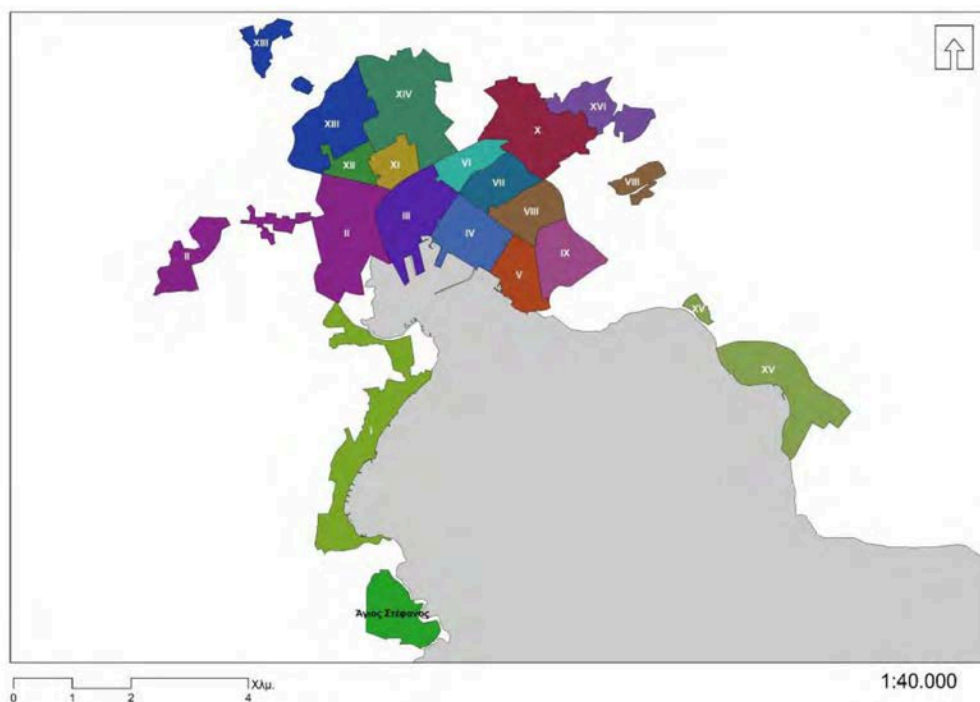
Σύμφωνα επίσης με στοιχεία της απογραφής του 2011 (ΕΛΣΤΑΤ, 2014), για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και το επίπεδο εκπαίδευσης του πληθυσμού του Δ. Βόλου, ο μισός μόνιμος πληθυσμός έχει ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ενώ σχεδόν ένα στα πέντε άτομα έχει ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Ωστόσο, ένας στους τέσσερις κατοίκους έχουν ολοκληρώσει μόνο την πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Ο Κουρτίνος (2020, σελ. 211), και το Γ.Π.Σ του Πολεοδομικού Συγκροτήματος του Βόλου αναφέρουν ότι οι Σ.Δ κυμαίνονται από 0,4-2,1 με τα μεγαλύτερα ποσοστά να εντοπίζονται στους Σ.Δ. 1 (23%), 0,9 (11%) και 0,8 (10%). (Βλ. εικόνα 2 και πίνακας 1). Ο ίδιος ερευνητής (2020, σελ. 256) αναφέρει ότι σύμφωνα με τον πληθυσμό της πόλης του Βόλου όπως αυτός δίνεται από το Λεξικό Δήμων και Κοινοτήτων της ΕΛ.ΣΤΑΤ. και τις απογραφές, υπολογίστηκε η αναλογία των κατοίκων του κεντρικού οικισμού στο αντίστοιχο Σχέδιο Πόλεως. Το 2011 η αναλογία κατοίκων ανά

τετραγωνικό χιλιόμετρο του κεντρικού οικισμού του Βόλου στο αντίστοιχο σχέδιο πόλεως είναι 7.975,4.

Εικόνα 1. Βασικές λειτουργίες Βόλου, Πηγή: Αβδελίδης, (2010/21).

Εικόνα 2. Περιφερειακές ενότητες Βόλου (Φ.Ε.Κ. 237/ΑΑΠ/2016). Πηγή: Κουρτίνος (2020, σελ. 211)

Φ.Ε.Κ. 237/ΑΑΠ/2016				
Π.Ε	Μ.Σ.Δ	Μ.Πυκνότητα	Έκταση χλμ²	Ποσοστό
ΠΕ1	0,8	51	2,4	10%
ΠΕ2	1	45	3,3	14%
ΠΕ 3	1,8	80	1,2	5%
ΠΕ 4	2,1	142	1,0	4%
ΠΕ 5	1,8	171	0,6	3%
ΠΕ 6	1,6	102	0,6	2%
ΠΕ 7	1,8	122	0,7	3%
ΠΕ 8	1,2	76	1,2	5%
ΠΕ 9	1,3	83	1,2	5%
ΠΕ 10	0,6	47	1,7	7%
ΠΕ 11	2,1	124	0,5	2%
ΠΕ 12	1,7	140	0,4	2%
ΠΕ 13	1	62	2,3	10%
ΠΕ 14	0,9	56	2,6	11%
ΠΕ 15 + Ο.Σ. Αστέρια	1	67	2,2	9%
ΠΕ16	0,6	31	0,8	3%
Άγιος Στέφανος	0,4	28	1,1	5%
Σύνολο			23,8	100%

Πίνακας 1. Συντελεστής δόμησης, πυκνότητα και ποσοστό των περιφερειακών ενοτήτων του Βόλου σύμφωνα με το νέο ΓΠΣ (Φ.Ε.Κ. 237/ΑΑΠ/2016). Πηγή: Κουρτίνος, (2020, σελ. 211)

Η μίξη χρήσεων είναι ένα χαρακτηριστικό της σύγχρονης πόλης του Βόλου, όπου η κατοικία αναμιγνύεται με άλλες λειτουργίες (Αβδελίδης, 2010/21). Αναλυτικά, στην εικόνα 1 φαίνεται η κατανομή των λειτουργιών στην πόλη.

Η δόμηση και η σχέση δημόσιου ιδιωτικού χώρου

Από το 1882 που συντάχθηκε το πρώτο πολεοδομικό σχέδιο της πόλης, εισάγεται το ιπποδάμειο σύστημα δόμησης. Η πόλη αρχικά αναπτύχθηκε με βάση τις δύο παράλληλες οδούς στο παραλιακό μέτωπο, Δημητριάδος και Ερμού (Χαστάογλου, 2007). Δημιουργούνται συστοιχίες οικοδομικών τετραγώνων εκατέρωθεν αυτών, τα οποία έχουν επιμήκες σχήμα και χωρίζονται από στενές κάθετες οδούς. Το ιπποδάμειο σύστημα επεκτάθηκε προς τις δύο κύριες κατευθύνσεις με την επανάληψη των στοιχείων της κατοικίας, του οικοδομικού τετραγώνου και του οδικού άξονα, με βάση τη συμμετρία και την ισονομία, έχοντας στόχο την επίτευξη της λειτουργικότητας αλλά και της ανθρώπινης κλίμακας. Δημιουργήθηκε έτσι ένας ομοιόμορφος ορθογώνιος κάναβος με ανεπαρκείς δημόσιους χώρους (Χαστάογλου, 2007). Κατά την ίδια συγγραφέα (2007), η αναθεώρηση του πολεοδομικού σχεδίου του 1882, είχε ως στόχο τη διεύρυνση των δημόσιων χώρων και τη βελτίωση της ρυμοτομίας, όμως περιορίστηκε στην επέκταση του αστικού ιστού των ΟΤ στην περίμετρο της υφιστάμενης πόλης, χωρίς να εξασφαλίζει τον απαραίτητο δημόσιο χώρο. Ανεπαρκής αριθμός πλατειών, αγορών αλλά και εκκλησίες, χωροθετούνται σε σημεία της πόλης με την αφαίρεση ορισμένων ΟΤ, δεσμευμένων για το σκοπό αυτό. Οι προϋπάρχουσες εκκλησίες είναι τα μόνα δημόσια κτήρια που αντιμετωπίζονται με μνημειακό τρόπο, παραμένουν σε περίοπτες θέσεις, και οι αύλειοι χώροι τους, με τη μορφή μικρών πλατειών, αποτελούν κατά κύριο λόγο τους κοινόχρηστους ανοικτούς χώρους της πόλης. Η προσπάθεια αποφυγής του κόστους των αποζημιώσεων για απαλλοτριώσεις λειτουργεί αρνητικά στην διάνοιξη νέων δημόσιων χώρων, και συντελείται αργά εξαιτίας της οικονομικής δυσπραγίας του Δήμου. (Χαστάογλου, 2007).

Τη δεκαετία του 1920, προκειμένου να στεγαστεί το μεγάλο κύμα προσφύγων που δέχτηκε η πόλη, συγκροτήθηκε το πρώτο πρόγραμμα κοινωνικής κατοικίας, επεκτάθηκε απότομα ο αστικός ιστός πέρα από το φυσικό όριο του χειμάρρου

Κραυσίδωνα και δημιουργήθηκε ο προσφυγικός συνοικισμός της Νέας Ιωνίας. Συντελέστηκε έτσι μια διάχυση της πόλης προς τα βορειοδυτικά, ακολουθώντας σχέδιο πολεοδομικής διάταξης ορθογωνίου καννάβου, με μικρότερα οικοδομικά τετράγωνα, μεγαλύτερη οικοπεδική κατάτμηση και πρόβλεψη για στοιχειώδη οικιστικό εξοπλισμό (Χαστάογλου, 2007).

Οι σεισμοί που ισοπέδωσαν την πόλη τη δεκαετία του '50 (1954-1957), επιβάλλουν την εκ νέου ανοικοδόμηση της πόλης με παντελή απουσία πολεοδομικού σχεδιασμού. Την ίδια περίοδο (1956) εγκρίνεται η επέκταση του σχεδίου πόλης και εντάσσονται σε αυτή οι συνοικίες της Νεάπολης, Αγίων Αναργύρων, Χιλιαδούς, Καλλιθέας, Καραγάτς και Νέας Δημητριάδας με σκοπό την αποκατάσταση των σεισμοπλήκτων (Χαστάογλου, 2007). Είναι η ίδια περίοδος που κάνει την εμφάνισή της στην πόλη η πολυκατοικία, συνδεδεμένη άμεσα με την ανοικοδόμηση της πόλης μετά τους σεισμούς. Αυτή είναι όπως επισημαίνει η Χαστάογλου (2007) η διαφορά με τα άλλα αστικά κέντρα της Ελλάδας, όπου η πολυκατοικία υπαγορεύθηκε από το φαινόμενο της αστυφιλίας και την αύξηση του πληθυσμού των πόλεων που αυτό προκάλεσε. Στο Βόλο, *«η πολιτική της αυτοστέγασης επέβαλε βραδείς ρυθμούς στη διάδοση του μοντέλου της πολυκατοικίας και απέτρεψε για αρκετά χρόνια την εκδήλωση του συστήματος της αντιπαροχής και της κερδοσκοπίας γης»* (σελ. 138).

Συγχρόνως το πνεύμα ήπιας καθ' ύψος δόμησης που επέβαλε ο νέος οικοδομικός κανονισμός το 1958, αντιμετώπισε διαφορετικά το κέντρο της πόλης από τα τις περιφερειακές συνοικίες που είχαν πρόσφατα ενταχθεί στο σχέδιο πόλης. Δίνοντας καθ' ύψος δόμηση στο κέντρο 3, 4 ορόφων, και υπέρβαση του συντελεστή κάλυψης 80%, έδωσε τη δυνατότητα για ανοικοδόμηση πολυκατοικιών, ενώ στις περιφερειακές συνοικίες προβλέπει μια προαστιακού τύπου χαμηλή δόμηση με πανταχόθεν ελεύθερο σύστημα, αντί για το συνεχές του κέντρου. Αντίστοιχα και οι μεταγενέστερες αναθεωρήσεις του Οικοδομικού Κανονισμού, επιτρέπουν πιο πυκνή δόμηση και μεγαλύτερο ύψος κτιρίων στο ιστορικό κέντρο και μικρότερη πυκνότητα και ύψος κτιρίων στις περιφερειακές περιοχές (Χαστάογλου, 2007). Αυτές οι ρυθμίσεις επηρέασαν φυσικά την επέκταση της πολυκατοικίας και τη διατήρηση μονοκατοικιών στις περιοχές περιφερειακά του αστικού κέντρου, πράγμα που αποτελεί χαρακτηριστικό της μορφής της πόλης μέχρι σήμερα. Τις επόμενες δεκαετίες επιδιώκεται συνολική ρύθμιση της πόλης με εργαλείο τη Χωροταξική και

Ρυθμιστική μελέτη Βόλου (Παπαγιάννης, 1977) η οποία προέβλεπε πέραν των άλλων, επέκταση του σχεδίου πόλης, όχι γιατί το επέβαλαν οι πληθυσμιακές ανάγκες στέγασης, αλλά για τη διευκόλυνση της στέγασης των εκτός σχεδίου μικροοικοπεδούχων (Χαστάογλου, 2007). Η τάση επέκτασης των μεταποιητικών χρήσεων και της κατοικίας στην εκτός σχεδίου περίμετρο της πόλης κατέλαβε αγροτική γη υψηλής παραγωγικότητας. Από τη δεκαετία του 80 και μετά η πόλη έχει αυξήσει σημαντικά τους κατοίκους της, πλήττεται όμως από ισχυρή βιομηχανική ύφεση. Η αυθαίρετη κατοικία που είχε συσσωρευθεί στα όρια της πόλης ρυθμίστηκε ξανά, με την επέκταση του σχεδίου πόλης στο πλαίσιο του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου στα μέσα της δεκαετίας '80. Η επέκταση έγινε σε συνολικά 16 πολεοδομικές ενότητες. Συγχρόνως, σύμφωνα με τη Χαστάογλου (2007) το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο διευρύνει και τονώνει τους κοινωφελείς κοινόχρηστους χώρους σε αυτές τις περιοχές της πόλης, προκειμένου να ανακουφιστεί το ιστορικό κέντρο, προβλέπεται η χωροθέτηση των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων, καθορίζονται ζώνες κινήτρων και πολεοδομικών μηχανισμών για τη βελτίωση της λειτουργίας της πόλης. Γενικότερα μέχρι σήμερα, η πόλη του Βόλου παραμένει μια μονοκεντρική πόλη, με περιορισμένο το δημόσιο χώρο στο ιστορικό κέντρο, και αραιοδομημένες τις περιοχές του αστικού ιστού που εντάχθηκαν μεταγενέστερα στο σχέδιο πόλης και βρίσκονται στην περιφέρεια. Οι επικρατούσες συνθήκες που θέτουν τα μορφολογικά και πολεοδομικά στοιχεία, οι χρήσεις γης και τα χαρακτηριστικά των μετακινήσεων στην πόλη του Βόλου, την τοποθετούν στην κατηγορία μιας συμπαγούς πόλης, που χαρακτηρίζεται από την υπερβολική χρήση του ιδιωτικού αυτοκινήτου και την έλλειψη δημόσιου χώρου (ANEBO, 2012). η δημόσια ζωή ως επί το πλείστον, συγκεντρώνεται στο επίμηκες παραλιακό μέτωπο, από το επιβατηγό λιμάνι έως τα «πεζούλια» του πάρκου Αγ. Κωνσταντίνου, και στο πεζοδρομημένο κέντρο περιμετρικά της πλατείας Αγίου Νικολάου, με υψηλότερη δραστηριότητα, επί των οδών Ερμού και Τ. Οικονομάκη (Μακρή, 2022).

Πολεοδομικό συγκρότημα Βόλου	
Έκταση	1261,8
Ιδιωτικός Χώρος	54,1
Δημόσιος Χώρος	45,1
Χώρος κυκλοφορίας	45,9
Κοινόχρηστοι/Κοινωφελείς Χώροι	14,6

Πίνακας 2. Ποσοστό Δημόσιου Χώρου στο σύνολο της Αστικής Επιφάνειας Βόλου. Πηγή: ΓΠΣ Βόλου 2020.

Χώροι Πρασίνου	Αποδεκτή γη (στρ.)	Ανάγκες σε γη (στρ.)	Ισοζύγιο (στρ.)
Πλατείες 1-5 στρ.	403,48	81,95	321,53
Πάρκα 5-15 στρ.	208,86	245,85	-36,99
Πάρκα Πόλης > 15 στρ.	496,67	804,42	-307,75

Πίνακας 3. Ισοζύγιο σε χώρους αστικού πρασίνου. Πηγή: ΓΠΣ Βόλου 2020.

Θεωρούμε, ότι η πρακτική της αστικής οικιακής κηπουρικής συνδέεται άμεσα τη μορφή και τη δόμηση της πόλης. Η αραιή δόμηση επέτρεψε τη διατήρηση στοιχείων της αγροτικής ταυτότητας αυτών των περιοχών πριν την ένταξή τους στο σχέδιο πόλης και εξασφάλισε στις κατοικίες των εν λόγω περιοχών χωρικά χαρακτηριστικά που διευκόλυναν την αστική οικιακή κηπουρική. Αυτό φαίνεται και από τη χαρτογράφηση των αστικών οικιακών κήπων που έγινε στα πλαίσια της παρούσας έρευνας, η οποία παρουσιάζεται παρακάτω.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Η οικονομική ανάπτυξη του Βόλου στην εξελικτική της πορεία, έχει καθοριστεί από τη χωροταξική και γεωγραφική θέση της πόλης. Οι αγροτικές περιοχές της Ν. Αγχιάλου, της Αρτέμιδος και της Αισωνίας που την περιβάλλουν, καθιστούν τον πρωτογενή τομέα ιδιαίτερα σημαντικό λόγω των μόνιμων καλλιέργειών που περιλαμβάνουν ελιές, αμυγδαλιές, σπυροφόρα, αμπέλια και κηπευτικά. Αλλά πέρα από την αγροτική παραγωγή, σημαντικός τομέας οικονομικής δραστηριότητας αποτελεί η αλιεία και η μεταποίηση των αλιευτικών προϊόντων

στην περιοχή. Σημαντικό ρόλο έχει και το αλιευτικό καταφύγιο - ιχθυόσκαλα σε συνδυασμό με την ιχθυαγορά στην περιοχή των Παλαιών καθώς τροφοδοτεί με φρέσκα προϊόντα την αγορά του Βόλου και της Ν. Ιωνίας (Επιχειρησιακό Σχέδιο Δήμου Βόλου, Ά Φάση, 2015- 2019).

Η Περιφερειακή Ενότητα Μαγνησίας κατείχε μέχρι το 2014 μεγάλο ποσοστό συμμετοχής στον δευτερογενή τομέα, λόγω του δυναμικού βιομηχανικού κέντρου. Ωστόσο, λόγω κυρίως της κρίσης, οδηγήθηκε στην αποβιομηχάνιση. οι περισσότερες βιομηχανικές μονάδες, είναι εγκατεστημένες γύρω από τον αστικό ιστό και κατά μήκος του οδικού άξονα Βόλου - Βελεστίνου. Στην ευρύτερη περιοχή του Δήμου Βόλου περιλαμβάνονται κυρίως βιομηχανίες μετάλλου, πλαστικών, δομικών υλικών, ειδών υψηλής τεχνολογίας και κλωστοϋφαντουργίας με δυναμικότερο όμως τον τομέα των τροφίμων και ποτών. Η οικονομική κρίση των τελευταίων ετών, οδήγησε σε σημαντική αποβιομηχάνιση και υποβάθμιση της δραστηριότητας (Επιχειρησιακό Σχέδιο Δήμου Βόλου, Ά Φάση, 2015- 2019).

Οι περισσότερες επιχειρήσεις στην περιφερειακή ενότητα Μαγνησίας δραστηριοποιούνται στους τομείς του λιανικού εμπορίου, των υπηρεσιών εστίασης και καταλυμάτων. Σύμφωνα με στοιχεία του Επιχειρησιακού Σχέδιο Δήμου Βόλου (Ά Φάση, 2015- 2019), παρουσιάζεται παραγωγική εξειδίκευση στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα, με πρωτεύοντα ρόλο στον τομέα του τουρισμού και του εμπορίου. Επακόλουθο είναι το μεγαλύτερο ποσοστό του ενεργού πληθυσμού του Δήμου Βόλου να απασχολείται στον τριτογενή τομέα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το ποσοστό αυτό είναι μεγαλύτερο από εκείνα που εμφανίζονται σε ολόκληρη την Ελλάδα (ΕΛΣΤΑΤ, 2014). Κατά το Επιχειρησιακό Σχέδιο Δήμου Βόλου, Ά Φάση, 2015- 2019, το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε διαχρονικά από 9,4% το 1991 σε 20,1% το 2011 ενώ σύμφωνα με επίσημες απογραφές της ΕΛ.ΣΤΑΤ (2014) ο αριθμός των ανέργων αυξήθηκε περίπου 65%.

Ο ΔΙΑΤΡΟΦΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΒΟΛΟ

Η διατροφή και οι πρακτικές της αναμφίβολα είναι ένα φυσιοπολιτισμικό συναρμολόγημα. Υλικοί και άυλοι παράγοντες συνδέονται «κοινωνικά» και

προσδίδουν ταυτότητα και χαρακτήρα στο διατροφικό δίκτυο μιας πόλης και τις πρακτικές που περιλαμβάνει. Η οικονομία, οι ιστορικές αλλαγές και κρίσεις, η θρησκεία, οι προκαταλήψεις (Θανόπουλος, 2002), αλλά και το κλίμα, η βλάστηση και η πανίδα είναι κάποιοι από αυτούς. Όλοι μαζί διαμορφώνουν τις πολιτισμικές εναποθέσεις που συνδέονται με το διατροφή και τις πρακτικές της. Ο Καπανιάρης (2017, σελ. 12) χαρακτηρίζει τον πολιτισμό των γεύσεων της Μαγνησίας και του Βόλου «πολυπαραγοντικό, πολυπολιτισμικό και πολυποίκιλο». Τον συνδέει με τους Μικρασιάτες, Καππαδόκες, Πόντιους και από την Ανατολική Ρωμυλία πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην πόλη στις αρχές του 20^{ου} αι., τις γεύσεις των κατοίκων από τις Σποράδες, τις καρλιώτικες γεύσεις και βέβαια «το διατροφικό πλούτο του Πηλίου, του Βελεστίνου και του Αλμυρού» (σελ. 12). Επισημαίνει επίσης, το σημαντικό ρόλο που έπαιξαν στη διατροφική κουλτούρα του Βόλου η οικονομική δραστηριότητα της πόλης, που περιλάμβανε βιομηχανικές, βιοτεχνικές, αγροτικές και τουριστικές δραστηριότητες, ενώ όπως αναφέρει η μεγάλη ανάπτυξη του συνεταιριστικού κινήματος και η ίδρυση αγροτικών συνεταιρισμών σε χωριά του Πηλίου και ευρύτερα στη Μαγνησία, επηρέασε την ποικιλία και τις δυνατότητες στην παραγωγή και μεταποίηση αγροτικών διατροφικών προϊόντων.

Διαμορφώνονται έτσι επιρροές και αλληλεπιδράσεις στο διατροφικό πολιτισμό της πόλης με προεξάρχουσες κατά το Θανόπουλο (2002) των ερχομό των Μικρασιατών προσφύγων και την εγκατάστασή τους στην πόλη, αλλά και το μεγάλο κύμα μετανάστευσης κατά τις δεκαετίες του '50 και '60 όπου οι κάτοικοι της ελληνικής υπαίθρου μετακινήθηκε προς τα ελληνικά αστικά κέντρα και το εξωτερικό. Η συσσώρευση ενός μεγάλου αριθμού ανθρώπων με αγροτική καταγωγή στο αστικό κέντρο του Βόλου, ακολούθησε αυτό το ρεύμα μετανάστευσης και σύμφωνα με τον Καπανιάρη (2017) έφερε μεταβολές στον τρόπο διατροφής και μεταποίησης των πρώτων υλών. Από τη μια οι Μικρασιάτες που δούλευαν στο λιμάνι έφεραν τη συνήθεια και την πρακτική του τσιπουράδικου, όπου μετά τη δουλειά έπιναν τσίπουρο που συνόδευαν με θαλασσινούς μεζέδες σε μικρά πιατάκια ή λαδόκολλα (Καπανιάρης, 2021), από την άλλη, η εγκατάσταση ανθρώπων με αγροτικά βιώματα από το Πήλιο και το Θεσσαλικό κάμπο, έβαλε στις διατροφικές συνήθειες της πόλης τα ποικίλα φρούτα και κηπευτικά, διατηρώντας στιβαρές συνδέσεις με τις καλλιεργητικές πρακτικές. Η Μακρυνίτου (2019) αναφέρει ότι στην πόλη

εγκαταστάθηκαν εκτός από τους Μικρασιάτες πρόσφυγες, Καρδιτσιώτες και άλλοι Θεσσαλοί αλλά και Δυτικομακεδόνες, νομάδες κτηνοτρόφοι κυρίως, που μαζί με κατοίκους των Σποράδων και τους ευκατάστατους Πηλιορείτες συγκρότησαν τον πληθυσμιακό πυρήνα του Βόλου. Περιγράφει το γαστρονομικό πολιτισμό των κατοίκων της πόλης ως μη ενιαίο, όπου τα δύο σκέλη του, το λαϊκό των φτωχών προσφύγων που χαρακτηρίζεται από το τσίπουρο και τους τσιπουρομεζέδες - που στις μέρες μας έγινε brand της πόλης του Βόλου- και εκείνο των ντόπιων αστών που χαρακτηριζόταν από πιάτα αστικού χαρακτήρα χωρίς αυθεντική τοπική ταυτότητα. Όμως όπως επισημαίνει, το γαστρονομικό αποτύπωμα των εισερχόμενων στην πόλη πληθυσμών με τις αγροτικές καταβολές τους είναι αυτό που ξεχωρίζει με τα «αρχοντοβουνίσια» φαγητά που προέρχονται από το Πήλιο και τη Θεσσαλία. Έτσι χορταρικά, αυγά, φασολάδες, αλλά και κρεατικά, όπως λουκάνικα στο διάσημο σπεντζοφάι, που συχνά αντικαθίστανται από κεφτέδες. Οι πίτες, όπως η ίδια (2019) τονίζει, συμπεριλαμβάνονται στη διατροφική κουλτούρα της πόλης, προερχόμενες από τις μαγειρικές πρακτικές της Καρδίτσας, της Σκοπέλου, και των Βλάχων.

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Η ΣΧΕΣΗ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΜΕ ΤΗ «ΦΥΣΗ» ΣΤΟΥΣ ΑΣΤΙΚΟΥΣ ΦΥΣΙΟΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥΣ

Η σχέση της Πόλης με τη Φύση αποτελούσε πάντα ενδιαφέρον της έρευνας του πολεοδομικού σχεδιασμού και ευρύτερα των αστικών σπουδών. Όμως οι εννοιολογήσεις της Φύσης μεταλλάσσονται σε διάφορες περιόδους και αυτό φαίνεται από τις διαφορετικές εκφράσεις που χρησιμοποιεί ο σχεδιασμός για τις διαφορετικές αυτές εννοιολογήσεις. Όπως επισημαίνει η Αθανασίου (2015, σελ. 36) *«Από την ενσωμάτωση της (φύσης) με τη μορφή μεγάλων κήπων και πάρκων στην πόλη του 19ου αιώνα, στην ποσοτικοποίηση συγκεκριμένων φυσικών στοιχείων στην πόλη-μηχανή του μοντέρνου κινήματος και μέχρι τη σύγχρονη κατεύθυνση της διαχείρισης των φυσικών λειτουργιών στην πόλη-οικοσύστημα, η σχέση που προωθείται διαφοροποιείται σημαντικά και αντανακλά διαφορετικά πρότυπα σχεδιασμού και διαφορετικές αντιλήψεις για την ίδια τη φύση».*

Ο δυισμός Φύσης/Πολιτισμού αποτελεί το επίκεντρο του στοχασμού ενός εύρους ερευνών και δημοσιεύσεων από το πεδίο της Φιλοσοφίας και της Ανθρωπολογίας στο πλαίσιο της μεταμομοντέρνας μεταουμανιστικής σκέψης. Το έργο των Haraway (1991, 2003), Latour, 1991, 2005, Escobar, (1996) και στην πορεία μια ευρεία γκάμα δημοσιεύσεων επιχειρηματολογεί και υποστηρίζει την ανυπαρξία, ή διαφορετικά την κατάλυση του διπόλου Φύσης/Πολιτισμού. Η κατάλυση αυτή αποδυναμώνει το ρόλο του Ανθρώπου ως εξαιρετικού όντος, ο οποίος εκφράζεται με το βαθμό και την εξουσία ελέγχου του Ανθρώπου στη Φύση. Την αλληλεπίδραση, διασύνδεση και συνευαλωτότητα πόλης και οικοσυστημάτων, αναγνωρίζει η έννοια των *«Βιοφιλικών Πόλεων (Biophilic cities)»* (Beatley & Newman, 2013, Beatley, 2017). Λίγο νωρίτερα, η πόλη αντιμετωπίζεται ως ολοκληρωμένος βιότοπος, ή οικοσύστημα, αν αναλογιστεί κανείς τη συχνή παρουσία στη συζήτηση για τα αστικά συστήματα, εργαλείων/όρων όπως αστική βιοποικιλότητα και ο οικολογικός σχεδιασμός και πολιτική (Buck, 2015). Η επίτευξη της αστικής βιωσιμότητας έχει ως αφήγημα την προσομοίωση των ζωτικών λειτουργιών ενός οικοσυστήματος με τη βιώσιμη λειτουργία της πόλης. (Girardet, 1992, Newman, 2008). Η πόλη χαρακτηρίζεται από γραμμική ανάπτυξη, καταναλώνει φυσικούς πόρους και παράγει απόβλητα και περιβαλλοντική υποβάθμιση, ενώ για την ισόρροπη, βιώσιμη λειτουργία του οικοσυστήματος της πόλης συστήνονται οι κυκλικές αστικές παραγωγικές διαδικασίες, που αξιοποιούν τις

εκροές ως εισροές (Girardet, 1992). Ακόμη και σήμερα η κυκλικότητα (circularity) αποτελεί το εργαλείο των αστικών πολιτικών από την παγκόσμια στην τοπική κλίμακα, για την επίτευξη των στόχων της αστικής Βιωσιμότητας και Ανθεκτικότητας και την αντιμετώπιση των σύγχρονων παγκόσμιων ζητημάτων όπως η κλιματική αλλαγή και η μείωση της συμβολής των Πόλεων στις εκπομπές άνθρακα.³

Η ιδέα του Ανθρωπόκαινου, φέρνει στο επίκεντρο της συζήτησης την επίδραση και τη σχέση του Ανθρώπου με τη «Φύση». Από τον πρώτο ορισμό του Ανθρωπόκαινου ο άνθρωπος τοποθετείται ως η κύρια γεωλογική δύναμη που διαμορφώνει την επιφάνεια της γης (Crutzen and Stoermer, 2000). Οι μελετητές του διαχωρίζουν δύο εποχές σε αυτό, το Πρώιμο Ανθρωπόκαινο, το οποίο συνδέεται με τις πρώιμες επεμβάσεις και τροποποιήσεις που ο Άνθρωπος επέφερε στο τοπίο και το περιβάλλον, όπως η ανάπτυξη της γεωργίας και οι πρώτες στρατηγικές για την εξασφάλιση τροφής (Glikson 2013; Stephens et al. 2019) και το Νέο Ανθρωπόκαινο που τοποθετείται στη βιομηχανική περίοδο. Και οι δύο οπτικές αναγνωρίζουν ότι ο Άνθρωπος επέφερε αλλαγές στον πλανήτη βάσει της εξαιρετικότητάς του ως είδος (Hoelle and Kawa, 2021). Παρόλα αυτά, τα γεωλογικά σημάδια του Νέου Ανθρωπόκαινου έχουν πανταχού παρουσία και προέκυψαν σε πολύ πιο σύντομες χρονικές περιόδους (Hoelle and Kawa, 2021). Ο Lorimer (2012) υποστήριξε ότι το Ανθρωπόκαινο είναι το καρφί στο φέρετρο του δίπολου Φύσης/Πολιτισμού. Παρόλο που μέσα από την έννοιά του αναδείχθηκε ο Άνθρωπος ως κεντρική οντότητα που διαθέτει την ικανότητα για τη μεταβολή του πλανήτη, ωστόσο γίνεται ολοένα φανερότερο ότι δεν μπορεί να ξεχωρίσει από τα συστήματα της ζωής και να ξεφύγει από τις αλληλεπιδράσεις που τα διέπουν. Σε μια προσπάθεια να «αποκεντρωθεί» ο Άνθρωπος και να αντιμετωπιστεί ισότιμα με τις άλλες οντότητες, στο πεδίο των περιβαλλοντικών, κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών αναπτύχθηκαν νέες μεθοδολογίες όπως η Πολυειδική Εθνογραφία που εισήγαγε την Πέρα από τον Άνθρωπο (More than Human) σκέψη, ως ένα πλαίσιο εισαγωγής του ανθρώπινου

³ Στο πλαίσιο της Παγκόσμιας Πρωτοβουλίας για τις Πόλεις με αποτελεσματικότητα στους πόρους, το UN Environment, δημιούργησε μια πλατφόρμα συνεργασίας (2020) για την εφαρμογή του αστικού μεταβολισμού σε επίπεδο πόλης, η οποία εργάζεται για την κυκλική οικονομία στις πόλεις, βλ. <https://resourceefficientcities.org/>. Σύγχρονες πολιτικές της Ε.Ε. για την αντιμετώπιση των παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων αφορούν την κυκλική οικονομία των πόλεων, τις οποίες αντιμετωπίζουν ως οικοσυστήματα βλ. <https://www.circularcityfundingguide.eu/circular-cities/> και <https://www.circularcityfundingguide.eu/cities-as-circular-ecosystems/>.

είδους σε δίκτυα σχέσεων μεταξύ ζωντανών ή μη υπάρξεων (Kirksey and Helmreich 2010, Haraway 2008, Van Dooren 2014, Tsing 2015).

Έχοντας ως αφετηρία την έρευνα για την ευθύνη και τις αιτίες του Ανθρωπόκαινου, στη σχετική βιβλιογραφία εμφανίζονται δύο νέες έννοιες, το Καπιταλόκαινο (Moore, 2017) και το Plantationocene (Haraway et al., 2016). Και οι δύο υποστηρίζουν ότι ο παγκόσμιος καπιταλισμός και η αποικιοκρατία είναι οι δυνάμεις που διαμόρφωσαν τον κόσμο εδώ και 500 χρόνια (Hoelle and Kawa, 2021). Ο Latour (2013) βλέπει το Ανθρωπόκαινο ως την ομολογία ενός είδους πλάνης, σε σχέση με την πεποίθηση ότι οι διάφορες μορφές της ανθρωπότητας και οι βιογεωχημικές διεργασίες της γης μπορούν να εξεταστούν ξεχωριστά, χωρίς να περιέχουν το ένα το άλλο. Εν τέλει, το πως τοποθετούμε τον Άνθρωπο στο Ανθρωπόκαινο και τη σχέση του με τα υπόλοιπα συστήματα της ζωής στη γη είναι αυτό που έχει σημασία για το συλλογικό μέλλον αυτού του κόσμου (Hoelle and Kawa, 2021).

ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η έννοια της Ανθεκτικότητας αντλεί την πρωτότυπη θεωρητική της βάση από το πεδίο των φυσικών επιστημών. Ορίστηκε ως *«η ικανότητα ενός συστήματος να απορροφά διαταραχές και να αναδιοργανώνεται ενώ υφίσταται αλλαγές, έτσι ώστε να διατηρεί ακόμη ουσιαστικά την ίδια λειτουργία, δομή και ανατροφοδοτήσεις, και επομένως ταυτότητα, δηλαδή την ικανότητα να αλλάζει προκειμένου να διατηρεί την ίδια ταυτότητα»* (Folke, 2010, χωρίς αριθμό σελίδας). Όμως πρωτοεμφανίστηκε πολύ πιο νωρίς, σε μελέτες για την ανθεκτικότητα των οικοσυστημάτων (π.χ. Holling 1986; Holling et al. 1995), όταν η ανθεκτικότητα παρουσιάστηκε ως ένα από τα τρία πιθανά αποτελέσματα της διαταραχής – ανθεκτικότητα, προσαρμογή και μετασχηματισμός – και η εστίαση της προσοχής ήταν περισσότερο στο τρωτότητα του φάσματος ευπάθεια-αντοχή. Στις κοινωνικές επιστήμες άρχισε να κερδίζει έδαφος σε έρευνες σχετικές με την ευαλωτότητα των οικολογικών και κοινωνικών συστημάτων (Adger 2000, 2006) και χρησιμοποιήθηκε αρχικά σε έρευνες για ευάλωτες κοινότητες και τη διαχείριση μετά από καταστροφές στον Παγκόσμιο Νότο (Jehlička et al. 2018). Η ανθεκτικότητα έγινε αντιληπτή ως μηχανισμός των ευάλωτων κοινοτήτων να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες, ενώ συγχρόνως η ιδέα της δέχτηκε την κριτική, ότι

ενσωματώνει μια μετάθεση της ευθύνης, που την αποκρύπτει και την ανακατανέμει μεταξύ κράτους, ιδιωτικού τομέα και των κοινοτήτων (White and O'Hare 2014). Στην πορεία στην Ανθεκτικότητα αποδόθηκαν πολλοί ορισμοί και χρησιμοποιήθηκε σε διάφορα πλαίσια (Anderson, 2015).

Η κοινωνική στροφή που προσέδωσε στην Ανθεκτικότητα η επιστημονική έρευνα οδήγησε σε αναστοχασμό της έννοιας και διεύρυνε τη σημασία της, πέρα από την ικανότητα ανασυγκρότησης και αντιμετώπισης ενός τραύματος, στην πρόληψη (Jehlicka et al. 2018). Χαρακτηριστικό των ανθεκτικών κοινοτήτων αναγνωρίζεται η ανάπτυξη του κοινωνικού κεφαλαίου με την έννοια των σθεναρών κοινωνικών δικτύων και τη διασύνδεση των ανθρώπων με δεσμούς πολιτισμικούς, κοινωνικούς, θεσμικούς (Wilson 2012, Magis 2010). Με αυτή τη φόρτιση η Ανθεκτικότητα έγινε μια πολύ δημοφιλής ιδέα που σύμφωνα με τον Miller (2016) αντικατέστησε τη Βιωσιμότητα. Η ανάπτυξη της κοινωνικής ανθεκτικότητας κατηγορήθηκε για επιδίωξη της προστασίας των συμφερόντων των ισχυρών (Brown 2014), αδιαφορία για την τυχόν ύπαρξη κοινωνικών διαχωρισμών και ανισοτήτων (MacKinnon and Derickson 2013), επιβάρυνση των αδύναμων και περιθωριοποιημένων με πολιτικές λιτότητας καλυμμένες από το πρόσχημα της της ατομικής και κοινοτικής ενδυνάμωσης και υπευθυνότητας (Jehlicka et al. 2018). Η Magis (2010) έδωσε έμφαση στον διορατικό χαρακτήρα της ανθεκτικότητας ως αλλαγής. Ως απάντηση στις κατηγορίες που δέχτηκε η ανθεκτικότητα ως εργαλείο νεοφιλελευθερισμού, οι (DeVerteuil and Golubchikov 2016) έδωσαν μια ανασυγκροτημένη και διευρυμένη έννοια της, τονίζοντας ότι θα πρέπει να θεωρείται ότι μεταδίδει μια αίσθηση προσαρμοστικής ικανότητας, προβλεψιμότητας και δυνατότητας μάθησης, ως *«εσωτερικά παραγόμενη και όχι μόνο εξωτερικά προκαλούμενη»* και ως *«δυναμική διαδικασία στην οποία η αλλαγή και η επανεφεύρεση παρέχουν τις βάσεις για θεμελιώδη μεταρρύθμιση»* (DeVerteuil and Golubchikov 2016, σελ. 147). Η κοινωνική ανθεκτικότητα, μέσα από αυτή την οπτική, συνδέεται με τη σταδιακή κοινωνική αλλαγή που συμβαίνει σε άτυπους θεσμούς μικρής κλίμακας όπως οικογένειες, νοικοκυριά και τοπικές κοινότητες που διευκολύνουν την καθημερινή κοινωνική αναπαραγωγή, βασιζόμενη σε έναν ιστό κοινωνικών σχέσεων, διεγείρει τα κοινωνικά δίκτυα και ως εκ τούτου μπορεί να δημιουργήσει το έδαφος για αντίσταση και κοινωνικό μετασχηματισμό (DeVerteuil and Golubchikov 2016). Η ανθεκτικότητα σε

αυτή την κλίμακα, αν και δεν μπορεί να αποσταθεροποιήσει την ηγεμονία του νεοφιλελευθερισμού συμβάλλει στην προσαρμογή και στη μεγαλύτερη ποικιλομορφία των υπαρχουσών κοινωνικών πρακτικών (Jehlicka et al. 2018).

Με την αξιοποίηση της έννοιας της Ανθεκτικότητας στις Αστικές Σπουδές οργανώνεται η έννοια της Αστικής Ανθεκτικότητας. Οι Meergow et al. (2015, σελ. 39) προτείνουν τον ορισμό *«Η αστική ανθεκτικότητα αναφέρεται στην ικανότητα ενός αστικού συστήματος -και όλων των συστατικών των κοινωνικο-οικολογικών και κοινωνικοτεχνικών δικτύων σε χρονικές και χωρικές κλίμακες- να διατηρεί ή να επιστρέφει γρήγορα στις επιθυμητές λειτουργίες ενόψει μιας διαταραχής, να προσαρμοστεί στην αλλαγή και να μετασχηματίσει γρήγορα συστήματα που περιορίζουν την τρέχουσα ή μελλοντική προσαρμοστική ικανότητα»*. Οι ίδιοι ερευνητές (2015) καταγράφουν 25 ορισμούς που έχουν δημοσιευθεί στη βιβλιογραφία σχετικά με την Αστική Ανθεκτικότητα.

Η ελκυστικότητα της ιδέας να κάνουμε τις αστικές περιοχές πιο ανθεκτικές, θεμελιώνεται στην υποκείμενη υπόσχεση, ότι η έννοια προσφέρει μια απάντηση στις αστικές απειλές πηγαίνοντας πιο πέρα από τις εγκατεστημένες προσεγγίσεις για έλεγχο, ασφάλεια και εντέλει τις προσεγγίσεις του πως να κυβερνήσεις μια αστική περιοχή (Pospisil 2016).

Για κάποιους επιστήμονες η αστική ανθεκτικότητα γίνεται η κύρια αρχή οργάνωσης για τη διαχείριση του απρόβλεπτου και ξεπερνά τις έννοιες της βιωσιμότητας, ευαλωτότητας, και της προσαρμογής (Davoudi et al., 2012; Elmqvist, Barnett, & Wilkerson, 2014; O'Hare & White, 2013). Όμως, όπως υποστηρίζουν οι Meergow et al. (2016) καθώς η δημοφιλία της έννοιας γίνεται διαρκώς μεγαλύτερη, σημαντικό είναι να γίνουν σαφείς οι τρόποι με τους οποίους χρησιμοποιείται.

Η Welsh (2015) υποστηρίζει ότι οι αστικοί οικιακοί κήποι αποτελούν παράγοντα αστικής ανθεκτικότητας, διότι δίνουν τη δυνατότητα προσαρμογής σε συνθήκες αλλαγής όσον αφορά τα αστικά διατροφικά συστήματα, και επιπλέον οι δραστηριότητες της αστικής οικιακής κηπουρικής διευκολύνουν την κοινωνική αλληλεπίδραση, την ανταλλαγή γνώσεων, σπόρων, της περίσσιας σοδειάς. Τονίζει ότι η σημασία των αστικών οικιακών κήπων βασίζεται στη διαδικασία καλλιέργειας της τροφής και όχι τόσο στη συγκομιδή, αλλά και στην παραγωγή κοινωνικού κεφαλαίου μέσα στον αστικό ιστό. Οι απόψεις της είναι σε συμφωνία με τους Barthel, Folke and

Colding, (2010) οι οποίοι αναδεικνύουν την αξία της κοινωνικοοικολογικής μνήμης για την ενίσχυση της αστικής ανθεκτικότητας.

Η «ΣΥΝΑΦΕΙΑ ΜΕ ΤΗ ΦΥΣΗ»

Με τον όρο «συνάφεια με τη φύση (*natural relatedness*)» (Nisbet et al. 2009) περιγράφεται η σύνδεση των κατοίκων των πόλεων με αυτό που αποκαλείται «Φύση». Με μια ευρύτερη εννοιολόγηση, η σύνδεση αυτή μπορεί να συμπεριλάβει τις συμπεριφορές των πολιτών που εκφράζουν δέσμευση στη βιωσιμότητα και να επιτρέπει την κατανόηση της ποικιλομορφίας της ζωής που συμβιώνει στην πόλη (Debusquet et al., 2022). Όμως, σύμφωνα με τους ίδιους συγγραφείς (2022), η έννοια της «Φύσης» χρησιμοποιείται ευρέως και επηρεάζει τις στάσεις και αντιλήψεις των κατοίκων των πόλεων. Φιλοσοφικές αναλύσεις δίνουν το θεωρητικό πλαίσιο που περιβάλλει τις αντιλήψεις και τους συμβολισμούς της αστικής «Φύσης» για τους κατοίκους των πόλεων (Fleury & Prevot, 2017, Hiernaux & Timmermans, 2018, Larriere & Larriere, 2018).

Σχετικά με την αστική φύση και τις συναντήσεις των κατοίκων της πόλης με αυτή, ο (Marthey, 2018) υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι έρχονται σε καθημερινή επαφή με την *άγρια φύση*⁴, σε αστικές περιοχές όπου η ανθρώπινη επίδραση στη βλάστηση δεν υπάρχει, όπως πχ. τα brownfields. Αντίστοιχα, με την *καλλιεργημένη φύση*⁵, όταν κάνουν περμακουλτούρα με το σκεπτικό της μείωσης της ανθρώπινης παρέμβασης στη φύση (Coreman, 2012) και την *εξημερωμένη φύση*⁶ σε περιοχές της πόλης όπου τα φυτά έχει φυτευτεί σύμφωνα με ανθρώπινες επιλογές (Kareiva et al., 2007). Οι Thomaier et al. (2015) μας μιλούν για την επαφή με την *αστικοποιημένη φύση*⁷, δηλαδή φυτά που αναπτύσσονται σε περιοχές του αστικού ιστού και κτίρια, όπου αντιμετωπίζουν ιδιαίτερες συνθήκες για την ανάπτυξή τους. Αυτό συμβαίνει σε αστικές καλλιέργειες που υποστηρίζονται από καινοτόμες τεχνολογίες για τη διαχείριση του φωτός, νερού κλπ. στο πλαίσιο του zero-acreage farming. Από την

⁴ Τυπολογία της Αστικής Φύσης σύμφωνα με τους Hiernaux and Timmerman (2018).

⁵ Τυπολογία της Αστικής Φύσης σύμφωνα με τους Hiernaux and Timmerman (2018).

⁶ Τυπολογία της Αστικής Φύσης σύμφωνα με τους Hiernaux and Timmerman (2018).

⁷ Τυπολογία της Αστικής Φύσης σύμφωνα με τους Hiernaux and Timmerman (2018).

άλλη, υπάρχουν αναφορές για την επαφή με την *ανθρωπογενή φύση*⁸, που περιλαμβάνει φυτά φυτεμένα σε φυτοδοχεία με αισθητικό ρόλο (Risi et al., 2016). Τέλος, οι κάτοικοι των πόλεων συχνά αναζητούν την *φανταστική φύση*⁹, μέσα από διαδικτυακές αναζητήσεις και κοινωνικά δίκτυα που αφορούν τα φυτά και τα λουλούδια (Jo, 2008).

Οι πολιτισμικές εναποθέσεις παίζουν σημαντικό ρόλο στην αντίληψη της φύσης (Weiss, 1995, Philips, 2008). Οι Taylor, Lovell, (2015) αναφέρονται στη σημασία της μνήμης και των παιδικών βιωμάτων για την αστική οικιακή κηπουρική και τη συγκρότηση της ταυτότητας του/της κηπουρού στον Παγκόσμιο Βορρά. Σχετικά με καθημερινές πρακτικές των πολιτών που σχετίζονται με τη φύση στην πόλη, ενδιαφέρον έχει πως αυτές εκφράζουν διαφορετικές αντιλήψεις όσον αφορά τη σχέση του Ανθρώπου με τη Φύση, αλλά και την εξατομίκευσή της στο πλαίσιο της κατοικίας. Η πρακτική του ξεχορταριάσματος και η εξόντωση αυτοφυών φυτών, αναδεικνύει τη ρευστότητα στην εννοιολόγηση της φύσης ως άγριας ή εξημερωμένης (Clayton, 2007). Παρόλα αυτά, στις μέρες μας καταγράφεται μια τάση των κατοίκων των πόλεων να αφήσουν τους κήπους τους να ξαναγίνουν άγριοι (rewilding) και η ανάπτυξη της βλάστησης να γίνει είτε επανεισάγοντας είδη φυτών (Soule and Noss, 1998) που έχουν εξαφανιστεί, είτε χωρίς ανθρωπογενείς παρεμβάσεις (Webb & Moxon, 2021).

Η Power (2005) υποστηρίζει ότι διερεύνηση των κήπων είναι μια εξαιρετική ευκαιρία για να φωτιστεί η σχέση Ανθρώπου Φύσης στο πλαίσιο του καθημερινού, κάνοντας σύνδεση της σχέσης αυτής με την καθημερινή ζωή.

Η ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΣΤΙΚΟΥΣ ΟΙΚΙΑΚΟΥΣ ΚΗΠΟΥΣ

Ο ορισμός του οικιακού κήπου (ή κήπου αυλής, κήπου κουζίνας, ή κήπου του νοικοκυριού) πρωτοδιατυπώθηκε από τη Niñez (1987, σελ. 171). Σύμφωνα με αυτόν *«Ο οικιακός κήπος είναι ένα μικρής κλίμακας σύστημα παραγωγής που προμηθεύει φυτικά και ζωικά προϊόντα προς κατανάλωση καθώς και χρηστικά αντικείμενα..... Οι*

⁸ Τυπολογία της Αστικής Φύσης σύμφωνα με τους Hiernaux and Timmerman (2018).

⁹ Τυπολογία της Αστικής Φύσης σύμφωνα με τους Hiernaux and Timmerman (2018).

οικιακοί κήποι τείνουν να εγκαθίστανται κοντά στην κατοικία προκειμένου να είναι ασφαλείς και να είναι εύκολη η φροντίδα τους και η πρόσβαση σε αυτούς». Αντίστοιχα η Odebode (2007) περιγράφει την Αστική Οικιακή Κηπουρική ως την καλλιέργεια ενός μικρού τμήματος γης, το οποίο μπορεί να βρίσκεται γύρω από το σπίτι, ή σε απόσταση που φτάνεται με τα πόδια από το σπίτι της οικογένειας. Πρόκειται για «μια φιλική προς το περιβάλλον βιώσιμη γεωργική πρακτική για τη βελτίωση της επισιτιστικής ασφάλειας και την ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης» (Galhena et al. 2013, σελ.9) που αφορά (σελ. 2) «ένα μικτό σύστημα συγκομιδής που περιλαμβάνει λαχανικά, φρούτα, σιτηρά, αρωματικά φυτά, βότανα, καλλωπιστικά και φαρμακευτικά φυτά, καθώς και κτηνοτροφία, τα οποία μπορούν να χρησιμεύσουν σαν συμπληρωματική πηγή τροφής και εισοδήματος». Από τους Kumar and Nair (2004) ορίζεται ο αστικός οικιακός κήπος ως ένας οικείος, πολυεπίπεδος συνδυασμός ποικίλων δέντρων, και σπαρτών, σε συνδυασμό με οικόσιτα ζώα γύρω από κατοικίες, ενώ διευκρινίζουν ότι η καλλιέργεια του περιορίζεται σε λαχανικά, φρούτα και αρωματικά βότανα πρωτίστως για οικιακή κατανάλωση.

Οι Mitchel and Hanstad (2004) συνοψίζουν πέντε χαρακτηριστικά των αστικών οικιακών κήπων:

- είναι εγκατεστημένος κοντά στην κατοικία
- περιλαμβάνει μεγάλη ποικιλία φυτών
- Η παραγωγή του λειτουργεί σαν συμπληρωματική παρά σαν η κύρια πηγή εισοδήματος και κατανάλωσης της οικογένειας.
- Καταλαμβάνει μικρή έκταση
- Είναι ένα σύστημα παραγωγής στο οποίο μπορούν εύκολα να ενταχθούν οι φτωχοί σε κάποιο βαθμό.

Το πρώτο άρθρο για τους αστικούς οικιακούς κήπους με συγγραφείς τους Airriess και Clawson (1994) αφορούσε μια έρευνα για τους κήπους των Βιετναμέζων μεταναστών στη Νέα Ορλεάνη. Αν και πριν μερικά χρόνια οι αστικοί οικιακοί κήποι υπήρξαν η πιο παραμελημένη ερευνητικά μορφή της αστικής κηπουρικής (Kortright and Wakefield, 2011, Taylor and Lovell, 2014, Burgin, 2018), πρόσφατα έχουν προσελκύσει το ερευνητικό ενδιαφέρον διαφόρων επιστημών, διότι αναγνωρίστηκε η συμβολή τους σε πολλά ζητήματα που αφορούν την καθημερινή ζωή στα αστικά κέντρα (Taylor and Lovell, 2021). Σύμφωνα με αναφορές της σχετικής βιβλιογραφίας, οι κάτοικοι της

πόλης καλλιεργούν αστικούς οικιακούς κήπους, έχοντας κίνητρα που αφορούν την ποιότητα ζωής, και επιδιώκοντας την προσωπική ευχαρίστηση ως αποτέλεσμα της φυσικής δραστηριότητας στον κήπο, της επαφής με τη φύση και της παραγωγής υγιεινών φρούτων και λαχανικών (Ruggeri , Mazzocchi , Corsi, 2016), (Church, Mitchell, Ravenscroft, Stapleton, 2015). Οι Partalidou και Anthoroulou (2016) αναφέρουν ότι η οικονομική δυσπραγία αποτέλεσε σημαντικό κίνητρο για τους κατοίκους των πόλεων για ενασχόληση με την αστική κηπουρική ειδικά την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, ενώ παράλληλα αναζητούσαν απελευθέρωση από τα άγχη της καθημερινής ζωής. Η ανάπτυξη της αστικής κηπουρικής στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης με τη μορφή δημοτικών λαχανόκηπων περιγράφεται από μια σειρά άρθρων (Anthoroulou, 2015, Anthoroulou, Nikolaidou, 2015, Anthoroulou, et al. 2013, 2015, 2017), ενώ οι Anthoroulou et al. (2015) αναφέρονται στην ανάπτυξη του κινήματος της αστικής κηπουρικής ως συμμετοχική μορφή διεκδίκησης του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα της κρίσης.

Το 2014 δημοσιεύθηκε από τους Taylor and Lovell μια επισκόπηση της βιβλιογραφίας για τους αστικούς οικιακούς κήπους στον Παγκόσμιο Βορρά, η οποία αναφέρθηκε στις συνδέσεις της αστικής οικιακής κηπουρικής με τη διατροφική ασφάλεια, την κοινωνική χειραφέτηση, την ανάπτυξη της κοινότητας, την κοινωνική και πολιτισμική εκπροσώπηση, το φύλο, τους ρόλους στην οικογένεια και τέλος τα οικολογικά χαρακτηριστικά του αστικού οικοσυστήματος, την βιοποικιλότητα και την ανθεκτικότητα.

Όσον αφορά τις μεθόδους έρευνας για τους αστικούς οικιακούς κήπους, οι ερευνητές χρησιμοποιούν ποιοτικές (Kortright and Wakefield, 2011, Larder, Lyons, and Woolcock. 2014), μικτές (Taylor and Lovell, 2015, Taylor et al. 2017, Gray et al. 2014) ποσοτικές μεθόδους (Algert et al. 2017).

Γενικά, ως τότε η έρευνα για τους αστικού οικιακούς κήπους χαρακτηριζόταν από ανθρωποκεντρική ματιά. Στις έρευνες των Kortright, R., and S. Wakefield (2011), Ruggeri et al. (2016), Kirkpatrick, and Davison, (2018) ο άνθρωπος αντιμετωπίζεται ως εκούσιος παράγοντας.

Πολύ λίγες έρευνες επικέντρωναν το ενδιαφέρον τους πέρα από τον άνθρωπο, όπως η έρευνα της Robertson (2020) για το έδαφος των αστικών οικιακών κήπων και για

τα ενδημικά είδη φυτών και ζώων που απαντώνται στους αστικούς οικιακούς κήπους των Clucas, Parker and Feldpausch-Parker (2018).

Δημοσιεύτηκε επίσης μια σειρά άρθρων για τον αυτοεφοδιασμό τροφίμων (food self-provisioning, FPS), όπως των Jehlička, Kostelecký, and Smith. (2013), Vánra *et al.* (2018), Ančić, Domazet, Žurarić-Iljić (2019) που διερευνούν τις πρακτικές για αυτοεφοδιασμό τροφίμων μέσω της κηπουρικής στην κλίμακα του νοικοκυριού και της κατοικίας.

Άλλες ανθρωποκεντρικές έρευνες από την Αυστραλία διερευνούν τις δυνατότητες συνεισφοράς της α.ο.κ. στο τοπικά διατροφικά συστήματα, πάλι με μια ανθρωποκεντρική οπτική (Kirkpatrick and Davison, 2018), ή επικεντρώνονται στην ποσοτικοποίηση της παραγωγής των οικιακών κήπων και την αξιοποίηση των πόρων (Csortan, Ward, and Roetman, 2020).

Η Ηθική της Φροντίδας ως πλαίσιο της α.ο.κ. άρχισε να διατυπώνεται στη βιβλιογραφία πιο πρόσφατα. Στο άρθρο των Sonová, Jehlička, and Daněk. 2021 προτείνεται η Ηθική της Φροντίδας ως τρόπος αντίληψης ενός συστήματος διατροφής που νοιάζεται για τους Άλλους.

Η αστική κηπουρική κεντρίζει το ενδιαφέρον της έρευνας στην περίοδο της πανδημίας COVID 19. Οι Marques *et al.* (2021) αναφέρονται στη σημασία της αστικής οικιακής κηπουρικής για την αντιμετώπιση της ψυχικής πίεσης της περιόδου του εγκλεισμού, όπως και οι Wu *et al.* (2022) ενώ οι De Meo *et al.* (2022) στην επίδραση της αστικής οικιακής κηπουρικής στην ψυχική υγεία ανθρώπων μεγαλύτερης ηλικίας, κατά την περίοδο της πανδημίας. Η Cattivelli (2022) ερευνά τη συμβολή της αστικής οικιακής κηπουρικής στον αυτοεφοδιασμό ορεινών κοινοτήτων που κινδύνευαν να γίνουν «έρημοι τροφίμων» κατά την διάρκεια των περιοριστικών μέτρων για την πανδημία. Τέλος οι Samus *et al.* (2022) τη σχέση μεταξύ της συνάφειας με τη φύση και της βιοποικιλότητας του αστικού οικιακού κήπου με την ψυχική ευεξία στην περίοδο των lockdown για τον COVID 19.

ΜΕΛΕΤΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΟΙΚΙΑΚΟ ΚΗΠΟ ΜΕ ΤΗΝ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΔΡΩΝΤΟΣ ΔΙΚΤΥΟΥ (ACTOR NETWORK THEORY, ANT)

Η υβριδικότητα του κήπου και ο κήπος σαν assemblage αλληλεπιδρώντων ανθρώπινων και μη ανθρώπινων οντοτήτων παρουσιάζεται στα άρθρα των Head, L, and Atchison, (2008) και Harman (2009).

Στη βιβλιογραφία, η σχέση ανθρώπου μη ανθρώπινων και ειδικά φυτών στον καλλωπιστικό κήπο, αναλύεται με βάση την ANT στα άρθρα των Hitchings (2003) και Power (2005).

Η Θεωρία του Δρώντος Δικτύου βοηθά στην εδραίωση της «πέρα από τον άνθρωπο» (more than human) ηθικής της φροντίδας (care).

Στη μονογραφία της Puig de la Bellacasa (2017) *“Matters of Care”* θεμελιώνονται θεωρητικά οι συνδέσεις μεταξύ των δύο θεωριών.

Αντίστοιχα ο Beetcham (2018), αξιοποιεί την ANT για να αναδείξει την Ηθική της Φροντίδας Πέρα από τον Άνθρωπο (more than human) στα εναλλακτικά διατροφικά συστήματα στην εποχή του Ανθρωπόκαινου.

Καταλήγοντας, θα πρέπει να αναφερθούμε στο άρθρο των Taylor & Lovell, (2021), όπου με τη βοήθεια της ANT εξερευνώνται οι κοινωνικές και υλικές δυναμικές των αστικών οικιακών κήπων σε μια γειτονιά χαμηλού εισοδήματος, μαύρων στην πλειοψηφία κατοίκων στη νότια πλευρά του Σικάγο. Η έρευνα ρίχνει φως στις σχέσεις φροντίδας ανθρώπων που σταθεροποιούν τα δίκτυα αλληλεπίδρασης και συν-κατασκευάζουν ταυτότητες. Οι Taylor & Lovell, (2021) υποστηρίζουν ότι όταν ο αστικός οικιακός κήπος μελετάται με την οπτική της ANT, αν και ο άνθρωπος παραμένει ένας δρων παράγοντας προνομιούχος, και ορθολογικός, βρίσκεται πάντα σε «κοινωνική» σύνδεση τους πολλαπλούς αλληλένδετους δρώντες (ή δράστες-δίκτυα) που συστήνουν τον κήπο ως «συλλογικότητα».

ΘΕΩΡΙΑ

*Παρά τη φαντασίωση της λευκής
σελίδας, γράφουμε πάντα πάνω στα
γραμμένα*

Michel de Certeau 1990 σελ. 157

MORE THAN HUMAN

Το εγχείρημα της έρευνας αυτής αντλεί την τεκμηρίωσή του και υποστηρίζεται από την *more than human*¹⁰ σκέψη. Απορρίπτοντας δυιστικές λογικές, στηρίζεται στις έννοιες της «συλλογικότητας» ως μια σύνδεση ανθρώπων και μη ανθρώπινων οντοτήτων και του «κοινωνικού», ως μια σειρά ενώσεων μεταξύ ετερογενών στοιχείων (Latour 2005), όχι μόνο ως χαρακτηριστικό των ανθρώπινων οντοτήτων, αλλά ως μια συνθήκη που προκύπτει μέσα από τις συσχετίσεις ανθρώπινων και μη ανθρώπινων, αντικειμένων και άλλων οντοτήτων (Latour 2005).

Η πολυπλοκότητα και η αλληλοσύνδεση ως χαρακτηριστικά του επίγειου ζωντανού κόσμου, αναγνωρίζονται συνειδητά από ένα ευρύ επιστημονικό φάσμα που ερευνά και παράγει γνώση σχετικά την υπαρξιακή πολλαπλότητα της ζωής (Greenhough, 2014).

Η έννοια του *more than human* κόσμου διατυπώθηκε αρχικά από τον Abram (1996) περιγράφοντας οτιδήποτε συμπεριλαμβάνεται στη γήινη «φύση» και τις ευρείες αναπαραστάσεις της. Με τον όρο αυτό, απορρίπτει τη μοντέρνα διχοτόμηση μεταξύ φύσης και πολιτισμού και αναφέρεται σε ένα κόσμο που αν και περιλαμβάνει τον άνθρωπο, εντούτοις τον ξεπερνά και δίνει έμφαση στη σύνθετη δικτύωση αλληλεξάρτησης που συνδέει τις αμέτρητες υπάρξεις που μοιράζονται τη γη ως Οίκο. Ο ίδιος συγγραφέας (1996) ορίζει τον πέρα από τον άνθρωπο κόσμο ως ένα ευρύ φάσμα σχέσεων ανάμεσα στους κόσμους των ζωντανών και μη ζωντανών υπάρξεων και των ανθρώπινων κοινωνιών. Υπό αυτό το πρίσμα αμφισβητεί την εξαιρετικότητα του ανθρώπου στο πλαίσιο της συμβίωσής και της αλληλεξάρτησης με τις άλλες υπάρξεις. Η Bellacasa (2017, σελ. 145) μας μιλά για ένα «ζωντανό δίκτυο συνευαλωτότητας», θέλοντας να περιγράψει τις σχέσεις αμοιβαίας αλληλεξάρτησης του ανθρώπου με τις άλλες υπάρξεις στο πλαίσιο της ζωής. Και όταν οι άνθρωποι συμμετέχουν σε πέρα από τον άνθρωπο συναρμολογήματα μαζί με μη ανθρώπινες

¹⁰ Ο όρος χρησιμοποιείται στα αγγλικά ακόμη και στην ελληνική βιβλιογραφία, αφού η μετάφρασή του «περισσότερο από τον άνθρωπο» δεν αποδίδει καλά την εννοιολογική σημασία και τη θεωρητική φόρτισή του.

υπάρξεις, τότε μπορούμε να αναγνωρίσουμε τις «οντολογίες του «άλλου» (*alterontologies*)» (Papadopoulos, 2011).

Η σημασία του πέρα από τον άνθρωπο κόσμου είναι να αντιληφθούμε και να παραδεχτούμε το γεγονός ότι «υπάρχουν άλλοι «εαυτοί» με σωματικά διακριτά κέντρα εμπειρίας που λαμβάνουν χώρα σε έναν τεράστιο διυποκειμενικό και διασωματικό ορίζοντα» (De Souza Junior, 2021, σελ. 3).

Αντίστοιχα ο Abram (2010) υποστηρίζει ότι προσεγγίζοντας ένα κέντρο αναφοράς το οποίο ζωντανεύει την ύφανση της ζωής, τότε ανατρέπεται η απομόνωση του ανθρώπου από τις άλλες υπάρξεις που συμβάλουν στη δυναμική της βιόσφαιρας. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι αναφέρεται σε αυτό που με ένα διαφορετικό τρόπο ανάγνωσης θα ονομάζαμε βιοτική και αβιοτική συνιστώσα, θέλοντας να ξεχωρίσουμε τις έμβιες και μη υπάρξεις, και υπογραμμίζει ότι όλες μαζί συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν μέσα στο πλέγμα της ζωής. Η πέρα από τον άνθρωπο προσέγγιση δεν δίνει βαρύτητα στην υποκειμενική υπόσταση του ανθρώπου, αλλά τον αντιλαμβάνεται ως μέρος της ζωντανότητας (*livingness*)¹¹ (Whatmore, 2006) του κόσμου.

Αυτός ο τρόπος σκέψης που συμπεριλαμβάνει στις διαδικασίες τα μη ανθρώπινα όντα και προϋποθέτει ότι γίνονται κατανοητές οι συνδέσεις και οι διαπλέξεις, προσφέρει την τελευταία εικοσαετία, τη δυνατότητα να μελετηθούν οι ιδιαίτερες συνθήκες του Ανθρωπόκαινου (Souza Junior, 2021). Για το λόγο αυτό οι *more than human* προσεγγίσεις απολαμβάνουν ολοένα και μεγαλύτερη αποδοχή και ανοίγουν το πεδίο για να ξανασκεφτούμε τοπία και τόπους μέσω διαδραστικών εννοιών, ανάμεσα σε χωρικότητες, κοινωνικοπολιτισμικά και μη ανθρώπινα στοιχεία (Lorimer, 2010). Ο στόχος αυτών των προσεγγίσεων είναι «να προσφέρουν συγκεκριμένη(ες) οπτική(ές) στις συναντήσεις ανθρώπων-μη ανθρώπινων και στους κόσμους που συνυμπαράγουν, αναγνωρίζοντας πάντα την τυχαία και ευθραυστη φύση τους» (Greenhough, 2014, σελ. 115). Κατά την Panelli (2010) οι *more than human* μεθοδολογίες και οπτικές, σε συνδυασμό με τις άλλες μεταουμανιστικές¹² οπτικές

¹¹ Livingness, τον όρο αυτό δανείζεται η Whatmore, από την ποιητική συλλογή της J. Winterson, "Gut symmetries", θέλοντας να αναφερθεί στην αλλαγή που έφερε η ματεριαλιστική οπτική στην Πολιτισμική Γεωγραφία, μην αντιμετωπίζοντας πια τον κόσμο σαν αδιάφορο υλικό κάπου «εκεί έξω», αλλά ένα οικείο ύφασμα σωματικής υλικότητας που επανατοποθετεί το «εδώ» της ανθρώπινης ύπαρξης

¹² Posthuman

τείουν να ξεπεράσουν την εξαιρετικότητα του ανθρώπου. Αποκαλύπτοντας διαφορετικούς τρόπους ύπαρξης και ζωής, δίνουν έμφαση στη συνάφεια, τη συλλογικότητα, τη συνύπαρξη, τη συνδημιουργία και αποδομούν κάθε δυιστική συλλογιστική.

Θέλοντας να δώσει τον ορισμό του «*more than human*» η Bellacasa (2006, σελ. 1) αναφέρει ότι είναι μια οπτική που φωτίζει τα μη ανθρώπινα όντα, όπως πράγματα, αντικείμενα, άλλα ζώα, ζωντανά όντα, οργανισμούς, φυσικές δυνάμεις, πνευματικές οντότητες και ανθρώπους και την τοποθετεί ανάμεσα σε άλλες μεταουμανιστικές οπτικές και τρόπους σκέψης. Θεωρεί ότι η κάλυψη αυτού του οντολογικού πεδίου ήταν και είναι ζωτικής σημασίας, ειδικά στις μέρες μας, όπου η επιβίωση και οι τύχες τόσων ειδών και οντοτήτων στον πλανήτη είναι αναπόφευκτα συνδεδεμένες. Αν και επισημαίνει ότι ο όρος αυτός παραμένει μη ικανοποιητικός, λόγω της αφηρημένης ασάφειάς του, και γιατί ξεκινά με αφετηρία τον άνθρωπο για να πάει παραπέρα, αναγνωρίζει την αξία του καθώς λειτουργεί υποστηρικτικά στο ευαίσθητο καθήκον της διεύρυνσης των απόψεων για τη ζωή. Τι περιλαμβάνεται όμως σε αυτές τις *more than human* οντότητες και δυνάμεις; Η σχετική βιβλιογραφία περιλαμβάνει, χωρίς να περιορίζεται μόνο σε αυτά, ελέφαντες (Lorimer, 2010, Barua, 2013), λίμνες (Gibbs, 2009), τσιγάρα (Markovic, 2019), δέντρα (Phillips, Atchinson, 2018), κοπάδια ταράνδων (Lorimer, 2006), ποδήλατα (Simpson, 2018), αντικαταθλιπτικά (McCormack, 2007), άγριες ατμόσφαιρες (Vannini, Vannini, 2020b) και κήπους αναφέρει ο Pitt (2015).

Η Whatmore (2006) υπενθυμίζει ότι η *more than human* προσέγγιση και ανάλυση στρέφει την προσοχή στους πολλαπλούς τρόπους συμβίωσης και επιδραστικής συνδημιουργίας κόσμων. Όπως αναφέρει, αυτό συμβαίνει στο φάσμα των διασωματικών σχέσεων και των αισθητηριακών διαστάσεων που επηρεάζουν τον κόσμο. Η *επίδραση* (*affect*) είναι δύναμη ποικίλης έντασης που επηρεάζει διασωματικά και διυποκειμενικά τα υποκείμενα που εμπλέκονται εσωτερικά στις διαδικασίες της έρευνας. Η *επίδραση* περιλαμβάνει άμεσους κι έμμεσους τρόπους σκέψης και είναι η σκέψη και η πρακτική του να επηρεάζεις και να επηρεάζεσαι. Θα μπορούσε να κατανοηθεί ως μια αμοιβαία μορφή σωματικής αλληλεπίδρασης που περιλαμβάνει συναισθήματα, αντιλήψεις και φαντασιακό (Souza Junior, 2021). Η επαφή με φυσικές γήινες μορφές επαναδραστηριοποιεί και ενεργοποιεί τις

αισθήσεις των ανθρώπων (Abram, 1996) Τότε οι συναισθηματικές προσεγγίσεις που υιοθετεί ο *more than human* στοχασμός, ευνοούν διεισδύσεις στον κόσμο των φυτών, των ζώων και της ατμόσφαιρας¹³.

Η Tsing (2015) παρατηρεί, ότι η αποκρυπτογράφηση των *more than human* τρόπων συγκατοίκησης σε ένα τόπο, απαιτεί να μελετηθούν οι συναντήσεις και οι συναρμογές των διαφορετικών μορφών υπάρξεων, σαν ένα πολυφωνικό σύνολο. Και αυτή η παρατήρηση είναι που χαρακτηρίζει τη λογική της παρούσας έρευνας του αστικού οικιακού κήπου. Οι ποικίλες οντότητες που δρουν συλλογικά στο χώρο του κήπου, οριζόμενες από διαφορετικές σωματικότητες και στο πλαίσιο μιας ποικιλότητας *επιδράσεων*, είναι συναρμολογημένες με διαφορετικό και ασταθή τρόπο, που καταλήγει στο συνεργιστικό αποτέλεσμα της δημιουργίας τοπίων, γεγονότων, πρακτικών, σχέσεων, ατμοσφαιρών. Αυτό το συναρμολόγημα που είναι ο αστικός οικιακός κήπος, αντίστοιχα συνδέεται και αλληλεπιδρά με το χώρο και τις οντότητες στην ευρύτερη κλίμακα της γειτονιάς και της πόλης, ακόμη και της υπαίθρου που περιβάλλει τον αστικό ιστό. Μέσα από αυτές τις δικτυωμένες συναντήσεις, συνεπιδρά στο διατροφικό ζήτημα, την ποιότητα των αστικών περιβαλλοντικών συνθηκών, την κοινωνία, την καθημερινή ζωή, τον πολιτισμό, τη σχέση πόλης υπαίθρου.

¹³ Η ατμόσφαιρα ορίζεται από τις συμφύσεις που ασκεί στα σώματα με τα οποία επιδρά (Tring 2020). Οι ατμοσφαιρικές σπουδές, επικεντρώνονται στους ιστούς των νοημάτων, των στυλ και της επιδραστικότητας που δημιουργούνται από συγκεκριμένα αντικείμενα (Ash and Simpson, 2018).

ΦΥΣΙΟΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Οι «Φυσιοπολιτισμοί» (*Naturcultures*) της Donna Haraway

Οι έρευνα και το έργο της Donna Haraway είναι κεντρικής σημασίας για τη σύγχρονη θεωρητική σκέψη στο πεδίο του φύλου και του περιβάλλοντος. Κεντρικό ερώτημα των μελετών της είναι το πως και πότε το ανθρώπινο είδος συναντιέται με τη «φύση» υλικά, λογικά, μεταφορικά και σχεσιακά (Merrick, 2017). Η Haraway (2003) απορρίπτει τις δυιστικές αντιλήψεις και τα παραδοσιακά μοντερνιστικά δίπολα φύσης/πολιτισμού, ανθρώπου/μη ανθρώπινου, θεωρώντας ότι αυτά οδηγούν στην καταστροφή του φυσικού κόσμου. Υποστηρίζει ότι ο κόσμος συνδημιουργείται διαρκώς από τις δυναμικές που προκύπτουν μέσω της αλληλεπίδρασης ύλης λόγου και σημειωτικής. Δεν υπάρχει καθαρή, στατική, αμιγής φύση, αλλά είναι πάντα σε αλληλεξάρτηση με τον πολιτισμό. Όπως η ίδια αναφέρει (2003) η σωματικότητα και η φύση επηρεάζονται και επηρεάζουν ιστορικά και τοπικά συγκεκριμένες κοινωνικοπολιτισμικές δομές που είναι φορτισμένες με εξουσία. Μιλώντας για το έργο της (1991d, σελ. 1) λέει ότι είναι «η εφεύρεση και η επανεφεύρεση της φύσης – ίσως η πιο κεντρική αρένα ελπίδας, καταπίεσης και αμφισβήτησης για τους κατοίκους του πλανήτη γη στις μέρες μας» και έχει στόχο «να βρει μια ιδέα για την αφήγηση μιας ιστορίας της επιστήμης που δεν εξαρτάται από τον δυϊσμό μεταξύ ενεργητικού και παθητικού, πολιτισμού και φύσης, ανθρώπου και ζώου, κοινωνικού και φυσικού» (1989:8). Θεωρεί ότι «πάντα γινόμαστε με άλλους, όχι μόνο ανθρώπους φυσικά, αλλά και κάθε είδους μη άνθρωπινα» (σελ. 255). Τίποτα δεν αποκλείεται σε αυτό το συν-γίνεσθαι, συμπεριλαμβανομένων τεχνολογιών, πλασμάτων, τοπίων και πρακτικών. Η συμβιογένεση τόσο σε βιολογικούς όσο κοινωνικούς κόσμους είναι ο κανόνας και όχι η εξαίρεση (Criest, 2010). Όπως σημειώνει η Criest (2010, σελ. 15), η Haraway διεκδικεί μια ευκαιρία «να τα βγάλουμε πέρα με κάποια χάρη» ενώ της αρέσει να χρησιμοποιεί την έκφραση «συν-άνθιση συντροφικών ειδών». Η συνάνθιση δεν προκύπτει μέσω κανονισμών, κανόνων ή αρχών, αλλά μέσα από την καλλιέργεια του σεβασμού και της ανταπόκρισης. Η Haraway αναφέρεται σε συναντήσεις που δεν είναι επιφανειακές, εξωτερικές επαφές ανεξάρτητων υποκειμένων, αλλά διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται η ίδια η υποκειμενικότητα των

συμβαλλόμενων μερών. Η αλληλεπίδραση μεταξύ των ειδών αποτελεί τη βασική διαδικασία υποστασιοποίησης των κοινωνικών υποκειμένων. Οι συναντήσεις αυτές, υλικές και σωματικές «κατά τις οποίες όλοι οι δρώντες γίνονται ό,τι είναι μέσα στον χορό της σχεσιακής διαδικασίας» (Haraway, 2008, σελ. 25). Η Λαλιώτου (2015, σελ. 36) αναφέρει ότι «οι συναντήσεις συνάπτονται σε ζώνες επαφής, όπως οι οικιακοί χώροι, οι ζωολογικοί κήποι, τα ερευνητικά εργαστήρια, αλλά και σε ερευνητικά πεδία, όπως τα τροπικά δάση, οι αγροτοκτηνοτροφικές μονάδες, οι διαγωνισμοί μορφολογίας οικόσιτων ζώων, τα εκπαιδευτικά προγράμματα και οι παιχνιδότοποι σκύλων, τα καταφύγια άγριων ζώων, οι φάρμες και τα κοπάδια ελεύθερης βοσκής», θέλοντας να περιγράψει την πολλαπλότητα και ποικιλότητα τους.

Η μη δυιστική αντίληψη της Haraway βρίσκεται σε ακολουθία με την άρνησή της διαίρεσης της πραγματικότητας (οντολογία) και της ανθρώπινης κατανόησης της (επιστημολογία) σε σφαίρες χωριστές που εντάσσονται στο δίπολο άνθρωπος/φύση, πολιτισμός/φύση, άνθρωπος μη ανθρώπινα, ενώ φωτίζει νέους τρόπους κατανόησης της φύσης και της υλικής πραγματικότητας που αφορούν και τις θετικές αλλά και τις ανθρωπιστικές επιστήμες (Merrick, 2017). Στο πλαίσιο αυτής της στάσης επινοεί τον νεολογισμό «*φυσιοπολιτισμοί*» (*naturecultures*), θέλοντας να κάνει σαφές ότι οι σφαίρες αυτές συμπαράγονται και η ύπαρξη της μιας είναι πάντα συνδυασμένη με την ύπαρξη της άλλης. Οι φυσιοπολιτισμοί εκφράζουν την άποψη της Haraway ότι η πραγματικότητα είναι πάντα συνυφασμένη με τη φύση, την ανθρώπινη τεχνολογία και πολιτισμό, και ότι αυτά συμπεριλαμβάνουν δηλαδή, άλλες ζωντανές υπάρξεις, αντικείμενα, πράγματα, γνώση, επιστήμη, κατασκευές, υλική πραγματικότητα, αλλά και τις αλληλεπιδράσεις τους. Πρόκειται για ένα κόσμο διαρκώς εν τω γίνεσθαι, χωρίς σταθερά όρια. Και ενώ η Haraway μέσα από αυτή τη συλλογιστική θέλει να καταδείξει το πως στην Ανθρωπόκαινο εποχή, η αποσταθεροποίηση του πλανήτη και τα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα είναι προϊόν αλληλεπίδρασης και μιλάει για καλλιέργεια σεβασμού και ανταπόκρισης, εντούτοις αυτές οι προσπάθειες να μπερδευτούν τα σταθερά όρια μεταξύ πολιτισμού και φύσης, και μεταξύ τεχνολογίας και οικολογίας, έχουν αντιμετωπιστεί από πολλούς υποστηρικτές της φύσης με βαθιά καχυποψία (Davidson, 2005).

Η επιρροή των φυσιοπολιτισμών στο στοχασμό, γεννά την ανάγκη να γίνει ορατή η επιρροή ιστοριών του φύλου, της τάξης, της φυλής, στην παρουσίαση των

επιστημονικών γεγονότων και θεωριών (Merrick, 2017). Έτσι παύουν να αποτελούν αντικειμενικές αναπαραστάσεις μιας εξωτερικής πραγματικότητας και σύμφωνα με τη Hagaway είναι όπως όλες οι μορφές ανθρώπινης γνώσης, μια «πρακτική αφήγηση ιστοριών». Η μεθοδολογική της προσέγγιση καταλήγει ότι όπως η ιστορία, η κοινωνιολογία ή η λογοτεχνία είναι οι ιστορίες που λέμε οι άνθρωποι στον εαυτό μας για να κατανοήσουμε την ανθρώπινη δραστηριότητα ή τον «πολιτισμό», οι επιστήμες της ζωής είναι οι ιστορίες που λέμε οι άνθρωποι στον εαυτό μας για να κατανοήσουμε τον φυσικό κόσμο ή τη «φύση». Αποκαλύπτοντας αναλογίες ανάμεσα στους διαφορετικούς τρόπους απόκτησης της γνώσης, θέλει να κάνει ορατή την κατασκευασμένη και ψευδή φύση της δυαδικής διαίρεσης μεταξύ ανθρωπιστικών και θετικών επιστημών, και τους ξεχωριστούς «οίκους» γνώσης, πολιτισμού και φύσης (Merrick, 2017).

Ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των φυσικοπολιτισμικών εξερευνήσεων της Hagaway είναι η αμείλικτη επιμονή της στη σχέση ανθρώπου και μη ανθρώπινων και η ανάγκη να αρθρωθεί η ανθρώπινη, φυσική και μεταφορική μας εμπλοκή με μη ανθρώπινους δρώντες. Η οντολογική τεκμηρίωση τους επιμένει ιδιαίτερα στην ισότιμη σχέση ανθρώπου και μη ανθρώπινων και τονίζει την ανάγκη να γίνει ξεκάθαρη η εμπλοκή των ανθρώπων με μη ανθρώπινους δράστες στη συγκρότηση της ζωής, έτσι ώστε να αντικρύσουμε τον κόσμο με μια ηθική ματιά.

Οι φυσιοπολιτισμοί αρθρώνουν την κριτική στον ανθρωποκεντρισμό. Περιγράφοντας εναλλακτικές μορφές κοινωνικότητας και σχέσεων ανάμεσα σε διαφορετικά έμβια είδη που συγκροτούνται μέσα «από πρακτικές συντροφικότητας, δημιουργούν θυμικά δίκτυα στο εσωτερικό των οποίων αναδύονται νέες μορφές υποκειμενικότητας» (Λαλιώτου, 2015, σελ. 159).

Κατά την ίδια συγγραφέα, (2015), η Hagaway (2008, σελ. 41) στις συναντήσεις αυτές εμπλέκει «ένα παρδαλό πλήθος διαφορετικά τοποθετημένων ειδών, στα οποία συμπεριλαμβάνονται τα τοπία, τα ζώα, τα φυτά, οι μικροοργανισμοί, οι άνθρωποι και οι τεχνολογίες».

Με την έννοια των «φυσιοπολιτισμών», αποκαθλώνοντας την ανθρώπινη εξαιρετικότητα, προτείνει, υιοθετεί και προυποθέτει νέες ηθικές σχέσεις μεταξύ των όντων, είτε είναι άνθρωποι, μη ανθρώπινα, οργανικά ή μη, ζώα, φυτά, πράγματα, μηχανές.

Ο Φυσιοπολιτισμός (Natureculture) μέσα από το βλέμμα του Bruno Latour

«Ουδέποτε υπήρξαμε μοντέρνοι» υποστηρίζει ο Bruno Latour (2000 [1991]) ασκώντας κριτική στη σκέψη που διαχωρίζει τον κόσμο σε Φύση και Κοινωνία, αλλά και στην εσωτερική διχοτόμηση ανάμεσα σε ανθρώπους και μη ανθρώπινες υπάρξεις. Όπως αναφέρει (2000 [1991]σελ. 228) «η μισή πολιτική μας είναι δομημένη πάνω στην επιστήμη και την τεχνολογία. Το άλλο μισό της Φύσης είναι χτισμένο μέσα στις Κοινωνίες. Ας τα συρράψουμε αυτά μεταξύ τους και το πολιτικό έργο μπορεί να ξαναρχίσει». Εισάγοντας το «Κοινοβούλιο των Πραγμάτων», δηλώνει (σελ. 228) ότι εκεί αντιπροσωπεύονται και συναθροίζονται όλα τα συνονθυλεύματα και τα δίκτυα που δεν είχαν τόπο, περιγράφοντας έτσι την υβριδικότητα που υφαίνει τον κόσμο. Ξεκινώντας από την έννοια του «κοινωνικού» περιγράφει «μια σειρά ενώσεις μεταξύ ετερογενών στοιχείων» με μια μεταδομιστική οπτική, που προκύπτει μέσα από τις συσχετίσεις ανθρώπινων και μη ανθρώπινων, αντικειμένων και άλλων οντοτήτων (Latour 2005, σελ. 5), τα οποία, άλλα από αυτά είναι κοινωνικά με τη συμβατική έννοια και άλλα μη κοινωνικά. Με τον τρόπο αυτό, το επίθετο «κοινωνικό» δεν αποδίδει ένα πράγμα ανάμεσα σε άλλα πράγματα, αλλά ένα «τύπο ένωσης» (Latour, 2005). Το «κοινωνικό» διαλύεται παντού αλλά και πουθενά συγκεκριμένα, και συγκροτεί το πεδίο της πραγματικότητας (Latour, 2005). Ισχυρίζεται ότι κάθε οντότητα που υπάρχει και διαμορφώνει το κοινωνικό, είναι σημαντική λόγω του δικτύου των σχέσεων που διαμορφώνει με τους άλλους, και όχι λόγω της ύπαρξής της αυτή καθαυτής. Λόγω του «κοινωνικού» χαρακτήρα των πραγμάτων προκύπτουν «συλλογικότητες». Ο όρος «συλλογικότητα» για το Latour (2000 [1991]) σημαίνει σύνδεση ανθρώπων και μη ανθρώπινων οντοτήτων. Αντίστοιχα, χρησιμοποιεί τον όρο «κοινωνία» για να χαρακτηρίσει μόνο ένα μέρος των συλλογικοτήτων που συμπίπτει με τις διαιρέσεις που επινόησαν οι κοινωνικές επιστήμες. Θέλοντας να αναδείξει την υβριδική φύση αυτού που συμβατικά ονομάζεται κοινωνία, αναρωτιέται (σελ. 94) «και αν η θρησκεία, οι τέχνες, τα ύφη είναι απαραίτητα για να 'αντανακλούν', 'αντικειμενοποιούν', 'ύλοποιούν', 'ενσωματώνουν' την κοινωνία-για να χρησιμοποιήσουμε μερικά από τα προσφιλή ρήματα των θεωρητικών κοινωνιολόγων- τότε τα αντικείμενα δεν είναι τελικά οι συμπαράγωγοί της; Η

κοινωνία δεν είναι φτιαγμένη κυριολεκτικά- και όχι μεταφορικά- από θεούς, μηχανές, επιστήμες, τέχνες και ύφη;...».

Και με το συλλογισμό αυτό περιγράφει τα υλικά δόμησης της κοινωνίας, που δεν είναι μόνο άνθρωποι, αλλά και μη ανθρώπινα μέσα, πράγματα, αντικείμενα, μέσω των οποίων η κοινωνία προβάλλεται, συγκροτείται, χτίζεται. Από μια θεωρητική σκοπιά, οι άνθρωποι δράστες κωδικοποιούν τα πράγματα με σημασία, από μια μεθοδολογική σκοπιά είναι τα πράγματα σε κίνηση που φωτίζουν το ανθρώπινο και κοινωνικό τους πλαίσιο. Επισημαίνει (2000 [1991]) σελ. 21) επίσης, ότι «η ρητορική, οι κειμενικές στρατηγικές, η συγγραφή, το στήσιμο μιας παράστασης, η σημειολογία, όλα τούτα διακυβεύονται πραγματικά, αλλά με μια νέα μορφή η οποία έχει μια ταυτόχρονη επίπτωση στη φύση των πραγμάτων και στο κοινωνικό πλαίσιο, ενώ δεν είναι αναγώγιμη ούτε στο ένα ούτε στο άλλο», θέλοντας να τονίσει ότι οι δραστηριότητες αυτές δεν αναφέρονται αποκλειστικά στον άνθρωπο, αλλά μέσα από την «κοινωνική» τους φύση, προκύπτουν ως προϊόντα συλλογικότητας.

Καταλήγει, ότι η πραγματικότητα θα έπρεπε να τοποθετηθεί σε μια τρίτη «οντολογική» διάσταση: είναι ο κόσμος των «οιονεί αντικειμένων» (quasi-objects)¹⁴, δηλαδή των υβριδίων ανάμεσα σε κοινωνικό και μη-κοινωνικό στοιχείο, τα οποία ως ισάξια οφείλουν να εξηγούνται με τον ίδιο τρόπο.

«Τα οιονεί αντικείμενα είναι ταυτοχρόνως, πραγματικά, αφηγηματικά και κοινωνικά. Ανήκουν στη φύση, στην κοινωνία στο λόγο...Δεν ανήκουν στη Φύση ή στην Κοινωνία, ή στο Υποκείμενο. Δεν ανήκουν ούτε στη γλώσσα...» (Latour, 2000 [1991], σελ. 109).

Αναλογιζόμενος τον κόσμο στον οποίο διαδραματίζεται η ζωή και η δράση σήμερα, παρατηρεί (σελ. 100) πως «τα οιονεί αντικείμενα συνεχίζουν να πολλαπλασιάζονται: εκείνα τα τέρατα της πρώτης, της δεύτερης και της τρίτης βιομηχανικής επανάστασης, εκείνα τα κοινωνικοποιημένα γεγονότα κι εκείνοι οι άνθρωποι οι μεταμορφωμένοι σε στοιχεία του φυσικού κόσμου».

Η δόμηση της έννοιας του οιονεί αντικειμένου αποδεσμεύει από ένα ακόμη δίπολο, εκείνο του Αντικειμένου-Υποκειμένου/Κοινωνία και τη θεώρησή τους ως αντίθετες έννοιες. Μέσω της εννοιολόγησης των οιονεί αντικειμένων, δεν ενδιαφέρει πια μια

¹⁴ Για τα οιονεί αντικείμενα ο Serres (1982) λέει ότι αυτά αποτελούν την πηγή των σχέσεων σε μια συλλογικότητα και συνεπώς από αυτά δημιουργούνται τα υποκείμενα.

κεντρική πρακτική ως αφετηρία κάθε εξήγησης που εντέλει αφορά τη Φύση ή την Κοινωνία (υποκείμενο), αλλά αυτά τα δύο αποτελούν στοιχεία μιας συλλογικότητας. Και η συλλογικότητα αυτή γεννά πράγματα και ανθρώπους (Latour 2000 [1991]). Με την οπτική αυτή, καταλύεται η «*Εσωτερική Μεγάλη Διαίρεση*» των Δυτικών, η οποία δημιούργησε τεχνητά το «*σκάνδαλο των άλλων*».

Για τον Latour είναι αδιανόητη η εγκατάσταση μιας ριζικής διαφοράς ανάμεσα στην οικουμενική φύση και το σχετικό πολιτισμό, γιατί βλέπει τον πολιτισμό σαν «*ένα τέχνημα δημιουργημένο από την τοποθέτηση της φύσης εντός παρενθέσεως*» (Latour 2000 [1991], σελ. 168). Όπως δηλώνει (σελ. 168), «*επειδή το να οικουμενικοποιήσουμε τη Φύση είναι τόσο αδύνατο όσο και να τη συρρικνώσουμε στα στενά πλαίσια του πολιτισμικού σχετικισμού, οι διάφοροι πολιτισμοί, ή ο οικουμενικός πολιτισμός υπάρχουν όσο και η ίδια η Φύση, συγκροτούν μόνο Φυσιοπολιτισμούς*». Ο Φυσιοπολιτισμός είναι ένα οιονεί αντικείμενο που μπορεί να αποτελέσει τη μόνη βάση για σύγκριση, γιατί όπως δηλώνει (σελ. 171) «*όλοι οι φυσιοπολιτισμοί είναι όμοιοι κατά το ότι κατασκευάζουν παράλληλα ανθρώπους, θεούς και μη ανθρώπινες οντότητες*». Αναλύοντας τον κόσμο στον οποίο κατοικούμε όλοι μας, μας υπενθυμίζει ότι πρόκειται για ένα κόσμο που δεν προέκυψε από την επιβολή αυθαίρετων συμβόλων στην «*εξωτερική Φύση*» που μόνο εμείς γνωρίζουμε, αλλά πρόκειται για συλλογικότητες που οικοδομούμε, άλλοτε ανθρώπινες, και άλλοτε μη ανθρώπινες που τις περιβάλλουν.

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν, ότι οι *φυσιοπολιτισμοί* είναι υβριδικές οντότητες που προκύπτουν με τη συμμετοχή, τη σχέση, την αλληλεπίδραση, τα ενεργήματα αυτών που συμβατικά θα λέγαμε φυσικές και πολιτισμικές οντότητες.

Γράφει χαρακτηριστικά ο Latour (σελ. 171): «*συγκροτώντας τις συλλογικότητές τους, άλλοι ενεργοποιούν προγόνους, λιοντάρια, απλανείς αστέρες και το πνιγμένο αίμα των θυσιών*». Οι φυσιοπολιτισμοί ως συλλογικότητες είναι απολύτως διαφορετικοί από αυτό που αποκαλείται ανθρώπινη κοινωνία, αλλά και από αυτό που αποκαλείται από τους επιστήμονες Φύση και περιλαμβάνει «*πράγματα καθεαυτά*». Αλλά είναι όμοιες συλλογικότητες που ταυτόχρονα περιλαμβάνουν στοιχεία της φύσης και του συμβατικά κοινωνικού κόσμου. «*Δεν υπήρξε ποτέ συλλογικότητα που κατά τη σύνθεση της να μην ενεργοποιεί ουρανό και γη, ψυχές και σώματα, ιδιοκτησία και νόμο, θεούς και προγόνους, εξουσίες και πίστεις, θηρία και φανταστικά όντα...*» (σελ.

172). Και έτσι συγκροτούνται αυτά που ο Latour (2000 [1991], σελ. 172) αποκαλεί «*αρχαία σχέσεων Ανθρώπων και μη Ανθρώπινων Οντοτήτων*». Η Φύση και ο Πολιτισμός έχουν γίνει γίνει «*αδιαχώριστα δίδυμα*» (Latour, 2017, σελ. 15) των οποίων η αναγνώριση μας δίνει τη δυνατότητα να δούμε ξεκάθαρα την ευαλωτότητα της ζωής στη γη με μεταανθρώπινο πνεύμα μέσω εναλλακτικών οντολογιών.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΔΡΩΝΤΟΣ ΔΙΚΤΥΟΥ. ACTOR NETWORK THEORY (ANT)

“Truth and falsehood. Large and small. Agency and structure. Human and non-human. Before and after. Knowledge and power. Context and content. Materiality and sociality. Activity and passivity...all of these divides have been rubbished in work undertaken in the name of actor-network theory” (Law 1999, σελ.3).

Η θεωρία του Δρώντος Δικτύου-Actor Network Theory (ANT), πρωτοδιατυπώθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 90 από τον Bruno Latour με στόχο να ανιχνευθούν οι συνεχείς και ποικίλες «κοινωνικές» συνδέσεις, αλληλεπιδράσεις, σχέσεις μεταξύ διαφορετικών οντοτήτων, που υφαίνουν το δίκτυο του κόσμου και της ζωής στη γη. Στην πραγματικότητα μέσω της ANT μελετάται ο άενα μεταβλητός τρόπος με τον οποίο σχηματίζονται οι συλλογικότητες, ως αποτέλεσμα της ισότιμης δράσης του πλήθους δρώντων παραγόντων που συμμετέχουν σε αυτές.

Οι βασικοί μελετητές της Actor Network Theory (ANT) είναι τρεις:, Bruno Latour, Michel Callon και John Law. Ήταν οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν τον όρο αυτό για να περιγράψουν την ιδιαίτερη προσέγγιση τους στην επιστημονική και τεχνολογική καινοτομία. Σύμφωνα με το Michel Callon (2001) περιλαμβάνει δύο λέξεις οι οποίες συνήθως γίνονται αντιληπτές ως αντίθετες: actor και network. Πρόκειται για μια προσπάθεια να παρασχεθούν αναλυτικά εργαλεία για να εξηγηθεί η ίδια η διαδικασία με την οποία η κοινωνία αναδιαμορφώνεται συνεχώς. Αυτό που την διακρίνει από άλλες δομιστικές προσεγγίσεις είναι η εξήγησή της για την κοινωνία στην παραγωγή, στην οποία η επιστήμη και η τεχνολογία διαδραματίζουν βασικό ρόλο.

Ο ίδιος ο Latour (2000, [1991]), λέει ότι δεν είναι θεωρία, αλλά πρόκειται για μια γενικότερη στάση και μια προσπάθεια να είμαστε ευαίσθητοι στα πλήθη από

κυκλοφορούσες δυνάμεις που μας περιβάλλουν, επηρεάζοντας η μία την άλλη αλλά και εμάς. Η ANT είναι μια θεωρία που *«χαρτογραφεί τις «κοινωνικές» σχέσεις μεταξύ ανθρώπων, αντικειμένων και ιδεών, αντιμετωπίζοντας όλα ως ενεργητικές οντότητες που αποτελούν ένα ευρύ δίκτυο»* (Cerulo, 2009, σ. 533).

Αν και ο Law (1997) διατυπώνει την άποψη ότι πρόκειται για μια θεωρία η οποία γίνεται καλύτερα κατανοητή σαν κάτι που επιτελείται παρά που συνοψίζεται, εντούτοις ο ίδιος κάνοντας μια αφηρημένη θεωρητική προσέγγιση στην ANT την περιγράφει ως μια *«αδίστακτη εφαρμογή σημειωτικής»* (Law, 1999, σελ. 3) και (σελ. 7) την αποκαλεί μια *«σημειωτική μηχανή για τον πόλεμο κατά των οντολογικών διαφορών»*. Επίσης ο Latour (1999) υποστηρίζει ότι η ANT είναι απλώς ένας άλλος τρόπος για να είσαι πιστός στις ιδέες της εθνομεθοδολογίας. Την ANT στη βιβλιογραφία τη συναντούμε και με διαφορετικές ονομασίες, όπως *«Η Κοινωνιολογία της Μετάφρασης»* (Callon 1980, 1981, 1986b), *«Co-Word Analysis»* (Callon, Law & Rip, 1986) και *«Οντολογία του Δρώντος Ριζώματος»* (Latour 1999). Ο Cressman (2009) υπενθυμίζει ότι η ANT αξιοποιεί τις πνευματικές παραδόσεις από τη Θεωρία του Φουκώ για την Εξουσία και την Μικροπολιτική (1977), τη σημειωτική ανθρωπολογία της Douglas (1977) και τη φιλοσοφία του Michel Serres.

Η ANT ισχυρίζεται ότι κάθε οντότητα που υπάρχει και διαμορφώνει το κοινωνικό, είναι σημαντική λόγω του δικτύου των σχέσεων που διαμορφώνει με τους άλλους, αντί για την ύπαρξή της αυτή καθαυτή. Δεν υποστηρίζει ότι τα αντικείμενα δρουν ανεξάρτητα από τους ανθρώπους. Το έργο της αποσκοπεί απλώς στο *«να επεκτείνει τον κατάλογο και να τροποποιήσει τα σχήματα και τα στοιχεία εκείνων που συγκεντρώνονται ως συμμετέχοντες σε ένα δίκτυο, ώστε να σχεδιάσει έναν τρόπο να τους κάνει να λειτουργούν ως ένα ανθεκτικό σύνολο»* (Latour, 2005, σελ. 72). Κεντρικό της ενδιαφέρον είναι να καταστήσει ορατές τις πολλαπλές αλληλεπιδράσεις ανθρώπων και μη ανθρώπινων, που συνθέτουν τα «χαώδη» συναρμολογήματα που είναι χαρακτηριστικά του σύγχρονου κόσμου, και να αμφισβητήσει το διαχωρισμό αυτών σε διακριτά «κοινωνικά» και «φυσικά» στοιχεία που αντιμετωπίζονται ως μη συγκρίσιμα (Nimmo, 2011). Η ANT αμφισβητεί την δράση ως μόνο ανθρωπογενή και αναδεικνύει τη διαμεσολάβηση, το μετασχηματισμό και την ενεργοποίηση οποιασδήποτε σχέσης, ενέργειας ή συνέργειας, ή δράσης από μη ανθρώπινες

υπάρξεις, όπως αντικείμενα, μη ανθρώπινους ζωντανούς οργανισμούς, μηχανισμούς της φύσης ή τεχνολογικές μηχανές, αλλά και άυλους παράγοντες όπως τα συναισθήματα, οι αισθήσεις, οι επιδράσεις, ο πολιτισμός, η γνώση. Αναλύει και αποκαλύπτει την υβριδική δικτύωση του γίνεσθαι. Αυτή η ισότιμη αντιμετώπιση που εφαρμόζει η ANT περιγράφεται από το Latour (2000 [1991], σελ. 153) με τον όρο «γενικευμένη συμμετρία», συνοψίζοντας με αυτόν την αντίθεση στην ασυμμετρία των μοντέρνων διχοτομήσεων.

Ο Latour (1996) στο άρθρο του «*On Actor Network Theory. A few clarifications plus more than a few complications*» δίνει διευκρινίσεις και αναπτύσσει το πλαίσιο και τη συλλογιστική της ANT.

Σχετικά με τη χρήση της λέξης «Δίκτυο» αναλύει (σελ. 2) : «*Η χρήση της λέξης προέρχεται από τον Ντιντερό. Η λέξη «réseau» χρησιμοποιήθηκε από την αρχή από τον Ντιντερό για να περιγράψει την ύλη και τα σώματα προκειμένου να αποφευχθεί η καρτεσιανή διαίρεση μεταξύ ύλης και πνεύματος. Έτσι, η προέλευση της λέξης («réseau» στα γαλλικά) που προέρχεται από το έργο του Ντιντερό έχει από την αρχή μια ισχυρή οντολογική συνιστώσα*». Στη συνέχεια εξηγεί ότι με τη χρήση της λέξης «Δίκτυο» στην ANT υιοθετούνται διαφορετικές μεταφορές για να περιγράψουν τις ουσίες, που δεν περιγράφονται μέσω συμπαγών επιφανειών, αλλά νηματίων που πλέκουν το δίκτυο¹⁵. Όπως υποστηρίζει με την ANT γίνεται μια αλλαγή στην τοπολογία με την οποία βλέπουμε. Αντί να βλέπουμε τα πράγματα «*με όρους επιφανειών - δύο διαστάσεων ή σφαίρες -τριών διαστάσεων- καλείται κανείς να σκεφτεί με όρους κόμβων που έχουν τόσες διαστάσεις όσες έχουν συνδέσεις*» (1996, σελ. 2). Οι συλλογικότητες σύμφωνα με την ANT έχουν χαρακτήρα τριχοειδή, ινώδη, νηματώδη που δεν μπορεί να περιγραφεί με «*τις έννοιες των επιπέδων, των στρωμάτων, των περιοχών, των σφαιρών, των κατηγοριών, της δομής, των συστημάτων*» (1996, σελ. 2). Αν και στοχεύει να εξηγήσει γεγονότα και αποτελέσματα μέσα από τις παραδοσιακές έννοιες αυτές, δεν κρατά την οντολογία, την τοπολογία και την πολιτική τους. Η δύναμη δεν προκύπτει «*από τη συγκέντρωση, την καθαρότητα και την ενότητα του υλικού, αλλά αντίθετα από τη διάδοση την*

¹⁵ Κατά αναλογία ο Latour (1996, σελ. 2) αναφέρεται στο ρίζωμα του Deleuze (Deleuze and Guattari, 1980)

ετερογένεια και το προσεκτικό πλέγμα αδύναμων δεσμών» (1996, σελ. 2). Ένα δίκτυο, δεν έχει κορυφή και πυθμένα και δεν ακολουθεί καμία εκ των προτέρων τάξη (Latour, 1996). Η ANT παρακολουθεί τις μεταβολές των συνδέσεων μεταξύ των στοιχείων ή διαφορετικά των κόμβων του δικτύου. Η κλίμακα, δηλαδή το είδος, ο αριθμός και η τοπογραφία των συνδέσεων επαφίεται στους ίδιους τους Δράστες (Latour, 1996, σελ. 3). Δεν υπολογίζεται η αντίθεση ανάμεσα στο ατομικό επίπεδο και στη μάζα, ή στην ενέργεια και στη δομή, αλλά μπορούμε να παρακολουθήσουμε πως λόγω του αριθμού των συνδέσεών του, κάποιο στοιχείο/κόμβος του δικτύου γίνεται σημαντικό. Λόγω της εναλλακτικής οπτικής της κλίμακας και της τοπογραφίας, μια παγκόσμια συλλογικότητα με μεγάλο αριθμό συνδέσεων μπορεί να διατηρεί και την ιδιότητα του τοπικού (Latour, 1996).

Διευκρινίζει (1996) ότι η έννοια του δικτύου απενεργοποιεί το δίπολο μέσα/έξω. Σε ένα δίκτυο δεν υπάρχουν όρια και για το λόγο αυτό δεν υπάρχει μέσα/έξω. Όσον αφορά την επιφάνεια μεταξύ δύο στοιχείων, ξεκαθαρίζει ότι υπάρχει, όταν τα δίκτυα συνδέονται, δηλαδή επεκτείνονται. Συνεπώς η έννοια του «έξω» για ένα δίκτυο δεν υπάρχει.

Ένα ενεργό δίκτυο είναι μια οντότητα που δημιουργεί ίχνος αλλά και το καταγράφει συγχρόνως. Όμως ο οντολογικός ορισμός του ενεργού δικτύου για να αποσαφηνιστεί πλήρως χρειάζεται να διευκρινιστεί η έννοια του «Δράστη» (Latour, 1996).

Αν και ο «δράστης» λεξιλογικά συνδέεται με την ηθελημένη δράση ενός ανθρώπινου υποκειμένου, στη θεωρία του Δρώντος Δικτύου η λέξη «δράστης» ή «δρών» είναι ένας σημειωτικός ορισμός, αναφέρεται σε -ένα ενεργό-, δηλαδή «*κάτι που δρα ή στο οποίο προσφέρεται δραστηριότητα από άλλους. Δεν συνεπάγεται κανένα ιδιαίτερο κίνητρο των ανθρώπινων μεμονωμένων παραγόντων, ούτε των ανθρώπων γενικά. Ένας δράστης μπορεί να είναι κυριολεκτικά οτιδήποτε, υπό τον όρο ότι είναι η πηγή μιας ενέργειας*». (Latour, 1996, σελ. 5).

Το έργο της ANT είναι να αποκαλύψει «*την απόδοση ανθρώπινων, μη ανθρώπινων, απάνθρωπων χαρακτηριστικών, την κατανομή των ιδιοτήτων μεταξύ αυτών των οντοτήτων· τις συνδέσεις που δημιουργούνται μεταξύ τους· την κυκλοφορία που συνεπάγονται αυτές οι κατανομές, διανομές και συνδέσεις· ο μετασχηματισμός αυτών των κατανομών, των διανομών και των συνδέσεων, των πολλών στοιχείων που*

κυκλοφορούν και των λίγων τρόπων μέσω των οποίων αποστέλλονται.» (Latour, 1996, σελ. 6).

Η γλώσσα των ανθρώπων αξιοποιείται σημειωτικά. Αναγνωρίζοντας την πλούσια πολυεπίπεδη και σύνθετη ύλη της, μπορεί στο πλαίσιο του Δρώντος Δικτύου από απλός «ενδιάμεσος» (intermediary) να γίνει «μεσολαβητής» (mediator) και να συμβάλει στην παραγωγή νοήματος και στην κατανόηση της κατασκευής των οντοτήτων. Μέσω της εργαλειοθήκης της γλώσσας μπορούν να περιγραφούν οντότητες όπως ο εαυτός, η κοινωνία, η φύση, αλλά και οι συνδέσεις, οι σχέσεις οι δράσεις, που περνούν από ένα φάσμα λεπτότερων διακλαδώσεων από την αφηρημένη έννοια του «ενεργού» στη συμπαγή έννοια του «δράστη». Οι «δράστες» δεν γίνονται αντιληπτοί ως σταθερές οντότητες αλλά «ως ροές, ως κυκλοφορόντα αντικείμενα, που υποβάλλονται σε δοκιμές και η σταθερότητα, η συνέχεια, τα ισότοπά τους πρέπει να ληφθούν με άλλες ενέργειες και άλλες δοκιμές» (Latour, 1996, σελ. 6). Έτσι όπως η ANT καταγράφει με σημειωτικό τρόπο κάθε διακλάδωση και νήμα του δικτύου δεν διατηρεί τις διχοτομήσεις. Οι σημειωτικές πρακτικές που ακολουθεί ορίζουν ένα εντελώς κενό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσονται κάθε είδους ετερογενή συναρμολογήματα. Εκείνο που ενδιαφέρει είναι η περιγραφή της ανάπτυξης συσχετισμών. Αν και το σλόγκαν της ANT είναι «*follow the actors* (ακολουθήστε τους δράστες» (Latour, 2005, σελ. 12) - ο Latour (1996) θεωρεί ως προϋπόθεση για την παρατήρηση και καταγραφή ανθρώπων ή μη ανθρώπινων δραστών, αυτοί να είναι εύπλαστοι, ετερογενείς, ελεύθεροι στις συσχετίσεις τους, χωρίς να ορίζονται από τάξη, αδράνεια, διαφορές κλίμακας - εντούτοις τονίζει σαφώς ότι η ANT παρατηρεί κάποιον πραγματικό υπαρκτό δράστη.

Για το λόγο αυτό η ANT δεν είναι ένα περιγραφικό λεξιλόγιο, αλλά μια μέθοδος για την κωδικοποίηση ετερογενών συσχετίσεων, που δεν στηρίζονται σε προηγούμενες a priori αναγωγές (Latour, 1996). Επεκτείνει τη σημειωτική από τα κείμενα και τα νοήματα στα πράγματα. Οι εξηγήσεις¹⁶ παρέχονται από τις συνδέσεις των δραστών, των δραστών που όπως αναφέραμε είναι στοιχεία πολυποίκιλα, άσχετα αρχικά, τα οποία μέσω των δεσμών τους παρέχουν πληροφορίες και απαντήσεις (Latour, 1996).

¹⁶ Η εξήγηση είναι η προσάρτηση ενός συνόλου πρακτικών που ελέγχουν ή παρεμβαίνουν σε μια άλλη (Latour, 1996, σελ. 8)

Μέσα στα δίκτυα, οι ίδιοι οι δράστες αντιμετωπίζουν το χάος και προσφέρουν τις εξηγήσεις. Δεν μπορεί μια εξήγηση να βρεθεί εκτός δικτύου γιατί δεσμεύεται από την ανάπτυξη του. Κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί μόνο στην περίπτωση επέκτασης του δικτύου, ή σύνδεσής του με κάποιο άλλο. Σημειωτέων ότι για την ANT είναι άνευ σημασίας ο διαχωρισμός μεταξύ περιγραφής και εξήγησης (Latour, 1996).

«*Η ANT δεν αφορά ιχνηλατούμενα δίκτυα, αλλά είναι μια διαδικασία ιχνηλάτησης Δικτύων*» δηλώνει ο Latour, (1996, σελ. 11). Και μέσα από αυτή την ενιαία και συνεχή δράση ιχνηλάτησης της δράσης και των δικτυακών ιδιοτήτων των *οιονεί αντικειμένων*, η ANT αμφισβητεί τα αυθαίρετα σημεία κοπής τους, όπως η «Κοινωνία» η «Φύση» τα κείμενα. Αντιθέτως θεωρεί αυτές τις κατηγορίες μέρος των συμβάντων, δηλαδή «*μέρος αυτού που διανέμεται και όχι αυτού που κάνει τη διανομή*» (σελ. 12) και μέσα από την συμπερίληψη τους στα δίκτυα δίνουν με ισοτιμία τις εξηγήσεις.

Σημαντική για τη μεθοδολογική προσέγγιση της ANT είναι αυτό που ο Callon (1986a) και ο Latour (1987) αποκαλούν «*μετάφραση (translation)*», μια στρατηγική για την εννοιολόγηση της διαδικασίας του τρόπου συναρμολόγησης των δικτύων που εντέλει παράγουν τα ενεργήματα και τα αποτελέσματα. (Jackson, 2015) .

«*Η μετάφραση είναι ο ορισμός των ρόλων, η κατανομή των ρόλων και η οριοθέτηση ενός σεναρίου. Μιλάει για άλλους αλλά στη δική του γλώσσα. Είναι ένας αρχικός ορισμός*» (Callon, 1986b σελ. 25-26)

Η «μετάφραση» είναι ένα πολύτιμο εργαλείο στα χέρια του ερευνητή, που διευκολύνει την εξακρίβωση του τρόπου και των συμμετεχόντων στη συγκρότηση ενός ενεργού δικτύου. Στη θεωρία της ANT, την έννοια της «μετάφρασης» τη συναντούμε με δύο εκδοχές, εκείνη της εκπροσώπησης και εκείνη του μετασχηματισμού (Silva, 2019). Σύμφωνα με τον Callon (1986b, σελ. 25) ο μεταφραστής είναι κάποιος που εκφράζει «*τις επιθυμίες [των δραστών], τις κρυφές τους σκέψεις, τα ενδιαφέροντά τους, τους μηχανισμούς λειτουργίας τους*». Η επιτυχία της «μετάφρασης» όπως ο ίδιος επισημαίνει εξαρτάται εκτός από το να «*μιλάς για τους άλλους*» στη «*δική τους γλώσσα*» (1986b, σελ. 26), την «*απλοποίηση*» της πολυπλοκότητας των χαρακτηριστικών των δραστών ώστε να ταιριάσουν στις απαιτήσεις του δικτύου, αλλά και την «*απόκρυψη*» των εσωτερικών

συγκρούσεων που χρειάζονται για να «για να επιτευχθεί αυτή η φαινομενικά φυσική τάξη, όπου κάθε στοιχείο σχετίζεται με τα άλλα» (Callon (1986b, σελ. 28).

Από την άλλη σκοπιά, στην ANT αποτελεσματικοί δράστες είναι εκείνοι που είναι ικανοί να προσφέρουν δράση και ενέργεια στο δίκτυο και να παρακινήσουν άλλα πράγματα να δράσουν. Ο Latour (2005) τους αποκαλεί τότε «μεσολαβητές (*mediators*)». Οι μεσολαβητές είναι εκείνοι οι δράστες που «μεταμορφώνουν, μεταφράζουν, παραμορφώνουν και τροποποιούν το νόημα ή τα στοιχεία που υποτίθεται ότι φέρουν» (Latour 2005, 39). Οι «ενδιάμεσοι (*intermediaries*)» είναι διαφορετικοί από τους διαμεσολαβητές, είναι εκείνες οι οντότητες που μεταφέρουν πιστά «νόημα ή δύναμη χωρίς μετασχηματισμό» (2005, 39) και των οποίων «οι εισροές προβλέπουν τα αποτελέσματα αρκετά καλά» (2005, 58). Οι μεσολαβητές, σύμφωνα με το Latour (2005) έχουν επιτελεστικό χαρακτήρα και στο πλαίσιο της δημιουργίας του δικτύου, παράγοντας μετασχηματισμούς. Και είναι αυτή η επιτέλεση των μετασχηματισμών η μετάφραση του δρώντος δικτύου. Ο Callon (1986a, 1986b) αποκαλεί αυτούς τους μετασχηματισμούς «μετατοπίσεις (*displacements*)». Όπως δηλώνει, ο όρος αυτός έχει την έννοια της κινητοποίησης αφού «Η κινητοποίηση, όπως υποδηλώνει η λέξη, είναι να καταστήσει κινητές οντότητες που δεν ήταν εκ των προτέρων» (Callon 1986a, 14). Η εγγραφή συγκεκριμένων διαδρομών στην κινητοποίηση των δρώντων στοιχείων από το δράστη-μεταφραστή, καθώς και η μεταβολή τους, μας δίνει κάθε φορά την μετάφραση της οικοδόμησης του δικτύου

ΦΡΟΝΤΙΔΑ (CARE)

Θεωρία της Φροντίδας

Η Θεωρία της Φροντίδας (Care Theory) έχει τις ρίζες του στην οικοφεμινιστική θεωρία και στο έργο της Carole Gilligan (1982) *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*, όπου επιχειρεί την αποδόμηση του παραδοσιακού πατριαρχικής προέλευσης λόγου της Ηθικής, αναλύοντας τη γυναικεία φωνή και οπτική (Geerts, n.d.). Όμως οι θεμελιώδεις αρχές της Θεωρίας της Φροντίδας σήμερα, έχουν προκύψει από την επαναθεώρηση και επαναδιατύπωσή τους από τη Joan Tronto (2011, [1991], σελ. 221), η οποία διεύρυνε το πεδίο της Gilligan πέρα από τα ζητήματα Φύλου, ορίζοντας τη Φροντίδα (Care) ως: *«Μια χαρακτηριστική ιδιότητα του ανθρώπινου είδους που περιλαμβάνει όλα όσα κάνουμε για να διατηρήσουμε, να συνεχίσουμε ή να διορθώσουμε τον «κόσμο» μας, με τέτοιο τρόπο ώστε να ζήσουμε σε αυτόν όσο το δυνατόν καλύτερα. Αυτός ο κόσμος περιλαμβάνει τα σώματά μας, τον εαυτό μας και το περιβάλλον μας, όλα όσα συνυφαίνονται δηλαδή τούτο το περίπλοκο και ζωογόνο δίκτυο».*

Η Maria Puig della Bellacasa (2017) αναλογίζεται για τη Φροντίδα (Care):

«Η φροντίδα είναι πανταχού παρούσα, ακόμη και μέσω των αποτελεσμάτων της απουσίας της. Όπως μια λαχτάρα που προέρχεται από τα προβλήματα της αμέλειας, περνάει μέσα, πέρα από όλα. Η έλλειψή της φροντίδας αναστέλλει, επιτρέπει την εξάπλωση. Η φροντίδα μπορεί να μας κάνει να αισθανθούμε καλά. Μπορεί επίσης να μας κάνει να αισθανθούμε απαίσια. Μπορεί να κάνει καλό, μπορεί να καταπιέζει. Ο ουσιαστικός χαρακτήρας της για τον άνθρωπο και τα αμέτρητα ζωντανά όντα, τα καθιστά πιο επιρρεπή στο να εκχωρήσουν τον έλεγχο. Αλλά τι είναι η φροντίδα; Είναι μια στοργή; Μια ηθική υποχρέωση; Εργασία; Ενα βάρος; Μια χαρά; Κάτι που μπορούμε να μάθουμε ή να εξασκήσουμε; Κάτι που κάνουμε; Η φροντίδα σημαίνει όλα αυτά τα πράγματα και διαφορετικά πράγματα σε διαφορετικούς ανθρώπους, σε διαφορετικές καταστάσεις».

Για την οντολογία της Φροντίδας (Care) εκφράζονται διάφορες απόψεις. Η Churchland, (2011) που τη συνδέει με τη νευροφυσιολογία των θηλαστικών, την

τοποθετεί από την ανατροφή έως την προσφορά στοργής, συμπάθεια, εμπάθεια, ευεργεσία ή καλοσύνη, το να αφουγκράζεσαι, να έχεις ενδιαφέρον.

Άλλοι μελετητές αντιμετωπίζουν την Φροντίδα (Care) σαν μια κοινωνική κατασκευή, δεδομένου ότι τα καθήκοντα της φροντίδας συχνά καθορίζονται από την κοινωνική θέση, οπότε στην περίπτωση αυτή εμπεριέχει κανονιστική φόρτιση (Baier 1982; Engster 2005). Κατά τον Baier η Φροντίδα (Care) είναι συμπεριφορά που μαθαίνει κανείς σε συγκεκριμένα πολιτισμικά περιβάλλοντα, ενώ ο Engster το συνδέει με μια κριτική σκέψη που εξαρτάται από το βαθμό του ατομικού ενδιαφέροντος και της αφοσίωσης για το αντικείμενο της φροντίδας.

Οι θεωρητικές αναλύσεις για τη Φροντίδα (Care) διέπονται από διάφορες τάσεις. Για κάποιους μελετητές έχει σημαντικές έμφυλες διαστάσεις (Noddings, (2002, 2003). Παρόλα αυτά, η Tronto (1987) επιμένει ότι δεν υπάρχει απόδειξη ότι η Φροντίδα (Care) είναι κατασκεύασμα της θηλυκότητας και αντίστοιχα σύμφωνα με την Churchland (2011) δεν υπάρχει νευροβιολογική βάση για διαφορετικές ικανότητες φροντίδας ανάμεσα στα δύο φύλλα.

Ας επιστρέψουμε όμως στον ορισμό της Tronto (1993, 2013) για τη Φροντίδα (Care). Κατά τη συγγραφέα, ο «κόσμος» μας στον οποίο αναφέρεται περιλαμβάνει τα σώματά μας, τον εαυτό μας, και ότι τα περιβάλλει. Όλα μαζί προσπαθούν να συνυπάρξουν σε ένα σύνολο, ένα δίκτυο που υποστηρίζει τη ζωή. Η *Φροντίδα (Care)* είναι μία δραστηριότητα, ένα είδος πρακτικής, με ανοιχτό το ενδεχόμενο να υπάρξουν άλλες μορφές του, πιο εξειδικευμένες και λιγότερο γενικές. Μπορεί να έχει κάθε φορά έναν ειδικό στόχο που τοποθετείται μέσα στην ευρύτερη πρακτική του και χαρακτηρίζεται από ένα διαφορετικό κάθε φορά απολογισμό. Η *Φροντίδα (Care)* περιγράφεται να διαθέτει καθοριστική σημασία για την ύφανση του δικτύου της ζωής, και μέσα από τον ορισμό της αποκαλύπτεται η έμφαση στην αλληλοσύνδεση και την αλληλεξάρτηση. Οι συνθήκες αυτές, σύμφωνα με τον ορισμό της φροντίδας της Tronto, αποτελούν μια αναπόφευκτη οντολογική κατάσταση στην οποία διαδραματίζεται η ζωή για όλες τις υπάρξεις συμπεριλαμβανομένου του ανθρώπου (Bellacasa, 2017).

Έτσι για παράδειγμα, σύμφωνα με την Duffy (2011) η Φροντίδα (Care) θα μπορούσε να διαχωριστεί σε "*nurturant*" and "*nonnurturant*", δηλαδή φροντίδα «ανατροφής» και «μη ανατροφής». Στην πρώτη περίπτωση αναφερόμαστε στη σχέση με ένα άλλο

πρόσωπο, του οποίου η ζωή βελτιώνεται μέσω της φροντίδας, ενώ στη δεύτερη αναφερόμαστε σε σχέσεις φροντίδας όχι με συγκεκριμένο άνθρωπο, συγκεκριμένο πρόσωπο, αλλά με τον φυσικό κόσμο. Όπως τονίζει όμως, η nonnurturant φροντίδα είναι προαπαιτούμενη για την φροντίδα μεταξύ προσώπων.

Η *Φροντίδα (Care)* για τις Fischer και Tronto (1990) είναι μια σύνθετη διαδικασία, και τη διαχωρίζουν σε τέσσερα βήματα:

Caring about (νοιάζομαι για): Σε αυτή την πρώτη φάση του Care, κάποιος ή μια ομάδα παρατηρεί ανεκπλήρωτες ανάγκες φροντίδας.

Caring for (φροντίζω): Όταν οι ανάγκες αναγνωρίζονται, κάποιος ή κάποια ομάδα πρέπει να αναλάβει την ευθύνη για να σιγουρέψει ότι οι ανάγκες ικανοποιούνται.

Care giving (παρέχω μέριμνα): Η Τρίτη φάση του Care απαιτεί την πραγματοποίηση της πράξης προσφοράς φροντίδας.

Care receiving (αποδέχομαι τη μέριμνα): Όταν η πράξη έχει γίνει, θα υπάρξει μια απόκριση από το πρόσωπο, πράγμα, ομάδα, ζώο φυτό ή περιβάλλον το οποίο φροντίστηκε. Παρατηρώντας την απόκριση και κάνοντας κρίσεις γι' αυτή (π.χ. ήταν η φροντίδα αρκετή; Επιτυχής; Πλήρης;) είναι η τέταρτη φάση. Δεν είναι απαραίτητο σημειωτέον, η απόκριση να προκύψει από αυτόν/ό που δέχεται την φροντίδα. Αλλά σε οποιοδήποτε συγκεκριμένο περιβάλλον (ρύθμιση) φροντίδας, ενδεχομένως θα είναι σε θέση επίσης να αξιολογήσουν την αποτελεσματικότητα της πράξης(ων) φροντίδας άλλοι.

Caring with: Αφορά τις περιπτώσεις όπου αναφερόμαστε σε δημοκρατική φροντίδα. Αυτή η τελική φάση του care απαιτεί οι ανάγκες φροντίδας και οι τρόποι με τους οποίους αυτές ικανοποιούνται, να είναι συνεπείς με τις δημοκρατικές δεσμεύσεις για τη δικαιοσύνη, την ισότητα και την ελευθερία για όλους.

Η ηθική της φροντίδας μπορεί να έχει τη δυνατότητα να κατασκευάσει «επανασυνδεδεμένες» υποκειμενικότητες, επισημαίνει η Tronto (2013): η αίσθηση του εαυτού που είναι λιγότερο κατακερματισμένη από άγχη, δυστυχία και στρες.

Η *Ηθική της Φροντίδας (Ethics of Care)* και η σχετική βιβλιογραφία αφορούν τις ηθικές συνέπειες της *Φροντίδας (Care)*, από την πιο τοπική, την πιο λεπτή μορφή του, έως τις πιο ευρείες κοινωνικές και πολιτικές θεσμικές ρυθμίσεις στη σύγχρονη εποχή, και από στάσεις φροντίδας σε συμπεριφορές και πρακτικές (Tronto, 2013, σ. 19). Στο

πλαίσιο αυτό, εντάσσονται συναισθηματικές, δεοντολογικές, ακτιβιστικές (hands-on) πρακτικές και όχι μόνο, αλλά και οι υλικές συνέπειες τους.

Φροντίδα και More than human κόσμοι

Επανερχόμαστε στην έννοια *more than human* προκειμένου να ανιχνεύσουμε πως η Φροντίδα (Care) επικοινωνεί, μεσολαβεί και μετασηματίζει στο πλαίσιο των *more than human* κόσμων. Η (Bellacasa, 2017, σελ. 1) θεωρεί ότι, ο όρος συμβάλει και λειτουργεί θετικά στη διεύρυνση των απόψεων για τα ζωντανά όντα που συμπεριλαμβάνονται στα ενεργήματα της Φροντίδας (Care) -απόψεις που εξακολουθούν να σκέπτονται την Φροντίδα σαν κάτι που κάνει ο άνθρωπος-. «*Η Φροντίδα είναι ένας ανθρώπινος προβληματισμός, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι είναι μόνο ανθρώπινη υπόθεση*» (σελ. 2). Μπορούμε να δούμε τη φροντίδα ως προϋπόθεση όλης (όχι μόνο της ανθρώπινης) ζωής. Αυτό δεν προϋποθέτει ότι όλες οι σχέσεις είναι σχέσεις φροντίδας, αλλά «για αλληλεξαρτώμενα όντα σε *more than human* συμπλέγματα, πρέπει να υπάρχει κάποια μορφή φροντίδας κάπου στο υπόστρωμα του κόσμου τους για να είναι δυνατή η ζωή» (σελ. 5). Παύοντας να βλέπουμε ως κεντρικής σημασίας τα ανθρώπινα ενεργήματα, και αναγνωρίζοντας τις αντιξοότητες που συμβαίνουν εξαιτίας των ανθρώπινων πράξεων, δεν μπορεί παρά να αντιμετωπίζουμε τις ανθρώπινες και μη υπάρξεις ως συνδεδεμένες από σχέσεις φροντίδας.

Πως όμως μπορεί να οριστεί η Ηθική της Φροντίδας σε έναν More than Human κόσμο, που αψηφά διαχωρισμούς που καθιστούν τον άνθρωπο ως εξαιρετικό όν και που προκύπτει από την ισότιμη συμμετοχή, αλληλεπίδραση, και συνευαλωτότητα κάθε μορφής ύπαρξης σε συναρμολογήματα, συλλογικότητες, φυσιοπολιτισμούς; Η Bellacasa (2015) προτείνει να δούμε τη Φροντίδα στο πλαίσιο της αλληλεξάρτησης, ως καθήκοντα που συμβάλλουν στην καλύτερη ζωή, διατηρώντας και επιδιορθώνοντας τον ιστό του κόσμου. Η φροντίδα δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτή αποκλειστικά για τα ζωντανά στοιχεία του κόσμου, αλλά ως το σύνολο των πρακτικών που αφορούν τις ζωντανές και μη οντότητες και τα θέματα που καθιστούν δυνατή τη ζωή (Ureta, 2016). Όπως εξηγεί η Bellacasa (2017, σελ. 31) «η ανθρώπινη παρέμβαση δεν εξαφανίζεται, αλλά η δράση κατανέμεται. Τα ενδιαφέροντα και άλλες

συναισθηματικά κινούμενες δυνάμεις -όπως η ανησυχία και η φροντίδα- αποκεντρώνονται και κατανέμονται σε πεδία υλικότητας που δημιουργούν νόημα: παύουν να εντοπίζονται στη σκοπιμότητα της ανθρώπινης υποκειμενικότητας, γίνονται κατανοητά ως στενά εμπλεκόμενα στη συνεχιζόμενη υλική ανακατασκευή του κόσμου».

Ο Latour (2005) εισάγει τα «ζητήματα ανησυχίας (*matters of concerns*)» θέλοντας να περιγράψει πως συγκεντρώσεις πραγμάτων, ή αλλιώς συλλογικότητες, υπάρχουν, αντιστέκονται, μορφοποιούνται λόγω των ροών ανησυχίας, ενδιαφέροντος, αλληλουποστήριξης και φροντίδας που μοιράζονται τα συστατικά τους μέλη. Έτσι λοιπόν η συνειδητή ή ασυνείδητη έγνοια για την ύπαρξη, που λειτουργεί ως συγκολλητική ουσία για την κατασκευή πραγμάτων, εμπεριέχει τη Φροντίδα χωρίς βέβαια αυτή να περιορίζεται σε ανθρωπομορφικές πρακτικές, αλλά διευρυμένη ως «μια συναισθηματική κατάσταση, μια υλική ζωτική πράξη και μια ηθικοπολιτική υποχρέωση» (Bellacasa, 2017, σελ. 42).

Στο φυσιοπολιτισμό του κήπου, η Φροντίδα ως έκφραση ενδιαφέροντος και ανησυχίας, καθώς και η συμβίωση ανθρώπινων μη ανθρώπινων, αρθρώνονται συχνά μέσα από αναμετρήσεις ισχύος, πρακτικές και συμπεριφορές, που ενώ στο επίπεδο της δυαδικής σχέσης δύο δραστών συμπεριλαμβάνουν την επιβολή, εξόντωση, εξάντληση, εν τούτοις, συχνά αναλογίζονται ως μηχανισμοί εξισορρόπησης του συστήματος. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας την υπενθύμιση της Μοί (2008, σελ. 75) ότι «στη λογική της φροντίδας, ο ορισμός του «καλού», του «χειρότερου» και του «καλύτερου» δεν προηγείται της πρακτικής αλλά αποτελεί μέρος αυτής» και μπορεί να αναφέρεται σε σχέσεις φροντίδας που συμπεριλαμβάνουν διαφορετικά πράγματα, από κτίρια μέχρι συνήθειες και μηχανές. Αυτός ο συλλογισμός μας βοηθάει να συνειδητοποιήσουμε πως μια ήδη αναγνωρισμένη αναγκαιότητα Φροντίδας μπορεί να ανοίξει σε διάφορες κατευθύνσεις όταν άνθρωποι και μη ανθρώπινα εμπλέκονται σε επιδραστικές σχέσεις φροντίδας.

Όσον αφορά την *Ηθική της Φροντίδας (Ethics of Care)* η Bellacasa (2017) αναγνωρίζει ότι, οι πράξεις και οι πρακτικές φροντίδας σε more than human κόσμους χαρακτηρίζονται από μια ηθική η οποία θα μπορούσε να περιγραφεί ως ένα ήθος, που διαμορφώνει μια υποχρέωση σύμφυτη με την υλική συνέχεια της ζωής. Αφορά

λοιπόν τους τρόπους με τους οποίους συντηρείται, βελτιώνεται και συνεχίζει η ζωή, η οποία είναι πέρα από δυαδικότητες. Περιλαμβάνει εξαρτήσεις και περιορισμούς, δεσμεύσεις για την επιβίωση ενός συγκεκριμένου κόσμου, οι οποίες αφορούν τα μέλη του, που υποχρεώνονται να συμμετέχουν σε ένα πλέγμα πράξεων φροντίδας. Αυτές οι πράξεις φροντίδας διέπονται από μια ηθική, ακόμη και όταν δεν είναι σκόπιμες.

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ

Θεωρία της Καθημερινής Ζωής

Το ζήτημα και οι διαστάσεις της *Καθημερινής Ζωής* αντιμετωπίζονται στο έργο πολλών μελετητών από διάφορες αφετηρίες και θέσεις, υπό το πρίσμα διαφορετικών ενδιαφερόντων (Sheringham, 2006), αποδίδοντας ένα σημαντικό αριθμό ερευνών και δημοσιεύσεων που συμβάλουν στη *Θεωρία της Καθημερινής Ζωής*. Μια πλειάδα θεωρητικών έχουν ασχοληθεί με την προβληματική του *καθημερινού*, ανάμεσά τους οι Martin Heidegger, Georg Simmel, Henri Lefebvre, Georges Perec, Roland Barthes, Michel de Certeau, στρέφοντας την προσοχή τους σε διαφορετικές πτυχές του *καθημερινού* και φωτίζοντας τις με το θεωρητικό τους λόγο.

Με δεδομένο ότι η δυτική νεωτερικότητα μπορεί να θεωρηθεί ως η εμφάνιση νέων και διαφορετικών χρονικών εμπειριών, ο Highmore (2002) θεωρεί ότι αυτές οι εμπειρίες είναι συναρτημένες με τη θεσμοθετημένη συγκρότηση του κόσμου από εργασία και οργανωμένη διδασκαλία. Οι αλλαγές στην αναπαράσταση και την εμπειρία του χρόνου θα μπορούσαν να αποδοθούν στις τυποποιημένες διαδικασίες της Εκκλησίας, του Σχολείου και του Νοσοκομείου που επηρέασαν σημαντικά το επίπεδο του *καθημερινού* (Adam, 1995), όπως επίσης οι χρόνοι και η συστηματική χρονική επανάληψη των δρομολογίων μέσω μεταφοράς, όπως πχ το τρένο, που οδήγησαν σε μια παγκόσμια τυποποίηση του χρόνου (Kern 1983: 11–15)

Η ρουτίνα που διαμορφώνει την κάθε μέρα, συγχρόνως τη χωρίζει και την τέμνει συνεχώς σε μετρήσιμα τμήματα. Οι τυποποιημένες επαναλαμβανόμενες πρακτικές έδιναν έμφαση στη ρουτίνα και την παγιότητα «συνταγών» της *καθημερινής ζωής*. Η *καθημερινότητα* παρουσιάζει μια γραμμικότητα (Stewart 1993), παρομοιάζεται με την γραμμή συναρμολόγησης (Langbauer 1993, σελ. 81) η οποία χαρακτηρίζεται από το στοιχείο του βαρετού και πληκτικού¹⁷.

¹⁷ Η Langbauer 1993, στη σελ. 81 περιγράφει «*Η πλήξη της καθημερινής ζωής της πόλης είναι η πλήξη της γραμμής συναρμολόγησης, του ενός πράγματος μετά το άλλο, κομματιών κλειδωμένων σε μια άπειρη σειρά που ποτέ δεν προχωρά πραγματικά: όσο περισσότερο αλλάζει, τόσο περισσότερο παραμένει το ίδιο*».

Η επανάληψη του ίδιου χαρακτηρίζει μια καθημερινή προσωρινότητα που βιώνεται ως εξουθενωτική πλήξη. Η αναλογία της καθημερινής νεωτερικότητας με τη γραμμή συναρμολόγησης είναι η γενικευμένη συνθήκη που στηρίζεται στην «βραδεία κίνηση», τη «μονοτονία» – την κενότητα του χρόνου. Παρόλα αυτά η καθημερινή ζωή δεν αναφέρεται μόνο στη βιομηχανοποίηση και τη βιομηχανική παραγωγή, αλλά εξαπλώνεται σε όλα τα πεδία της ζωής (Highmore, 2002). Ο ίδιος συγγραφέας (2002, σελ. 8) επισημαίνει «*Η εμπειρία του ομογενοποιημένου χρόνου κατανέμεται άνισα μεταξύ των κοινωνικών διαφορών: η πλήξη της εργασίας στο εργοστάσιο διαφοροποιείται από την πλήξη του χειριστή του υπολογιστή, η οποία διαφοροποιείται από την πλήξη της οικιακής βοηθού, και ούτω καθεξής*». Μέσα από την κατάμετρηση των σημαδιών της καθημερινότητας, στο πλαίσιο μιας προσπάθειας να αρθρωθεί η διαφορά με αυτή τη διαδικασία του μετρήματος, οι διαφορές μετατρέπονται σε ομοιότητες. Αυτή η καταμέτρηση που εντέλει συμβάλει στην εξαφάνιση του ίχνους του διαφορετικού, λειτουργεί ως ένα σημαίνον που «πνίγεται» μέσα στη σιωπή του συνηθισμένου (Stewart 1993).

Η «πλήξη» χρησιμοποιείται τόσο για την επισήμανση των κοινωνικών διακρίσεων όσο και για τη διάγνωση της πολιτισμικής κυριαρχίας και αναδεικνύει έναν αναπόφευκτο παράγοντα: την καθημερινή ζωή, η οποία, όπως και κάθε άλλη πτυχή της ζωής, χαρακτηρίζεται από διαφορά που συναντάται στην εμπειρία της καθημερινής ζωής (διαφορές που παρατηρούνται πιο ξεκάθαρα ανά τάξη, φύλο, «φυλή», σεξουαλικότητα, κ.λπ.). Οι διαφορές αυτές αποτελούν αντικείμενο στις διαφορετικές προσεγγίσεις για τη θεωρητικοποίηση του καθημερινού (Highmore, 2002).

Οι προσεγγίσεις του καθημερινού χωρίζονται πάνω σε δύο άξονες. Στον ένα οι θεωρίες μελετούν και ανιχνεύουν τη «θηλυκή» πλευρά της καθημερινής ζωής, δηλαδή εκείνη που διαδραματίζεται στην ιδιωτική σφαίρα, και συνδέεται με τις τελετουργίες και πρακτικές στον οικείο χώρο του σπιτιού, όπου συνήθως -αλλά όχι μόνο- πρωταγωνιστούν οι γυναίκες και την «αρσενική» πλευρά του καθημερινού, η οποία τοποθετείται στη δημόσια σφαίρα και χώρους δημόσιους, όπως ο δρόμος, που κυριαρχούνται συχνά αλλά όχι πάντα από τους άνδρες (Schor, 1992).

Η καθημερινή Ζωή μέσα από το θεωρητικό λόγο του Michel de Certeau

Η θεωρητική σκέψη του Michel de Certeau για την καθημερινή ζωή έχει κοινούς τόπους με την Ιστορία, την Ανθρωπολογία την Ψυχανάλυση. Επιπλέον, Ο De Certeau, εν μέρει μέσω της θρησκευτικής πτυχής της διαμόρφωσής του (εκπαιδεύτηκε ως Ιησουίτης ιερέας), θα δει επίσης τη ριζοσπαστική εφευρετικότητα της ουτοπικής σκέψης ως σημαντική πηγή έμπνευσης για την κατανόηση της καθημερινότητας (Sheringham, 2006). Διεισδύει στην «θηλυκή» έκφανση της καθημερινής ζωής, στον οικείο ιδιωτικό χώρο και αναδεικνύει πρακτικές που επιτελούνται στο σπίτι, ενώ στο συλλογικό του έργο με τους Mayol και Luce Giard¹⁸ (1998), ανάμεσα σε άλλα, φωτίζεται το καθημερινό στο χώρο της γειτονιάς. Λόγω του ότι η τοπολογία των αντικειμένων της θεωρητικής του ανάλυσης συμπίπτουν με την τοπολογία του αντικειμένου της έρευνας αυτής της διδακτορικής διατριβής, που είναι η αστική οικιακή κηπουρική, η θεωρία της Καθημερινής Ζωής του Michel de Certeau θα αξιοποιηθεί και αυτή ως θεωρητικό υπόβαθρο της ανάλυσης δεδομένων που προκύπτουν από την έρευνα πεδίου. Μελετώντας τον αστικό οικιακό κήπο ως ένα Δρών Δίκτυο (Latour, 2005) και μέσα από την επεξεργασία των δεδομένων που προέκυψαν από τις ποιοτικές μεθοδολογίες της έρευνας πεδίου, αποκαλύπτονται τρόποι του πράττειν, ρουτίνες, το εδώ και τώρα της καθημερινής κουλτούρας, αλλά και αυτό που η Giard (1998) αποκαλεί «*συνηθισμένη ευφυΐα*». Επίσης, όπως επισημαίνει ο Highmore (2002, σελ. 145) «*Ο De Certeau εμπλέκεται με συμπάθεια με μια παράδοση σκέψης (στρουκτουραλισμός και μεταστρουκτουραλισμός)*». Λαμβάνοντας υπόψη ότι η έρευνά μας στηρίζεται σε μεταουμανιστές οπτικές, ο θεωρητικός λόγος του de Certeau παρουσιάζει συνάφειες και κοινούς κώδικες με αυτές.

Κατά τον de Certeau (1998, σελ. 3) «*Η καθημερινή ζωή συνίσταται σε αυτό που μας παρέχεται καθημερινά, ή αυτό που μας κληροδοτείται, αυτό που μας πιέζει, ή ακόμη και μας καταπιέζει, διότι ενυπάρχει μια πίεση στο παρόν... Η καθημερινή ζωή είναι αυτό που μας στηρίζει με οικειότητα από τα μέσα...*»

Τοποθετώντας την καθημερινή ζωή σε μία συναισθηματική γεωγραφική διάσταση (Τερκενλή, 2001), ο De Certeau, την περιγράφει ως κάτι που εγγράφεται σε ένα κόσμο

¹⁸ Πρόκειται για το *The Practice of Everyday Life, Volume: Living and Cooking*, βλ. Βιβλιογραφία.

οσφρητικής μνήμης, μνήμης των χώρων της παιδικής ηλικίας, της σωματικής υπόστασης των χειρονομιών και γλώσσας του σώματος της παιδικής ηλικίας, της σωματικής ευχαρίστησης. Την κατατάσσει στο πεδίο της μη ιστορίας, της παράλογης ιστορίας, διότι εκείνο που ενδιαφέρει τον ιστορικό της καθημερινής ζωής είναι το αόρατο (de Certeau, 1998, σελ. 3).

Έτσι, για τον de Certeau η παρακολούθηση της καθημερινότητας σημαίνει επίσης απόπειρα να διασώσει τα ίχνη, τα υπολείμματα της υπερχειλίσιμης αδιαχειρίσιμης καθημερινότητας που ξεσπούν μέσα στην αναπαράσταση και σηματοδοτούν το έργο της καταστολής (Highmore, 2002, σελ. 26).

Η καθημερινή ζωή σχηματοποιείται από τους *τρόπους του πράττειν*, τις καθημερινές πρακτικές. *“Αυτοί οι «τρόποι του πράττειν» συνιστούν τις χιλιάδες πρακτικές μέσω των οποίων οι χρήστες επανιδιοποιούνται τον χώρο που οργανώνεται από τις τεχνικές της κοινωνικοπολιτιστικής παραγωγής”* (De Certeau, 2010 [1990]).

Όπως ο ίδιος δηλώνει (De Certeau, 2010 [1990] σελ. 60) *«πρακτική είναι ένας τρόπος σκέψης επενδεδυμένος σε ένα τρόπο πράξης, μια τέχνη συνδυασμού αδιαχώριστη από μια τέχνη χρησιμοποίησης»*. Η πρακτική είναι αποτέλεσμα *«χιλιάδων τρόπων λαθροθηρίας»* (σελ. 54). Οι πρακτικές χαρακτηρίζονται από έναν τρόπο δράσης που ο De Certeau (2010 [1990]) ονομάζει τακτική, διαχωρίζοντας τον από τη στρατηγική. *«Ονομάζω «στρατηγική» τον υπολογισμό των συσχετισμών δυνάμεων που γίνεται εφικτός από τη στιγμή που μπορεί να απομονωθεί από έναν «περίγυρο» ένα υποκείμενο του βούλεσθαι και του δύνασθαι»*. (De Certeau, 2010 [1990], σελ. 66) *«Η «τακτική», απεναντίας, επειδή δεν έχει τόπο, εξαρτάται από το χρόνο, επαγρυπνώντας για να «πιάσει στον αέρα» τις δυνατότητες κέρδους. Ότι κερδίζει, δεν το φυλάει. Πρέπει διαρκώς να παίζει με τα συμβαίνοντα για να τα μετατρέψει σε «ευκαιρίες»* (De Certeau (2010 [1990]), σελ. 67). Όπως διευκρινίζει η διανοητική το σύνθεση των τακτικών, δεν έχει μορφή ένα λόγο, έχει την ίδια την απόφαση - την πράξη ακριβώς και τον τρόπο του *«δράττεσθαι»* της ευκαιρίας (σελ. 67).

Στο πλαίσιο των τακτικών, αυτών των *«τρόπων του πράττειν»*, εντάσσει *«επιτυχίες του «αδυνάτου» εναντίον του πιο «δυνατού» (των ισχυρών, της ασθένειας, της βίας των πραγμάτων ή μιας επιβεβλημένης τάξης κ.λπ.)*, *εύστοχα τεχνάσματα, πολύτροπη τέχνη των μηχανευμάτων και των εφευρετικών κινήσεων, κατεργαριές «κυνηγών»*,

ευκινησία στους ελιγμούς, πολύμορφες προσποιήσεις, θριαμβευτικά ευρήματα, ποιητικά και πολεμικά» (σελ. 68). Πρόκειται δηλαδή για τρόπους να ανταπεξέλθει κανείς στις απαιτήσεις, τις δυσκολίες και τη ροή της καθημερινότητας χωρίς να ακολουθεί καταγεγραμμένο σχέδιο και κανόνες, αλλά με ευαίσθητα αντανακλαστικά, ετοιμότητα, ακολουθώντας υποσυνείδητες οδηγίες που πηγάζουν από τη μνήμη, την επανάληψη, τη συνήθεια την ευρηματικότητα της στιγμής.

Τις τακτικές, σύμφωνα με τον De Certeau, χαρακτηρίζει η *Μήτις*¹⁹ των αρχαίων Ελλήνων, η οποία διατηρεί κρυφές συνδέσεις με «*τα τεχνάσματα και τις προσποιήσεις των φυτών ή των ψαριών*» για να επιβιώσουν (σελ. 68). Η μήτις είναι πάντα «*βυθισμένη σε μια πρακτική*» και εκεί συνδυάζονται «*όσφρηση, αγχίνια, προβλεπτικότητα, ευστροφία, προσποίηση, κατασοσύνη, επαγρύπνηση, αίσθηση της ευκαιρίας, ποικιλόμορφη επιτηδειότητα, μακρόχρονη πείρα*» (σελ. 225). Θα μπορούσαμε να αποδώσουμε τη σημασία της ως «*συσχετισμό δυνάμεων*», «*ευμήχανο γύρισμα*» (σελ. 226), που υποστηρίζει το μέγιστο των αποτελεσμάτων με το ελάχιστο των δυνάμεων, χωρίς να έχει «*εντοπίσιμο τόπο*», *λειτουργεί ευκαιριακά*. Η μνήμη που ενεργοποιεί τη μήτιδα, βασίζεται σε μια γνώση που «*συντίθεται από πολλές στιγμές και πολλά ετερογενή πράγματα. Δεν έχει γενικό και αφηρημένο εκφώνημα, ούτε ιδιότοπο.*» (σελ. 226). Η εμπειρία που αυξάνεται με το συσσωρευμένο χρόνο διευρύνει και ενδυναμώνει το πεδίο της μήτιδος. Η επινόηση των τακτικών δεν είναι απεριόριστη, προϋποθέτει μια λογική η οποία περιλαμβάνει μια σειρά ενεργειών που σχετίζονται με τους τύπους των περιστάσεων (σελ. 117). Μέσα από αυτή τη συλλογιστική, αντιλαμβανόμαστε την αλληλουχία πράξεων και κινήσεων που συμπεριλαμβάνονται στην άσκηση μιας καθημερινής πρακτικής, όπως π.χ. οι πρακτικές της μαγειρικής, του κάνω ψώνια, της κηπουρικής. Αν και επαναλαμβανόμενες, δεν είναι σταθερές, αλλά υπακούουν σε λογικές που υπαγορεύουν η ανάγκη επίλυσης της στιγμιαίας δυσκολίας, η μνήμη, οι πολιτισμικές εναποθέσεις, η συνήθεια και ο τρόπος που βιώνουμε τον κατακερματισμένο καθημερινό χρόνο, είτε στη βάση μιας ημέρας, είτε στη βάση ευρύτερων χρονικών

¹⁹ Για την έννοια της Μήτιδος βλ. Detienne, M. Vernant J.P. (1974). Όπως υποστηρίζουν η Μήτις αφορά μια σειρά από νοητικές συμπεριφορές που συνδυάζουν ταλέντο, σοφία, επινοητικότητα. Την περιγράφουν ως ευφυές τέχνασμα που ασκείται σε διάφορα επίπεδα, αλλά πάντα για πρακτικούς σκοπούς.

διαστημάτων. Στη ροή του χρόνου, εποχικές, τακτές επαναλαμβανόμενες συμπεριφορές, πρακτικές, που εναρμονίζονται με αυτή τη ροή.

Ο χώρος λειτουργεί επίσης στην *τροπικότητα της δράσης*. Ο De Certeau αναγνωρίζει μια διαφορά σε αυτή, ανάλογα με τον τόπο στον οποίο διενεργείται. Καταλήγει έτσι στο να ορίσει ξανά τη διαφορά μεταξύ στρατηγικής και τακτικής. Γράφει: «*Εκείνο που διακρίνει τις μεν από τις δε (τακτικές από στρατηγικές) είναι οι τύποι τελέσεων σ' αυτούς τους χώρους, τους οποίους η μεν στρατηγική είναι ικανή να παραγάγει, να δομήσει ως τετραγωνισμένο, ελεγχόμενο πλέγμα και να επιβάλει, ενώ η τακτική μπορεί μόνο να τους χρησιμοποιήσει, να τους χειριστεί και να τους εκτρέψει σε κάτι άλλο*». (De Certeau (2010 [1990], σελ. 133). Ονομάζει τακτική «*την υπολογισμένη δράση που καθορίζεται από την απουσία ιδιότοπου. Άρα, καμία οριοθέτηση της εξωτερικότητας δεν παρέχει δυνατότητα αυτονομίας στην τακτική. Ο τόπος της είναι αποκλειστικά και μόνον ο τόπος του άλλου. Οφείλει επομένως να παίζει στο έδαφος που της επιβάλλεται,... κάνει αιφνιδιασμούς. Μπορεί και εμφανίζεται εκεί που δεν την περιμένεις. Είναι πανούργο επινόημα, είναι τέχνασμα. Με δυο λόγια, είναι τέχνη του αδυνάτου*» (σελ. 145-146). Θα λέγαμε ότι η τακτική είναι μια επιδέξια διαχείριση των ευκαιριών, του χρόνου και του τόπου. Και όπως τονίζει ο De Certeau (2010 [1990], σελ. 151) οι πρακτικές «*εξασφαλίζουν τυπικές συνέχειες και τη σταθερή παρουσία μιας μνήμης δίχως γλώσσα*», δηλαδή δεν σχηματοποιούνται μέσα από σταθερές περιγραφές του λόγου. Είναι «*τελεστικά σχήματα*» και «*τεχνικοί χειρισμοί*», διαδικασίες που δεν οριοθετούνται εύκολα (σελ. 157).

Η μνήμη, ως κινητήριος δύναμη των πρακτικών δεν τροφοδοτείται από τη διαδικασία της εκμάθησης και της κατάκτησης γνώσεων, αλλά από το *habitus*^{20 21}. Μέσω του *habitus*, εξηγείται μια κοινωνία μέσα από τις δομές της, δηλώνει ο De Certeau (2010 [1990]). Το *habitus* είναι ένας αόρατος τόπος, με χαρακτηριστικά γνωρίσματα τη συνοχή, τη σταθερότητα, το ασυνείδητο και την εδαφικότητα, που όμως όταν

²⁰ Ο Pierre Bourdieu (1977) έχει περιγράψει το *habitus* ως την *έξη* (την τάση να κρατά κανείς και να χρησιμοποιεί το σώμα του με συγκεκριμένο τρόπο, όπως η στάση και η προφορά) όσο και από πιο αφηρημένες νοητικές συνήθειες, σχήματα αντίληψης, ταξινόμησης, εκτίμησης, αίσθησης, καθώς και δράσης.

²¹ Η Κική Καψαμπέλη μεταφράζει τον όρο *habitus* ως «κεκτημένο» στο Ντε Σερτώ, Μ. 2010 [1990], *Επινοώντας την Καθημερινή Πρακτική Η πολύτροπη Τέχνη του Πράττειν*. Σελ. 157

εξωτερικεύεται μέσω των πρακτικών, των ελεύθερων αυτοσχεδιασμών, είναι συστατικό της αστάθειας της καθημερινής ζωής.

Ο De Certeau (2010 [1990]), θέλοντας να αναδείξει την εμπειρία των καθημερινών πρακτικών κάνει σαφές ποια είναι η σχέση τους με τη χωρική διάσταση. Ορίζει ως τόπο την «τάξη σύμφωνα με την οποία κατανέμονται τα στοιχεία στο πλαίσιο σχέσεων συνύπαρξης», «μια στιγμιαία διαμόρφωση σχέσεων», όπου «τα στοιχεία είναι τα μεν δίπλα στα δε, και καθένα τοποθετείται σ' ένα «ίδιο», διακριτό μέρος, το οποίο και προσδιορίζει». (σελ. 286). Αυτή η ιδιαιτερότητα των θέσεων των στοιχείων σε ένα τόπο θεμελιώνει τη σταθερότητά του.

Από την άλλη πλευρά, ο χώρος «είναι διασταύρωση κινητών πραγμάτων», «το αποτέλεσμα που παράγεται από τις τελέσεις οι οποίες τον προσανατολίζουν, τον τοποθετούν στις περιστάσεις, τον εγχρονίζουν και τον οδηγούν να λειτουργήσει ως πολυδύναμη ενότητα αποτελούμενη από συγκρουσιακά προγράμματα ή συμβολαϊκές εγγυήτες» Δεν χαρακτηρίζεται από μονοσημία και σταθερότητα και προκύπτει από την πρακτική χρήση του τόπου. (σελ. 287). Έτσι λοιπόν στην καθημερινή ζωή οι επιτελούμενες πρακτικές είναι εκείνες που μετατρέπουν τον τόπο σε χώρο, ενώ αντίθετα, όπου δεν έχουμε δράση, κίνηση, πράξη, χρήση, η σταθερότητα ενός τόπου παραμένει αδιατάρακτη. Για το λόγο αυτό όπως επισημαίνει ο De Certeau (2010 [1990]), ο χώρος πραγματώνεται και ο τόπος ταυτοποιείται.

Στο συλλογικό έργο των De Certeau, Mayol και Giard (1994) με τίτλο «*L' invention du quotidien I, Arts de faire*» (μεταφρασμένο στα αγγλικά με τίτλο *The practice of everyday life, Living and Cooking*, το 1998)²², αναλύονται εκφάνσεις της καθημερινής ζωής σε δύο διαφορετικά μοτίβα. Αφενός στο χώρο της γειτονιάς, όπου επιτελούνται οικογενειακές πρακτικές και δίνεται το στίγμα της αλληλεπίδρασης χώρων και σχέσεων, και αφετέρου οι στρωματοποιημένες ιστορίες για τις μαγειρικές δεξιότητες

²² Οι βιβλιογραφικές αναφορές του παρόντος κειμένου έχουν αντληθεί από την έκδοση στα αγγλικά με τίτλο *The practice of everyday life, Living and Cooking των De Certeau et al., 1998.*

και τελέσεις, την ανώνυμη και αναφορική γνώση των πρακτικών (De Certeau, 2010 [1990]), που εν τέλει συνδυασμένες συγκροτούν αυτό που είναι η Λαϊκή Κουλτούρα.

Επειδή η γειτονιά, πέρα από τον ιδιωτικό χώρο της κατοικίας, είναι ο χώρος όπου η επιτέλεση της αστικής οικιακής κηπουρικής, θα εστιάσουμε στο θεωρητικό λόγο του Mayol (1998) για την καθημερινή ζωή σε αυτή, και στη συνέχεια σε αυτό που η Giard (1998) συμπεριλαμβάνει στις *διατροφικές τέχνες (nourishing arts)*, με στόχο να στηρίξουμε την ανίχνευση των αναλογιών με την αστική οικιακή κηπουρική.

Ο Mayol (1998) ορίζει τη γειτονιά ως «*μια κυριαρχία του κοινωνικού περιβάλλοντος*», με δεδομένο ότι ο κάτοικος, περισσότερο ή λιγότερο γνωρίζει ότι αναγνωρίζεται. Το γεγονός αυτό συμβάλλει στο να αποκτήσει η γειτονιά -ένας χώρος δημόσιος- στοιχεία ιδιωτικού χώρου, ως αποτέλεσμα της καθημερινής χρήσης του και της εξοικείωσης που παράγεται, χάρη στην εγγύτητα και τη συνύπαρξη. Για το λόγο αυτό, ο ίδιος θεωρεί ότι αποτελεί ένα πρόσφορο πεδίο εξερεύνησης της καθημερινής ζωής. Η επανάληψη συγκεκριμένων πρακτικών του σώματος του κατοίκου, καθίσταται καθημερινή κοινοτοπία, καταλήγοντας να διαφεύγει της αντίληψης και να γίνεται αόρατη, αν και στην ουσία αυτές οι σωματικές πρακτικές διαθέτουν πολύπλοκο πολιτισμικό χαρακτήρα, συνδεδεμένο με την ικανοποίηση των επιθυμιών των κατοίκων στον αστικό χώρο.

Η γειτονιά διαμεσολαβεί την επικοινωνία του «μέσα» με το «έξω», του ιδιωτικού, οικείου εσωτερικού χώρου της κατοικίας με το δημόσιο, ανοίκειο εξωτερικό χώρο της πόλης. Στο χώρο της γειτονιάς αμβλύνεται το όριο του οικείου και του ανοίκειου, μέσω ιδιωτικών πρακτικών που ρέουν έξω από το σπίτι και τον οικειοποιούνται. Εκεί, αυθόρμητες πολιτισμικές πρακτικές ανασυνθέτουν το φυσικό χώρο και κάνουν δυνατή τη ζωή στην πόλη (Mayol, 1998).

Το σπίτι και η γειτονιά μοιράζονται το κοινό χαρακτηριστικό, όταν δεν χρησιμοποιούνται, είναι άδεια, να είναι αυτό που ο De Certeau (2010 [1990]) ονομάζει *τόπο*, και που η ύπαρξη της προσωπικής ανάπτυξης μέσω των πρακτικών μετατρέπει σε *χώρο*.

Οι κώδικες του δημόσιου χώρου της πόλης που περιορίζουν τους κατοίκους, στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού και κατ'έπекταση στη γειτονιά, έχουν αποδυναμωμένη

ισχύ. Στη γειτονιά διαγράφονται τροχιές που συνιδρύουν την καθημερινή ζωή σε ένα αστικό περιβάλλον (Μαγοί, 1998). Ο ίδιος (1998, σελ. 13) περιγράφει: «Η γειτονιά είναι επομένως, με την ισχυρότερη έννοια του όρου, ένα αντικείμενο_κατανάλωσης που οικειοποιείται ο κάτοικος μέσω της ιδιωτικοποίησης του δημόσιου χώρου. Εκεί συναρμολογούνται όλες οι προϋποθέσεις για να ευνοηθεί αυτή η άσκηση: γνώση του περιβάλλοντος, καθημερινά ταξίδια, σχέσεις με γείτονες (πολιτική), σχέσεις με καταστηματαρχες (οικονομία), διάχυτα αισθήματα ύπαρξης στην επικράτειά του (ηθολογία), τόσοι πολλοί δείκτες των οποίων η συσσώρευση και ο συνδυασμός παράγουν και στη συνέχεια οργανώνουν τον κοινωνικό και πολιτιστικό μηχανισμό σύμφωνα με τον οποίο ο αστικός χώρος γίνεται όχι μόνο αντικείμενο γνώσης, αλλά και τόπος αναγνώρισης».

Στις πρακτικές της γειτονιάς, η «θέση του άλλου» έχει καθοριστική σημασία, διότι η ένταξη στο κοινωνικό περιβάλλον και η έντασή της εξαρτάται από την εξοικείωση με τον άλλο (Μαγοί, 1998). Οι μεμονωμένες τροχιές που διαγράφουν οι κάτοικοι στη γειτονιά, στους χώρους που τίθενται στη διάθεσή τους για να καλύψουν τις καθημερινές τους ανάγκες, αναγκαστικά περιλαμβάνουν συναντήσεις, τυχαίες και αναγκαίες οι οποίες επιβάλλουν συγκεκριμένους κοινωνικούς κώδικες επικεντρωμένους γύρω από το γεγονός της αναγνώρισης. Έτσι διαμορφώνονται πρακτικές, τρόποι και συμπεριφορές για αυτές τις αναπάντεχες, αναπόφευκτες συνυπάρξεις, μέσω των οποίων κάθε κάτοικος «προσαρμόζεται στη γενική διαδικασία της αναγνώρισης παραχωρώντας ένα μέρος του εαυτού του στη δικαιοδοσία του άλλου» (Μαγοί, 1998, σελ. 15) και μέσα από αυτές τις διαδικασίες παράγεται η «συλλογικότητα». Με την έννοια αυτή ο Μαγοί (1998, σελ. 15) αναφέρεται «στο ακατέργαστο, υλικά απρόβλεπτο γεγονός της συνάντησης υποκειμένων που, χωρίς να είναι απολύτως ανώνυμα λόγω εγγύτητας, δεν είναι απολύτως ενσωματωμένα στο δίκτυο των προνομιακών ανθρώπινων σχέσεων (φιλία, οικογένεια)».

Οι κώδικες συμπεριφοράς αυτής της «συλλογικότητας» της γειτονιάς, και οι συνθήκες που προκύπτουν από την εγγύτητα, προϋποθέτουν ότι κάθε παράβαση τους, κάθε συμπεριφορά που παρεκκλίνει από αυτούς, γίνεται αντικείμενο

σχολιασμού και συνεπώς μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνικό αποκλεισμό. Αντίθετα, η αποδοχή των κωδίκων συμπεριφοράς είναι η εκδήλωση μιας σύμβασης που λειτουργεί θετικά. Επιτρέπει τη συνύπαρξη ανθρώπων που δεν συνδέονται με σχέσεις οικογενειακές ή φιλικές. Το *συλλογικό κοινό* της γειτονιάς μπορεί να υπάρξει μόνο όταν γίνουν αποδεκτοί αμοιβαίοι περιορισμοί (Mayol, 1998).

Ως λέξη κλειδί για τη συλλογικότητα της γειτονιάς, εμφανίζεται η «συμπεριφορά». Αυτό σημαίνει ότι το σώμα είναι εκείνο που αναλαμβάνει να διεκπεραιώσει το καθήκον της αποδεκτής συμπεριφοράς, χωρίς καν να το γνωρίζει το ίδιο το άτομο. Το σώμα επιτελεί συμπεριφορές που στο συλλογικό της γειτονιάς αναγνωρίζονται ως «ευπρεπείς», «κανονικές» ή όχι. Όπως επισημαίνει ο Mayol (1998) η «*ευπρέπεια*» είναι ο τρόπος με τον οποίο κάποιος γίνεται αντιληπτός και το μέσο που τον περιορίζει να παραμείνει υποταγμένος σε αυτό. Για να είναι κανείς στο πλαίσιο της «*ευπρέπειας*», της κανονικότητας με άλλα λόγια, απαιτεί να αποφεύγει κάθε ασυμφωνία στο παιχνίδι των συμπεριφορών αλλά και κάθε ποιοτική διαφοροποίηση στην αντίληψη του κοινωνικού περιβάλλοντος. Για την αποφυγή τέτοιων μη ευπρεπών καταστάσεων, παράγονται στερεότυπες συμπεριφορές που σκοπό έχουν να καταστήσουν δυνατή την αναγνώριση του καθένα οπουδήποτε στη γειτονιά. Η «*ευπρέπεια*» καθορίζει τη γειτονιά. Κατά μήκος ενός άξονα αξιολογικών κρίσεων, επιβάλει μια ηθική τεκμηρίωση συμπεριφορών, που μπορούν να αξιολογηθούν με διαισθητικό τρόπο, και να αποτελέσουν το μέτρο της ποιότητας της ανθρώπινης σχέσης και της κοινωνικής επαλήθευσης. Όπως δηλώνει ο Mayol (1998, σελ. 19) «*η ευπρέπεια είναι το τελετουργικό της γειτονιάς*».

Faire la cuisine (Doing Cooking). Η μαγειρική και άλλες πρακτικές του οικείου και καθημερινού

Στο κεφάλαιο *Faire la cuisine*²³ (1994) η Giard, εξετάζοντας όπως ο Mayol τις καθημερινές πρακτικές, μετατοπίζει την εστίαση της προσοχής σε ένα άλλο χώρο της καθημερινής ζωής, αυτή τη φορά στην ιδιωτική σφαίρα του σπιτιού και ειδικότερα της κουζίνας. Το κείμενό της προσπαθεί να αναδείξει την πολυπλοκότητα και την

²³ Κεφάλαιο από τη γαλλική έκδοση του συλλογικού έργου των De Certeau M., Giard, L. Mayol, P. 1994, *L' invention du quotidien, volume II, Arts de Faire*, Paris: Gallimard.

πολλαπλότητα μιας φαινομενικά απλής διαδικασίας: την προετοιμασία ενός γεύματος (Sheringham, 2006). Στοχεύει να αναδείξει τη δημιουργικότητα του καθημερινού μέσα από αυτό που αποκαλεί «*διατροφικές τέχνες (nourishing arts)*». Τονίζει (Giard, 1998) την υψηλού βαθμού τελετουργικότητα της μαγειρικής αποκαλύπτοντας ως πηγές της την ευφυΐα, τη φαντασία και τη μνήμη, ενώ τη συγκρίνει με εκείνες τις τέχνες που παραδοσιακά θεωρούνται ανώτερες, όπως η μουσική και η υφαντική. Αυτά τα χαρακτηριστικά κάνουν τη μαγειρική ένα από τα βασικά στοιχεία της λαϊκής κουλτούρας. Μέσα από το προσωπικό της παράδειγμα και μιλώντας από τη σκοπιά των γυναικών, αναδεικνύει τη μαγειρική ως ένα «*τόπο ευτυχίας, ευχαρίστησης και έμπνευσης*» (1998, σελ. 214), επιμένοντας ότι για τις γυναίκες οι οικιακές εργασίες είναι θέμα κουλτούρας και φύσης. Όπως αναφέρει οι διατροφικές συνήθειες είναι ένα πεδίο όπου η σημασία μοιράζεται μεταξύ παράδοσης και καινοτομίας, και οι άμεσες ανάγκες της ώρας εξυπηρετούνται από μια ανάμιξη του χρόνου, παρελθοντικού και παρόντα, ώστε να προσφέρουν τη χαρά της στιγμής και να ταιριάζουν με την περίσταση. Αναγνωρίζει στο σημείο αυτό το ρόλο που παίζουν οι παραδοσιακές πρακτικές ασκώντας επιρροή στη σύγχρονη πράξη της μαγειρικής που ενσωματώνει συγχρόνως καινοτομίες, νέες μεθόδους και εργαλεία.

Η Giard (1998) δίνει έμφαση στη χειρονομία ως σωματική εμπειρία που καθορίζει την πρακτική της μαγειρικής. Μέσα από τις αυτοβιογραφικές της περιγραφές καταλήγει ότι οι χειρονομίες της μαγειρικής είναι μνήμες του σώματος και διαδικασίες που απορροφούνται ασυνείδητα από τα παιδικά βιώματα, σαν μια «*παράξενη ανάμνηση*» (σελ. 216). Συγκεκριμένα «*το να μαγειρεύεις, είναι το μέσο για μια βασική, ταπεινή και επίμονη πρακτική που επαναλαμβάνεται στο χρόνο και στο χώρο, με τις ρίζες του στον ιστό των σχέσεων με τους άλλους και με τον εαυτό του, που χαρακτηρίζεται από το «οικογενειακό έπος» και την ιστορία του καθενός, συνδεδεμένη με την παιδική μνήμη όπως ακριβώς οι ρυθμοί και οι εποχές*» (σελ. 157).

Και είναι αυτή η διαδικασία, όπως παρατηρεί, η οποία μεταφέρει την πείρα μεταξύ των γυναικών διαφορετικών γενεών. Αυτά τα γυναικεία καθήκοντα, προϊόντα μιας «*πολιτισμικής τάξης*» (σελ. 156), όπως γενικότερα οι καθημερινές συνηθισμένες

πρακτικές, μπορούν να είναι πηγές απελευθέρωσης και όχι υποδούλωσης, καθώς διαθέτουν τα περιθώρια για εφευρετικότητα, η οποία ματαιώνεται λόγω άλλων διαστάσεων της κοινωνικής τάξης (Sheringham, 2006).

Αν και διεκπεραιωτικές, χρηστικές και επαναλαμβανόμενες, οι καθημερινές πρακτικές και οι χειρονομίες τους, πάντα διαθέτουν το χώρο για φευγαλαία εφευρετικότητα και προσωπικό τρόπο. Όπως επισημαίνει (Giard, 1998, σελ. 156) «Οι φευγαλέοι και ανεπιτήδευτοι τρόποι λειτουργίας που είναι συχνά ο μόνος τόπος εφευρετικότητας που έχει στη διάθεσή του το υποκείμενο: αντιπροσωπεύουν επισφαλείς εφευρέσεις χωρίς τίποτα να τις σταθεροποιήσει, χωρίς γλώσσα για να τις διατυπώσει, χωρίς την αναγνώριση να τις αναδείξει. Είναι μπρικολάζ που υπόκεινται στο βάρος των οικονομικών περιορισμών, που εγγράφονται στο δίκτυο των συγκεκριμένων προσδιορισμών».

Οι χειρονομίες του σώματος, προσδιορίζουν χρήσεις. Οι χρήσεις μας λέει ο De Certeau (2010 [1990]) (σελ. 116) σημαδεύονται από τα εργαλεία. Αυτά είναι που δίνουν τα «αποτυπώματα των ενεργημάτων» και σημαίνουν τις επιτελέσεις, ή διαφορετικά τις «συγκυριακές “τροπίσεις”» της πρακτικής. Υποδεικνύουν μια καθημερινή ιστορικότητα που είναι αδιαχώριστη από το χρήστη, αφήνουν αλληλοκαλυπτόμενα ίχνη επαναλαμβανόμενων πρακτικών και συμπαράγουν με το σώμα του χρήστη το «μουρμουρητό» της καθημερινής ζωής.

Αν και το έργο της μαγειρικής φέρεται να στερείται μυστηρίου και μεγαλείου, εντούτοις ξεδιπλώνεται σε μια περίπλοκη σύνθεση πραγμάτων που πρέπει να γίνουν σύμφωνα με μια προκαθορισμένη χρονολογική σειρά: προγραμματισμός, οργάνωση και αγορές, προετοιμασία και σερβίρισμα, καθάρισμα, απομάκρυνση και τακτοποίηση. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με τη Giard (1998), η πράξη της μαγειρικής και ο χειρισμός συνηθισμένων πραγμάτων κάνει κάποιον να χρησιμοποιήσει τη νοημοσύνη, μια λεπτή νοημοσύνη γεμάτη αποχρώσεις και ιδιοφυΐες πινελιές, μια ελαφριά και ζωηρή νοημοσύνη που μπορεί να γίνει αντιληπτή χωρίς να εκδηλωθεί. Είναι αυτό που αποκαλεί «*συνηθισμένη ευφυΐα*» (σελ. 158).

Στο σημείο αυτό, αντλώντας έμπνευση από την οπτική της Giard για τη μαγειρική και τις καθημερινές πρακτικές, ανιχνεύουμε αναλογίες με την αστική οικιακή κηπουρική.

Όπως η μαγειρική, και η κηπουρική, μια απλή καθημερινή πρακτική που αποδίδει πεζές χαρές, αντλώντας χειρονομίες και σωματικές πρακτικές από βιώματα και αναμνήσεις, ενσωματώνει προφορικές νουθεσίες εμπειρών κηπουρών του οικείου περιβάλλοντος, αλλά και μια σειρά από κινήσεις και τεχνικές τις οποίες μαθαίνει κανείς παρατηρώντας τους άλλους να τις κάνουν. Ο σημαντικός ρόλος που παίζει η μνήμη, ο προγραμματισμός και η δημιουργική εφευρετικότητα (στην πρακτική της κηπουρικής βλέπουμε να αξιοποιούνται αντικείμενα για νέες χρήσεις, να ανακυκλώνει, να βρίσκει πατέντες για διευκόλυνση των εργασιών, ή για οικονομία π.χ. νερού, κ.α.), τοποθετούν την κηπουρική ανάμεσα στις πρακτικές που συνθέτουν την «ποιητική της καθημερινής ζωής» (De Certeau, 1984, σελ. ix).

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΕΡΕΥΝΑΣ

Τα ενδιαφέροντα της έρευνας, αλλά και το θεωρητικό πλαίσιο της, το οποίο βασίζεται στο αναλυτικό έργο του Bruno Latour, οδήγησαν στην επιλογή της Θεωρίας του Δρώντος Δικτύου (Actor Network Theory, ANT) ως αναλυτικό εργαλείο ικανό και κατάλληλο να καθοδηγήσει τη μεθοδολογία²⁴ της έρευνας. Οι Taylor & Lovel (2021) περιγράφουν τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας ως χαρακτηριστικές και βασικές για τη διεξαγωγή ερευνών που στηρίζονται στην ANT. Μέσω της ANT είναι δυνατός ο απολογισμός των «κοινωνικών» σχέσεων μεταξύ των οντοτήτων καθώς και των δικτύων στα οποία εμπλέκονται (Latour, 2005). Ένας τέτοιος απολογισμός, όπως ο ίδιος επισημαίνει (2005, σελ. 128) δεν είναι άλλο από «μια αφήγηση ή μια περιγραφή ή μια πρόταση όπου όλοι οι δρώντες κάνουν κάτι και δεν κάθονται μόνο εκεί». Με βάση τα παραπάνω, θεωρήθηκε ως κατάλληλη η ποιοτική μέθοδος έρευνας ώστε να αναδειχθούν τα δίκτυα -και μέσα από αυτά να αναδυθούν τα χαρακτηριστικά, οι ιδιότητες, οι συναρμογές και αλληλεπιδράσεις των δρώντων- που ιχνηλατούνται στους κόλπους του φυσιοπολιτισμού (Haraway, 1991, Latour, 2000) του α.ο. κήπου.

Η ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Κεντρικές έννοιες στην ποιοτική μέθοδο έρευνας είναι εκείνες του νοήματος, της εμπειρίας, της διάδρασης, της κατανόησης και της ερμηνείας (Τσιώλης, 2014). Η θεώρηση της κοινωνικής πραγματικότητας που αποτελεί αντικείμενο της ποιοτικής μεθόδου, αναγνωρίζεται από τον ίδιο συγγραφέα (2014, σελ. 26) «ως περίπλοκη συμβολική κατασκευή», και παραδέχεται την «ικανότητα των ανθρώπων να παράγουν νόημα και να μετέχουν στη διαδικασία κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας μέσω των καθημερινών τους διαδράσεων». Συνεπώς, η έρευνα των φαινομένων και πεδίων δύναται να διεισδύει και να αντλεί τα δεδομένα της μέσα από τη ματιά, τις εμπειρίες και τα βιώματα των συμμετεχόντων ατόμων σε αυτή, έτσι όπως αυτά περιγράφονται μέσα από τον προσωπικό τους λόγο.

²⁴ Σύμφωνα με το Τσιώλη (2014, σελ. 73), «ο όρος 'μεθοδολογία' δηλώνει μια ολοκληρωμένη ερευνητική στρατηγική που περιλαμβάνει διαδικασίες, μεθόδους και τεχνικές για όλα τα στάδια της ερευνητικής πόρείας».

Κατά τη συλλογή και ανάλυση δεδομένων, κεντρική σημασία έχουν οι λέξεις και όχι τα ποσοτικά στοιχεία. Η ποιοτική έρευνα υιοθετεί μια επαγωγική λογική για τη σχέση μεταξύ θεωρίας και έρευνας, θεωρώντας ότι η δεύτερη προκύπτει από την πρώτη. Διατηρώντας μια επιστημολογική στάση που βασίζεται στην ερμηνεία, αντιμετωπίζει με κονστρουκτιβιστική²⁵ οντολογική οπτική τις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού κόσμου ως προϊόν αλληλεπίδρασης μεταξύ των εμπλεκόμενων υποκειμένων, τα οποία δεν διαχωρίζονται από τα φαινόμενα αλλά συμμετέχουν στην κοινωνική κατασκευή του κόσμου (Bryman, 2017).

ΠΕΡΙΟΧΗ ΕΡΕΥΝΑΣ

Περιοχή της έρευνας αποτελεί η πόλη του Βόλου. Προκειμένου να οριοθετηθεί η περιοχή έρευνας έτσι ώστε να εξασφαλίζεται ο αστικός χαρακτήρας που απαιτεί το αντικείμενο της έρευνας, όσον αφορά χαρακτηριστικά όπως η πυκνότητα δόμησης, οι χρήσεις γης, και γενικότερα η πολεοδομική οργάνωση, τέθηκε ως χωρικό όριο του η Περιφερειακή Οδός της πόλης του Βόλου. Η έρευνα διεξήχθη στο τμήμα του αστικού ιστού που βρίσκεται εσωτερικά της καμπύλης του ανωτέρου ορίου (βλ. εικόνα 1), το οποίο παρουσιάζει αστικά χαρακτηριστικά και ποιότητες που μπορούν να συνθέσουν μια ερμηνευτική των ερευνητικών ερωτημάτων.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Το «κοινωνικό» ως έννοια ευαισθητοποίησης στην παρούσα έρευνα, αντλεί την νοηματοδότησή του από τη Θεωρία του Δρώντος Δικτύου (Actor Network Theory, ANT), ως μια σειρά ενώσεων ετερογενών στοιχείων. Δεν περιγράφει ένα πεδίο της πραγματικότητας, ή κάτι χειροπιαστό και συγκεκριμένο, αλλά αναφέρεται σε μια ροή, μια μετακίνηση, μια μεταμόρφωση, μια μετάφραση, μια εγγραφή (Latour, 2005). Αυτές οι ετερογενείς ενώσεις συνδέουν, πάντα με ρευστό τρόπο, ανθρώπινες και μη ανθρώπινες οντότητες που αποτελούν τους δρώντες του δικτύου. *«Ακολουθείστε τους δράστες, στην δικτύωσή τους μέσω πραγμάτων που έχουν*

²⁵ Ο Κονστρουκτιβισμός, είναι η οντολογική θέση που υποστηρίζει ότι τα κοινωνικά φαινόμενα και το νόημά τους, παίρνουν υπόσταση διαρκώς από τους κοινωνικούς δρώντες (Bryman, 2017, σελ. 750). Για την έρευνά μας, έννοια του «κοινωνικού», αντιμετωπίζεται όχι μόνο ως χαρακτηριστικό των ανθρώπινων οντοτήτων, αλλά με μια μεταδομιστική οπτική, μέσα από τις συσχετίσεις ανθρώπινων και μη ανθρώπινων, αντικειμένων και άλλων οντοτήτων (Latour 2005), που παρόλα αυτά μπορεί να περιγραφεί μέσα από το λόγο.

προσθέσει στις κοινωνικές δεξιότητες, ώστε να καταστήσουν πιο ανθεκτικές τις συνεχώς μεταβαλλόμενες αλληλεπιδράσεις» μας προτρέπει ο Bruno Latour (2005, σελ. 68). Η ANT δεν αρνείται την ανθρώπινη υπόσταση, ωστόσο τα χαρακτηριστικά που συνήθως αποδίδουμε στα ανθρώπινα όντα δεν προσδιορίζονται αποκλειστικά από τα σώματα αλλά παράγονται στα δίκτυα όπου συμμετέχουν. Άτομα, αντικείμενα, θεσμοί, όλα είναι δίκτυα που συμμετέχουν ως δράστες στη συγκρότηση του κοινωνικού.

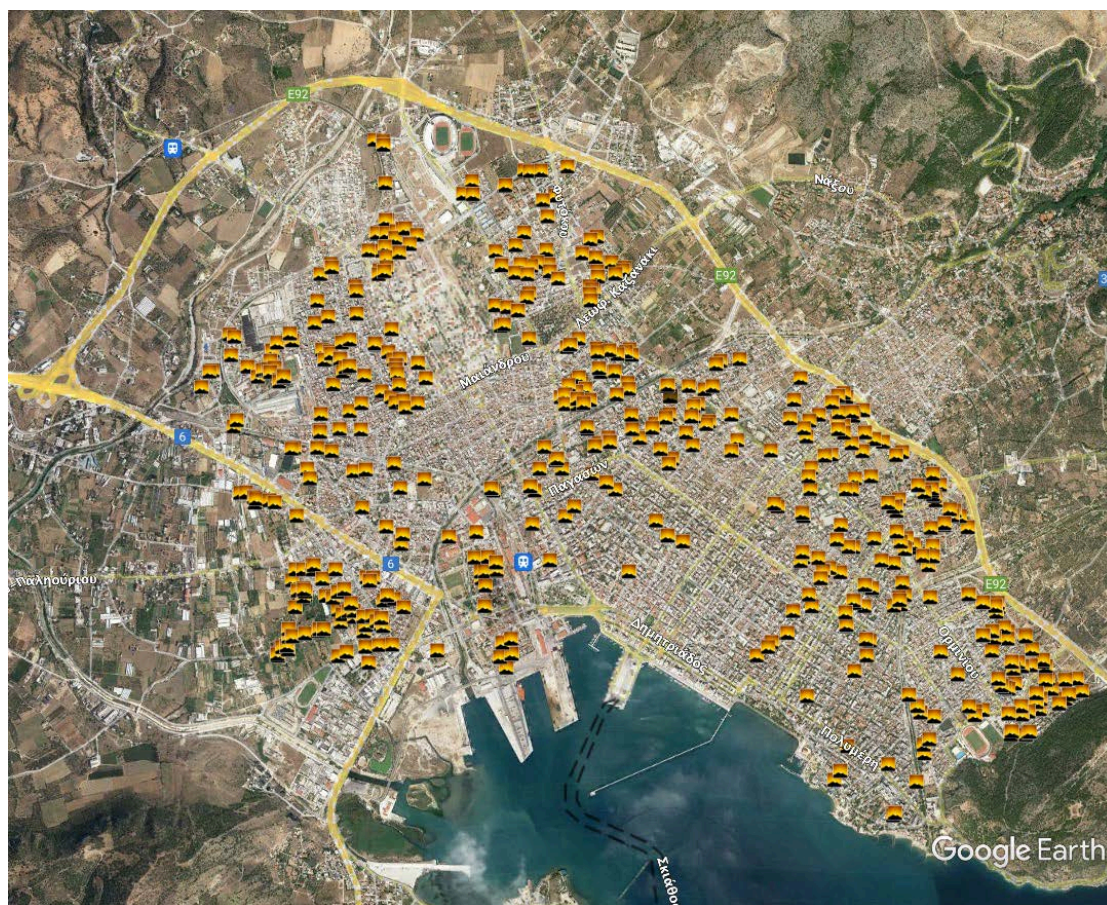
Ο αστικός οικιακός κήπος αντιμετωπίζεται σαν ένα υβρίδιο οντοτήτων, ένα «οιωνεί αντικείμενο». Όπως επισημαίνει ο Latour (2000, σελ. 109) τα *οιωνεί αντικείμενα* «είναι ταυτοχρόνως, πραγματικά, αφηγηματικά και κοινωνικά. Ανήκουν στη φύση, στην κοινωνία στο λόγο... Δεν ανήκουν στη Φύση ή στην Κοινωνία, ή στο Υποκείμενο. Δεν ανήκουν ούτε στη γλώσσα...»

Με βάση τα παραπάνω, η αξιοποίηση του λόγου των ανθρώπων (κηπουρών) που συμμετέχουν στο δίκτυο του α.ο.κ. είναι μία στρατηγική συμβατή με το θεωρητικό πλαίσιο της ANT και της Ποιοτικής έρευνας. «Το κείμενο είναι πάντα σαρκικό και σταθερά μη ανθρώπινο» επισημαίνουν οι Haraway and Gane (2006: 137).

Ο α.ο.κ. αντιμετωπίζεται ως μια συλλογικότητα, ένα δίκτυο Φύσης - Πολιτισμού (Latour, 2000). Προκειμένου να αποδοθεί ένας ικανός απολογισμός του φυσιοπολιτισμικού δικτύου του α.ο.κ., επιλέχθηκε μια μικτή προσέγγιση που περιλάμβανε ως ερευνητικά εργαλεία τη χαρτογράφηση με ψηφιακά εργαλεία, τις ημιδομημένες συνεντεύξεις σε βάθος σε μη πιθανοτικό δείγμα κηπουρών/κήπων και την παρατήρηση μέσω επισκέψεων της ερευνήτριας στους χώρους των κήπων του δείγματος.

ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ

Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού 2018-19, η ερευνήτρια περιηγήθηκε πεζή σε όλο το πεδίο έρευνας με στόχο τον εντοπισμό και την καταγραφή των αστικών οικιακών κήπων που καλλιεργούνταν τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Εικόνα 3. Χάρτης αστικών οικιακών κήπων. Βόλος 2018-19. Πηγή: ίδια επεξεργασία.

Με τη βοήθεια της εφαρμογής android SWMAP²⁶ έγινε η ψηφιακή χαρτογράφηση των υπάρχοντων αστικών οικιακών κήπων (Εικόνα 3). Επιπλέον με τη χρήση του Google Earth έγινε προσπάθεια διασταύρωσης των στοιχείων, κυρίως για τον εντοπισμό α.ο.κ. που δεν ήταν εμφανείς από το δρόμο, λόγω της εγκατάστασής τους στον ιδιωτικό υπαίθριο χώρο πίσω από την κατοικία. Άλλωστε κατά τους Cook, Hall, and Larson (2012) χαρακτηριστικό των α.ο.κ. είναι οι ανάπτυξή τους πολύ συχνά σε ιδιωτικούς χώρους, πράγμα που στη βιβλιογραφία κρίνεται ως ανασταλτικός παράγοντας στην έρευνα λόγω της δυσκολίας πρόσβασης στους χώρους αυτούς. Συνολικά καταγράφηκαν 559 αστικοί οικιακοί κήποι, που ήταν εγκατεστημένοι σε αυλές, μπαλκόνια, ταρατσες κατοικιών και πολυκατοικιών, ακάλυπτους χώρους, αστικά κενά οικοπέδα, αλλά και πεζοδρόμια.

ΗΜΙΔΟΜΗΜΕΝΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

Η συνέντευξη αποτελεί ένα δημοφιλές ερευνητικό εργαλείο. Αν και συναντούμε διάφορους τύπους συνέντευξης στη μεθοδολογία έρευνας, ειδικά στην ποιοτική έρευνα είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη η ημιδομημένη συνέντευξη σε βάθος (Ιωσηφίδης, 2008). Συγκροτείται από ένα σώμα ερωτήσεων, το περιεχόμενο των οποίων έχει προκαθοριστεί από τον/την ερευνητή/τρια, έχει ως βάση τον οδηγό συνέντευξης, ο οποίος περιλαμβάνει τις θεματικές περιοχές πάνω στις οποίες αναπτύσσεται η αλληλεπίδραση μεταξύ του ερευνητή/τριας και του συνομιλητή/τριας (Robson 2002). Οι ερωτήσεις δεν τίθενται με συγκεκριμένη σειρά, ενώ η ροή της συνέντευξης και η αλληλουχία των ερωτήσεων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον/την συνομιλητή/τρια και καθοδηγείται διακριτικά από τον/την ερευνητή(τρια). (Κυριαζή, 1998). Ο συγκεκριμένος τύπος συνέντευξης παρουσιάζει ευελιξία ως προς το περιεχόμενο των ερωτήσεων, την εμβάθυνση σε ερευνητικά ερωτήματα και τη σειρά των ερωτήσεων, πάντα ανάλογα με τον/την συνομιλητή/τρια (Ισαρη, Πούρκος, 2015). Τα παραπάνω χαρακτηριστικά, η ερευνήτρια θεώρησε ότι προσφέρουν τη δυνατότητα να αναδείξουν τις διαφορετικές σε κάθε κήπο «κοινωνικές» συνδέσεις, ή με άλλα λόγια τις ετερογενείς ενώσεις των δρώντων στο δίκτυο του.

²⁶ SW Maps είναι ένα ελεύθερο λογισμικό GIS, μια mobile mapping εφαρμογή για συλλογή, παρουσίαση και κοινή χρήση γεωγραφικών πληροφοριών.

α/α δείγμα	Κηπουρός	Ηλικία	Φύλο	Επάγγελμα	Καταγωγή	Θέση του κήπου στην πόλη	Κατοικία	Χώρος Εγκατάστασης του κήπου ως προς την κατοικία 3 ^ο στρώμα					Καλλιέργειες 4 ^ο στρώμα	Σκοπός καλλιέργειας 5 ^ο στρώμα	Ζώα 6 ^ο στρώμα		
								1 ^ο στρώμα	2 ^ο στρώμα	Ιδιωτικός χώρος κατοικίας 3α		Ιδιωτικός μη ιδιόκτητος χώρος κοντά στην κατοικία 3β				Χώρος μακριά από την κατοικία 3γ	Δημόσιος Χώρος 3δ
										Αυλή (i)	Μπαλκόνι (ii)						
1	Ρούλα	75	Γυναίκα	Συνταξιούχος	Θεσσαλία	N. Δημητριάδα	Ιδιόκτητη Μονοκατοικία	√						Λαχανόκηπος και άνθη	Ιδιοκατανάλωση		
2	Βύρων	27	Άνδρας	άνεργος	Θεσσαλία	Τσιμπούκη	Ενοικιασμένη Μονοκατοικία	√						Λαχανόκηπος	Ιδιοκατανάλωση		
2	Ζήνα ²⁷	27	Γυναίκα	άνεργη	Θεσσαλία	Τσιμπούκη	Ενοικιασμένη Μονοκατοικία	√						Λαχανόκηπος	Ιδιοκατανάλωση		
3	Μάνος	58	Άνδρας	Δημόσιος Υπάλληλος	Βόλος	Κέντρο	Ιδιόκτητη Μονοκατοικία					Παραχωρημένος		Λαχανόκηπος	Ιδιοκατανάλωση		
4	Βιβή	59	Γυναίκα	Οικιακά	Πήλιο	N. Δημητριάδα	Ιδιόκτητη Μονοκατοικία					Παραχωρημένος		Λαχανόκηπος, Οπωροφόρα, άνθη	Ιδιοκατανάλωση		
5	Ρολάν	37	Άνδρας	Οικοδόμος	Αλλοδαπός	Χιλιαδού	Ενοικιασμένη Μονοκατοικία	√						Λαχανόκηπος	Ιδιοκατανάλωση		
6	Βέρα	69	Γυναίκα	Έμπορος	Θεσσαλία	Νεάπολη	Ιδιόκτητο Διαμέρισμα Πολυκατοικίας						Ιδιόκτητο οικόπεδο δίπλα στην εργασία	Λαχανόκηπος, οπωροφόρα	Ιδιοκατανάλωση	Σκύλος, γάτες, κότες	
7	Κώστας	68	Άνδρας	Συνταξιούχος	Θεσσαλία	N. Ιωνία	Ιδιόκτητο Διαμέρισμα Πολυκατοικίας					Παραχωρημένος		Λαχανόκηπος	Ιδιοκατανάλωση		
8	Γιάννης	54	Άνδρας	Ιδιωτικός υπάλληλος	Αλλοδαπός	Κέντρο	Ενοικιασμένη Μονοκατοικία			√				Λαχανόκηπος	Ιδιοκατανάλωση	Σκύλος	
8	Αγγελική ²⁸	49	Γυναίκα	Οικιακή βοηθός	Αλλοδαπή	Κέντρο	Ενοικιασμένη Μονοκατοικία			√				Λαχανόκηπος	Ιδιοκατανάλωση	Σκύλος	
9	Λεωνίδα	65	Άνδρας	Συνταξιούχος	Βόλος	N. Ιωνία	Ιδιόκτητη Μονοκατοικία				√			Λαχανόκηπος Οπωροφόρα	Ιδιοκατανάλωση	Σκύλος	

²⁷ Κοινός κήπος με το Ζήωνα

²⁸ Κοινός κήπος με τον Γιάννη

10	Μάκης	74	Άνδρας	Συνταξιούχος	Πειραιάς	Άναυρος							Αυλή ιδιότη- του σπιτιού που δεν κατοικεί	Λαχανόκηπος Οπωροφόρα άνθη	Ιδιοκατανάλωση	
11	Άννα	57	Γυναίκα	Δημόσιος Υπάλληλος	Βόλος	Καραγάτς	Ιδιόκτητη Μονοκατοικία	√						Λαχανόκηπος Καλλωπιστικό κήπος	Ιδιοκατανάλωση	Γάτα
12	Τασούλα	72	Γυναίκα	Συνταξιούχος	Θεσσαλία	Ν. Δημητριάδα	Ιδιόκτητο Διαμέρισμα Πολυκατοικίας					√		Λαχανόκηπος	Ιδιοκατανάλωση	
13	Σταν	37	Άνδρας	Ιδιωτικός Υπάλληλος	Αλλοδαπός	Ν. Ιωνία	Ενοικιασμένη Μονοκατοικία						Παραχωρημένος	Λαχανόκηπος	Ιδιοκατανάλωση	
14	Γιώργος	74	Άνδρας	Συνταξιούχος	Κωνσταντινούπολη	Ν. Ιωνία	Ιδιόκτητη Μονοκατοικία				√			Λαχανόκηπος, άνθη	Ιδιοκατανάλωση	Σκύλος
14	Νόρα	66 ²⁹	Γυναίκα	Οικιακά	Ν. Ιωνία	Ν. Ιωνία	Ιδιόκτητη Μονοκατοικία				√			Λαχανόκηπος, άνθη	Ιδιοκατανάλωση	Σκύλος
15	Σοφία	42	Γυναίκα	Ερευνήτρια	Ελληνίδα του Εξωτερικού	Κέντρο	Ενοικιασμένο Διαμέρισμα Πολυκατοικίας		√					Λαχανόκηπος	Ιδιοκατανάλωση	Γάτα
16	Πολύκαρπος	77	Άνδρας	Συναξιούχος	Βόλος	Ν. Ιωνία	Ιδιόκτητη Μονοκατοικία				√			Λαχανόκηπος, οπωροφόρα, άνθη	Πώληση	Κότες, γάτα

Πίνακας 4. Διαστρωμάτωση δείγματος. Πηγή: ίδια επεξεργασία.

²⁹ Κοινός κήπος με το Γιώργο

και να αποδώσουν τη ρευστότητά και τη συλλογικότητα του ως φυσιοπολιτισμική κατασκευή.

Ο οδηγός της συνέντευξης που παρατίθεται στο παράρτημα της διατριβής, προέκυψε μέσα από τα ερευνητικά ερωτήματα και εμπλουτίστηκε εννοιολογικά και θεματικά από τις θεωρητικές προσεγγίσεις των ζητημάτων που ενδιαφέρουν την έρευνα.

Πραγματοποιήθηκαν 16 ημιδομημένες συνεντεύξεις σε βάθος, όσες και οι κήποι του δείγματος. Η έρευνα πεδίου διήρκεσε από το 2018 έως το 2020. Σε 2 περιπτώσεις συνομιλητές/τριες μας στη συνέντευξη ήταν ζευγάρια. Η πρόθεσή τους να μιλήσουν και οι δύο, ήταν απόρροια του γεγονότος ότι αμφότεροι ασχολούταν με τον κήπο και για το λόγο αυτό συμπεριλήφθηκαν στη διαστρωμάτωση του δείγματος. Οι συνομιλητές/τριες σε όλες τις συνεντεύξεις είναι οι άνθρωποι που καλλιεργούν και έχουν την ευθύνη του κήπου και στο πλαίσιο της έρευνας χαρακτηρίζονται «κηπουροί».

ΔΕΙΓΜΑ

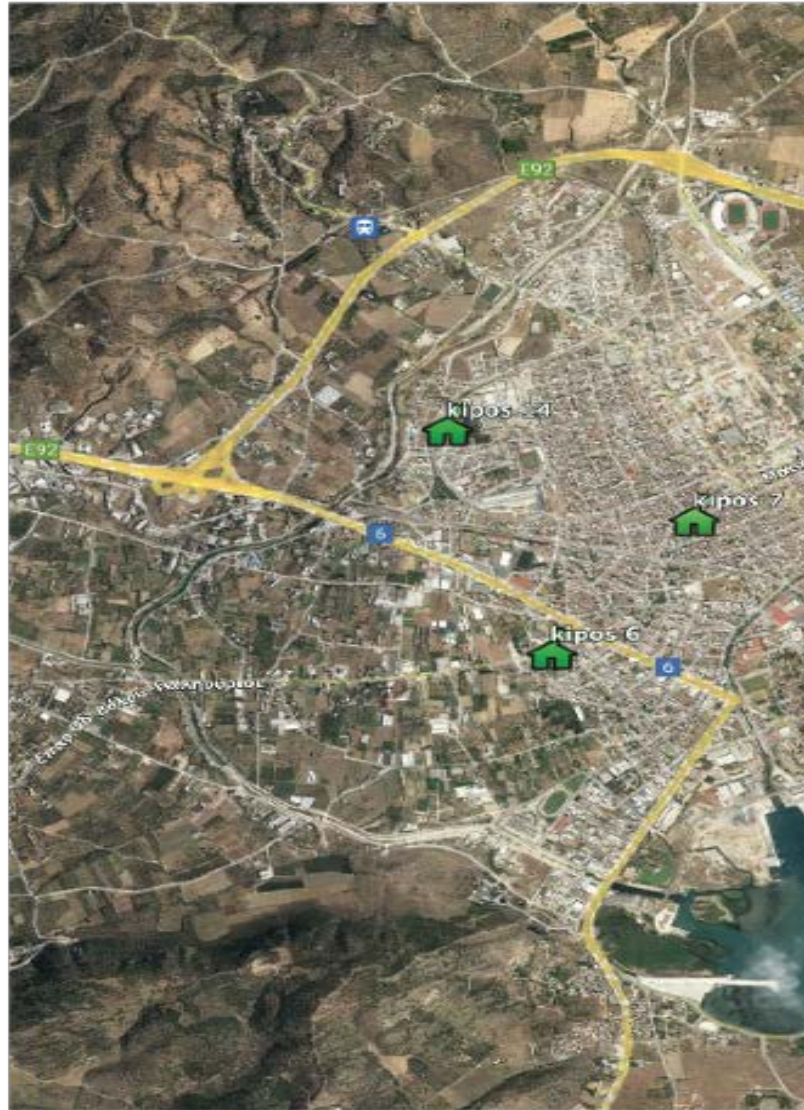
Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 16 αστικοί οικιακοί κήποι, οι οποίοι επιλέχθηκαν σε στενή συνάφεια με τα ερευνητικά ερωτήματα με Διαστρωματωμένη Σκόπιμη Δειγματοληψία. Στόχος ήταν η επιλογή περιπτώσεων που θα οδηγούσαν στη συγκρότηση ενός δείγματος που θα διέθετε επαρκή ποικιλία ώστε να καλυφθούν και να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα, αλλά και να επιτευχθεί θεωρητικός κορεσμός (Bryman, 2017). Οπότε συμπεριλήφθηκαν περιπτώσεις που εντάσσονται σε διάφορες υποομάδες ενδιαφέροντος, οι οποίες περιγράφονται στον πίνακα 4. Τα στρώματα της δειγματοληψίας αποτελούν οι κηπουροί. Για την προστασία της ανωνυμίας των συνομιλητών/τριών χρησιμοποιήθηκαν ψευδώνυμα. Με μια συνδυαστική λογική, η διαστρωμάτωση του δείγματος παρουσιάζει μια κατανομή σε χαρακτηριστικά του φύλου, της ηλικίας, της εθνικότητας, της ταξικότητας, της μόρφωσης.

Το καλοκαίρι του 2018 και 2019, στο πλαίσιο της περιήγησης της ερευνήτριας στην περιοχή έρευνας έγινε η πρώτη επαφή και η γνωριμία με τους/τις κηπουρούς που συνδέονται με τους κήπους του δείγματος. Το δείγμα, όπως φαίνεται και στην εικόνα (4) παρουσιάζει μια χωρική κατανομή στην περιοχή έρευνας. Η κατανομή αυτή, έδωσε τη δυνατότητα να ερευνηθούν χαρακτηριστικά και τυπολογίες της α.ο. κηπουρικής σε διαφορετικές περιοχές της πόλης του Βόλου με ποικίλα χαρακτηριστικά όσον αφορά τη δόμηση και την πολεοδομική ανάπτυξη, την πληθυσμιακή πυκνότητα, και την κοινωνική διαστρωμάτωση.

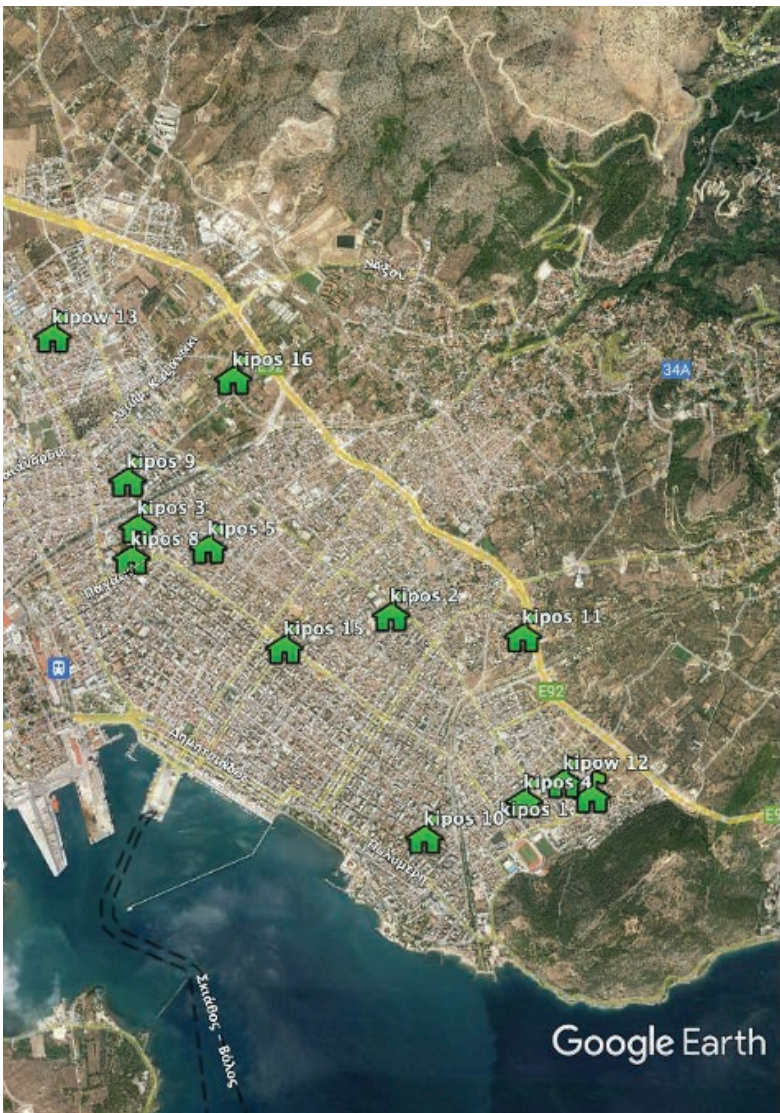
Πρέπει να φανούν κάπου αυτοί οι δείκτες – αν υπάρχουν πυκνότητα στρώματα κλπ

Ακολούθησαν επισκέψεις για τη διεξαγωγή της συνέντευξης. Οι επισκέψεις αυτές έγιναν στο χρονικό διάστημα από το φθινόπωρο 2018 ως το φθινόπωρο 2020. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στο χώρο του κάθε α.ο. κήπου,

ακολουθώντας το παράδειγμα των Hitchings (2003), Power (2005) και Taylor and Lovell (2021). Αυτή η διαδικασία επέτρεψε στην ερευνήτρια να δημιουργήσει σχέσεις οικειότητας με τους συνομιλητές/τριες, να παρατηρήσει την αλληλεπίδραση των κηπουρών με ανθρώπους αλλά και μη ανθρώπινες οντότητες στον κήπο, τη χωρική σχέση ανθρώπων, φυτών, ζώων και πραγμάτων, έτσι όπως αυτή διαμορφωνόταν και αναπτύσσονταν σε συνάρτηση με την κατοικία, τον ιδιωτικό χώρο και το δημόσιο χώρο της πόλης και τις υλικότητες τους. Τέλος, να καλύψει θεματικά πεδία της συνέντευξης που αφορούσαν ιστορίες της καθημερινής ζωής των κηπουρών, την ιστορία του κήπου, αναδυόμενες καλλιεργητικές και διατροφικές πρακτικές και συνήθειες, ιδεολογικές επιρροές, πολιτισμικές αναφορές και ταυτότητες και τέλος αυτό που η Tsing (2015) ονομάζει «συλλογική επιβίωση», στον α.ο. κήπο. Το καλοκαίρι 2021 επαναλήφθηκαν επισκέψεις στους α.ο.κ. κήπους του δείγματος. Σε δεκατρείς (13) από αυτούς πραγματοποιήθηκαν συνομιλίες με τους/τις κηπουρούς με την ίδια θεματολογία με την πρώτη συνέντευξη, προκειμένου να διερευνηθούν αλλαγές που είχαν προκύψει στον κήπο στο διάστημα αυτό. Τέσσερις (4) από αυτούς/ές που στην πρώτη συνέντευξη έδωσαν έμφαση σε πρακτικές μαγειρικής και συντήρησης των προϊόντων του κήπου, στο πλαίσιο της δεύτερης συνάντησης, τους ζητήθηκε από την ερευνήτρια να περιγράψουν και να καταγράψουν συνταγές (βλ. υπόμνημα), που περιλαμβάνονταν στις συνήθειες μαγειρικές και διατροφικές τους πρακτικές. Τέσσερις (4) από το κήπους του δείγματος δεν συνέχιζαν να φυτεύονται. Στις δύο (2) περιπτώσεις λόγω μετακόμισης των κηπουρών σε άλλη κατοικία και στις άλλες (2) λόγω υποχρεώσεων και έλλειψης χρόνου.

Εικόνα 4. Χάρτης κήπων δείγματος. Πηγή: Ίδια επεξεργασία

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Οι 16 συνεντεύξεις ηχογραφήθηκαν ψηφιακά μέσω κινητού τηλεφώνου. Με τη σύμφωνη γνώμη των υποκειμένων και την ενήμερη πρότερη συγκατάθεση. Κατόπιν ακολούθησε απομαγνητοφώνησή του λόγου των ηχογραφημένων συνομιλιών. Η συστηματοποίηση του υλικού των κειμένων των συνεντεύξεων, έγινε με την εφαρμογή της διαδικασίας της θεματικής ανάλυσης λόγου. Κάθε συνομιλία αποτυπώθηκε σε μια προσωπική καρτέλα με τη μορφή πίνακα. Στον πίνακα αυτό παρατίθεται αυτούσιος ο λόγος του/της κηπουρού δίπλα στις πρώτες ερμηνευτικές σημειώσεις που οδηγούν στην οργάνωση των εννοιών-κωδικών.

Ο Τσιώλης (2014) αναφέρει ότι η κωδικοποίηση³⁰, σύμφωνα με τους Strauss και Corbin (1998α, σελ. 3) είναι *«εκείνη η αναλυτική διαδικασία μέσω της οποίας τα δεδομένα (κείμενα, μετεγγραμμένες συνεντεύξεις, συνομιλίες, καταγραφές παρατήρησης, οπτικά τεκμήρια) τεμαχίζονται, ονοματίζονται, ταξινομούνται, εννοιολογούνται και ενσωματώνονται εντός ενός θεωρητικού πλαισίου»*. Πρόκειται για μια διαδικασία δυναμική και ρευστή, που μετακινείται με τρόπο διαλεκτικό και αμφίδρομο μεταξύ ερμηνείας των δεδομένων του πρωτογενούς υλικού και σχηματισμού των εννοιών, υιοθετώντας έτσι τις αρχές μιας απαγωγικής διαδικασίας (Τσιώλης, 2014).

Μέσα από την εσωτερική επεξεργασία της κωδικοποίησης επιδιώκεται ως αποτέλεσμα η *«εξωτερικότητα»* στην οποία αναφέρεται ο Jacques Derrida στο έργο του *«Η έννοια του αρχείου»*³¹. Στην κωδικοποίηση έχουμε μια διεργασία στην οποία παρατίθεται όλο το προφορικό υλικό, επεξεργάζεται και προστίθενται έννοιες που διαμορφώνουν μια ερμηνευτική, η οποία συνδέει οριζόντια τις συνομιλίες με τους κήπους των μελετών περίπτωσης. Το αρχείο που συγκροτείται έχει ως στόχο ένα αποτέλεσμα που προκύπτει από εννοιολογικές συνδέσεις και μετατοπίσεις που στηρίζονται στο προφορικό υλικό των συνεντεύξεων, αφού αυτό υποβληθεί σε θεωρητικό στοχασμό.

Κατά την ολοκλήρωση της διαδικασίας της κωδικοποίησης όλων των συνεντεύξεων, προέκυψε ένας μεγάλος αριθμός κωδικών (Παράρτημα, Πιν. 2). Εντοπίζοντας τις κοινές σημασίες κάποιων κωδικών, έτσι όπως αυτοί προκύπτουν από το λόγο διαφορετικών συνομιλητών/τριών και με αφαιρετική λογική, μέσα από αυτή τη θεματική ομπρέλα κωδικών, συνδυάστηκαν σε πιο αφηρημένους τελικούς κωδικούς, έτσι όπως φαίνεται στον πίνακα 3.

Τέλος, με σκοπό την ακόμη πιο ευρεία συστηματοποίηση της επεξεργασίας και για τη διευκόλυνση της ανάλυσης των τελικών κωδικών, δημιουργήθηκε ένας

³⁰ Κάποιοι συγγραφείς προτιμούν να αποκαλούν αυτή τη διαδικασία *δεικτοδότηση* (Bryman, 2017).

³¹ Ο Jacques Derrida στο *«Η έννοια του αρχείου»* εξηγεί τη λειτουργία του αρχείου δίνοντας έμφαση στον τόπο του αρχειακού υλικού, τη συλλογή και την ερμηνεία του. *«Δεν υπάρχει αρχείο χωρίς τόπο καταγραφής, χωρίς μια τεχνική επανάληψης και χωρίς μια ορισμένη εξωτερικότητα. Δεν υπάρχει αρχείο χωρίς έξωθεν»* (Derrida, 1996, σελ. 28)

πίνακας (πίνακας 4), ο οποίος παρουσιάζει την κατανομή των τελικών κωδικών στο λόγο των κηπουρών. Γίνεται δηλαδή μια συσχέτιση τελικών κωδικών και στρωμάτων του δείγματος.

Μέσα από τη μεθοδολογική προσέγγιση που περιεγράφηκε αντλήθηκαν τα δεδομένα, τα οποία επέτρεψαν τη δημιουργία των οντολογικών χαρτών των κήπων και περαιτέρω συμπεράσματα και ερμηνείες που αφορούν το αντικείμενο και τους προβληματισμούς της διατριβής.

Κωδικοί Θεματικών πεδίων	Τελικοί Κωδικοί
Καταγωγή, Τόπος καταγωγής	Καταγωγή
Αστικό Τοπίο, Τοπίο, Αισθητική του Τοπίου, Ο κήπος στο αστικό τοπίο, το πράσινο	Ο κήπος στο Αστικό Τοπίο
Επάγγελμα	Επαγγελματική δραστηριότητα
Χώρος, κοινόχρηστος χώρος πρασίνου, Όρια /περιφράξεις, ιδιοκτησία, ιδιοκτησιακό καθεστώς, όρια στον κήπο	Παράγοντας Χώρος <ul style="list-style-type: none"> - κοινόχρηστος χώρος πρασίνου - Όρια /περιφράξεις - ιδιοκτησιακό καθεστώς - χώρος κήπου και κατοικία - Αστικός δημόσιος χώρος
Πρακτική ποτίσματος	Πρακτικές ποτίσματος
Συμβιωτικές σχέσεις, συμβιώσεις, συμβίωση, αλληλεξάρτηση, Συμβίωση και Ανταγωνισμός	Συμβιωτικές σχέσεις
Πρακτικές Μαγειρικής, Μαγειρική, Συνταγές	Πρακτικές μαγειρικής <ul style="list-style-type: none"> - Συνταγές
Πρακτικές λίπανσης	Πρακτικές λίπανσης
Ζώα, Εκτροφή ζώων στον αστικό ιστό, εκτροφή ζώων, κίνητρα για εκτροφή	Εκτροφή ζώων στον αστικό ιστό <ul style="list-style-type: none"> - κότες
Κατοικίδια, ζώα συντροφιάς, Σχέση ανθρώπου με κατοικίδια	Σχέσεις ανθρώπων μη ανθρώπινων <ul style="list-style-type: none"> - Κατοικίδια (σκύλος) - Κατοικίδια (γάτα)
Αστική πανίδα, εισβολείς στον κήπο, Αστική πανίδα/γάτες, αστική βιοποικιλότητα	Αστική πανίδα
Οχλήσεις	Οχλήσεις
Διατροφικές συνήθειες, υγιεινή διατροφή, διατροφή, διατροφικές επιλογές	Διατροφικές συνήθειες
Καλλιεργούμενα είδη φυτών, καλλιεργούμενα φυτά, τριανταφυλλίες, άνθη, λουλούδια, ανθοφόρα καλλωπιστικά, ιστορίες των φυτών	Καλλιεργούμενα είδη φυτών <ul style="list-style-type: none"> - οπωροφόρα - κηπευτικά - καλλωπιστικά
Σπόροι	Σπόροι
Φυτώρια	Φυτώρια
Εναλλακτικές πρακτικές προστασίας των φυτών, Πρακτικές καταπολέμησης ασθενειών, Αντιμετώπιση ασθενειών φυτών, Οικολογικές πρακτικές, Αντιμετώπιση των εχθρών των φυτών, Πρακτικές καταπολέμησης ασθενειών, Οικολογικά ιδιοσκευάσματα, βιολογικά φάρμακα vs φυτοφάρμακα, φυτοφάρμακα, δηλητήρια	Αντιμετώπιση των εχθρών των φυτών <ul style="list-style-type: none"> - ιδιοσκευάσματα - βιολογικά φάρμακα - φυτοφάρμακα - χημικά φάρμακα
Κλιματικές συνθήκες, Αστικές περιβαλλοντικές συνθήκες, Περιβαλλοντικοί παράγοντες, Αστικές μικροκλιματικές συνθήκες, Μικροκλιματικές συνθήκες/προστασία, Προστασία των φυτών από περιβαλλοντικές συνθήκες, Αντιμετώπιση μικροκλιματικών συνθηκών/Βιοκλιματικές πρακτικές, Αστικές Περιβαλλοντικές συνθήκες (ήλιος, δόμηση, ατμόσφαιρα)	Αστικές μικροκλιματικές και περιβαλλοντικές συνθήκες <ul style="list-style-type: none"> - Ήλιος - Θερμοκρασία - Άνεμος - Δόμηση - Ρύπανση
Έδαφος, το χώμα,	Έδαφος/χώμα
Πρακτικές Κομποστοποίησης, Διαχείριση υπολειμμάτων καλλιέργειας, Οικιακή	Πρακτικές διαχείρισης φυτικών υπολειμμάτων

κομποστοποίηση, Κομποστοποίηση, Διαχείριση φυτικών υπολειμμάτων	
Πρακτικές κατεργασίας του εδάφους	Πρακτικές κατεργασίας του εδάφους
Προσφορά προϊόντων, Μοίρασμα προϊόντων, Το μοίρασμα της περίσσιας σοδειάς, Δώρα από τον κήπο, σοδειά, μοίρασμα, το φίλεμα	Το μοίρασμα της περίσσιας σοδειάς
Αντικείμενα, Αντικείμενα/πράγματα/υλικά, Εργαλεία μηχανήματα, Εργαλεία, Αντικείμενα πράγματα, Υλικά, Κατασκευές, Αντικείμενα/πράγματα	Πράγματα <ul style="list-style-type: none"> - Αντικείμενα - Συσκευές - Εργαλεία - Μηχανήματα - Κατασκευές - Υλικά
Καλλιεργητικές πρακτικές	Καλλιεργητικές πρακτικές
Το νερό, φυσικοί πόροι: το νερό, Πρακτικές συλλογής νερού, Φυσικοί Πόροι: το νερό	Το νερό
Πρακτικές παραγωγής και φύτευσης νέων φυτών, Πρακτικές φύτευσης, Πρακτικές παραγωγής φυτών, Πρακτικές παραγωγής σποροφύτων, φυτώρια	Πρακτικές Αναπαραγωγής και φύτευσης των φυτών
Ταυτότητα, Ταυτότητα του κηπουρού, φήμη	Ο κηπουρός <ul style="list-style-type: none"> - ταυτότητα
Εξατομίκευση του κήπου, ο κήπος ως προσωπική επιτυχία	Ο κηπουρός <ul style="list-style-type: none"> - Εξατομίκευση του κήπου
Συναισθήματα, αισθήσεις, ψυχολογία, α.ο. κηπουρική και ψυχολογία	Ο κηπουρός <ul style="list-style-type: none"> - Συναισθήματα - Αισθήσεις - Ψυχολογία
Κίνητρα για κηπουρική/εκτροφή ζώων, Στόχοι, μεράκι	Ο κηπουρός <ul style="list-style-type: none"> - κίνητρα για κηπουρική - κίνητρα για εκτροφή ζώων - στόχοι
Απόψεις για την καλλιέργεια, Απόψεις για την υγιεινή διατροφή, αντιλήψεις, Οικολογικές αντιλήψεις, Αντιλήψεις για τη βιολογία των φυτών, Βιολογία/Οικολογία	Ο κηπουρός <ul style="list-style-type: none"> - απόψεις
Δεξιότητες, μαστορική Κηπουρική και μαστορική	Ο κηπουρός <ul style="list-style-type: none"> - δεξιότητες - μαστορική
Μαστορική	Πρακτικές της Μαστορικής
Πολιτισμικές Εναποθέσεις	Πολιτισμικές εναποθέσεις
Βίωμα, βιώματα, αγροτικά βιώματα, βιογραφικά στοιχεία	Βιώματα
Γειτονιά/γείτονες/περαστικοί	Γειτονιά/γείτονες/περαστικοί
Οικογένεια, Οικογένεια/παιδιά	Οικογένεια
Νοικοκυριό, νοικοκυροσύνη,	Νοικοκυριό
Διατροφή, Διατροφικές συνήθειες, Διατροφικές ανάγκες/συνήθειες, Διατροφικές επιλογές	Διατροφικές επιλογές
Φροντίδα, Ηθική της Φροντίδας, Care, Η εποπτεία /μέριμνα του κήπου	Care/Φροντίδα
Συνεργασίες/Ανταλλαγές/Αλληλεγγύη, Συναναστροφές, Κοινωνικές συναναστροφές, Ανταλλαγές, Συνεργασία στον κήπο, κοινωνικές επιρροές	Συνεργασίες/Συναναστροφές
Κοινά, Ο κήπος ως κοινό	Κοινά

Πρακτικές ποτίσματος	Πρακτικές ποτίσματος
Πρακτικές συντήρησης προϊόντων, Πρακτικές Μεταποίησης και συντήρησης προϊόντων	Πρακτικές συντήρησης προϊόντων
Οικονομία, Οικονομία του νοικοκυριού, τα έξοδα του κήπου, Αγροτικό νοικοκυριό	Αστικός Οικιακός κήπος και Οικονομία του νοικοκυριού
Αστικές περιβαλλοντικές συνθήκες, αστικές μικροκλιματικές συνθήκες, Μικροκλιματικές συνθήκες/προστασία, Αστικές κλιματικές συνθήκες, Αστικές Περιβαλλοντικές συνθήκες (ήλιος, δόμηση, ατμόσφαιρα)	Αστικές περιβαλλοντικές συνθήκες/πρακτικές προστασίας των φυτών
Καθημερινή Ζωή, η ροή του χρόνου, Ελεύθερος χρόνος, Κηπουρική ως επάγγελμα /χόμπυ, Η κηπουρική ως habitus, Συνήθειες habitus, Η κηπουρική ως έξη (Habitus), κηπουρική και πανδημία, Σημασία της κηπουρικής στην καθημερινή ζωή, κοινά γεύματα, οι πεζές χαρές του κήπου	Καθημερινή Ζωή <ul style="list-style-type: none"> - Ροή του Χρόνου - Ελεύθερος χρόνος - Γεύματα - Χόμπυ - Habitus - Πανδημία - Σημασία (αξία) - Οι πεζές χαρές του κήπου
Σώμα	Ο κηπουρός <ul style="list-style-type: none"> - σώμα
Πόλη vs ύπαιθρος, Συνδέσεις πόλης υπαίθρου, Χωριό vs Πόλη, Πόλη vs Εξοχή	Πόλη vs Ύπαιθρος
Τοπικές ποικιλίες	Τοπικές ποικιλίες
Υβρίδια	Υβρίδια
Γνώσεις κηπουρικής, Εμπειρία και γνώσεις κηπουρικής, Νέες τεχνολογίες και κηπουρική	Εμπειρίες και γνώσεις κηπουρικής
Κατοικία, οικιακές λειτουργίες, η αυλή, μέσα/έξω, η ταράτσα	Κήπος και κατοικία <ul style="list-style-type: none"> - χωρική σχέση - Μέσα/Εξω - Λειτουργίες - Κινήσεις/Διαδρομές
Θέση του κήπου	Θέση του κήπου στον Αστικό Ιστό
Αίτια επιτυχίας/αποτυχίας στην κηπουρική	Αίτια επιτυχίας/αποτυχίας στην κηπουρική
Η ιδέα για α.ο.κ., Ευκαιρίες για κηπουρική, Η πρώτη επαφή με την κηπουρική, η κηπουρική ως ασχολία, Διάρκεια ενασχόλησης με κηπουρική, μύηση, αφορμή για κηπουρική	Η ασχολία με την κηπουρική <ul style="list-style-type: none"> - Ευκαιρίες - Πρώτη επαφή - Χρονικό διάστημα - Εμπόδια/Δυσκολίες
Οι ρόλοι των φύλων στον κήπο, Φύλο	Κηπουρική και Φύλο
Α.ο. κηπουρική και Εποχικότητα	.ο. κηπουρική και Εποχικότητα
Σχέσεις ανθρώπων μη ανθρώπινων, ανθρωποποίηση των φυτών, Ανθρωπος vs φυτά, Ανταπόδοση των φυτών	Σχέσεις ανθρώπων μη ανθρώπινων <ul style="list-style-type: none"> - φυτά
Συμμετέχοντες στην α.ο.κ., βοήθεια στην κηπουρική, γεωπόνος, Βοηθοί στην κηπουρική	Άλλα πρόσωπα στον κήπο
Αστική πανίδα, πουλιά, γάτες, Εισβολές στον κήπο, Αστική βιοποικιλότητα	Αστική Πανίδα
Τα εδώδιμα αυτοφυή φυτά, Η αυτοφυής βλάστηση του κήπου, Αυτοφυή φυτά, Η βλάστηση του κήπου	Η αυτοφυής βλάστηση του κήπου
Πρακτική Ξεχορταριάσματος, Ξεχορτάρισμα, Καθάρισμα	Πρακτική Ξεχορταριάσματος,
Προϊόντα, η σοδειά, καρποί, αφθονία, η κλίμακα της παραγωγής	Η σοδειά του α.ο. κήπου
Διάθεση προϊόντων/πώληση	Διάθεση προϊόντων/πώληση

Κατανάλωση προϊόντων	Κατανάλωση προϊόντων
Ωφέλειες, πλεονεκτήματα, Διατροφική Αυτάρκεια	Ωφέλειες
Η ατμόσφαιρα του κήπου, αισθητική	Η ατμόσφαιρα του κήπου
Πόροι (φυσικοί κλπ), επανάχρηση, Φυσικά υλικά	Πόροι
Ο ιδανικός κήπος	Ο ιδανικός κήπος
Επισιτιστική Κυριαρχία	Επισιτιστική Κυριαρχία
Εκφράσεις/Λέξεις/Γλώσσα	Εκφράσεις/Λέξεις/Γλώσσα

Πίνακας 5. Θεματική Ομπρέλα Κωδικών. Πηγή ίδια επεξεργασία.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΡΕΥΝΑΣ ΠΕΔΙΟΥ

ΑΣΤΙΚΟΙ ΟΙΚΙΑΚΟΙ ΚΗΠΟΙ

Γενικές επιστημονικές

Στο κεφάλαιο αυτό, έχοντας ως βάση και πλαίσιο τις θεωρητικές σκέψεις που προηγήθηκαν, θα επιχειρήσουμε να διεκδικήσουμε στο λόγο των κηπουρών του δείγματος, για την κηπουρική ως πρακτική και τον αστικό οικιακό κήπο, ως ένα φυσιοπολιτισμικό εγκατεστημένο σε ένα χώρο που πραγματώνεται από τις τελέσεις της κηπουρικής και χαρακτηρίζεται από δράση, κίνηση, αλληλεπίδραση, αστάθεια. Η αστική οικιακή κηπουρική είναι με τη σειρά της ένας δρων παράγοντας στο δρων δίκτυο της κατοικίας/νοικοκυριού αλλά και της πόλης/γειτονιάς, είναι μια πρακτική της *Καθημερινής ζωής*.

Η Φροντίδα αναγνωρίζεται ως καταλυτική στις συνυπάρξεις και τις αμοιβαιότητες του κήπου και πολύ συχνά καθοδηγεί τις σχέσεις ανθρώπινων και μη ανθρώπινων. Η διαδρομές αλληλεξάρτησης και Φροντίδας, στην έρευνα αυτή αποδεικνύονται πολλές φορές αμφίδρομες, και επίσης η αφετηρία τους δεν είναι πάντα ο άνθρωπος.

Οι 16 αστικοί οικιακοί κήποι

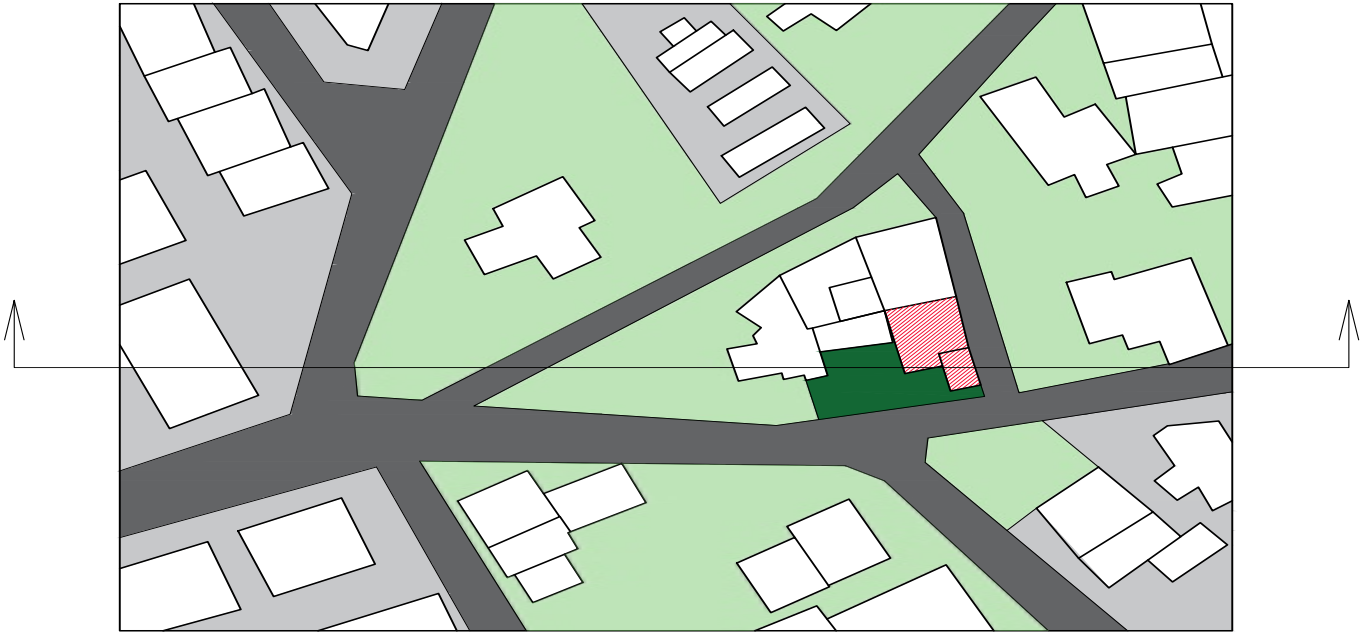
Σύμφωνα με τη θεωρητική τεκμηρίωση που προηγήθηκε, κάθε αστικός οικιακός κήπος που περιλαμβάνεται στο δείγμα της έρευνας αποτελεί μια σύνθεση, ένα φυσιοπολιτισμικό δίκτυο το οποίο χαρακτηρίζεται από υβριδικότητα και ποικιλομορφία. Και πράγματι η έρευνα πεδίου και τα δεδομένα που αυτή απέδωσε μέσα από τις μεθοδολογίες έρευνας που αναφέρθηκαν, αποκόμισαν πληροφορίες που επαληθεύουν τη θέση αυτή.

Για το λόγο αυτό, πριν εξελιχθεί η σε βάθος ανάλυση των δεδομένων της έρευνας πεδίου, θεωρούμε σκόπιμο να παρουσιαστούν στοιχεία για τους 16 κήπους, προκειμένου καταστήσουν ορατή, έστω και αδρομερώς αρχικά, την υβριδικότητα και την πολυμορφία του δείγματος. Τα στοιχεία αυτά αφορούν βασικούς δρώντες του φυσιοπολιτισμικού δικτύου του κάθε κήπου³².

³² Λεπτομερής παρουσίαση των ενεργών, δρώντων στοιχείων του φυσιοπολιτισμικού δικτύου του κάθε κήπου γίνεται στους φυσιοπολιτισμικούς χάρτες των κήπων.

Ο κήπος της Ρούλας

Η Ρούλα είναι 75 ετών, συνταξιούχος που κατάγεται από χωριό του Θεσσαλικού κάμπου. Κατοικεί μαζί με τον ενήλικο γιο της σε ιδιόκτητη μονοκατοικία που βρίσκεται σε ανατολική περιοχή του αστικού ιστού του Βόλου και καλλιεργεί στην

αυλή της κατοικίας της από τη δεκαετία του 1960 ανελλιπώς, και κάθε εποχή χρόνου, λαχανόκηπο και κάποια καλλωπιστικά φυτά. Φυτεύει φυτά που αναπαράγει η ίδια με σπόρους, αλλά αγοράζει και φυτώρια. Για την ενίσχυση και την προστασία των φυτών του κήπου παρασκευάζει οικολογικά/φυτικά σκευάσματα και κομποστοποιεί τα υπολείμματα των φυτών. Ποτίζει με το νερό του αστικού δικτύου ύδρευσης από την παροχή της κατοικίας. Τα προϊόντα του κήπου καταναλώνει με την οικογένεια της, αλλά προσφέρει και στους γείτονες. Η αστική κηπουρική και η μαγειρική αποτελούν δύο πρακτικές που διαμορφώνουν την ατομική και κοινωνική ταυτότητα της κηπουρού. Δύο χρόνια μετά, ο κήπος εξακολουθεί να καλλιεργείται με τις ίδιες πρακτικές.

Ο κήπος του Βύρωνα και της Ζήνας

Ο Βύρων και η Ζήνα είναι 27 ετών, άνεργοι. Είναι παντρεμένο ζευγάρι με δύο μικρές κόρες. Κατάγονται από χωριό της Καρδίτσας. Κατοικούν εδώ και λίγους μήνες σε ενοικιασμένη μονοκατοικία στο κέντρο του Βόλου και καλλιεργούν το καλοκαίρι σε παρτέρια της αυλής της κηπευτικά. Λόγω της μικρής έκτασης του κήπου, παράγουν λίγα προϊόντα που καταναλώνουν οικογενειακά. Στην πρακτική της κηπουρικής μισούν τις δυο μικρές κόρες τους. Φυτεύσαν φυτώρια που αγόρασαν. Δεν κάνουν κομποστοποίηση. Λιπαίνουν με τη μέθοδο της υδρολίπανσης και ποτίζουν με το νερό του αστικού δικτύου ύδρευσης από την παροχή της κατοικίας τους. Μετά από δύο χρόνια, ο αστικός οικιακός τους κήπος δεν καλλιεργείται διότι μετακόμισαν σε άλλη κατοικία.

Εικόνα 4. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Βύρωνα και της Ζήνας.

Ο κήπος του Μάνου

Ο Μάνος είναι 59 ετών, δημόσιος υπάλληλος. Κατάγεται από το Βόλο και ζει με την τετραμελή οικογένειά του σε ιδιόκτητη μονοκατοικία σε κεντρική περιοχή του Βόλου. Εδώ και 3 χρόνια καλλιεργεί κάθε καλοκαίρι ένα λαχανόκηπο σε παρακείμενο στην

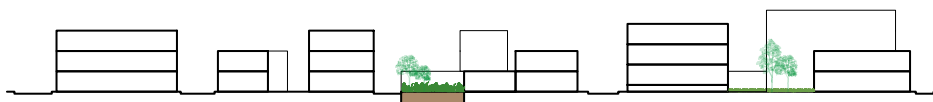
κατοικία του οικόπεδο, ξένης ιδιοκτησίας, έχοντας ζητήσει πρόσβαση στο χώρο από τον ιδιοκτήτη. Φυτεύει φυτά που αναπαράγει μόνος του με σπόρους, χρησιμοποιεί νερό από την παροχή δικτύου του σπιτιού του που μεταφέρεται με λάστιχο στον κήπο. Λιπαίνει με κοπριά. Ραντίζει για προστασία τα φυτά με οικολογικά ιδιοσκευάσματα που παρασκευάζει ο ίδιος. Τα προϊόντα καταναλώνει με την οικογένεια του και προσφέρει σε φίλους την περίσσια σοδειά. Ο κήπος συνεχίζει να καλλιεργείται με τις ίδιες πρακτικές δύο χρόνια μετά.

Εικόνα 5. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Μάνου.

Ο κήπος της Βιβής

Η Βιβή είναι 59 ετών, παντρεμένη με ενήλικα παιδιά και εγγόνια και κατοικεί σε ιδιόκτητη μονοκατοικία σε ανατολική περιοχή του αστικού ιστού. Κατάγεται από χωριό του Πηλίου και ασχολείται με τα οικιακά. Καλλιεργεί όλες τις εποχές λαχανόκηπο, οπωροφόρα και καλλωπιστικά φυτά σε οικόπεδο που της έχει παραχωρηθεί προσωρινά για τη χρήση αυτή. Το οικόπεδο βρίσκεται απέναντι από την κατοικία της. Φυτεύει φυτά που παράγει η ίδια με δικούς της σπόρους και ενδιαφέρεται έντονα για τη διατήρηση των παραδοσιακών ποικιλιών. Για το πότισμα του κήπου συγκεντρώνει μέσα σε φορητή δεξαμενή νερό, που μεταφέρει ο σύζυγος της με το ΙΧ αυτοκίνητό τους, από φυσικά ρέματα στα περίχωρα του Βόλου. Λιπαίνει με κοπριά και αποφεύγει τα φυτοφάρμακα με τη χρήση οικολογικών ιδιοσκευασμάτων. Χρησιμοποιεί εργαλεία χειρός αλλά οργώνει το έδαφος του κήπου μηχανικά μία φορά το χρόνο. Απολαμβάνει να τρέφει με τα προϊόντα του κήπου της τα παιδιά και τα εγγόνια της και να φιλεύει γείτονες και φίλους. Δύο χρόνια μετά, ο κήπος δεν καλλιεργείται λόγω εργασίας της κηπουρού εκτός της πόλης του Βόλου.

Εικόνα 6. Κάτοψη και τομή γύρω από τον κήπο της Βιβής.

Ο Κήπος του Ρολάν

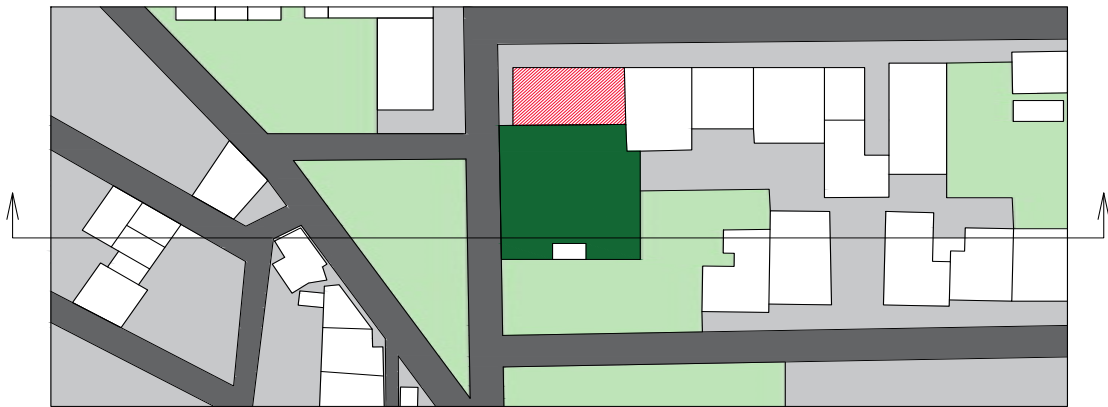
Ο Ρολάν είναι 37 ετών, οικοδόμος και κατάγεται από την Αλβανία. Ζει με την τετραμελή οικογένειά του σε ιδιόκτητη μονοκατοικία σε κεντρική περιοχή του Βόλου. Καλλιεργεί μόνο το καλοκαίρι ένα μικρό λαχανόκηπο σε παρτέρια, στην αυλή του σπιτιού. Όπως αναφέρει η πρακτική της κηπουρικής είναι γι' αυτόν χόμπυ και ένας τρόπος να τρώνε τα παιδιά του αγνά προϊόντα. Άρχισε να ασχολείται με την κηπουρική από τότε που ήρθε στην Ελλάδα, εδώ και δέκα περίπου χρόνια, και έμαθε τις πρακτικές της κηπουρικής παρατηρώντας τους καλλιεργητές στην ύπαιθρο. Αγοράζει και φυτεύει φυτώρια. Δεν χρησιμοποιεί εργαλεία παρά μόνο ένα τσαπί και όλες τις εργασίες τις κάνει με τα χέρια του, λόγω της μικρής κλίμακας του κήπου. Δεν εφαρμόζει καμία απολύτως πρακτική για τη λίπανση του εδάφους και την καταπολέμηση των ασθενειών. Ποτίζει τα φυτά είτε με νερό της οικιακής βρύσης χρησιμοποιώντας λάστιχο, προερχόμενο από την παροχή του σπιτιού του από το αστικό δίκτυο ύδρευσης, είτε μεταφέρει από την ύπαιθρο νερό σε δοχεία με το αυτοκίνητό του. Τη μικρή σοδειά καταναλώνει η οικογένειά του. Δύο χρόνια μετά ο κήπος συνεχίζει να καλλιεργείται με τις ίδιες πρακτικές.

Εικόνα 7. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Ρολάν.

Ο κήπος της Βέρας

Η Βέρα κατάγεται από χωριό του Θεσσαλικού κάμπου, είναι 69 χρονών, παντρεμένη με ενήλικα παιδιά και εγγόνια. Επαγγελματικά ασχολείται με το εμπόριο στην οικογενειακή επιχείρηση εμπορίας τροφίμων. Ο κήπος της είναι εγκατεστημένος σε ένα οικοπέδο που ανήκει σε συγγενείς της δίπλα στο οικογενειακό κατάστημα και την κατοικία της κόρης της, σε δυτική συνοικία του Βόλου. Η ίδια κατοικεί σε άλλη γειτονιά στη Ν. Ιωνία, αλλά βρίσκεται καθημερινά στο χώρο του κήπου συνδυάζοντας την κηπουρική με τις επαγγελματικές υποχρεώσεις. Ο κήπος καλλιεργείται όλες τις εποχές, περιλαμβάνει λαχανόκηπο και οπωροφόρα. Στον ίδιο χώρο εκτρέφει κότες, φιλοξενεί και ταΐζει αρκετές γάτες και μεγαλώνει επίσης ένα κουτάβι, το οποίο προορίζεται για φύλακας του κήπου. Στην κηπουρική βοηθάει τη Βέρα η αδελφή της και τα προϊόντα του κήπου καταλήγουν στο τραπέζι τεσσάρων οικογενειών (παιδιά και ανήψια της Βέρας). Η ενασχόληση με την κηπουρική διαρκεί για τη Βέρα 25 χρόνια. Κάθε χρόνο οργώνει το έδαφος μηχανικά. Φυτεύει αγορασμένα φυτώρια, αλλά συντηρεί και σπόρους τομάτας για την παραγωγή δικών της φυτών. Ποτίζει με νερό από γεώτρηση του οικοπέδου και χρησιμοποιεί αυτόματο σύστημα ποτίσματος με σταγόνα. Χρησιμοποιεί γεώπανα για την καταπολέμηση της φύτρωσης ζιζανίων.

Εικόνα 8. Κάτοψη και το μή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο της Βέρας.

Λιπαίνει με κοπριά από το κοτέτσι και ψεκάζει με οικολογικά ιδιοσκευάσματα που φτιάχνει η ίδια. Συχνά ότι περισσεύει από τη σοδειά ή μοιράζεται σε φίλους, ή

πετιέται στα σκουπίδια. Ο κήπος καλλιεργείται με τις ίδιες πρακτικές δύο χρόνια μετά.

Ο κήπος του Κώστα

Ο Κώστας είναι 68 χρονών, συνταξιούχος και κατοικεί με τη σύζυγό του σε διαμέρισμα συγκροτήματος εργατικών κατοικιών στη Νέα Ιωνία. Κατάγεται από χωριό της Ελασσόνας. Ο Κώστας καλλιεργεί λαχανόκηπο στο χώρο της αυλής μιας εγκαταλελειμμένης και μισοκατεστραμμένης μονοκατοικίας που βρίσκεται απέναντι από την εργατική πολυκατοικία. Ο Κώστας πήρε άδεια από τον ιδιοκτήτη της μονοκατοικίας να καλλιεργήσει τον κήπο του, καθαρίζοντας το χώρο που πριν κατακλυζόταν από απορρίμματα και αποτελούσε εστία μόλυνσης για τη γειτονιά. Το εσωτερικό της παλιάς μονοκατοικίας χρησιμοποιεί ο Κώστας ως αποθήκη για τα εργαλεία και τα υλικά του κήπου. Φυτεύει όλες τις εποχές, φυτώρια που αγοράζει στη βιολογική λαϊκή αγορά, είτε στο έδαφος είτε σε πλέγματα από καλάμια που έχει τοποθετήσει στην όψη της μονοκατοικίας και μπροστά στα τοιχεία της περίφραξης. Ποτίζει με νερό από το δίκτυο ύδρευσης, που μεταφέρει με λάστιχο από το ρολόι της

Εικόνα 9. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Κώστα.

παροχής του διαμερίσματός του στον καλλιεργημένο χώρο. Δεν χρησιμοποιεί φυτοφάρμακα παρά μόνο οικολογικά ιδιοσκευάσματα. Λιπαίνει με κοπριά. Χρησιμοποιεί εργαλεία χειρός για τις καλλιεργητικές εργασίες. Συχνά στην κηπουρική συμμετέχουν και φίλοι γείτονές του. Ο κήπος είναι για τον Κώστα και τους γείτονες του τόπος συνάντησης και κοινών γευμάτων. Τα προϊόντα του κήπου καταναλώνονται από την οικογένειά του, αλλά και τους συγκατοίκους στην πολυκατοικία, στους οποίους τα προσφέρει. Για τον Κώστα η κηπουρική και ο κήπος είναι πηγή ψυχικής ηρεμίας, ευχαρίστησης, φροντίδας, κοινωνικής συναναστροφής και υγείας. Ο κήπος εξακολουθεί να καλλιεργείται με τις ίδιες πρακτικές δύο χρόνια μετά, ενώ σε μια μικρή επιφάνεια του χώρου έχει εγκατασταθεί κοτέτσι με τρεις κόττες.

Ο κήπος του Γιάννη και της Αγγελικής

Ο Γιάννης και η Αγγελική είναι 54 και 49 χρονών αντίστοιχα, παντρεμένο ζευγάρι, με ενήλικα παιδιά που δεν ζουν στο Βόλο. Ιδιωτικός υπάλληλος και οικιακή βοηθός, είναι οικονομικοί μετανάστες από την Αλβανία, εδώ και χρόνια εγκατεστημένοι στο Βόλο. Κατοικούν σε μια ενοικιασμένη μονοκατοικία σε κεντρικό σημείο της πόλης. Το ζευγάρι καλλιεργεί το δικό του οικιακό κήπο στην ταράτσα. Η ενασχόληση με την κηπουρική στην ταράτσα ξεκίνησε πριν 10 περίπου χρόνια με πρωτοβουλία του τότε φοιτητή γιου τους. Τα κίνητρα ήταν η οικονομική ανακούφιση του νοικοκυριού και η μείωση των εξόδων για τρόφιμα. Καλλιεργούν όλες τις εποχές κηπευτικά σε πλαστικές ζαρντινιέρες τοποθετημένες πάνω σε ξύλινες παλέτες. Δεν χρησιμοποιούν καθόλου φυτοφάρμακα και λόγω της κλίμακας του κήπου οι περισσότερες εργασίες γίνονται με τα χέρια. Ο κήπος λιπαίνεται με κοπριά που αγοράζουν από κτηνοτροφικές μονάδες. Τα φυτά ποτίζονται με νερό από την παροχή υδρεύσεως του σπιτιού, αλλά γίνεται και μια υποτυπώδης ανακύκλωση του νερού της βροχής. Το καλοκαίρι σκιάζουν την ταράτσα με αντηλιακό ύφασμα για την προστασία των φυτών από την έντονη ηλιακή ακτινοβολία. Ο χώρος της ταράτσας λειτουργεί και ως χώρος υπαίθριου καθιστικού και χαλάρωσης, ενώ συγχρόνως εξυπηρετεί και το άπλωμα των ρούχων. Επίσης εκεί είναι εγκατεστημένο το σπιτάκι του σκύλου της οικογένειας, που ζει άλλοτε μέσα στην κατοικία και άλλοτε στην ταράτσα. Τα προϊόντα του κήπου καταναλώνονται από το ζευγάρι και το περίσσειμα συντηρείται στην κατάψυξη. Δύο

χρόνια μετά τη συνομιλία μας, σταμάτησαν να φυτεύουν στην ταράτσα και μετακόμισαν σε άλλο σπίτι γιατί το συγκεκριμένο κατεδαφίστηκε για να γίνει πολυκατοικία.

Εικόνα 10. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Γιάννη και της Αγγελικής.

Ο κήπος του Λεωνίδα

Ο Λεωνίδας είναι 65 χρονών συνταξιούχος κατοικεί σε μονοκατοικία με μεγάλο κήπο στη Νέα Ιωνία Βόλου με τη σύζυγό του και το σκύλο τους. Κληρονόμησε το ακίνητο από τον πατέρα του ο οποίος όσο ζούσε καλλιεργούσε κηπευτικά αλλά και οπωροφόρα και πουλούσε τη σοδειά σε κατοίκους της πόλης αλλά και σε πλανόδιους οπωροπώλες. Τη συνήθεια της κηπουρικής απέκτησε ο Λεωνίδας από παιδί, βοηθώντας στον κήπο του πατέρα του. Μετά το θάνατό του, ο Λεωνίδας φυτεύει μπαξέ όπως λέει, για να έχει μια ασχολία για τον ελεύθερο χρόνο του και για να τρέφεται υγιεινά αυτός και η οικογένεια του. Ο υπαίθριος χώρο του σπιτιού είναι χωρισμένο με περιφράξεις σε ζώνες: η εγγύτερη στο σπίτι ζώνη είναι πλακοστρωμένη αυλή με μπάρμπεκιου, καθιστικό και γλάστρες με ανθοφόρα φυτά και φυτώρια

κηπευτικών, η δεύτερη ζώνη φυτεμένη με αχλαδιές είναι αφιερωμένη στο σκύλο και η τρίτη ζώνη φυτεύει λαχανόκηπο. Χρησιμοποιεί εργαλεία που έχει κληρονομήσει από τον πατέρα του. Αγοράζει φυτώρια, αλλά παράγει και φυτά από σπόρους παραδοσιακών τοπικών ποικιλιών ο ίδιος. Ποτίζει με νερό από την οικιακή παροχή ύδρευσης. Αποφεύγει τα φυτοφάρμακα, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις αναγκάζεται να ραντίσει κάποια οπωροφόρα που αρρωσταίνουν. Συχνά του αρέσει να ρεμβάζει μέσα στο λαχανόκηπο και να αφουγκράζεται τα πουλιά, ή να ψήνει προϊόντα του κήπου στο μπάρμπεκιου και να τα καταναλώνει με φίλους στην αυλή. Η περιοχή είναι πυκνοκατοικημένη και η δόμηση, όπως και δέντρα από παρακείμενες ιδιοκτησίες, εμποδίζουν την ανάπτυξη των φυτών στον κήπο του Λεωνίδα. Τα προϊόντα του κήπου καταναλώνει με την οικογένεια του αλλά προσφέρει με χαρά σε γείτονες και φίλους. Μαζί με τη σύζυγο του συντηρούν τα περίσσια προϊόντα, είτε καταψύχοντάς τα είτε

Εικόνα 11. Κάτοψη κα τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Λεωνίδα.

συντηρώντας τα με άλλους τρόπους. Μετά από δύο χρόνια ο Λεωνίδας φύτεψε πολύ μικρότερη επιφάνεια του κήπου του λόγω ασθένειας και σωματικής αδυναμίας.

Ο κήπος του Μάκη

Ο Μάκης είναι 74 χρονών συνταξιούχος. Κατάγεται από τον Πειραιά. Μετακόμισε στο Βόλο τα τελευταία 20 χρόνια με τη σύζυγό του. Δεν είχε αγροτικά βιώματα, αλλά ένιωθε πάντα μια έλξη για τις καλλιεργητικές πρακτικές και την ύπαιθρο. Η κατοικία του βρίσκεται σε περιοχή στα νοτιοανατολικά της πόλης του Βόλου. Ο κήπος που καλλιεργεί βρίσκεται στην αυλή μιας ιδιόκτητης μονοκατοικίας, που δεν αποτελεί την κατοικία του και βρίσκεται σε απόσταση 500 περίπου μέτρων από αυτή. Στο χώρο του κήπου φυτεύει όλες τις εποχές κηπευτικά, λουλούδια και κάποια οπωροφόρα. Ποτίζει με νερό της παροχής του δικτύου ύδρευσης και λιπαίνει τον κήπο με μίγματα κοπριάς. Η πρακτική της κηπουρικής είναι αγαπημένη συνήθεια του Μάκη από τότε που εγκαταστάθηκε στο Βόλο. Αν και όπως αναφέρει περιποιείται αποκλειστικά ο ίδιος τον κήπο, στο παρελθόν έδινε αμοιβή σε κάποιους ανθρώπους για να βοηθήσουν στις εργασίες του κήπου. Συμβουλευέται γεωπόνο και χρησιμοποιεί

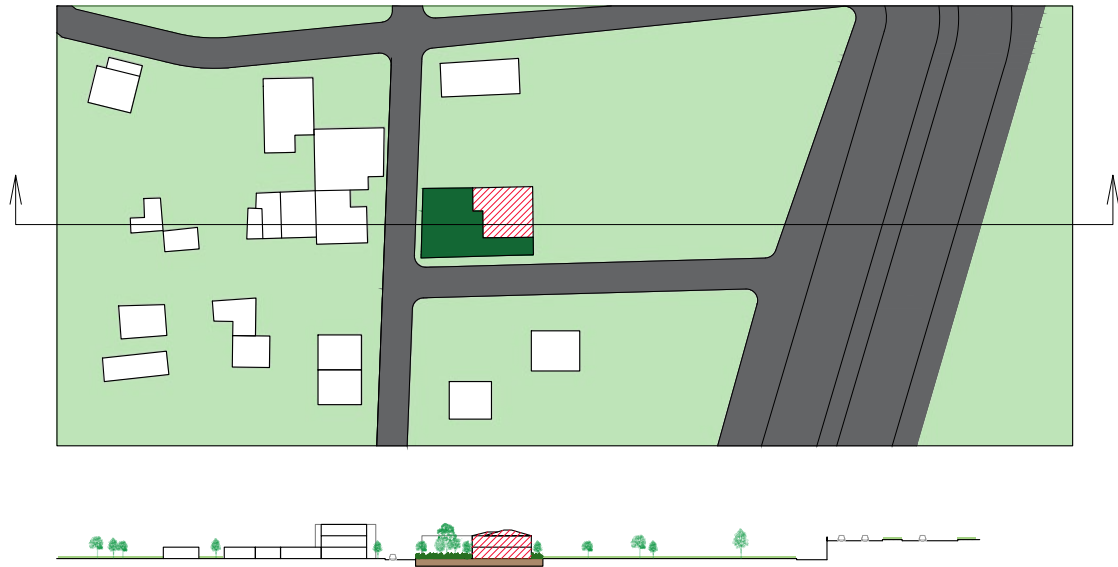

Εικόνα 12. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Μάκη.

βιολογικά φάρμακα για τις ασθένειες των φυτών. Χρησιμοποιεί το εσωτερικό χώρο του σπιτιού του κήπου ως αποθήκη για την κηπουρική, αλλά και ως κουζίνα. Αν και την παραγωγή του κήπου καταναλώνει με τη σύζυγο του, εκείνη σπάνια επισκέπτεται τον κήπο, κυρίως για να γευματίσουν. Ο Μάκης συνηθίζει να υποδέχεται στον κήπο φίλους του στους οποίους προσφέρει προϊόντα του κήπου. Οι γείτονες επαινούν το Μάκη για τον κήπο του που ομορφαίνει το τοπίο της γειτονιάς. Δύο χρόνια μετά, ο κήπος συνέχιζε να καλλιεργείται με τις ίδιες πρακτικές.

Ο κήπος της Άννας

Η Άννα είναι 57 χρονών δημόσιος υπάλληλος, και κατάγεται από το Βόλο. Κατοικεί σε νεόκτιστη αραιοκατοικημένη περιοχή στα βορειοανατολικά του αστικού ιστού, σε ιδιόκτητη πολυτελή μονοκατοικία με το σύζυγό της. Ο λαχανόκηπος βρίσκεται στην πίσω αυλή του σπιτιού ενώ στην πρόσοψη υπάρχει μεγάλος σε έκταση καλλωπιστικός κήπος και χώρος στάθμευσης. Με την κηπουρική ασχολείται η Άννα εδώ και τουλάχιστον 15 χρόνια, από τη στιγμή που εγκαταστάθηκαν εκεί, αλλά πάντα με τη βοήθεια ενός/μιας αμοιβόμενου/ης κηπουρού. Καλλιεργεί κηπευτικά. Φυτεύει αγορασμένα φυτώρια από το γεωπόνο ή τη λαϊκή αγορά, η κατεργασία του εδάφους γίνεται από τον/την αμοιβόμενο/νη κηπουρό με μηχανήμα. Ο κήπος λιπαίνεται με κοπριά και ποτίζεται με νερό από την παροχή δικτύου της κατοικίας. Δεν εφαρμόζονται φυτοφάρμακα, αλλά αποκλειστικά οικολογικά ιδιοσκευάσματα. Το κίνητρο για την καλλιέργεια του κήπου είναι η διασφάλιση της ποιότητας των προϊόντων που καταναλώνει το ζευγάρι. Τα περίσσια προϊόντα τα χαρίζουν σε φίλους. Η Άννα κάνει κομποστοποίηση με τα οργανικά απορρίμματα τροφίμων και τα φυτικά υπολείμματα του κήπου. Στο χώρο του κήπου φροντίζει μια οικογένεια γατών. Γενικά θεωρεί ότι η ατμοσφαιρική ρύπανση είναι ένα σοβαρό πρόβλημα και για την αστική κηπουρική αλλά και για τη διαβίωση στην πόλη του Βόλου. Δύο χρόνια μετά ο κήπος καλλιεργείται με τις ίδιες πρακτικές.

Εικόνα 13. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Μάκη.

Ο κήπος της Τασούλας

Η Τασούλα είναι 72 ετών συνταξιούχος που κατάγεται από χωριό της Θεσσαλίας. Κατοικεί σε ιδιόκτητο διαμέρισμα που βρίσκεται σε συγκρότημα εργατικών πολυκατοικιών στα ανατολικά της πόλης του Βόλου. Καθημερινά φροντίζει τα εγγόνια της. Ο αστικός οικιακός της κήπος είναι εγκατεστημένος στον κοινόχρηστο χώρο πρασίνου του συγκροτήματος, σε ένα ενδιάμεσο χώρο μεταξύ πεζοδρομίου και προκηπίου. Η Τασούλα πήρε άδεια να καλλιεργήσει το λαχανόκηπο αυτό από τους ενοίκους του συγκροτήματος, ως ανταπόδοση για το γεγονός ότι φροντίζει τους κοινόχρηστους χώρους πρασίνου και τα καλλωπιστικά φυτά. Ο χώρος του λαχανόκηπου είναι περιφραγμένος με πλαστικό πλέγμα και εκτός από κηπευτικά έχει φυτέψει μυρωδικά και ένα δυο οπωροφόρα. Όπως αναφέρει η Τασούλα κίνητρό της ήταν η εύρεση απασχόλησης, η αγάπη της για την κηπουρική που προέρχεται από την αγροτική καταγωγή της, η ανάγκη επαφής με τη γη και το ενδιαφέρον της για την περιποίηση του κήπου γενικότερα. Φυτεύει αγορασμένα φυτώρια κηπευτικών, αλλά φέρνει από το χωριό της σπόρους μυρωδικών και τους φυτεύει. Ποτίζει τον κήπο με λάστιχο ή παγούρια από την κοινόχρηστη παροχή νερού της πολυκατοικίας. Όταν χρειάζεται χρησιμοποιεί κάποια φυτοφάρμακα για τις ασθένειες των φυτών, που όπως λέει είναι οικολογικά, ή αφαιρεί τα άρρωστα φύλλα των φυτών. Λιπαίνει με κοπριά. Χρησιμοποιεί εργαλεία χειρός. Στον κήπο βοηθάει και ο σύζυγός της. Τη

μικρή σοδειά καταναλώνουν τα εγγόνια τους, αλλά προσφέρει και στους συγκατοίκους της γλυκά κουταλιού από τους καρπούς των οπωροφόρων. Χαίρεται να κόβουν οι περαστικοί μυρωδικά από τον κήπο της. Μετά από δύο χρόνια ο κήπος συνεχίζει να καλλιεργείται με τις ίδιες πρακτικές.

Εικόνα 14. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο της Τασούλας.

Ο κήπος του Stan

Ο Stan είναι 37 ετών κατάγεται από την Αλβανία, παντρεμένος με ένα μικρό παιδί. Κατοικεί με την οικογένειά του σε ενοικιασμένο διαμέρισμα στο ισόγειο διπλοκατοικίας. Το διαμέρισμα διαθέτει κήπο φυτεμένο με γκαζόν και τριανταφυλλιές, καθιστικό και μπάρμπεκιου. Ο Stan, εδώ και 3 χρόνια, καλλιεργεί ένα λαχανόκηπο σε οικόπεδο απέναντι από το σπίτι του, που ανήκει στους ιδιοκτήτες της κατοικίας του. Φυτεύει μόνο το καλοκαίρι διάφορα κηπευτικά. Κίνητρο για ενασχόληση με την κηπουρική αποτελεί η υγιεινή διατροφή της οικογένειάς του. Φυτεύει φυτώρια που αγοράζει από γεωπόνο, τον οποίο και συμβουλευεται για την καλλιέργεια. Χρησιμοποιεί βιολογικά φάρμακα που αγοράζει από το γεωπόνο, και ποτίζει με νερό από τη βρύση της αυλής του. Επίσης έχει τοποθετήσει σύστημα ποτίσματος με σταγόνα για οικονομία του νερού. Χρησιμοποιεί κοπριά για λίπανση. Πρόβλημα για τον κήπο του όπως λέει είναι οι αδέσποτες γάτες της γειτονιάς. Σκιάζει

τον κήπο με αντλιακό πλέγμα το καλοκαίρι. Κάθε χρόνο οργώνει το έδαφος του κήπου με σκαπτικό μηχάνημα, και γενικά χρησιμοποιεί διάφορα εργαλεία χειρός. Στο έδαφος στρώνει γεώπανο για να εμποδίσει την ανάπτυξη ζιζανίων. Μέρος της σοδειάς προσφέρει στους γείτονες του, δημιουργώντας αφορμή για γνωριμία και επικοινωνία μαζί τους. Ο κήπος δεν έχει περίφραξη και κάποιες φορές έκλεψαν τη σοδειά. Δύο χρόνια μετά ο κήπος συνεχίζει να καλλιεργείται με τις ίδιες μεθόδους.

Εικόνα 15. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Stan.

Ο κήπος του Γιώργου και της Νόρας

Ο Γιώργος και η Νόρα είναι 74 και 66 χρονών αντίστοιχα. Είναι παντρεμένοι με παιδιά και εγγόνια. Κατάγονται από τα περίχωρα του Βόλου και ο Γιώργος έχει εν μέρει προσφυγική καταγωγή. Συνταξιούχος ξυλουργός και νοικοκυρά, βοηθούν τις οικογένειες των παιδιών τους με το μεγάλωμα των εγγονιών. Κατοικούν σε δυτική περιοχή της Ν. Ιωνίας στα όρια της πόλης, σε ιδιόκτητη μονοκατοικία.

Και οι δυο μαζί καλλιεργούν οικιακό κήπο, σε ιδιόκτητο οικόπεδο που βρίσκεται παραπλεύρως της κατοικίας τους. Στο χώρο αυτό πέρα από διάφορες κατασκευές που ο Γιώργος έχει μαστορέψει και εγκαταστήσει στο χώρο του κήπου, όπως υπερυψωμένα παρτέρια, στέγαστρα, φράχτες που χωρίζουν το κήπο σε υποχώρους και προστατεύουν τα φυτά από αδέσποτες γάτες και πουλιά, έχει κατασκευάσει ο ίδιος μία παράγκα η οποία λειτουργεί ως χώρος παραμονής για το ζευγάρι κατά τη διάρκεια της ημέρας, αλλά επίσης ως εργαστήριο, χώρος αποθήκευσης εργαλείων και εγκατάστασης δικτύου ανακύκλωσης βρόχινου νερού. Στον ευρύτερο χώρο του κήπου φροντίζουν ένα σκύλο, στον οποίο δεν επιτρέπουν να μπαίνει στους υποχώρους της καλλιέργειας, αλλά ούτε στην παράγκα. Καλλιεργούν όλες τις εποχές με κίνητρο την απασχόληση και την υγιεινή διατροφή των εγγονιών τους. Η καθημερινή παραμονή στο χώρο του κήπου γεμίζει ευχάριστα την καθημερινότητα του ζευγαριού και αποτελεί ευκαιρία για επικοινωνία με γείτονες και περαστικούς. Δύο χρόνια μετά ο κήπος εξακολουθεί να καλλιεργείται με τις ίδιες πρακτικές, αλλά σύμφωνα με τους κηπουρούς η παραγωγή του είναι μειωμένη.

Εικόνα 16. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Γιώργου και της Νόρας.

Ο κήπος της Σοφίας

Η Σοφία είναι 42 ετών, κοινωνιολόγος ερευνήτρια, ομογενής από την Αυστραλία. Τα τελευταία 5-6 χρόνια έχει εγκατασταθεί στο Βόλο. Κατοικεί σε διαμέρισμα πολυκατοικίας σε πολύ πυκνοκατοικημένη και κεντρική περιοχή του Βόλου μαζί με το σύντροφό της και το γάτο της. Για πρώτη φορά, το καλοκαίρι καλλιέργησε λίγα κηπευτικά στο μπαλκόνι της. Θεωρεί ότι η όρεξή της για κηπουρική πηγάζει από τα παιδικά της βιώματα και τις συνήθειες των γονιών της. Η κηπουρική για εκείνη είναι μια χαλαρωτική απασχόληση και ένας τρόπος να υπάρχει πάντα κάτι στο σπίτι για γρήγορη μαγειρική. Αγόρασε γλάστρες, χώμα, εργαλεία, σύστημα αυτόματου ποτίσματος από μεγάλο πολυκατάστημα της πόλης, ενώ τα φυτώρια προμηθεύτηκε από οικοκαλλιεργητές που δραστηριοποιούνται στην ευρύτερη περιοχή του Βόλου. Στην κηπουρική στο μπαλκόνι δεν βρήκε συμμάχους στους ενοίκους της πολυκατοικίας. Η ίδια απολαμβάνει εκτός των άλλων την ιδιωτικότητα που της πρόσφερε η ανάπτυξη των φυτών στο μπαλκόνι. Επιπλέον θεωρεί ότι ο γάτος της απολαμβάνει πολύ την ύπαρξη φυτών και εντόμων στο μπαλκόνι. Δύο χρόνια μετά η

Εικόνα 17. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο της Σοφίας.

Σοφία δεν καλλιεργεί τον λαχανόκηπο στο μπαλκόνι, αλλά έχει φυτέψει κάποια καλλωπιστικά φυτά.

Ο κήπος του Πολύκαρπου

Ο Πολύκαρπος κατάγεται από το Βόλο και είναι 77 ετών συνταξιούχος. Μετά από μια πολύχρονη πορεία ως μετανάστης στις Ηνωμένες Πολιτείες, εδώ και 16 περίπου χρόνια έχει εγκατασταθεί και ζει μόνος σε ιδιόκτητη μονοκατοικία στα όρια του αστικού ιστού του Βόλου. Καλλιεργεί ένα μεγάλο κήπο σε οικόπεδο της αδελφής του που βρίσκεται απέναντι από την κατοικία του. Δίπλα από το μπαζέ, εκτρέφει κότες. Ο Πολύκαρπος διαθέτει προς πώληση προϊόντα του κήπου και του κοτετσιού προκειμένου να καλύψει τα έξοδα καλλιέργειας και εκτροφής. Όμως πολύ συχνά χαρίζει προϊόντα στους γείτονές του. Η ποικιλία των φυτών είναι μεγάλη και καλλιεργεί όλες τις εποχές. Με τον κήπο ασχολείται αποκλειστικά ο ίδιος, συνεχίζοντας την κηπουρική από την εποχή που ζούσε στο εξωτερικό. Κίνητρό του είναι η αναζωογονητική ενασχόληση με τη γη. Χρησιμοποιεί σκαπτικό μηχάνημα για το όργωμα, αλλά και διάφορα εργαλεία, αυτοσχέδια αντικείμενα και επαναχρησιμοποιεί στον κήπο αντικείμενα από το εσωτερικό του σπιτιού του, δίνοντάς τους νέες χρήσεις. Το κοτέτσι το έχει κατασκευάσει ο ίδιος με επαναχρησιμοποιημένα οικοδομικά υλικά. Ποτίζει με νερό από την παροχή υδρεύσεως του οικοπέδου μέσω συστήματος ποτίσματος με σταγόνα. Κρατά σπόρους, αγοράζει φυτώρια, αλλά παραγγέλνει και σπόρους στην κόρη του που ζει στην Αμερική. Δεν χρησιμοποιεί φυτοφάρμακα, μόνο φυτικά ιδιοσκευάσματα, ενώ λιπαίνει με κοπριά. Στο σπίτι και στον κήπο τον συντροφεύει ο αγαπημένος του γάτος. Δύο χρόνια μετά ο κήπος του Πολύκαρπου εξακολουθεί να καλλιεργείται με τις ίδιες πρακτικές και να πωλούνται τα προϊόντα.

Εικόνα 18. Κάτοψη και τομή του αστικού ιστού γύρω από τον κήπο του Πολύκαρπου.

Μετά τη συγκέντρωση και την επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας πεδίου, οι αστικοί οικιακοί κήποι του δείγματος μελετώνται και περιγράφονται ως φυσιοπολιτισμικά δίκτυα. Αντιμετωπίζοντας τους με αφετηρία μια υβριδικής φύσης σκέψη, θα μπορούσαμε να τους περιγράψουμε ως φυσιοπολιτισμικά συναρμολόγηματα^{33,34}. Όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο της Μεθοδολογίας, η έρευνα πεδίου συνέβαλε στη συγκρότηση ενός αρχείου, το οποίο περιλαμβάνει το προφορικό υλικό των συνεντεύξεων, οι οποίες υποβλήθηκαν στην επεξεργασία της κωδικοποίησης. Αυτή η διαδικασία, πέρα από το γεγονός ότι επέτρεψε τις εννοιολογικές συνδέσεις στο πλαίσιο του κάθε κήπου, έκανε δυνατή και μια δικτυακή σχηματοποίηση του. Δηλαδή, ενώ και οι 16 κήποι αναλύονται ως Φυσιοπολιτισμικά Δρώντα Δίκτυα ή συναρμολογήματα, μέσα από ένα «πέρα από τον άνθρωπο» πρίσμα, και ενώ αυτό το αρχειακό υλικό μας δίνει τη δυνατότητα για θεωρητικό στοχασμό, συγχρόνως μας αποκαλύπτει τους διαφορετικούς δρώντες παράγοντες που έχουν «κοινωνικές» σχέσεις σε κάθε κήπο χωριστικά, οργανωμένες σε ένα δίκτυο αλληλεπιδράσεων. Και αυτές οι διαφορετικές οντότητες που σύμφωνα με μια μοντέρνα οπτική θα κατατάσσονταν άλλοτε στη σφαίρα του ανθρώπου, άλλοτε των φυτών, των ζώων, των πραγμάτων, ή είναι άυλες ιδέες, συνήθειες, πεποιθήσεις κλπ. καταγράφονται συστηματικά μέσω της κωδικοποίησης του προφορικού υλικού των συνεντεύξεων. Στην πραγματικότητα, έχουμε με αυτή τη διαδικασία την εικόνα του δικτύου/συναρμολογήματος του κήπου έτσι όπως αυτή παρουσιάζεται μέσα από το λόγο του/της εκάστοτε κηπουρού. Άρα λοιπόν πέρα από τον εμπλουτισμό της

³³ Στην πρώτη Θεωρία του Assemblage, ο Deleuze (1987) περιγράφει το συναρμολόγημα ως «μια συμβίωση, μια συμπαράσταση. Το συναρμολόγημα δεν βασίζεται σε συγγενικές σχέσεις μεταξύ των στοιχείων, αλλά σε συμμαχίες οι οποίες δεν είναι γραμμικές και δεν έρχονται σε κάποια αλληλουχία, αλλά είναι σαν μια μόλυνση, μια επιδημία, τον άνεμο...». Σύμφωνα με τη Δεύτερη Θεωρία του Assemblage και τον De Landa (2006), «Ως συναρμολόγημα θεωρείται η οντότητα ή το σύστημα που ενώ εμφανίζεται να λειτουργεί σαν ένα σύνολο, στην πραγματικότητα αποτελείται από ανεξάρτητα στοιχεία τα οποία δύναται να αποσπαστούν από το σύστημα στο οποίο βρίσκονται και να συνδεθούν σε κάποιο διαφορετικό στο οποίο να εξακολουθούν να λειτουργούν με ίδιο ή διαφορετικό τρόπο. Επιπλέον το συναρμολόγημα χαρακτηρίζεται από ιδιότητες οι οποίες σε καμία περίπτωση δεν είναι εμφανείς και γνωστές όταν μελετούνται τα μέρη του χωριστά».

³⁴ Η σύνθεση του όρου φυσιοπολιτισμικό συναρμολόγημα επιλέγεται για να υπογραμμίσει ότι ο αστικός οικιακός κήπος μπορεί να αναλυθεί θεωρητικά μέσω μιας γονιμοποίησης της ANT και της Θεωρίας του Assemblage. Κατά τους Muller και Schurr (2015) η συνένωση των δύο προσεγγίσεων επιτρέπει να λειτουργήσουν τα δυνατά σημεία και οι ευαισθησίες της κάθε προσέγγισης για την άλλη.

θεωρητικής τεκμηρίωσης της έρευνας, προκύπτει και μια πιο ρεαλιστική απεικόνιση του δικτύου του κάθε αστικού οικιακού κήπου.

Αυτή η απεικόνιση, έγινε προσπάθεια να αποδοθεί μέσα από 16 διαγράμματα, όσοι δηλαδή είναι και οι κήποι του δείγματος. Τα διαγράμματα αυτά, που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε και φυσιοπολιτισμικούς χάρτες των κήπων αφού είναι η οπτική έκφραση του φυσιοπολιτισμού τους. Η πληροφορία για τη σχεδίαση των χαρτών αυτών προκύπτει σχεδόν αποκλειστικά από το λόγο των ανθρώπων που συμμετέχουν και δρουν στο Δρών Δίκτυο του κάθε κήπου. Όπως επισημαίνει ο Latour (2005), ένα ωινεί αντικείμενο, ένας φυσιοπολιτισμός διαθέτει ταυτόχρονα πραγματικό, αφηγηματικό και κοινωνικό χαρακτήρα. Αξιοποιώντας λοιπόν αυτή την αφηγηματικότητα, προέκυψαν οι οντολογικοί χάρτες. Συμπληρωματικά η ερευνήτρια, κατά τις επισκέψεις στους κήπους και παρατηρώντας τα πραγματικά, ρεαλιστικά τους στοιχεία, κατέγραψε εκείνα που χαρακτηρίζονται από υλικότητα και ήταν παρόντα μέσα στον κήπο. Έτσι λοιπόν σε πολύ μικρό ποσοστό, στους φυσιοπολιτισμικούς χάρτες περιλαμβάνονται και κάποιες υλικές οντότητες, οι οποίες ενώ ήταν παρούσες και ορατές μέσα στον κήπο δεν έγινε αναφορά σε αυτές από τους/τις κηπουρούς. Άλλωστε ο Τσιώλης (2014) μας μεταφέρει την άποψη των Mertens (2005/2009, σελ. 295) και Καλλινάκη (2010, σελ. 140) ότι ο ερευνητής μετέχοντας ο ίδιος ενεργά στην παραγωγή της γνώσης, αναγνωρίζεται ως «ερευνητικό εργαλείο» και συμπαραγωγός των δεδομένων.

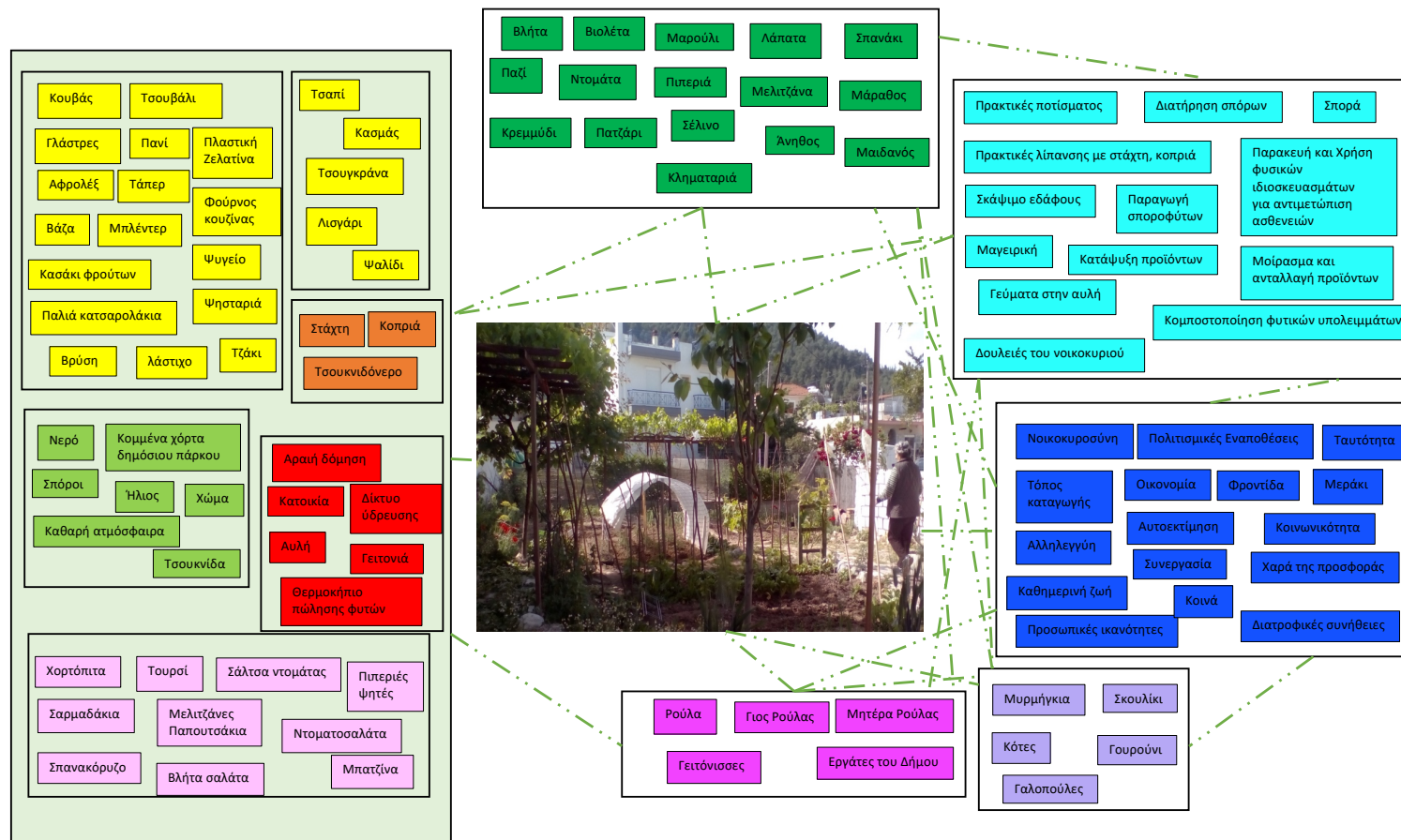
Κυρίως, η δημιουργία των φυσιοπολιτισμικών χαρτών έχει στηριχτεί στους όρους, τις εκφράσεις και τις λέξεις που χρησιμοποίησαν οι κηπουροί κατά τη συνέντευξη, λαμβάνοντας υπόψη την καθοριστική σημασία της χρήσης των λέξεων για την «εκτίμηση του τρόπου θεώρησης του υπό μελέτη κόσμου από τα ίδια του τα μέλη» (Bryman, 2017, σελ. 572). Διατηρώντας αυτά τα στοιχεία του προφορικού λόγου, αποκαλύπτεται η συναρμολόγηση του φυσιοπολιτισμικού δικτύου του κήπου μέσα από τον αυθεντικό λόγο του/της κηπουρού. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, ο αναγνώστης πιθανόν να παρατηρήσει σε φυσιοπολιτισμικούς χάρτες διαφορετικών κήπων, την χρήση διαφορετικού ουσιαστικού, άλλοτε στον ενικό ή άλλοτε στον πληθυντικό αριθμό για τη δήλωση των ίδιων δρώντων οντοτήτων.

Ο κάθε φυσιοπολιτισμικός χάρτης, είναι μια διαγραμματική απεικόνιση του δικτύου των ενεργητικών οντοτήτων, οι οποίες ομαδοποιούνται, ενώ σημειώνονται οι

κοινωνικές σχέσεις που ενεργοποιούνται μεταξύ τους και έχουν ως αποτέλεσμα τη συναρμολόγηση του ενεργού φυσιοπολιτισμικού δικτύου του κήπου. Ένα κοινό υπόμνημα, επεξηγεί τους συμβολισμούς όλων των φυσιοπολιτισμικών χαρτών.

Εν κατακλείδι, μέσω των φυσιοπολιτισμικών χαρτών γίνεται προσπάθεια να αποδοθεί σχηματικά/διαγραμματικά η πραγματική, αφηγηματική, κοινωνική φύση του αστικού οικιακού κήπου ώστε να επιτρέψει στον αναγνώστη της διατριβής να εντοπίσει ομοιότητες και διαφορές οι οποίες καταδεικνύονται με τη σαφήνεια του διαγράμματος. Δημιουργείται έτσι η δυνατότητα να καταλήξουμε σε παρατηρήσεις, συμπεράσματα ή περαιτέρω ερωτήματα αναφορικά με τη μορφή, τη συναρμογή, τις αλληλεπιδράσεις του εκάστοτε αστικού οικιακού κήπου, αλλά και της αστικής οικιακής κηπουρικής συνολικά, μέσα στο ευρύτερο φυσιοπολιτισμικό πλαίσιο/συναρμολόγηση της πόλης και της καθημερινής ζωής.

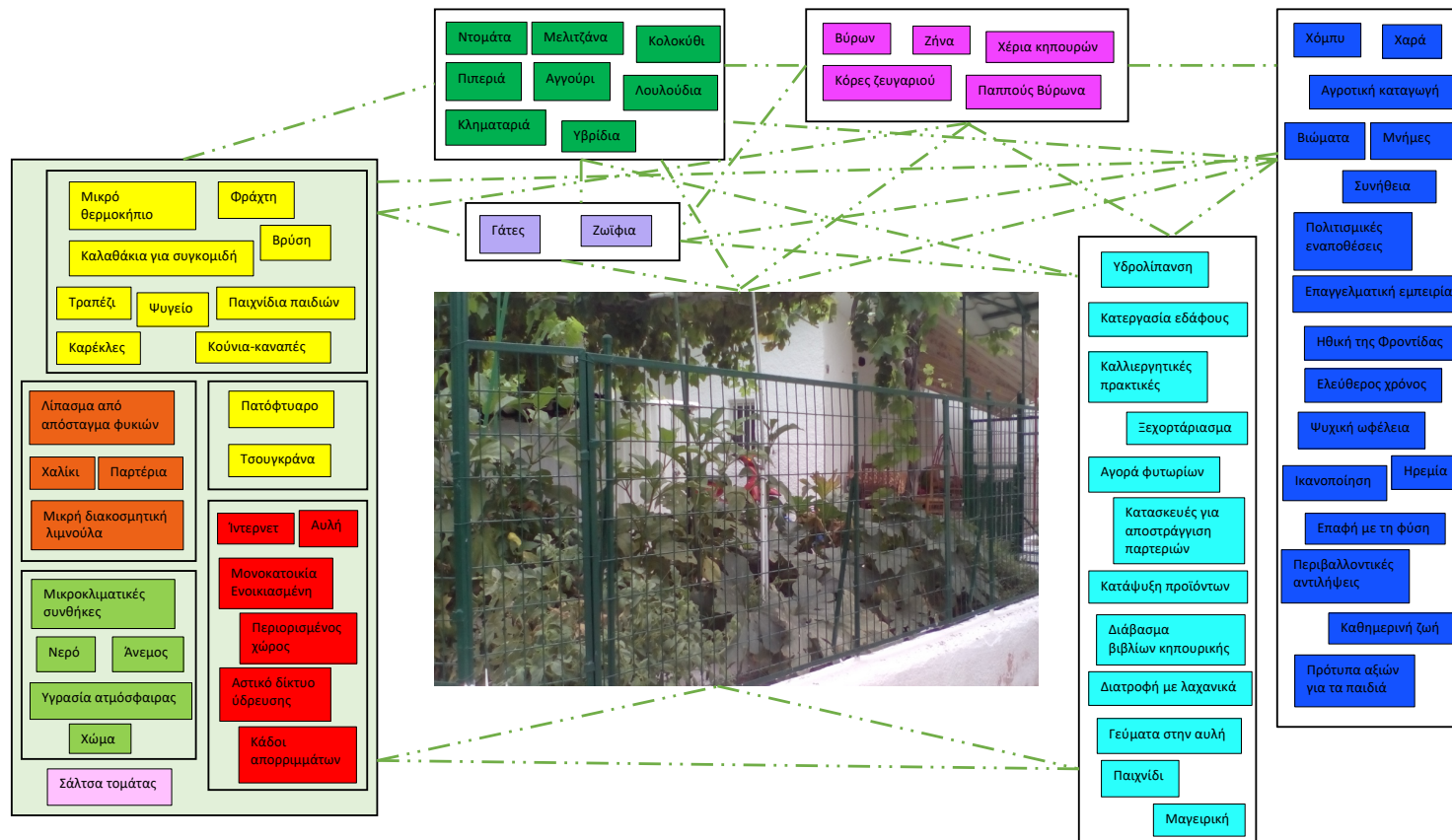
Διαγραμματικές απεικονίσεις φυσιοπολιτισμικών χαρτών αστικών οικιακών κήπων
δείγματος

Ο κήπος της Ρούλας

Υπόμνημα διαγράμματος

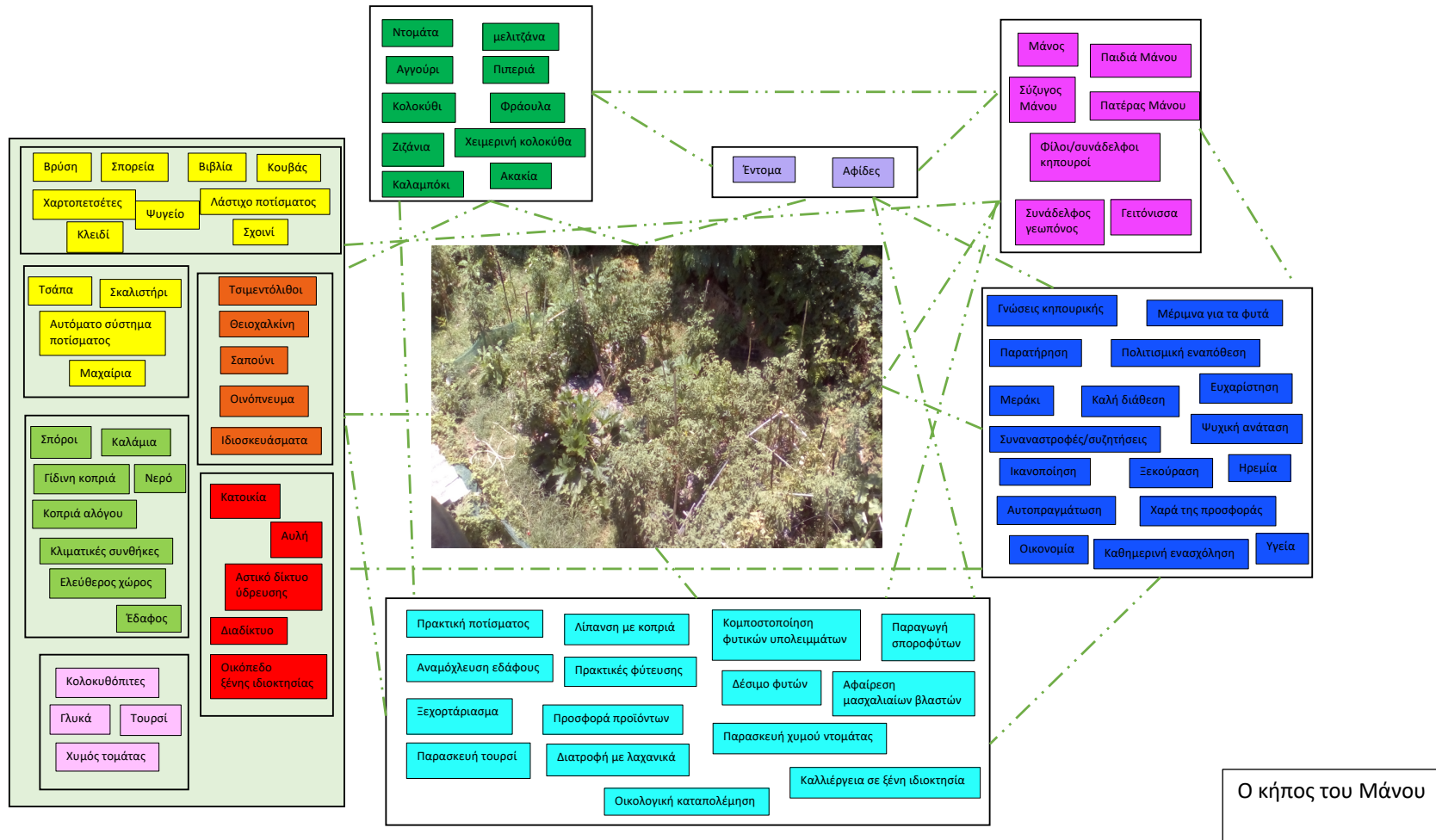
- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

Ο κήπος του Βύρωνα και της Ζήνας

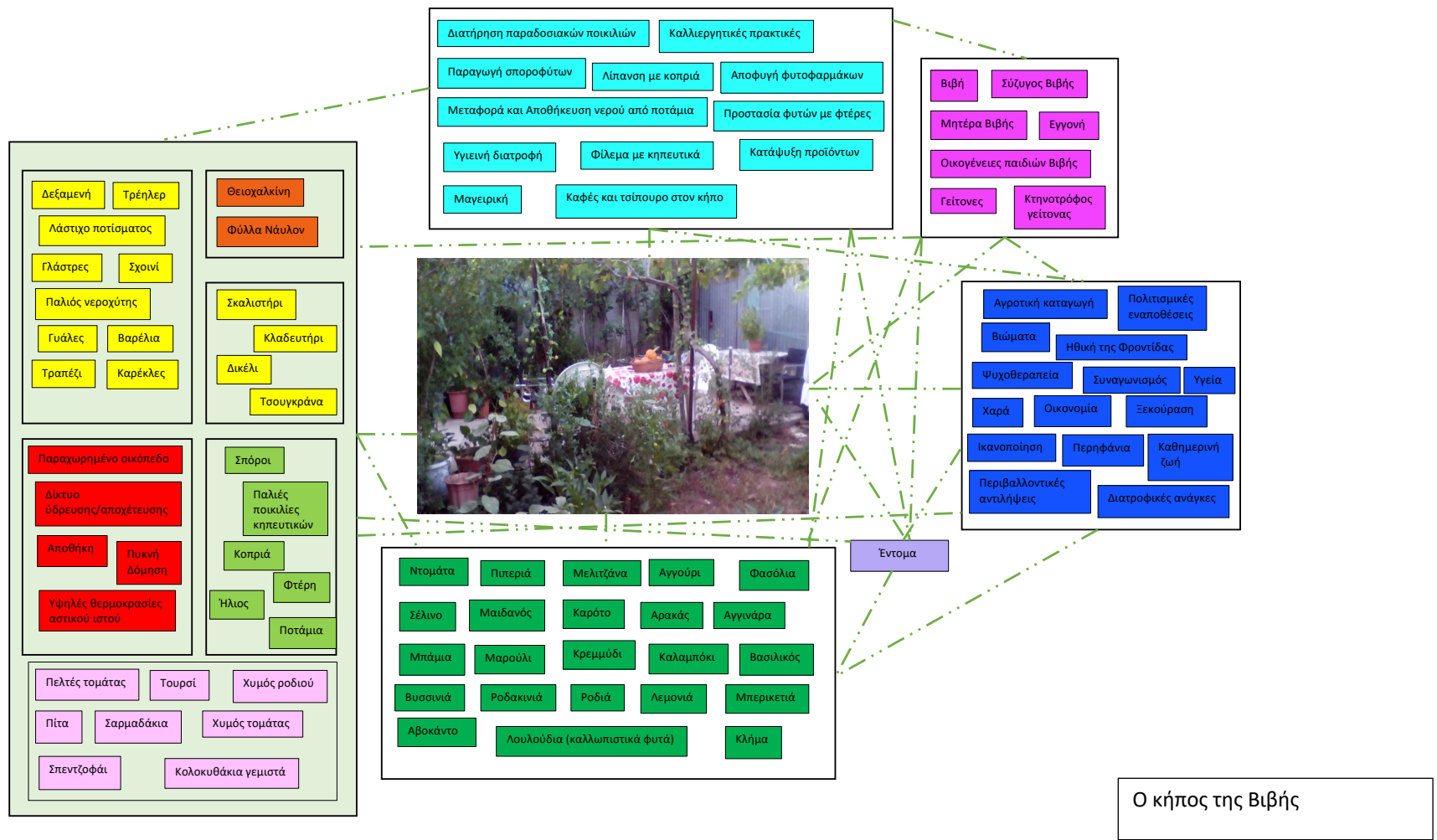
Υπόμνημα διαγράμματος

- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

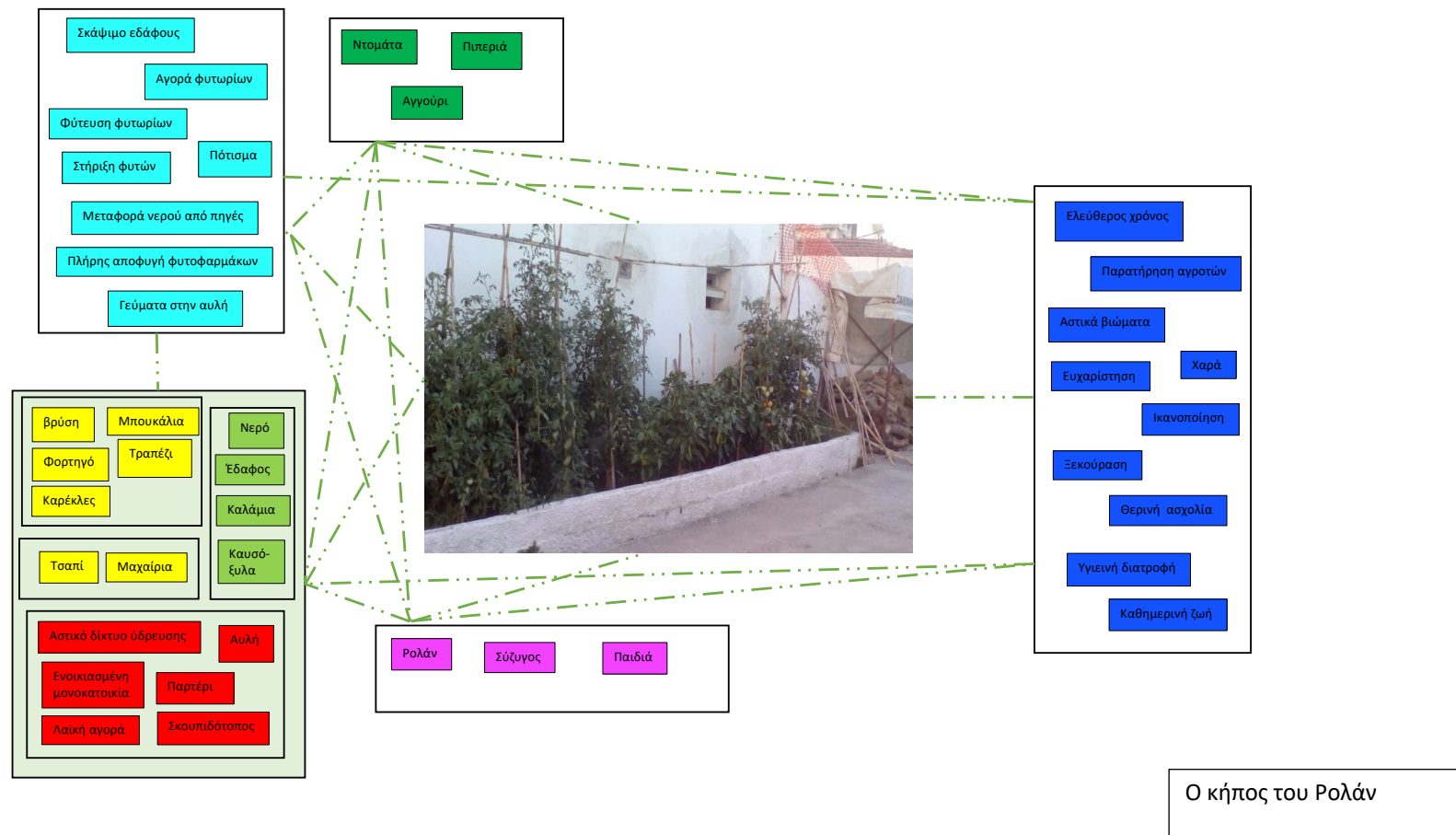
Υπόμνημα διαγράμματος

- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

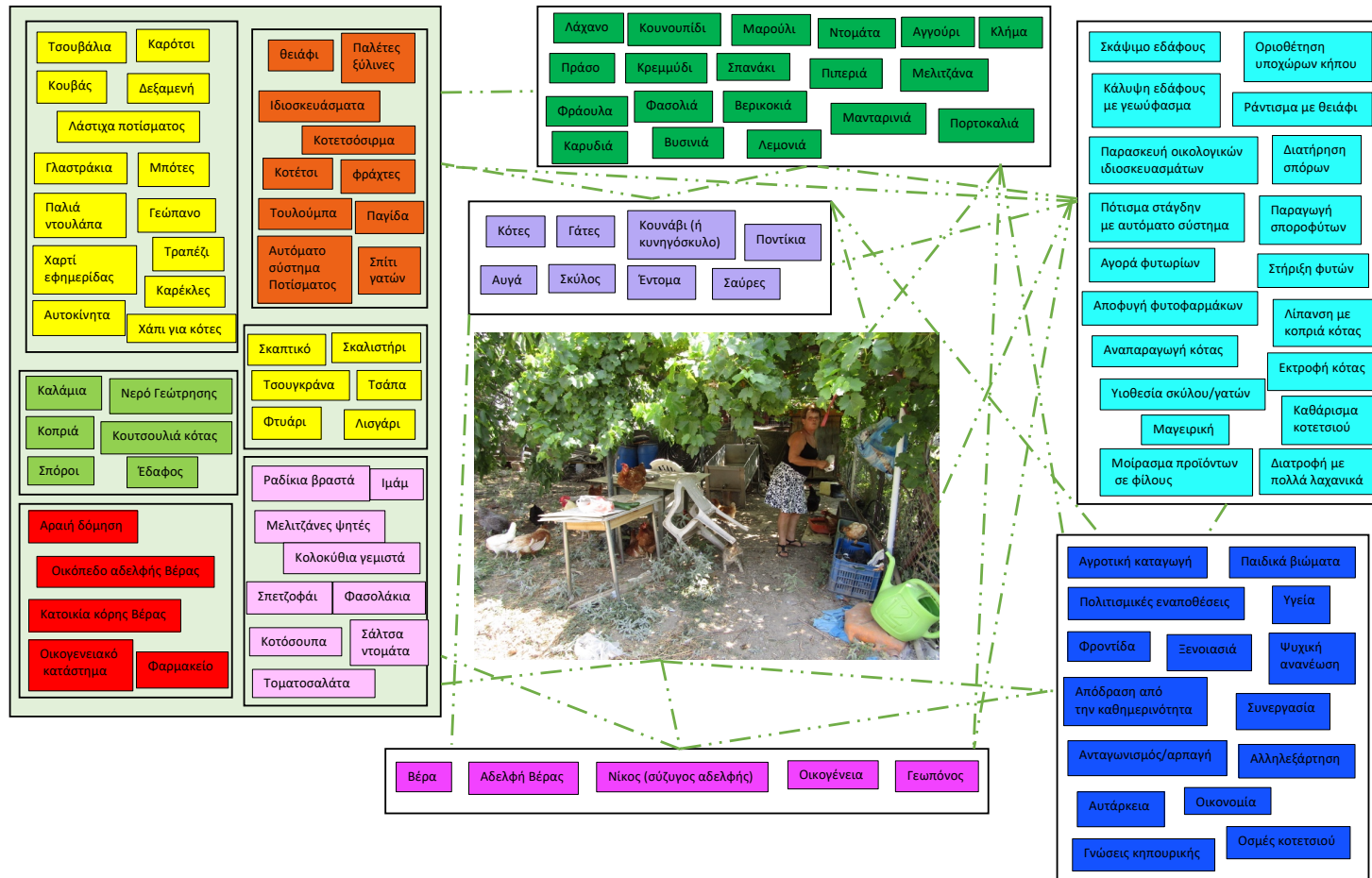
Υπόμνημα διαγράμματος

- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

Υπόμνημα διαγράμματος

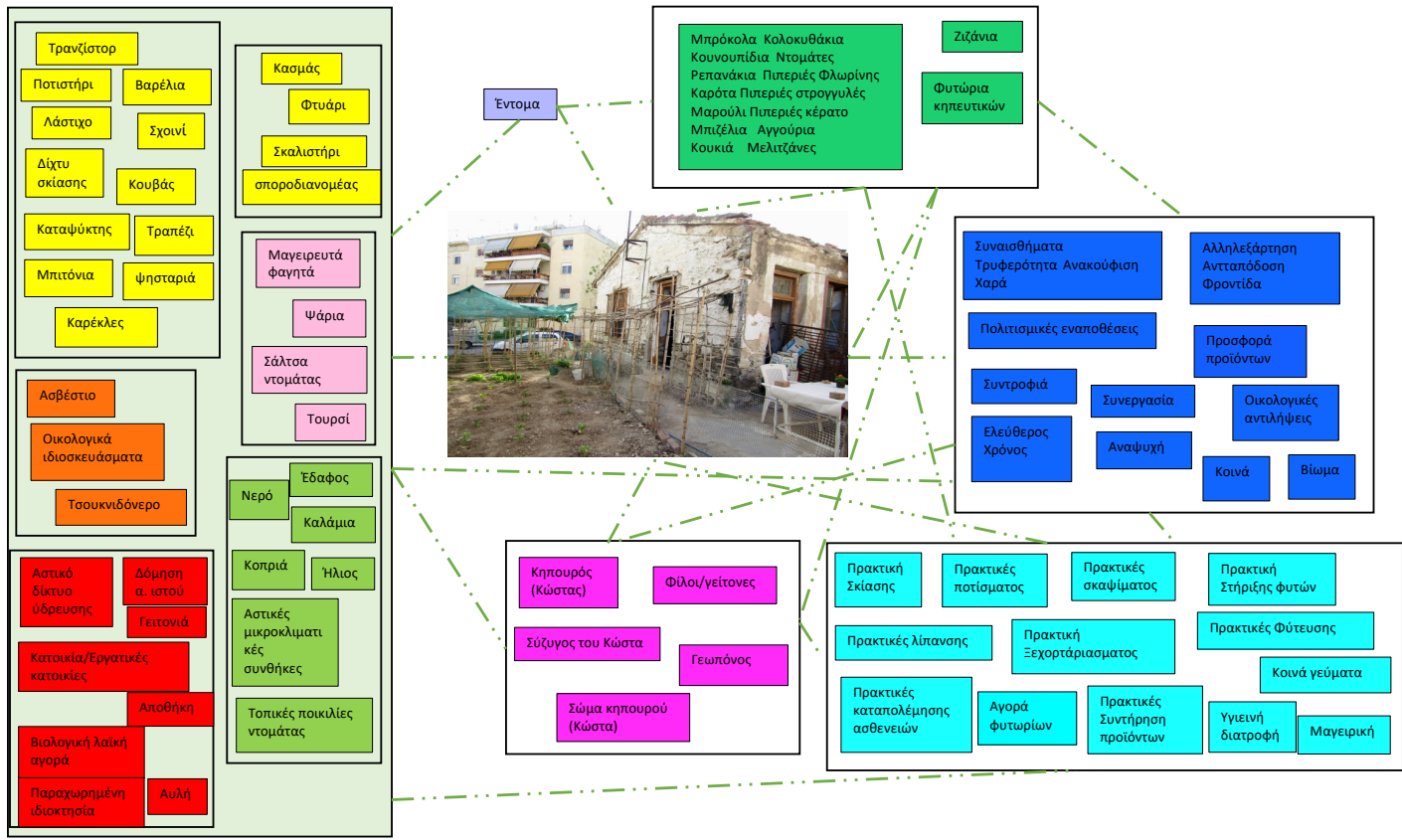
- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

Ο κήπος της Βέρας

Υπόμνημα διαγράμματος

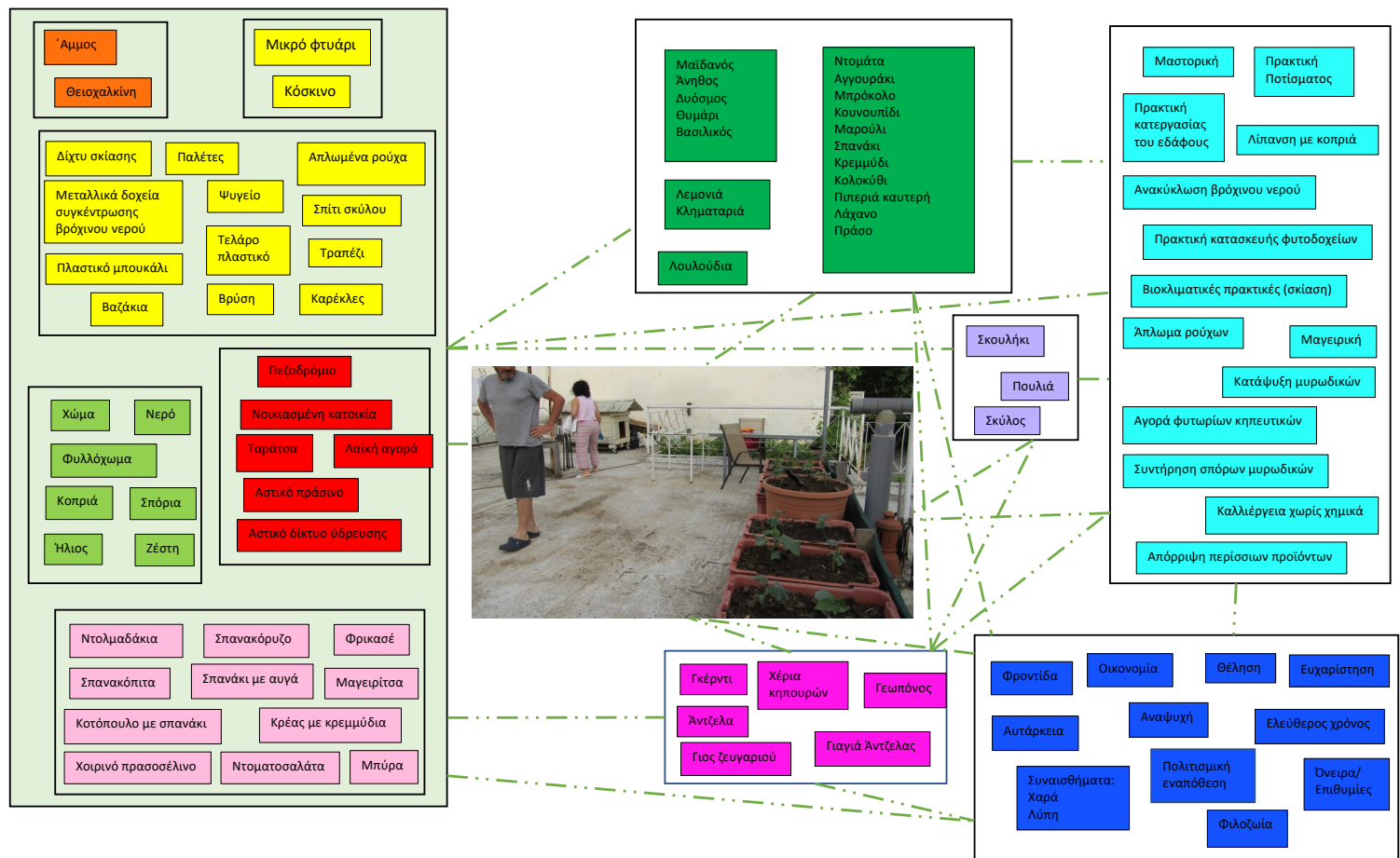
- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

Ο κήπος του Κώστα

Υπόμνημα διαγράμματος

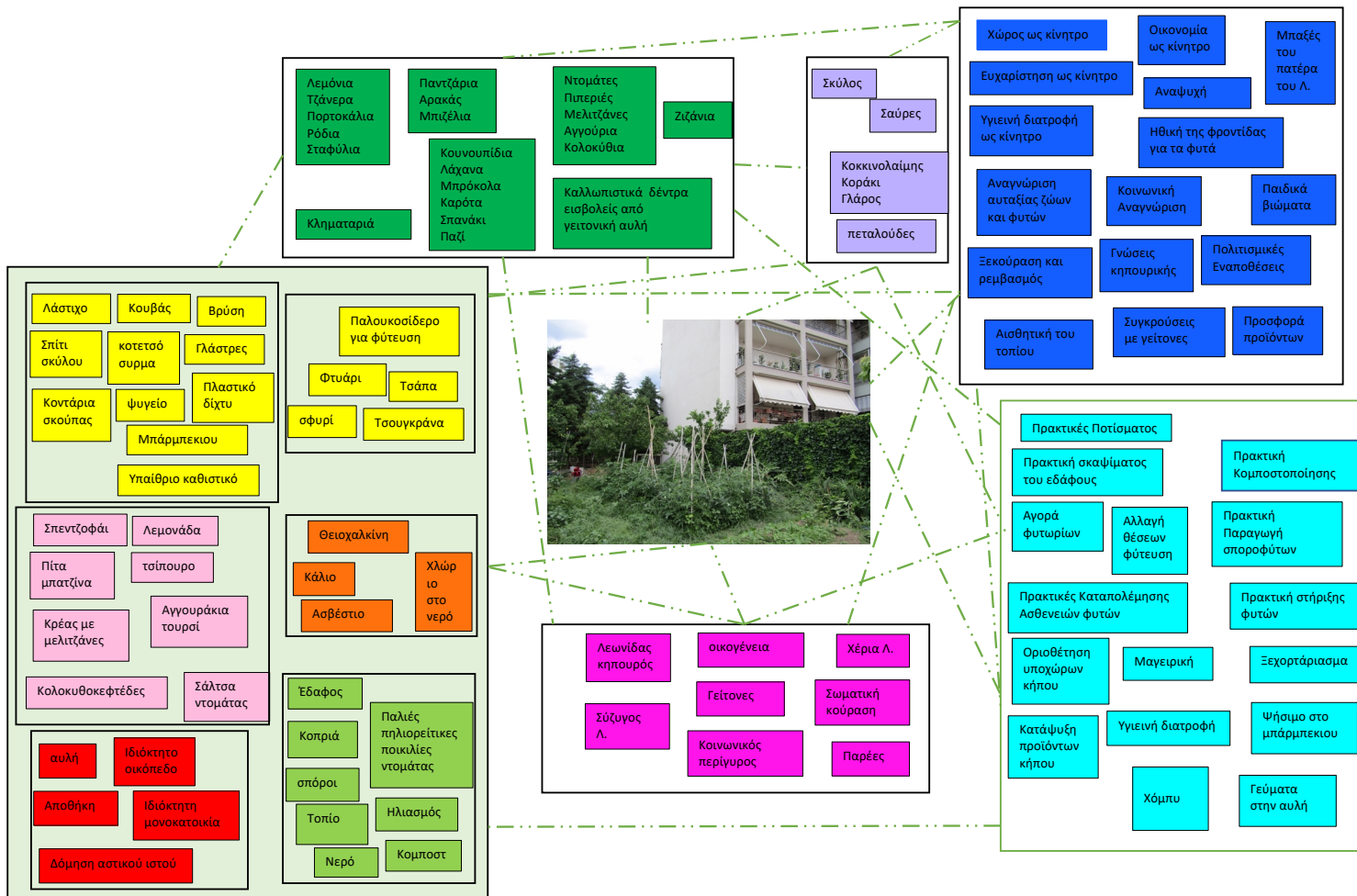
- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

Ο κήπος του Γιάννη και της Αγγελικής

Υπόμνημα διαγράμματος

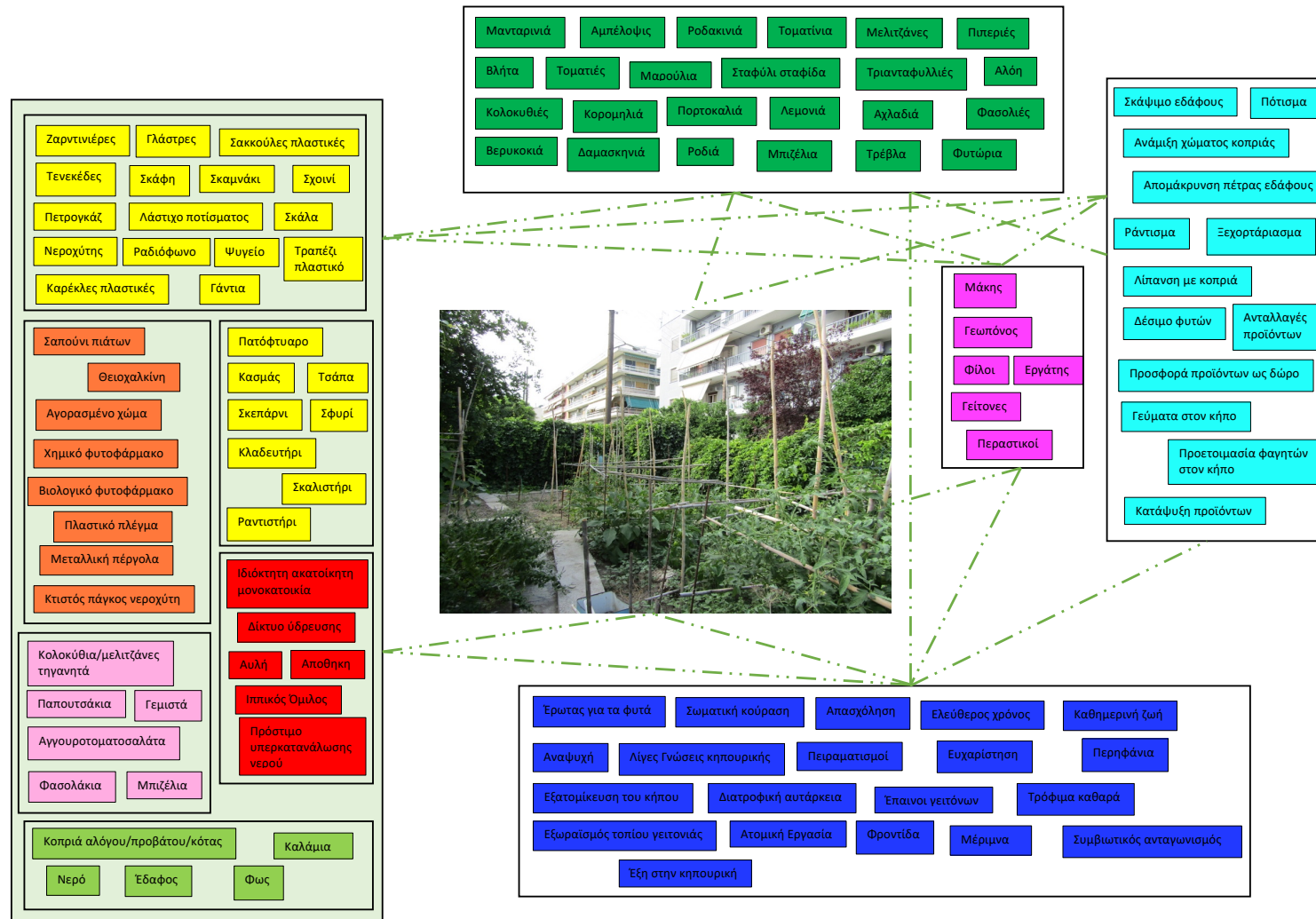
- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

Ο κήπος του Λεωνίδα

Υπόμνημα διαγράμματος

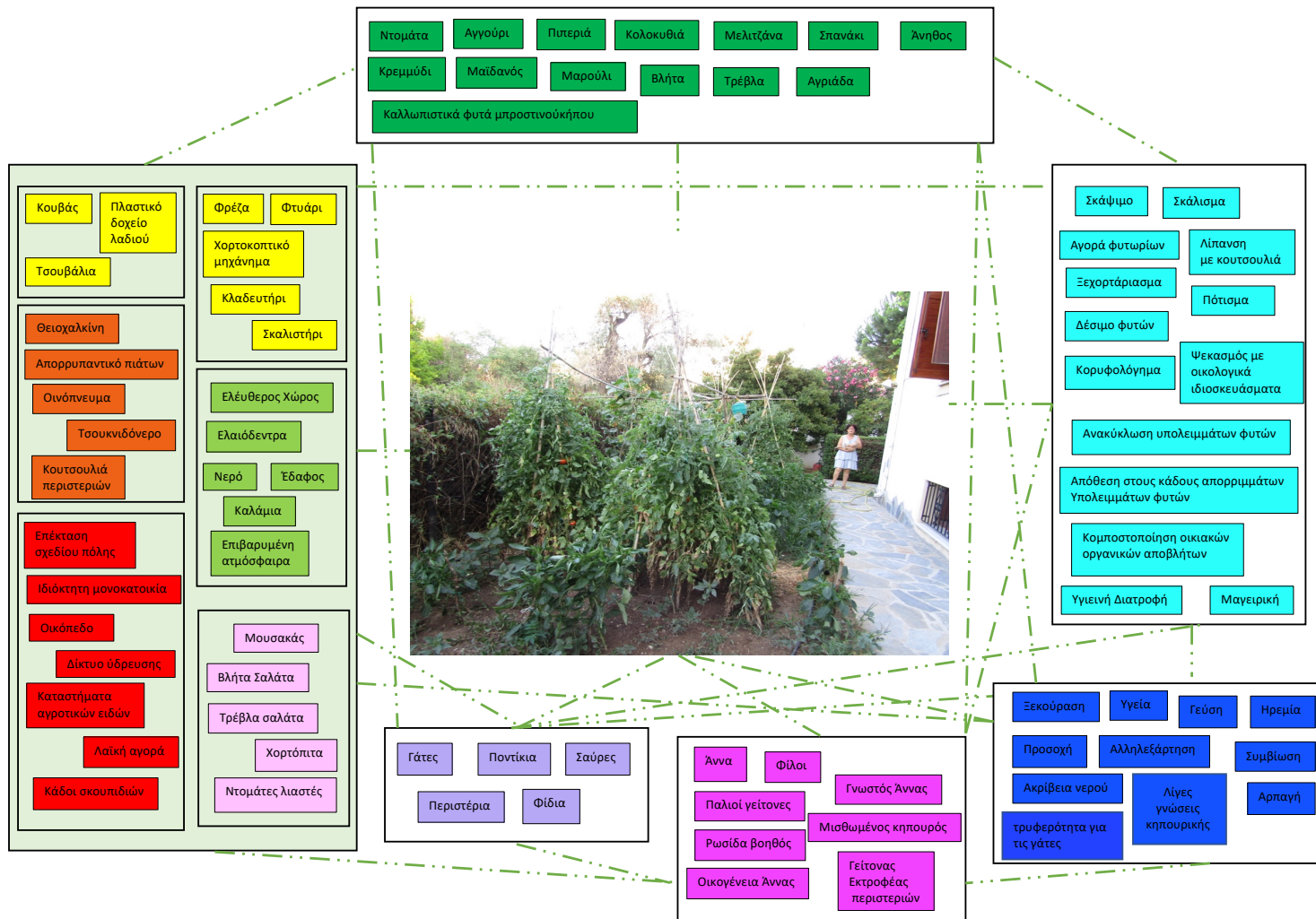
- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

Ο κήπος του Μάκη

Υπόμνημα διαγράμματος

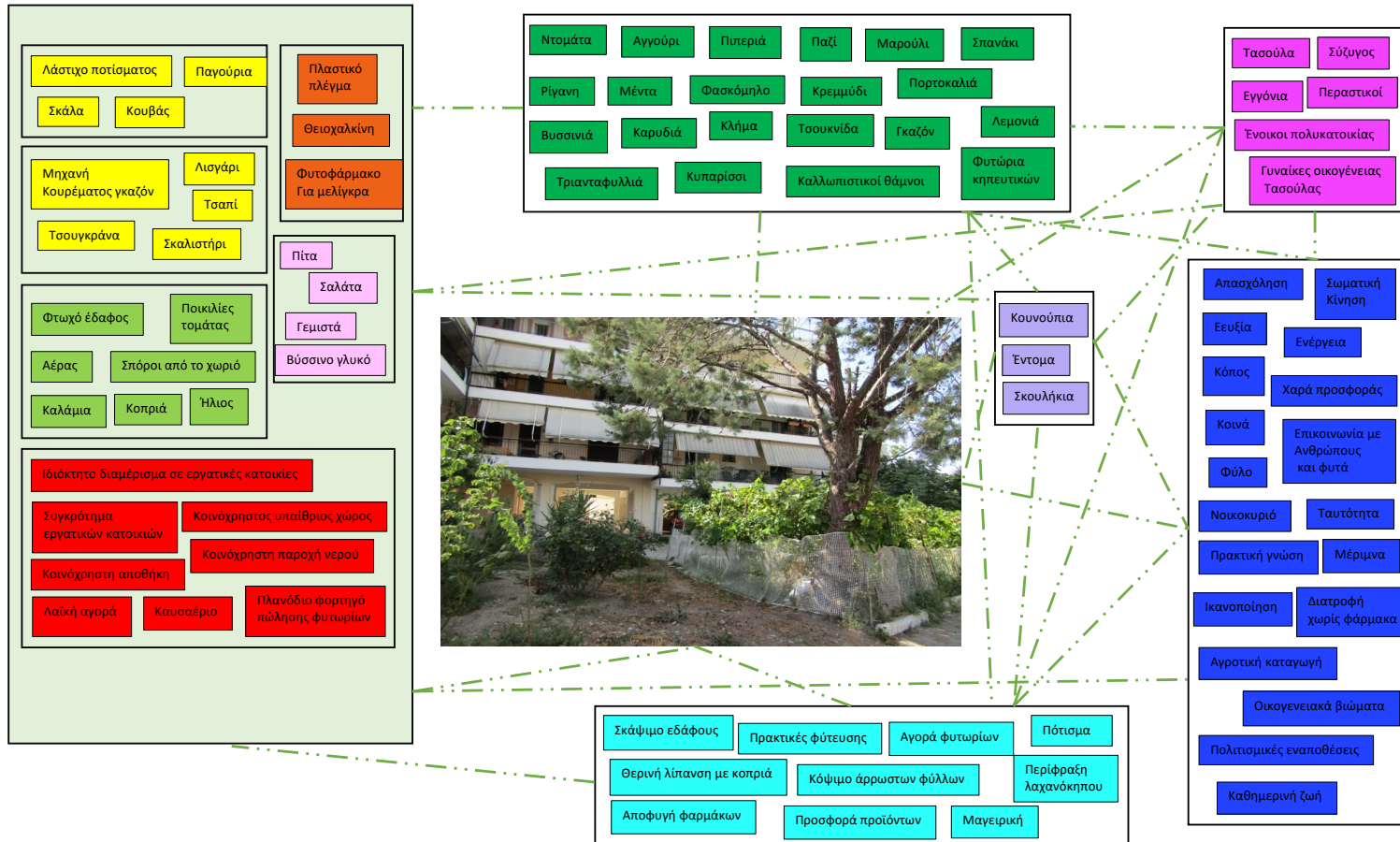
- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

Ο κήπος της Άνας

Υπόμνημα διαγράμματος

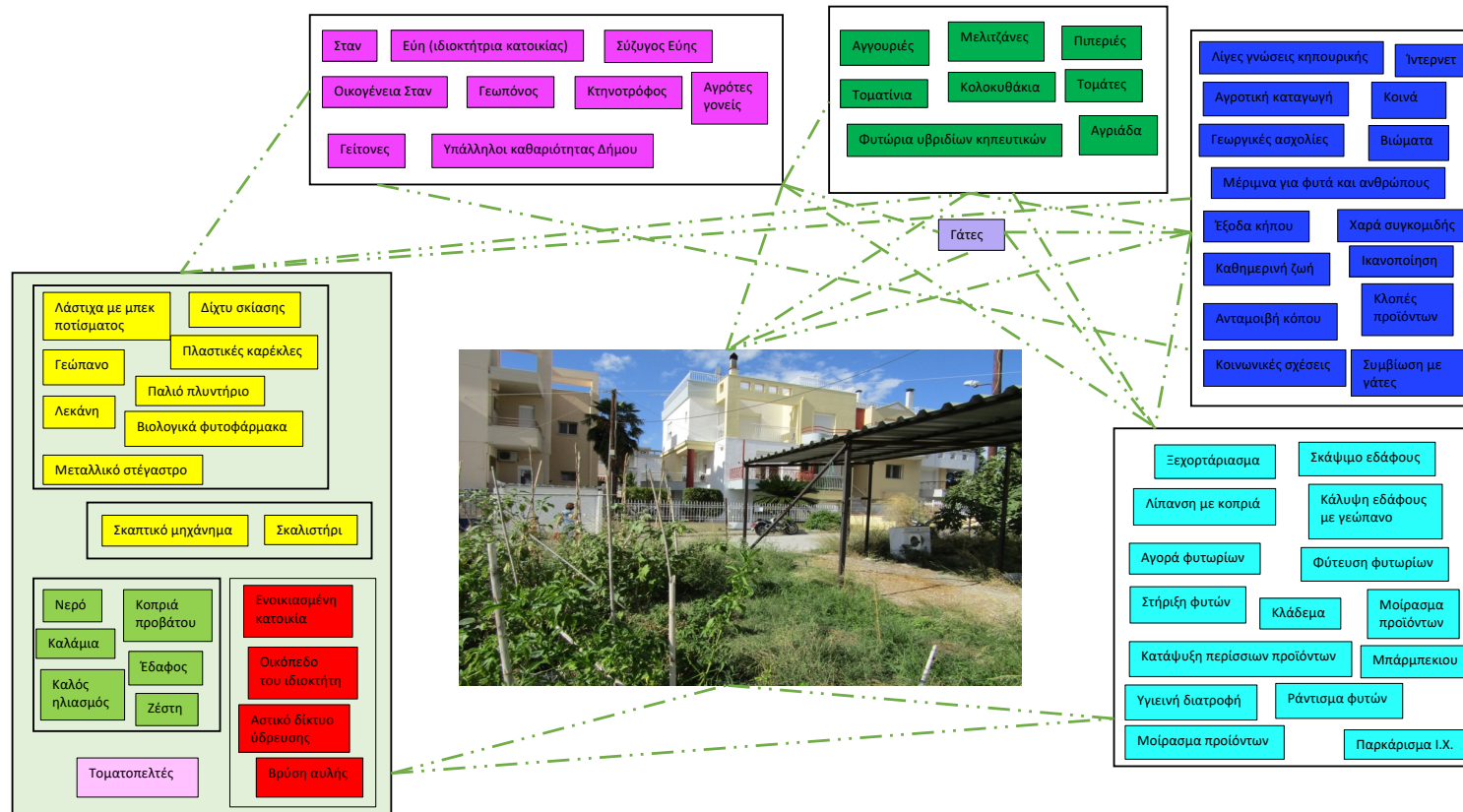
- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

Ο κήπος της Τασούλας

Υπόμνημα διαγράμματος

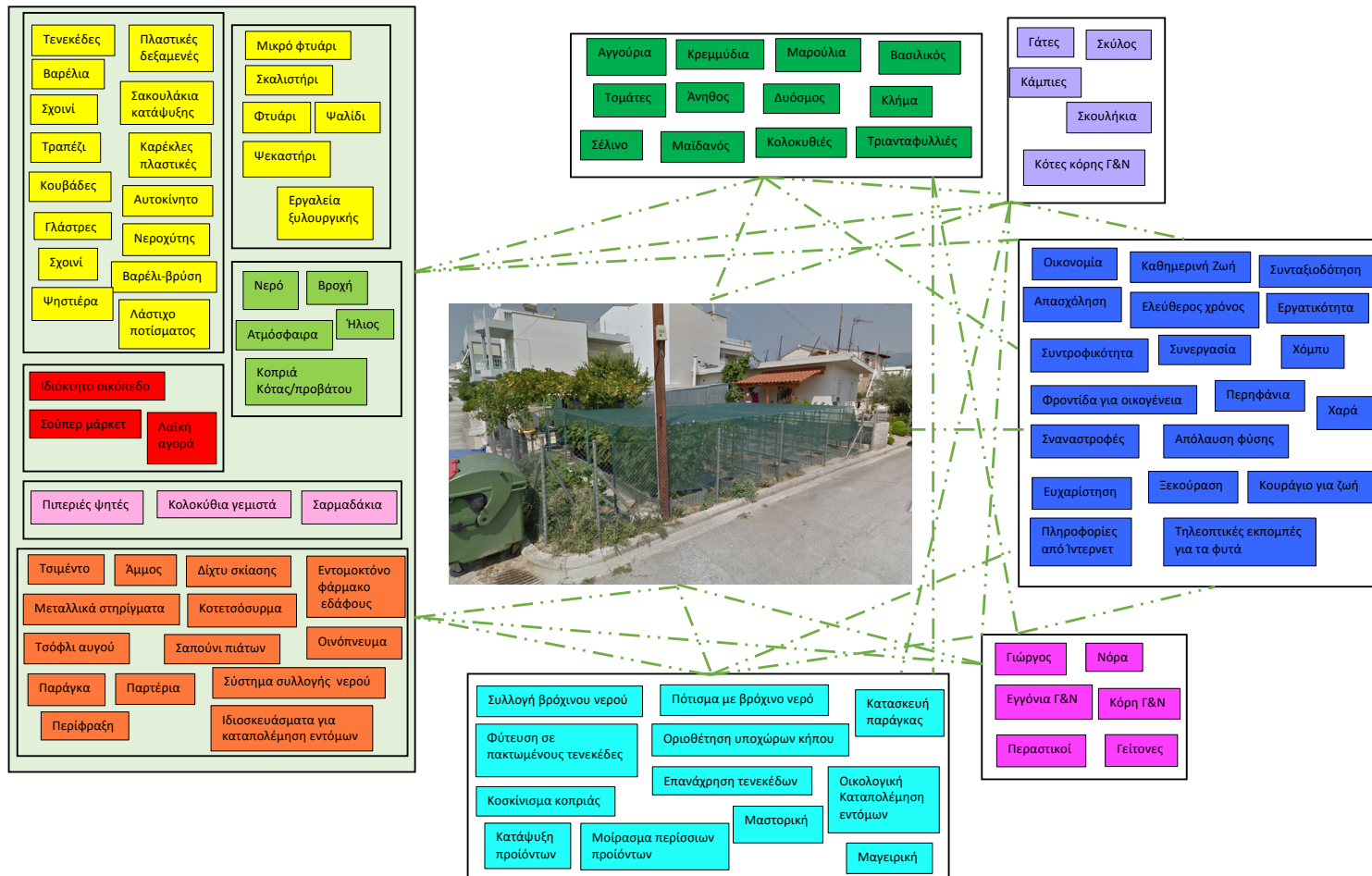
- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

Ο κήπος του Σταν

Υπόμνημα διαγράμματος

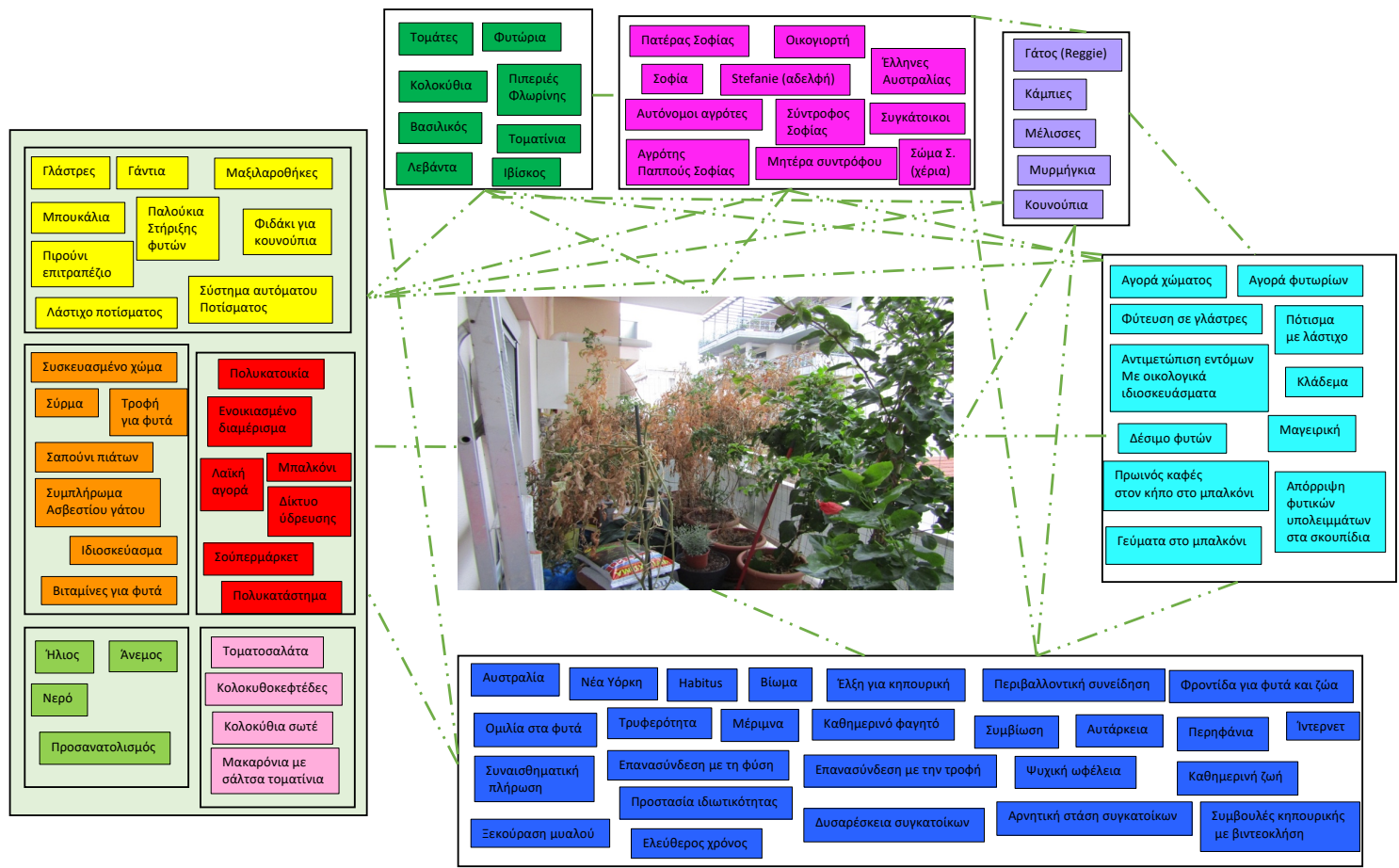
- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

Ο κήπος του Γιώργου και της Νόρας

Υπόμνημα διαγράμματος

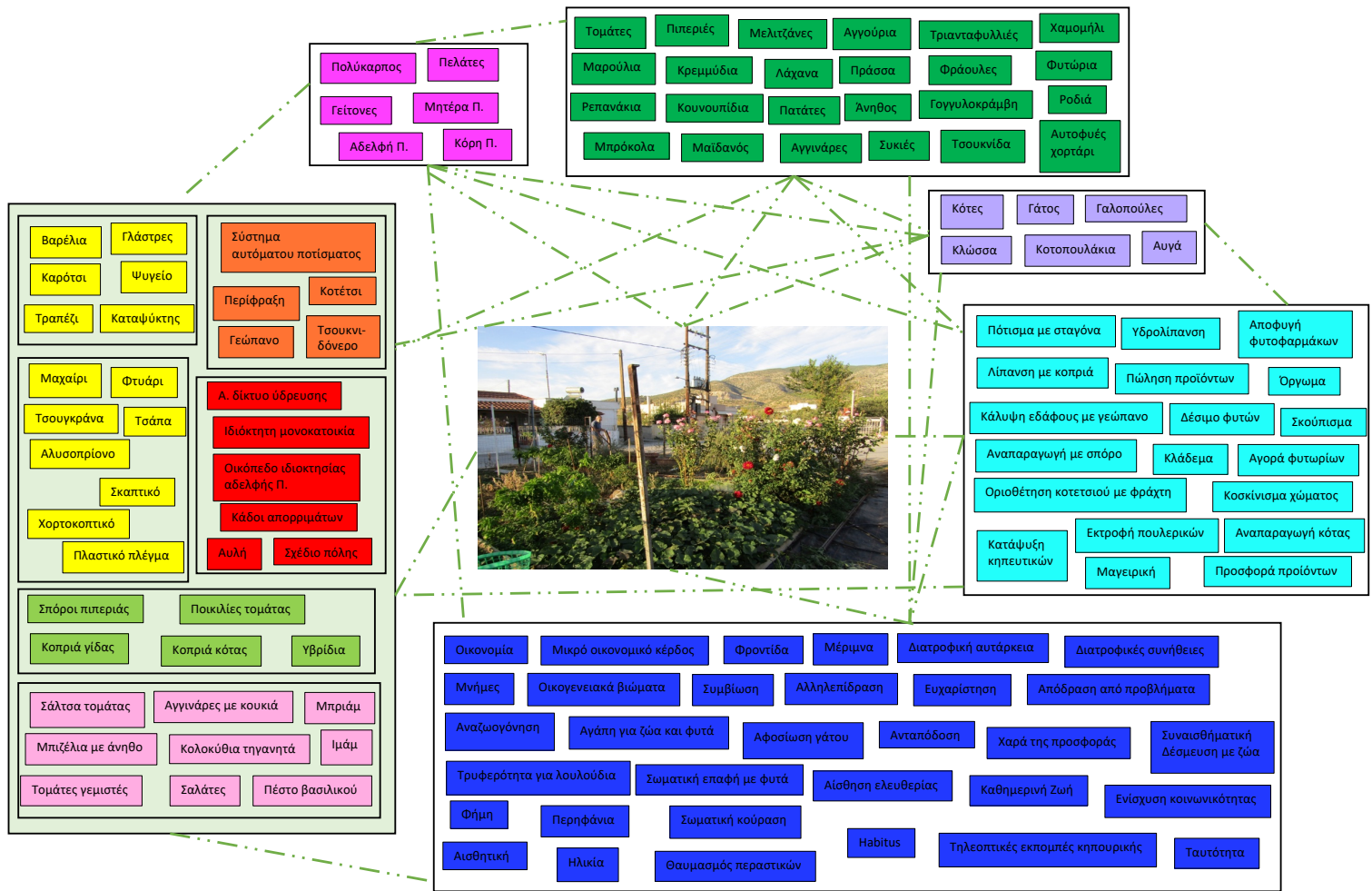
- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

Ο κήπος της Σοφίας

Υπόμνημα διαγράμματος

- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

Ο κήπος του Πολύκαρπου

Υπόμνημα διαγράμματος

- Πράγματα (Αντικείμενα, υλικά, φυσικοί πόροι, αστικοί πόροι)
- Αντικείμενα/Εργαλεία
- Φαγητά
- Φυσικοί πόροι
- Αστικοί πόροι (δόμηση, αστικά συστήματα/δίκτυα/υποδομές)
- Υλικά
- Ανθρώπινα
- Μη ανθρώπινα-φυτικές οντότητες
- Μη ανθρώπινα-ζωικές οντότητες
- Πρακτικές
- Άυλα (Συναισθήματα, Ιδέες, Απόψεις, Καθημερινή Ζωή)

Ρυθμοί και εκδοχές του Πράττειν στον αστικό οικιακό κήπο

Οι *τρόποι του πράττειν*³⁵ της αστικής οικιακής κηπουρικής παρακολουθούν και συνδιαμορφώνουν μαζί με άλλες πρακτικές, τη ροή του καθημερινού αλλά και του οικολογικού χρόνου. Τα ίχνη τους συναντούμε στους κήπους, με σταθερό ρυθμό εμφάνισης στη διάρκεια του έτους, αλλά και στη διάρκεια της ημέρας. Η επαναληψιμότητα σε σχέση με τις εποχές και τον καιρό, αλλά και την καθημερινή κίνηση του ήλιου που καθορίζει τη ζωή και τη δραστηριότητα όλων των υπάρξεων στη γη, συνδυάζεται με το *habitus* και τη ρουτίνα του καθημερινού, αυτό που ίσως θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε κοινωνική ροή του χρόνου (Bhatti et al. 2009). Το αποτέλεσμα είναι η αστική κηπουρική να παρεμβάλλεται σταθερά ανάμεσα στις άλλες πρακτικές της αστικής καθημερινότητας, και να συμμετέχει στην κοινωνική αλλά και υλική παραγωγή του χώρου και του τοπίου της πόλης.

Η αλληλουχία των πρακτικών που εφαρμόζονται σε κάθε κήπο περιγράφεται από τους συνομιλητές μας με χρονική σειρά. Θα έλεγε κανείς ότι η κηπουρική είναι μια τελετουργία με επαναλαμβανόμενες τελέσεις σε σταθερές χρονικές στιγμές, που λαμβάνουν χώρα σε συγκεκριμένους τόπους και περιλαμβάνουν τη χρήση συγκεκριμένων εργαλείων και αντικειμένων. Από τους 16 κήπους της έρευνας οι 9 καλλιεργούνται όλο το χρόνο και οι υπόλοιποι 7 μόνο τη θερινή περίοδο, και οι κηπουρικές εργασίες περιγράφονται από τους/τις κηπουρούς ως επαναλαμβανόμενες, στο πλαίσιο του «*οικολογικού χρόνου*».

Παρόλα αυτά, στις πρακτικές της κηπουρικής, συχνά εισβάλουν συγκυριακές επινοήσεις, τεχνάσματα και μαστορέματα, ευκαιριακές λύσεις για την αντιμετώπιση αναπάντεχων δυσκολιών και απαιτήσεων. Πραγματώνεται έτσι ο χώρος του κήπου³⁶ μέσα στη ροή του καθημερινού και της φύσης.

³⁵ Ντε Σεργιό [2010 (1990), σελ.59] «Αυτοί οι τρόποι του πράττειν» συνιστούν τις χιλιάδες πρακτικές μέσω των οποίων οι χρήστες επανιδιοποιούνται τον χώρο»

³⁶ Ο Ντε Σεργιό [2010 (1990), σελ. 287] για το χώρο αναφέρει «Χώρος υπάρχει μόλις λάβουμε υπόψη διανύσματα διεύθυνσης, ποσά ταχύτητας και τη μεταβλητή του χρόνου. Ο χώρος είναι διασταύρωση κινητών πραγμάτων. Ζωογονείται κατά κάποιο τρόπο από το σύνολο των κινήσεων που εκτυλίσσονται στα όριά του. Χώρος είναι το αποτέλεσμα που παράγεται από τις τελέσεις οι οποίες τον προσανατολίζουν, τον τοποθετούν στις περιστάσεις, τον εγχρονίζουν και τον οδηγούν να λειτουργήσει ως πολυδύναμη ενότητα αποτελούμενη από

Ο Πολύκαρπος αναφέρεται στη σειρά των ενεργημάτων της κηπουρικής, ξεκινώντας από την άνοιξη. «Την άνοιξη πρέπει να οργώσεις. Εγώ έχω βάλει και πανί κάτω [...] Για να μην βγαίνει χορτάρι. [...] Να ρίξω κοπριά, να το οργώσω, να βάλω το πανί επάνω, τις τρύπες τις έχω ανοιγμένες, έτοιμες [...] Θα βάλω ντομάτες, πιπεριές, μελιτζάνες, αγγούρια, αυτά βάζω τώρα το καλοκαίρι. Και έχω λάστιχα με σταγόνες, τα βάζω στη θέση τους σε κάθε τρύπα έχω κι ένα μπεκάκι που στάζει και σιγά σιγά ποτίζεται μια χαρά. Αυτή είναι η εργασία του. Μετά όταν μεγαλώσουν λιγάκι, αφού πιάσουν όλα αυτά, είναι εντάξει, προσέχεις τότε θέλουν νερό, μια φορά, στις 10 στις 5 στις 7 μέρες, ανοίγω το νεράκι, τα ποτίζω λιγάκι. Και τα δένω. Έχω και τα παλούκια, σιδερένια ως επί το πλείστον, στα οποία δένω τη ντομάτα, την καθαρίζω, έχει μανούρα, να τη δέσεις πιο πάνω, πιο πάνω. Να βγάλεις τα μασχαλάρια».

Μετά το τέλος του καλοκαιριού, όπως λέει «Θα βάλω λάχανα, κουνουπίδια, μπρόκολα [...] στις ίδιες θέσεις. Θα ρίξω κοπριά, θα το σκάψω με ένα φτυαράκι, αυτά του κήπου, θα σκάψω το χώμα, τοπικά».

Αντίστοιχα η Ρούλα περιγράφει «θα σκάψω να πάρει λίγο αέρα, θα φτιάξω τα αυλάκια, θα το κοπρίσω λίγο, και θα αρχίσω. Μόλις βγει η ντοματούλα κατά τις 25 Μαρτίου, κατά τα τέλη Μαρτίου, θα αρχίσω, τακ, τακ να φυτέψω τη ντοματούλα. Μετά ετοιμάζω πάλι το άλλο μέρος να βάλω τη μελιτζανίτσα μου. Θα το ετοιμάσω κι εκείνο, θα το σκάψω, θα το κοπρίσω, θα ρίξω νερό και θα βάλω τη μελιτζανούλα. Μετά εγώ δεν ποτίζω, άντε φυτέψαμε βάζουμε το λάστιχο και ποτίζουμε. Όταν τη φυτέψω, της ρίχνω μπόλικο νεράκι. Το σκεπάζω, το βγάζω από το σακουλάκι του, βάζω έτσι από πάνω χώμα και κάνω πάνω 10-15 μέρες να το ποτίσω μετά».

Όλοι οι κηπουροί, αν και ακολουθούν το βιολογικό χρόνο των μεταβολών του κλίματος που επηρεάζει την ανάπτυξη των φυτών με αποτέλεσμα οι πρακτικές καλλιέργειας να επαναλαμβάνονται τις ίδιες εποχές, εντούτοις διαφοροποιούνται οι τακτικές που εφαρμόζονται σε κάθε κήπο. Η διαχείριση των φυσικών πόρων όπως το νερό για παράδειγμα, ή το έδαφος, και οι τρόποι της διαχείρισης αυτής διαφοροποιούνται.

Η Τασούλα λέει για τη σειρά των πρακτικών καλλιέργειας «Θα σκάψουμε, θα τα αφήσουμε λίγο έτσι να αεριστεί το χώμα, να πάρει ήλιο. Ρίχνουμε 2-3 τσουβάλια

συγκρουσιακά προγράμματα ή συμβολαιικές εγγυήτες» καταλήγοντας «ο χώρος είναι ένας τόπος στην πρακτική του χρήση».

κοπριά και μετά το ξανασκάβουμε. Όταν είναι η εποχή να φυτέψουμε κάνουμε τις αυλακιές. Πρώτα κάνουμε γούρνες, όχι αυλακιές, για να ποτίζεται το φυτό με το χέρι, με ποτιστήρι μέχρι να πάρουν τα φυτά επάνω τους. Το λάστιχο το χαλάει. Κι όταν μεγαλώσουν βάζουμε τα παλούκια, βάζουμε για να στηριχτούν τα καλάμια και αφού μεγαλώσει το φυτό μαζεύουμε το χώμα έτσι ώστε να περνάει ανάμεσα το νερό, όχι πάνω στη ρίζα. Για να περνάει το νερό και να ποτίζονται και τα δύο σειρές. Μετά λίγο θειοχαλκίνη ρίχνω εγώ, λίγο στην αρχή που είναι τρυφερά. Τίποτα άλλο».

Η αμοιβαία επίδραση του ιδιωτικού και κοινωνικού χρόνου με τον «οικολογικό χρόνο» (Bhatti et al. 2009, Μάρου, Κοτιώνης, 2018) μέσα στον κήπο, ανιχνεύεται στα λόγια της Βιβής «Μια ώρα να έχω περιθώριο το πρωί, εδώ. Με τον καφέ στο χέρι. Φτιάχνω τον καφέ και κάνω γύρα με τον καφέ στο χέρι μέσα στον κήπο. Ολο και κάτι θα κόψω. Μα μια μελιτζάνα, μα ένα αγγουράκι, μα μια ντομάτα. Τα αφήνω στο τραπέζι επάνω και φεύγω»...τον περιποιούμαι (τον κήπο). Ξημερώνω εδώ, νυχτώνω εδώ».

Αυτή την αλληλεπίδραση των χρόνων στο πλαίσιο του καθημερινού των κηπουρών αποκαλύπτει και η Ρούλα: «Μόλις σηκωθώ το πρωί πρέπει πρώτα να έρθω εδώ, να δω τον κήπο μου, τι κάνει, πως είναι, και μετά να πάω μέσα. Πρέπει πρώτα να τα κάνω μια γύρα. Να δω, εκεί οι πιπεριές, πως είναι, δέσανε, θα πάω εκεί, θα ψάξω..» Όπως αντίστοιχα την εντοπίζουμε και στις αναφορές του Λεωνίδα «Κοίτα σου είπα, ότι λόγω των άλλων ασχολιών που έχω, μπορεί να έρθω ακόμη και το μεσημέρι. Δεν είναι καλό. Παρόλο που θα μπω, δεν θα κάνω πολλή δουλειά, θα τραβήξω δέκα χόρτα, βλέπεις εδώ χόρτα, δεξιά και αριστερά. Συνήθως θέλει πρωί και απόγευμα. Βραδάκι δηλαδή...»

Σε άλλη αποστροφή του λόγου του αναφέρει «...Αυτό το πράγμα που έχω εδώ πέρα είναι και πιο όμορφο, μου αρέσει. Αυτό που λέμε. Έπινα τον καφέ, καμιά φορά και το βράδυ το καλοκαίρι όταν δεν είχα δουλειά, ή ερχόμουν από κάτω από τα γραφεία, έπαιρνα ένα τσιπουράκι, πήγαινα εκεί πέρα, έπαιρνα ένα ποτηράκι τσιπουράκι με νεράκι, και καθόμουν εκεί και τον κοιτούσα τον κήπο. Κοιτούσα κιόλας και τι δουλειές έχω να κάνω, τι πρέπει να κάνω. Εντάξει αυτό βοηθάει».

Ο κατακερματισμένος καθημερινός χρόνος των υποχρεώσεων και της εργασίας συμπληρώνεται με στιγμές ξεκούρασης και αναστοχασμού μέσα στον κήπο.

Πολύ γλαφυρά περιγράφει η Σοφία «*Το πρωί, a normal day for me, το καλοκαίρι, ξυπνάω 6.30-7.00 η ώρα το πρωί. Έφτιαχνα τον καφέ μου και ο γάτος νιαούριζε από τη στιγμή που βγαίνει ο ήλιος αρχίζει να νιαουρίζει. Γιατί έβλεπε έξω μέλισσες, μυρμήγκια, και ήθελε να βγει. Παρόλο που το πρώτο πράγμα που κάνω είναι ο καφές και ανοίγω τον υπολογιστή να δουλέψω, βγαίναμε έξω με τον Reggie, καθόμασταν μισή ώρα, εγώ έπινα τον καφέ μου έξω και ο Reggie μύριζε όλα τα λουλούδια, έκανε γύρους. Και μετά ερχόμουν μέσα, δούλευα. Έβγαίνα έξω κάπου 6.30 το απόγευμα μετά και κλάδευα. I would prune, take leaves off, σκούπιζα γιατί πέφτουν πράγματα. Μετά έριχνα λίγο νερό να καθαρίσω κάτω, πότιζα και τα λουλούδια και μετά καθόμασταν. Και συνήθως έκοβα ένα πεπόνι, ένα φρούτο και καθόμουν έξω καμιά ωρίτσα με τον Reggie, κι αυτό. Δηλαδή δυο φορές την ημέρα. Αλλά με τις εργασίες της κηπουρικής ασχολούμουν μόνο το απόγευμα».*

Αποδίδει έτσι ένα χρονοδιάγραμμα μιας μέρας, με κέντρο αναφοράς τον κήπο στο μπαλκόνι. Εκεί ξεκινά η ημέρα της ίδιας και του κατοικιδίου γάτου της. Γεύματα, εργασία και ξεκούραση, πνευματική συγκέντρωση και η ανέμελη χειρωναξία της κηπουρικής, εναλλάσσονται χρονικά στο χώρο του κήπου/μπαλκονιού που γίνεται ταυτόχρονα τόπος συνάντησης ανθρώπων, και μη ανθρώπινων. Οι ρουτίνες των καθημερινών πρακτικών και συνηθειών, εμβολιάζονται με την πρακτική της κηπουρικής, συνώνυμης της πνευματικής ανάπαυλας και της επαφής με το φυσικό κόσμο. Η ύπαρξη του κήπου, κάνει το μπαλκόνι, -ένα δομικό στοιχείο της κατοικίας- ένα χώρο συνύπαρξης, που λειτουργεί καθημερινά ως ένα πέρα από τον άνθρωπο συναρμολόγημα. Ως χώρος, υποδέχεται μια σειρά πρακτικών. Διατροφικές πρακτικές, πρακτικές της κηπουρικής όπως το πότισμα και το κλάδεμα, δουλειές του νοικοκυριού αλλά και πέρα από αυτά, το διάβασμα και τη συγγραφή με τη χρήση του υπολογιστή, τοποθετημένα μέσα σε αυστηρά χρονικά πλαίσια. Παράλληλα, στον ίδιο χώρο του μπαλκονιού, η εναλλαγή ημέρας και νύχτας, με τα δικά της αυστηρά χρονικά πλαίσια, επιδρά στις συμπεριφορές και τις συναντήσεις ανθρώπινων και μη ανθρώπινων. Και είναι εκεί όπου φυτά και ζώα έρχονται σε επαφή και αλληλεπιδρούν.

Ο κήπος στο μπαλκόνι γίνεται το πεδίο κοινωνικών και φυσικών διεργασιών, των οποίων η αλληλουχία ή η σύμπτωση καθορίζεται από την αλληλεπίδραση του ανθρώπινου κοινωνικού και του οικολογικού χρόνου.

Πρακτικές και Τρόποι της Κηπουρικής

Οι τακτικές, τα εργαλεία, και εν γένει οι τρόποι του καλλιεργείν αποτελεί μια ιδιαίτερη πολιτισμική συμπεριφορά, η οποία διαμορφώνεται ως τέτοια, μέσα από τις προσωπικές επιλογές, τις μνήμες, τις εμπειρίες, τις απόψεις, τους πόρους που έχει στη διάθεσή του ο/η κάθε κηπουρός, καθώς και μια σειρά άλλων παραγόντων που αλληλεπιδρούν με το «εδώ και τώρα» του κήπου. Όπως και στη μαγειρική, οι συνταγές δίνουν το πλαίσιο οδηγιών για την παρασκευή των φαγητών, όμως στην πράξη μαγειρεύοντας, ακολουθεί κανείς τακτικές που διαφοροποιούνται, εκφράζοντας άλλοτε την προσωπική δημιουργικότητα και την εμπειρία, το γούστο και την παρόρμηση της στιγμής, ή πιθανά μια προσαρμογή στα διαθέσιμα υλικά και εργαλεία, έτσι και στην κηπουρική παρατηρούμε μια ποικιλία τρόπων, επινοήσεων και τακτικών να υιοθετούνται από διαφορετικούς/ες κηπουρούς σε διάφορα στάδια της καλλιεργητικής διαδικασίας.

Προετοιμάζοντας το φυτευτικό υπόστρωμα

Οι αστικές επιφάνειες που αποτελούν το υπόστρωμα της αστικής καλλιέργειας δεν είναι πάντα το έδαφος, αν και στην πλειονότητα των περιπτώσεων η ύπαρξη του εδαφικού υλικού, του χώματος, είναι απαραίτητη³⁷. Η διαθεσιμότητα του χώρου και οι ιδιαίτερες μικροκλιματικές και οικολογικές συνθήκες αποτελούν επίσης μια παράμετρο διαφοροποίησης των πρακτικών κατεργασίας του εδαφικού υλικού. Στην περίπτωση του δείγματός της έρευνας μας, όλοι οι αστικοί οικιακοί κήποι χρησιμοποιούν εδαφικό υλικό για φύτευση.

Ο Γιάννης, που καλλιεργεί με την Αγγελική στην ταράτσα του σπιτιού τους περιγράφει: *«Έχουμε αυτά τα τελάρα, κάτω στη βάση έχω βάλει άμμο, 30 πόντους άμμο, έχω τρυπήσει τα τελάρα, μετά βάζω χώμα και κοπριά μαζί. Το ανακατεύω και το βάζω μέσα στο τελάρο και ύστερα φυτεύω».*

Για την κατεργασία του εδάφους πριν τη φύτευση ο Μάκης λέει *«δυο φορές το χρόνο, εδώ μπροστά που έχω έτσι ίσωμα, παίρνω τσουβάλι από κοπριά αλόγου, από κότες*

³⁷ Άλλες μέθοδοι καλλιέργειας είναι η υδροπονία και η αεροπονία.

και από πρόβατο. Παίρνω και ένα ντενεκέ χώμα, τον κόβω στη μέση, κι αρχίζω και ανακατεύω και τα κάνω όλα χαρμάνι. Αυτή τη σκάφη που βλέπεις τη σηκώνω και το ρίχνω σε όλα τα φυτά»[...] «Αφού θα ρίξω κοπριά από επάνω, μετά από 2-3 ημέρες θα πάρω το πατόφτυαρο, ξέρεις ποιο είναι, και θα αρχίσω να σκάβω όλο το χώρο. Όλο, όλα αυτά που βλέπεις. Με το πατόφτυαρο, τετραγωνικό πόντο δεν αφήνω. Και βαθιά. Ότι δεν μου πάει, έχω τον κασμά. Από εδώ που βλέπεις έχω βγάλει ίσα με 30 τόνους πέτρες».

Αντίστοιχα ο Πολύκαρπος εφαρμόζει άλλη τακτική «Κοίταξε στην αρχή που ήρθα και άρχισα να σκάβω, γιατί είμαι μυστήριος, έχω κοσκινίσει το χώμα, με κόσκινο».

Η Βέρα δηλώνει «Φεβρουάριο Μάρτιο σκάβουμε τον κήπο, όλο τον κήπο, εμείς έχουμε τη συνήθεια να τον χωρίζουμε σε κομμάτια, ανάλογα τι θα φυτέψουμε στο καθένα» ενώ νωρίτερα έχει κάνει σαφές ότι το σκάψιμο του εδάφους χρησιμοποιεί σκαπτικό μηχάνημα.

Η Σοφία που φύτεψε τον οικιακό της κήπο στο μπαλκόνι περιγράφει διαφορετικές διαδικασίες πριν τη φύτευση των φυτών «αγόρασα το χώμα, μου το φέρανε, κι έβαλα το χώμα στις γλάστρες και μετέφερα τα φυτάρια μέσα στις γλάστρες».

Μέσα από το λόγο των κηπουρών ανιχνεύουμε διαφορετικές τακτικές για του προετοιμασία του εδάφους που διαφέρουν είτε στο αν και πως συμμετέχει το ίδιο του σώμα του/της κηπουρού, σώματα άλλων προσώπων που συμβάλουν ή αναλαμβάνουν αποκλειστικά τη διαδικασία αυτή. Αυτές οι διαφορετικές «τροπίσεις» De Certeau (2010 [1990]) (σελ. 116) εγγράφουν στο ενεργό δίκτυο του αστικού οικιακού κήπου ποικίλους δράστες και διαμεσολαβητές, επιδρώντας στις διαστάσεις και τις αλληλεπιδράσεις του. Και είναι τα διάφορα εργαλεία, υλικά και πράγματα που αναλαμβάνουν να διαμεσολαβήσουν το ενέργημα, την πρακτική της προετοιμασίας του υποστρώματος για να υποδεχτεί στη συνέχεια ένα άλλο ενέργημα, μια άλλη πρακτική που είναι η φύτευση.

Η χρήση των εργαλείων, διαβαθμίζεται και αλλάζει από κήπο σε κήπο. Κάποιοι/ες κηπουροί δηλώνουν ότι τα χέρια τους υποκαθιστούν όλα τα εργαλεία, όπως για παράδειγμα μας λέει η Αγγελική «Τα κάνουμε όλα με τα χέρια». Η Σοφία παραδέχεται «Βασικά δεν είχα καθόλου εργαλεία. Είχα κάτι γάντια πάρει από το σουπερμάρκετ, για να μην πιάνω το χώμα με τα χέρια μου, αλλά δεν είχα και λάστιχο. Και αυτό από το σουπερμάρκετ το πήρα. Και ότι άλλο έκανα τα έκανα με τα χέρια». Στη συνέχεια

μας εξηγεί πως στη μικρή επιφάνεια της γλάστρας χρησιμοποιεί για να σκάψει το χώμα εκτός από τα χέρια της, ένα πιρούνι από την κουζίνα της «Όταν έσκαβα το χώμα για να βάλω τις βιταμίνες, έπαιρνα ένα πιρούνι από την κουζίνα, και το έσκαβα έτσι από πάνω και μετά έβαζα τις βιταμίνες και μετά πάλι με το πιρούνι».

Έχουμε εδώ μια απεδαφικοποιημένη³⁸ δράση του πιρουιού, ενός αντικειμένου/εργαλείου που συνήθως ενεργοποιείται στο τραπέζι του φαγητού και στην κουζίνα, στο εσωτερικό του σπιτιού. Το πιρούνι ξεπερνά τα χωρικά και τροπικά όρια δράσης του και εντάσσεται στο συναρμολόγημα, το ενεργό δίκτυο του αστικού οικιακού κήπου, αναλαμβάνοντας να διαμεσολαβήσει την πρακτική του σκαψίματος του εδάφους. Το δίπολο μέσα/έξω μεταξύ του κλειστού χώρου του σπιτιού και του ανοικτού χώρου του μπαλκονιού αποδιοργανώνεται. Και την αποδιοργάνωση αυτού του διπόλου, στο χωρικό πλαίσιο της κατοικίας, αναλαμβάνουν οι πρακτικές της κηπουρικής σε αρκετές περιπτώσεις, είτε μέσω των αντικειμένων που ενεργοποιούνται στο δίκτυό της αλλάζοντας τα ενεργήματά τους, είτε λόγω συμπεριφορών που μεταφέρονται και αναπτύσσονται χωρίς αυτά τα χωρικά όρια, εντασσόμενες άλλοτε στους τρόπους του πράττειν του νοικοκυριού και άλλοτε της κηπουρικής.

Σπόροι και φυτώρια

Η σπορά ή η προμήθεια νεαρών φυτών προς φύτευση είναι οι δυο διαφορετικές τακτικές που ακολουθούν οι κηπουροί του δείγματος. Την αφετηρία των επιλογών τους, συχνά θεμελιωμένη σε μια σειρά απόψεων, θέσεων, συνηθειών και κουλτούρας, μας αναλύουν οι συνομιλητές μας.

Η Βιβή με έμφαση δηλώνει «*Κι εκείνο που προσπαθώ και θέλω να μείνει στην παράδοση, και ο κόσμος όλος να το καταλάβει είναι να μην χαθούν τα σπόρια. Να μην χαθούν τα παλιά τα σπόρια, να συνεχίσει ο κόσμος να φυτεύει με δικά του σπόρια. Να συλλέγουμε και συγκεντρώνουμε και να ξαναφυτεύουμε με δικά μας σπόρια. Με τον τρόπο τον παραδοσιακό και ποικιλίες παραδοσιακές. Κι εγώ προσπαθώ με κάθε τρόπο να το κάνω*» [...] «*πριν φυτέψουμε κανονικά, πριν 1,5 μήνα,*

³⁸ Για την έννοια της απεδαφικοποίησης βλ. De Landa, M. 2006, σελ. 13 και Deleuze & Guattari [2017 (1980)] σελ. 626.

το Μάρτιο, για τα καλοκαιρινά, βάζω σπόρια δικά μου να γίνουν και φυτεύω το φυτώριο αυτό το δικό μου. Προσπαθώ με αυτά τα φυτώρια να εξυπηρετηθώ. Αν κάτι πάει στραβά, αγοράζω αναγκαστικά. Αλλά δεν είμαι ευχαριστημένη καθόλου» [...]

«Τα νέα φυτά, τα βγάζω τα μεταφυτεύω, τα βάζω σε γλαστράκια πιο μεγάλα»

Ο Λεωνίδας μιλάει για μια φυσική λειτουργία αναπαραγωγής κάποιων λαχανικών «Αυτά εδώ τα σποράκια όμως πέφτουν κάτω και το παζί ξαναγίνεται»

Η Ρούλα περιγράφει «κρατάω και σπόρους. Τώρα προχθές ήταν ένα μαρουλάκι εδώ, και μάζεψα σπόρους, γιατί ήταν καλό το μαρούλι και θα το σπείρω» [...] «Φέτος κράτησα σπόρο και έκανα δική μου πιπεριά» [...] «Πήρα δυο γλαστρίτσες, τις έβαλα εκεί δα, έβαλα και μια ζελατίνα, την άνοιξη, να το χτυπάει ο ήλιος και τέτοια, το βράδυ το σκέπαζα με ένα αφρολέξ ή με ένα πανί και βγήκαν και οι δύο οι γλάστρες ίδιες. Όλες αυτές που έβαλα είναι δικό μου φυτώριο».

Ο Λεωνίδας αν και παράγει δικά του σπορόφυτα εν τούτοις προμηθεύεται και φυτώρια από το εμπόριο «Συνήθως αγοράζω. Έχω και σπόρια, αλλά δεν έχω κρατήσει πολλά. Τώρα έχω σπόρια εκεί πέρα, που έβαλα δύο ειδών σπόρια παλιά, ντομάτας». Κρατώντας σπόρους από την προηγούμενη χρονιά για την παραγωγή νέων φυτών, με ενστικτώδη σεβασμό στη βιοποικιλότητα, οι κηπουροί καθιστούν τον κήπο τους μια μικρή τράπεζα γενετικού υλικού μέσα στον αστικό ιστό, αξιοποιώντας τις δυναμικές της φυσικής επιλογής. Θεωρούν καθήκον τους να διατηρήσουν παλιές τοπικές ποικιλίες κηπευτικών, είτε λόγω των ποιοτικών τους χαρακτηριστικών, είτε κάποιες φορές από αίσθηση καθήκοντος για τη διατήρησή τους.

Παρόλα αυτά, κάποιοι από αυτούς αναφέρονται σε δυσκολίες που αντιμετώπισαν στην παραγωγή σποροφύτων οι οποίες τους οδήγησαν να αγοράζουν φυτώρια κηπευτικών.

Η Τασούλα μετά από κάποιες αποτυχημένες προσπάθειες στην παραγωγή σποροφύτων, προτιμά να αγοράζει φυτά από φυτώριο «Αγοράζω φυτά. Έχω δοκιμάσει και έχω φυτέψει με σπόρο, δεν πετύχαιναν. Ίσως επειδή είχα βάλει στην αρχή τέτοια φυτά, ή οι σπόροι δεν γίνονται. Είχα βάλει σε μια γλάστρα και πήρα και φύτεψα από εκεί. Δεν έκαναν» [...] «Γίνεται το φυτό, αλλά δεν φτιάχνει, και είναι ευαίσθητα, χαλάνε». Παρόλα αυτά σπέρνει με επιτυχία στον κήπο της μυρωδικά, με σπόρους που φέρνει από το χωριό της, γιατί όπως αναφέρει «η γη είναι ευλογημένη, άμα την προσέξεις».

Ο Γιάννης και η Αγγελική αν και συνηθίζουν να αγοράζουν φυτώρια κηπευτικών από τη λαϊκή αγορά, κρατούν σπόρους μυρωδικών και κάποιων λαχανικών «Όχι, όχι, τα αγοράζουμε, στη λαϊκή τα αγοράζει η γυναίκα μου. Για το μαϊδανό είχα σπόρια, και το σπανάκι το χειμώνα είχα σπόρια, και κρεμμυδάκια είχα σπόρια, από την προηγούμενη χρονιά, και έχω». Η Αγγελική συμπληρώνει «Και βασιλικό, δεν αγοράζω βασιλικό. Αυτά τα είχα από τη γιαγιά μου, γιατί η γιαγιά μου στο χωριό πάντα τα κρατούσε. Σε όλα τα χωριά κρατούσαν τα σπόρια για του χρόνου. Και τόχω κι εγώ αυτό, κρατάω σπόρια». Η πρακτική της διατήρησης και φύτευσης σπόρων τοποθετείται ως κουλτούρα της υπαίθρου και του αγροτικού κόσμου, που όμως βρίσκεται σε άμεση συσχέτιση με την αστική οικιακή κηπουρική. Με τον τρόπο αυτό η αστική καθημερινή ζωή εμβολιάζεται με τακτικές και πρακτικές που υποστηρίζουν τη διατροφική αυτάρκεια και διατηρούν ζωντανή την πολιτισμική σύνδεση πόλης υπαίθρου.

Η Άννα μεγάλωσε μέσα στην πόλη του Βόλου και όπως αναφέρει δεν είχε μνήμες και επαφές με τη γη «*Διώροφο ήταν το πατρικό μου. Στον επάνω όροφο, ούτε τίποτα δεν ξέραμε*». Με τα λόγια αυτά, αφήνει να εννοηθεί ότι οι πολιτισμικές εναποθέσεις από τα παιδικά βιώματα της και την καθημερινή ζωή στην κατοικία του επάνω ορόφου δεν της έδωσαν την ευκαιρία να έρθει από νωρίς σε επαφή με την πρακτική της κηπουρικής, και τους «τεχνικούς χειρισμούς» της, που όπως φαίνεται για άλλους/ες κηπουρούς με αγροτικά βιώματα είναι ένα habitus που τους/τις συνδέει με τα «τελεστικά σχήματά» της.³⁹

Η έλλειψη σχετικής εμπειρίας οδηγεί την Άννα όπως αναφέρει, στη λαϊκή αγορά «*Ναι. Ναι, πως σιγά. Δεν ξέρουμε τέτοια πράγματα. Όχι. Από τη λαϊκή. Από τη λαϊκή ή από γεωπόνο (αγοράζει φυτώρια). Από τα μαγαζιά αυτά στα Παλιά*».

Παρόλα αυτά δεν αποτελεί κανόνα και δεδομένο ότι η έλλειψη καλλιεργητικών βιωμάτων οδηγεί σε τακτικές πιο απλοποιημένες, όπως η αγορά έτοιμων φυτωρίων. Για παράδειγμα ο Μάνος που μεγάλωσε στο Βόλο, αλλά είχε το παράδειγμα του πατέρα του που φύτευε μπαξέ στην αυλή της αστικής μονοκατοικίας τους,

³⁹ Ο De Certeau [2010 (1990), σελ.157] αναφέρει «Οι καθημερινές πρακτικές υπάγονται σ' ένα αχανές σύνολο που δεν οριοθετείται εύκολα, το σύνολο των διαδικασιών, όπως θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε προσωρινά. Πρόκειται για τελεστικά σχήματα και τεχνικούς χειρισμούς».

περιγράφει με λεπτομέρεια τη διαδικασία παραγωγής σποροφύτων «Φέτος για πρώτη φορά, όλα τα φυτά που φύτεψα προέρχονταν από σπορεία δικά μου, δηλαδή είχα κρατήσει σπόρους από όλα τα είδη που σας είπα, εκτός από τη μελιτζάνα, και είχα φυτέψει σε μικρά κυπελάκια στο τέλος του χειμώνα σπόρους. Είτε με τη μέθοδο της απευθείας φύτευσης στο χώμα, είτε κάνοντας προβλάστηση μέσα σε υγρές χαρτοπετσέτες και μετά μεταφύτευση στα σπορεία. Όταν τα αρτίφυτα αυτά αποκτήσαν ένα μέγεθος γύρω στα 10 εκ. τα φύτεψα στο χώμα».

Η Βέρα παρουσιάζει τη χρονική αλληλουχία των διαδικασιών για την παραγωγή των φυτών «Κρατάμε το σπόρο από τη ντομάτα, το καλοκαίρι, ας πούμε ποιες μας αρέσουν, τα αφήνουμε ξεραίνονται τα σπόρια, τα κρατάμε κάπου, σε μια εφημερίδα κάπου, και το Γενάρη τα φυτεύουμε σε ένα μικρό γλαστράκι. Ρίχνουμε το σπόρο, αυτά φυτρώνουν, μεγαλώνουν λίγο και μετά τα μεταφυτεύουμε σε άλλα, ώσπου να δέσει ο κορμός τους, να κάνει κορμό και μετά τα φυτεύουμε κατευθείαν στη γη».

Οι συνομιλητές μας, στην περιγραφή τους για την παραγωγή σποροφύτων, περιλαμβάνουν τα αντικείμενα που χρησιμοποιούν στο πλαίσιο του τελεστικού σχήματος. Κυπελάκια και χαρτοπετσέτες, εφημερίδες και άλλα πράγματα καθημερινής οικιακής χρήσης έχουν ενεργό δράση στην πραγματοποίηση της τεχνικής της προβλάστησης, διαμεσολαβούν το ενέργημα της παραγωγής σποροφύτων, αποκτώντας νέους ρόλους έξω από την κατοικία, στο χώρο του κήπου.

Φυτεύοντας

Η στιγμή της τοποθέτησης των νεαρών φυτών στο χώμα παρουσιάζεται από τους/τις κηπουρούς και αρθρώνεται ως ένα επιμέρους πλέγμα, διαφορετικών τελέσεων και τρόπων που διαμεσολαβούνται από το σώμα, εργαλεία, υλικά και πράγματα, ενώ σχηματοποιούνται από εμπειρίες, επινοήσεις, και ευκαιριακά τεχνάσματα. Ανάλογα με τις ιδιαίτερες συνθήκες του χώρου, τις σωματικές ικανότητες, τον τρόπο σκέψης, αλλά και τις εικόνες που επενδύθηκαν στη βιωματική μάθηση των τακτικών της κηπουρικής, οι συνομιλητές/τριες μας παρουσιάζουν το πως φυτεύουν τον κήπο τους.

Ο Λεωνίδας αναφέρεται στον τρόπο που του έμαθε ο πατέρας του να φυτεύει, αλλά και στην παράληψη κάποιων ιδιαίτερων τεχνικών από αυτόν, για την αποφυγή σωματικού κόπου.

«Κάποιες φορές το έκανα αυτό, να είναι σε γούρνα τα φυτά, οι κολοκυθιές. Εγώ τώρα βαριέμαι να τα κάνω αυτά. Η γούρνα βοηθούσε σε τι. Γι' αυτό σου λέω ο πατέρας μου που με έμαθε μου έλεγε την καλύτερη δουλειά κάνεις Λεωνίδα, βέβαια μου το έλεγε αυτό για να χαίρομαι και να συνεχίζω. Το κάνουμε έτσι γιατί καθαρίζεις ταυτόχρονα και τα χόρτα γύρω γύρω. Επίσης βοηθούσε για να πηγαίνει το νερό όταν πότιζες με αυλάκι».

Χρησιμοποιεί εργαλεία που κληρονόμησε μαζί με την πρακτική της κηπουρικής.

«...και ένα παλουκοσίδηρο, που το είχα χάσει για τρία χρόνια και το βρήκα. Το έχω εκεί. Είναι για να ανοίγει τρύπες, βαθιά, για το φύτεμα. Αυτό ήταν από τον πατέρα μου».

Η έλλειψη ενός τέτοιου εργαλείου τον οδηγεί στην υποκατάστασή του από άλλα αντικείμενα, με διαφορετικές χρήσεις, που επιστρατεύει εφευρετικά, στις διαδικασίες της φύτευσης.

«...και με ένα σφυρί να χτυπάω, κάτι κοντάρια από σκούπες για να χτυπάω για να ανοίξω τρύπες [...] Ήθελα να δουλεύω εύκολα για να βάζω τα καλάμια».

Η Βέρα λέει «εμείς έχουμε τη συνήθεια να τον χωρίζουμε σε κομμάτια, ανάλογα τι θα φυτέψουμε στο καθένα, το σκαπάζουμε με νάυλον όλο, και αφήνουμε μόνο αυτό που είναι να φυτευτούν οι ντομάτες. Αυτό το κάνουμε για το λόγο να μην βγει πολύ χορτάρι» [...] «Μετά τις 1 Μαρτίου αρχίζουμε και φυτεύουμε ντομάτες πιπεριές μελιτζάνες κρεμμυδάκια λίγα μαρούλια» [...] «Μετά από 20 μέρες 25 ξεκινάμε άλλο μέρος για να έχουμε συνεχόμενα όλη τη χρονιά» [...] «θα βάλουμε τον Αύγουστο πράσα, κουνουπίδια, λάχανα, και μπρόκολα. Και λίγα κρεμμυδάκια και μαρούλια, βάζουμε και τότε από αυτά. Κι αυτά την ίδια μέθοδο θέλουν».

Ο Μάνος δίνει έμφαση στη διαμόρφωση της επιφάνειας φύτευσης και τη χωροθέτηση των φυτών «Τα φυτεύω δημιουργώντας αναχώματα και αυλακιές έτσι ώστε να ποτίζονται όσο το δυνατόν καλύτερα, σε αποστάσεις που είναι προκαθορισμένες, ανάλογα βέβαια και με τη δυνατότητα που μου δίνει ο χώρος».

Παρόμοια τεχνική περιγράφει για τη φύτευση η Τασούλα «Όταν είναι η εποχή να φυτέψουμε κάνουμε τις αυλακιές. Πρώτα κάνουμε γούρνες, όχι αυλακιές, για να

ποτίζεται το φυτό με το χέρι, με ποτιστήρι μέχρι να πάρουν τα φυτά επάνω τους. Το λάστιχο το χαλάει».

Η τέχνη της φύτευσης, χωρίς τυποποίηση, καθορισμένη από τη λογική της μεγιστοποίησης των πιθανοτήτων ευδοκίμησης του φυτού, είναι σε κάθε περίπτωση διαμορφωμένη από την προβλεπτικότητα και την εμπειρία. Συχνά κληροδοτείται ως εμπειρία από την προηγούμενη γενιά. Άλλοτε πάλι οι πρακτικές που ενσωματώνει, ανανεώνονται και τροποποιούνται λόγω της εισαγωγής στο ενεργό δίκτυο της φύτευσης, νέων εργαλείων, υλικών, ή λόγω των ειδικών συνθηκών της στιγμής, που οδηγούν τον/την κηπουρό σε επινοήσεις και τροποποιημένα ενεργήματα.

Οικολογικές πρακτικές. Η διαχείριση του νερού

Το νερό αποτελεί ενεργό δράστη στο φυσιοπολιτισμικό δίκτυο του κήπου. Το πότισμα των φυτών, αλλά και οι πρακτικές διαχείρισης του νερού επηρεάζονται από μια σειρά παραγόντων που αποκαλύπτονται από το λόγο των συνομιλητών/τριών.

Ο Λεωνίδας θυμάται «Όταν ξεκίνησα να βάζω μπαξέ, εδώ μέσα είχε πηγάδι να φανταστείς, μέσα στο οικόπεδο. Στη μέση του οικοπέδου, που ήταν όλοι οι θείοι μου και η μάνα μου, δηλαδή ήταν τέσσερα αδέρφια, τέσσερα οικόπεδα ουσιαστικά. Ήταν ένα πηγάδι από το οποίο είχε φροντίσει ο πατέρας μου, είχε φέρει ως εδώ ένα σωλήνα και έπεφτε το νερό από το πηγάδι σε μια μεγάλη στέρνα, κι από κει έπεφτε μέσα στο αυλάκι και το έφερνε για να ποτίζει όλο το μπαξέ. Μιλάμε γινόταν πλημμύρα μέσα στον κήπο».

Η άντληση νερού από το έδαφος του κήπου και οι κατασκευές αποθήκευσης και μεταφοράς του νερού, σε μια παλιότερη εποχή, όπου η δόμηση της πόλης επέτρεπε ακόμη την ύπαρξη αγροτικών εγκαταστάσεων εντός των ορίων της, δημιουργούσε συνθήκες αφθονίας του νερού. Δεν υπήρχε η λογική της οικονομίας στη διαχείριση του και αντιμετωπιζόταν σαν ανεξάντλητος πόρος. Συνεπώς λογικές αιφορικής διαχείρισης του νερού ως φυσικού πόρου δεν χαρακτήριζαν τις καλλιεργητικές πρακτικές και την κηπουρική, λόγω της αφθονίας του, αλλά και του γεγονότος ότι η οικολογική αφύπνιση για τις αγροτικές πρακτικές δεν είχε αναπτυχθεί.

Αντίθετα, σήμερα ο Λεωνίδας ποτίζει τον κήπο «με λάστιχο, νάτο, φαίνεται, το έχω φέρει από κει από τη θρύση», και εκφράζει τους προβληματισμούς του σχετικά με το

νερό «Τώρα το κακό εδώ είναι ότι δεν έχω νερό δικό μου. Οπότε χρησιμοποιώ αυτό με το χλώριο που δεν είναι και το καλύτερο»[...] «προσπαθώ να ρίχνω ολόγυρα από τη ρίζα περισσότερο, κι όχι να το μπιμπάρω νερό γιατί είναι και ακριβό το νερό. Να ρίχνω λίγο στις ρίζες, λίγο...αρκετό δηλαδή να είναι ποτισμένα» [...] «δεν έχεις νερό δικό σου, το χρυσοπληρώνεις το νερό, όπως είπα δεν ρίχνω πάρα πολύ, δεν ξοδεύω πολύ νερό εδώ μέσα..».

Το ζήτημα της ποιότητας του νερού του αστικού δικτύου ύδρευσης, οι πιθανές επιπτώσεις του στα φυτά, καθώς και το υψηλό κόστος του, επηρεάζουν τις πρακτικές ποτίσματος και εν γένει τους τρόπους διαχείρισης του νερού στο πλαίσιο του αστικού οικιακού κήπου. Το νερό είναι ένας πολύτιμος πόρος από οικολογική και οικονομική άποψη. Αυτό επιβεβαιώνεται και από άλλους/ες συνομιλητές μας.

Ο Πολύκαρπος ποτίζει τον κήπο του «Από την ύδρευση. Αλλά με σταγόνες. Για να έχω οικονομία» [...] «Οπωσδήποτε κοστίζει» [...] «Ναι, λαστιχάκια με σταγονόμετρο. Το οποίο ξέρω, θα το αφήσω μισή ώρα, το απόγευμα άλλη μισή ώρα, κι έχεις οικονομία στο νερό». Ο μηχανισμός του συστήματος ποτίσματος με σταγόνα, εγγράφεται στο ενεργό δίκτυο της κηπουρικής, διαμεσολαβεί την οικονομία του νερού και στους κήπους άλλων συνομιλητών μας, όπως ο Stan, η Βέρα.

Ο Ρολάν αν και ο κήπος του είναι πολύ μικρός, φροντίζει να περιορίζει την κατανάλωση νερού από το δίκτυο ύδρευσης «(ποτίζω) καμιά φορά από τη βρύση, καμιά φορά έχω το δικό μου το αυτοκίνητο και φέρνω μπουκάλια». «Ναι από πηγές. Έχει το Πήλιο πηγές.... Γεμίζω μπουκάλια 40λιτρα». Για το πότισμα του κήπου με μειωμένο οικονομικό κόστος, επιστρατεύονται, οχήματα και αντικείμενα για τη μεταφορά νερού από φυσικές πηγές έξω από τον αστικό ιστό.

Η Βιβή ακολουθεί αντίστοιχη τακτική για να μειώσει την οικονομική δαπάνη του νερού «Πολύ δύσκολο το νερό. Γιατί εγώ έχω την αποχέτευση και το πληρώνω διπλάσιο, και δεν με συμφέρει» [...] «Πρώτον έχει το χλώριο και δεν γίνονται τα φυτά σωστά όπως θα έπρεπε να γίνουν. Και δεύτερον, το κυριότερο, ότι πληρώνω τα διπλάσια» [...] «προσπαθούμε με κάθε τρόπο, έχουμε μια μικρή δεξαμενούλα, πηγαίνει ο άντρας μου στα ποτάμια, τη γεμίζει και τη φέρνουμε εδώ και ποτίζουμε. Μόνο έτσι. Αλλιώς δεν συμφέρει. Την πρώτη χρονιά πληρώσαμε 200 ευρώ νερό. Δεν συμφέρει». Περιγράφοντας τον τρόπο μεταφοράς και ποτίσματος λέει: «έχει βρει τρόπο (ο άντρας της). Με το λάστιχο. Αργούμε βέβαια να ποτίσουμε γιατί δεν έχει

πίεση, αλλά η δουλειά μας γίνεται πιο οικονομικά και πιο σωστά, γιατί το νερό αυτό δεν έχει χλώριο».

Ο Γιώργος έχει κάνει διάφορες κατασκευές στον αστικό οικιακό του κήπο, φυτεύει επαναχρησιμοποιώντας αντικείμενα και αξιοποιεί πατέντες δικής του επινοήσης για να διαχειριστεί το νερό με τη μέγιστη οικονομία. Όπως λέει «Έλεγα, λιγότερο νερό να καταναλώνω. Όπως τα έχω φτιάξει, έχω κόψει τον τενεκέ στα δύο, στη μέση, ανοιχτός από κάτω. Αλλά ότι παίρνει, να μην το διοχετεύει ας πούμε. Να πέφτει όλο κάτω, οπότε στη ρίζα. Κι όλα αυτά στη σκέψη μου, κι όλα, έκανα αυτό ακριβώς που έπρεπε να κάνω. Με λίγο νερό και βγάζω παραγωγή».

Έχοντας σχεδιάσει και υλοποιήσει μόνος του ένα σύστημα συλλογής και αποθήκευσης βρόχινου νερού από τη στέγη της παράγκας που χρησιμοποιείται ως χώρος καθημερινής διαβίωσης μέσα στην έκταση του κήπου, φροντίζει για την καλύτερη διαχείρισή του και χρησιμοποιεί ελάχιστο νερό από το αστικό δίκτυο ύδρευσης. Όπως λέει «Ναι, άμα δεις εδώ πέρα έχω δεξαμενές. Εδώ τα τσίγκια, από εδώ δίπλα, θα δεις ότι πέφτει το νερό όλο της βροχής» [...]

Ένας συσχετισμός δυνάμεων και μέσων, με σκοπό την αντιμετώπιση της δυσκολίας του κόστους και της κακής ποιότητας του νερού αστικής ύδρευσης. Μια δυσκολία συσχετισμένη με τον τόπο και το συγκεκριμένο χρόνο άσκησης της αστικής οικιακής κηπουρικής, ενεργοποιεί τη μήτιδα⁴⁰ των κηπουρών και την ενσωματώνει, την παγιώνει θα λέγαμε στη ρουτίνα των πρακτικών καλλιέργειας του κήπου.

Ο Γιάννης και η Αγγελική, έχοντας επίσης ως στόχο την οικονομία του νερού έχουν επινοήσει έναν άλλο τρόπο ποτίσματος επαναχρησιμοποιώντας πλαστικά μπουκάλια «(ποτίζουμε) από τη θρύση. Λίγο νερό. Δεν βάζουμε πολύ γιατί... Ένα τέτοιο μπουκάλι το έχω τρυπήσει, σε κάθε τελάρο, από ένα μπουκάλι που το έχω τρυπήσει. Το γεμίζω νερό και το βάζω στο χώμα. Σιγά σιγά αδειάζει το μπουκάλι, και το φυτό το παίρνει σιγά σιγά. Το βάζουμε μία φορά στις 3-4 μέρες, όποτε μπορούμε». Συγχρόνως με μια αυτοσχέδια κατασκευή ανακυκλώνουν μια ποσότητα του νερού της βροχής «Αλλά επειδή τώρα έχει ξεκινήσει να τρέχει το νερό και θα ξεκινήσει να σαπίζει... ε το μαζεύω εγώ, το καθαρίζω σε αυτά τα μεταλλικά δοχεία» «Όταν αρχίζει να βρέχει και

⁴⁰ Βλ. σελ. 39

ξεχειλίζει το νερό, να μην πέφτει κάτω στο χώρο εδώ» [...] «το κρατάμε και ποτίζουμε».

Καλλιεργώντας στο χώρο της ταράτσας, οι συσχετισμοί προτρέπουν τον/την κηπουρό σε διαφορετικά τεχνάσματα και εφευρετικές πράξεις. Η κλίμακα, οι διαφορετικές περιβαλλοντικές συνθήκες, οι διαθεσιμότητες αλλά και οι κίνδυνοι καλούν τον κηπουρό να δει το νερό σαν ένα πόρο που πρέπει να προστατέψει και να περιορίσει. Η ανακύκλωση και η επαναχρησιμοποίηση, ως θριαμβευτικά ευρήματα⁴¹ εντάσσονται στο πλέγμα της πρακτικής του ποτίσματος.

Κάποιοι άλλοι συνομιλητές/τριες περιγράφουν τη διαδικασία του ποτίσματος να απαιτεί την ιδιαίτερη προσοχή του κηπουρού όχι μόνο για την οικονομία του νερού, αλλά και για την προστασία των νεαρών φυτών. Ο Κώστας περιγράφει «Αυτά (τα κολοκυθάκια) θέλουν νερό. Αυτά είναι λίγα, τα ποτίζω και με το χέρι, με τον κουβά καμιά φορά, έχω βαρελάκια, τα γεμίζω και ρίχνω με το ποτιστήρι».

Η Σοφία αντίστοιχα αφηγείται «Στην αρχή με το χέρι κάθε απόγευμα στις 7 η ώρα. [...] «Με το λάστιχο ένα ένα» [...] «Βασικά εγώ κοιτούσα το κάθε plant και έβλεπα το πιατάκι από κάτω. Αν ήταν άδειο είχε πιει νερό το φυτό, ήθελε κι άλλο». Στη συνέχεια όμως τοποθέτησε ένα αυτόματο σύστημα ποτίσματος που δεν χρησιμοποίησε παρά μια δύο φορές. Μας εξηγεί το λόγο «Και αυτό το irrigation system τις ημέρες που το άφησα να ποτίσει αυτό I felt disconnected» [...] «Ναι, έλεγα τώρα πίνουνε; Έχουν αρκετό νερό; Ήταν πολύ disconnect. Τουλάχιστον όταν το κάνω εγώ, βλέπω αν γίνεται σωστά. Γιατί έχω εκεί μια επαφή με τα φυτά και μου φαίνεται πολύ σημαντικό. They need attention».

Η τέλεση του ποτίσματος εξατομικεύεται από τον/την κηπουρό. Η συμμετοχή του σώματος και των αισθήσεων του, έκφραση προσωπικού ενδιαφέροντος για την ικανοποίηση των αναγκών του κάθε φυτού ξεχωριστά, αποκαλύπτει μια συναισθηματική δέσμευση του ανθρώπου/κηπουρού με τα φυτά του. Και είναι αυτή η «σύνδεση» σύμφωνα με τα λόγια της Σοφίας, που δίνει στον αστικό οικιακό κήπο το σχήμα ενός δικτύου φροντίδας και συνευαλωτότητας, συνεχώς τροφοδοτούμενο από αισθήσεις, αλληλεπιδράσεις, συναισθήματα.

⁴¹ Βλ. Ντε Σερτώ, [2010 (1990)], σελ. 68.

Η κηπουρική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μια πρακτική με την οποία εκφράζεται ενδιαφέρον και ανησυχία για το περιβάλλον και το διατροφικό σύστημα (Schurr, Sharp, 2011). Σύμφωνα με τους Galhena et al. (2013) οι αστικοί οικιακοί κήποι αποτελούν ένα βασικό πεδίο όπου αξιοποιούνται οικολογικά φιλικές προσεγγίσεις για την παραγωγή τροφίμων αλλά και τη διατήρηση της βιοποικιλότητας και των φυσικών πόρων.

Στο πλαίσιο των συνομιλιών με τους/τις κηπουρούς του δείγματος της έρευνας ανιχνεύονται τέτοιες πρακτικές ειδικά σε σχέση με την αποφυγή χρήσης χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων.

Η Ρούλα δηλώνει ότι *«Εγώ δεν ραντίζω μέσα στον κήπο καθόλου. Να σου πω ότι αυτό το πράσινο θα το μαζέψω όλο, θα το βάλω σε μια σακούλα, θα σαπίσει και θα το ρίξω σαν κοπριά. Δεν βάζω λιπάσματα και τέτοια. Κοπριά βάζω» [...] «Με την κοπρίτσα του, με το χώμα του. Δεν βάζω φάρμακα, ούτε τα ραντίζω. Αν σου πω φέτος τι τα ράντισα, θα γελάσεις, τώρα. Τσουκνίδα. Γιατί είναι φάρμακο. Και έβρασα την τσουκνίδα, και την άφησα και κρύωσε και την άλλη μέρα έγινε σαν οινόπνευμα το ζουμί του. Και έβαλα και ράντισα» [...] «Αυτά τα φύλλα (από το δέντρο) τώρα που θα πέφτουν, έχω ένα κουβά, τα μαζεύω και τα βάζω μέσα, μετά τα βάζω σε ένα τσουβάλι, ρίχνω λίγο νερό, τα αφήνω και σαπίζουν και μετά τα ρίχνω μέσα στον κήπο αντί για κοπριά. Ερχονται και κόβουν εδώ τα χορτάρια από το πάρκο. Τους είπα τους ανθρώπους και μου τα δίνουν» «Τώρα που θα σπείρω το μαρουλάκι θα ρίξω και στάχτη» [...] «Η στάχτη σκοτώνει και το σκουλήκι. Και έριξα τη σταχτούλα μου εδώ, έχω μια ψησταριά εδώ στον κήπο. Και φέτος είπα και στη φίλη μου που έχει τζάκι» [...] «δεν βάζω φάρμακα λιπάσματα και τέτοια. Ότι γίνει. Αργεί όμως να γίνει» [...] «μαρούλι να το ευχαριστηθείς». Ιδιοσκευάσματα, παραδοσιακές πρακτικές και αξιοποίηση υλικών που θα μπορούσαν να θεωρηθούν απορρίμματα αξιοποιούνται ως φυσικά λιπάσματα και φάρμακα για την καταπολέμηση των ασθενειών των φυτών. Η αστικός οικιακός κήπος γίνεται το πεδίο κυκλικών διαδικασιών που αλληλοτροφοδοτούνται. Η κηπουρός αντιλαμβάνεται την κηπουρική σαν μια πρακτική οικολογικής οικονομίας, όπου τίποτα δεν εγγράφεται ως άχρηστο. Αυτές οι*

πρακτικές, πολιτισμικά δάνεια του αγροτικού βίου μιας άλλης εποχής, επανεισάγονται στην πόλη μέσω της αστικής οικιακής κηπουρικής, δημιουργώντας θύλακες πολιτισμικής, οικολογικής και διατροφικής ανθεκτικότητας.

Αντίστοιχες απόψεις και τακτικές έχει και ο Πολύκαρπος. Με στόμφο αποκαλεί «δηλητήρια» ότι χημικό χρησιμοποιείται στην καλλιέργεια. *«Γιατί δεν βάζω τίποτα εγώ, μόνο κοπριά, τίποτα άλλο. Τίποτα, τίποτα, τίποτα. Δεν βάζω τίποτα δηλαδή μέσα. Γιατί έχει ένα μυρμήγκι επάνω, να ρίξω ξέρω γω τι, το δηλητήριο».*

Με στόχο την παραγωγή «φυσιολογικών» προϊόντων, ακόμη κι αν η σοδειά είναι μικρότερη, ο Πολύκαρπος δεν θέλει να επέμβει στους φυσικούς ρυθμούς ανάπτυξης στον κήπο του. *«Σκοπός είναι να τα φτιάχνεις φυσιολογικά. Δεν θα φας 10 κιλά ντομάτες, θα φας 5. Αλλά θα ναι ντομάτα» [...] «Κι ότι δέντρα είχα τα οποία θέλαν ράντισμα και τέτοια, τα έκοψα. Δηλαδή έχω συκίες, ροδιά και τίποτα άλλο. Αυτά που δεν θέλουν ράντισμα, να είμαι σίγουρος. Γιατί αν ρίχνω δηλητήρια, όταν το ρίχνεις το δηλητήριο εδώ πέρα, θα πάει κι εκεί, θα πάει κι εκεί...κι έτσι δεν το θέλω».* Με μια βιωματική οικολογική γνώση, επεμβαίνει στην ποικιλότητα των ειδών του κήπου, έτσι ώστε να δημιουργήσει ανθεκτικές συμβιώσεις και να μηδενίσει την ανάγκη χρήσης φυτοφαρμάκων. Ο Πολύκαρπος συνεχίζει *«Παίρνω γίδινη(κοπριά) εγώ. Γίδινη και κουτσουλιά που έχω. Και τσουκνίδες μαζεύω το χειμώνα. Έχω τρία βαρέλια, τα γεμίζω με νερό και ρίχνω τις τσουκνίδες και σαπίζουν μέσα. Μυρίζει άσχημα, σα βόθρος, αλλά όταν φυτεύω, θα ρίξω και από αυτό ένα κυπελάκι του κιλού» [...] «Και ρίχνω μέσα λίγη κουτσουλιά ωμή, αλλά έχω πάλι βάλει σε βαρέλι. Πως το λέγαμε; Σερμπέτι. Σερμπέτι το λέγαμε εδώ πέρα».*

Οι τρόποι και τα υλικά που χρησιμοποιεί αξιοποιούν τους κύκλους παραγωγής της οργανικής ύλης. Συνταγές παραγωγής και εφαρμογής οργανικών λιπασμάτων, που συγκρατεί στη μνήμη του από παλιές τοπικές αγροτικές πρακτικές, αναλαμβάνουν ενεργό δράση στον κήπο του.

Όμως ο Βύρων παρουσιάζει μια διαφορετική οπτική στο θέμα της λίπανσης, καταλήγοντας σε διαφορετικές πρακτικές. *«Το λίπασμα δεν παίζει κανένα ρόλο, με τα φυτοφάρμακα δεν έχει καμία σχέση. Βέβαια πλέον και στην οικολογία, καλύτερα*

να χρησιμοποιείς λιπάσματα παρά κοπριά. Γιατί η κοπριά, πρώτον σου δίνει μόνο άζωτο και στη διαδικασία για να σου παράγει το άζωτο σου τραβάει το άζωτο από τα φυτά. Δεύτερον, πλέον έχουν εξελιχθεί τόσο οι αρρώστιες και στα ζώα, που πέφτουν τόσο ισχυρά φάρμακα στους σταύλους για να καταπολεμήσουν τις ασθένειες. Επειδή αυτές οι ασθένειες ξεκινάνε από το έδαφος στην ουσία, οι κτηνοτρόφοι ψεκάζουν το έδαφος, και αυτά τα φάρμακα μένουν, δεν εξαλείφονται. Όταν παίρνουμε την κοπριά και την ρίχνουμε στον κήπο μας, η κοπριά περνάει το φάρμακο από το έδαφος στο φυτό και ανακυκλώνεται. Και το τρώμε. Δηλαδή η κοπριά είναι απαγορευτικό. Σου βγάζει πολλά ζιζάνια η κοπριά, γιατί οι σπόροι δεν διασπώνται στο στομάχι του ζώου. Δεν έχει κάτι να σου δώσει η κοπριά. Μόνο λίπασμα, τίποτα άλλο δεν υπάρχει λόγος». Ο Βύρων, ο νεαρότερος κηπουρός του δείγματος, αν και όπως λέει «Καλά εμείς, εγώ πχ, μεγάλωσα μέσα στους κήπους», απορρίπτει παραδοσιακές πρακτικές που βασίζονται σε εμπειρική γνώση και επιχειρηματολογεί με στοιχεία και γνώσεις που έχει αποκτήσει. Σχετικά με τις πηγές των γνώσεων του αναφέρει: «Στο ίντερνετ, βιβλία, εγκυκλοπαίδειες, έχω συζητήσει με γεωπόνο, έχω πάρει γνώσεις από πιο παλιούς ανθρώπους, και βέβαια κάθεσαι, τα βάζεις κάτω, τα συγκρίνεις, και κρατάς αυτά που θες και πρέπει να κρατήσεις».

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαφορετική προσέγγιση και τακτική της Σοφίας στη λίπανση των φυτών του οικιακού της κήπου στο μπαλκόνι. Διαθέτοντας διαφορετικές πολιτισμικές αναφορές στην κηπουρική, προερχόμενες από πρακτικές κηπουρικής των μεταναστών γονέων της στην Αυστραλία, αναπληροί την έλλειψη καλλιεργητικής εμπειρίας με πληροφορίες από το ίντερνετ και συμβουλές από την έμπειρη κηπουρό αδελφή της. Με πρόθεση να εφαρμόσει οικολογικούς χειρισμούς και να αντιμετωπίσει τις ιδιαίτερες συνθήκες που δημιουργεί η καλλιέργεια σε γλάστρες, διαμορφώνει τις πρακτικές της. «Έψαξα λίγο στο ίντερνετ τι χρειάζονται τα λαχανικά, ντομάτες, όλα αυτά. Και βρήκα μια τροφή βιολογική, που είναι για όλα τα λαχανικά και έβαζα μια φορά την εβδομάδα, κάθε Κυριακή. Έσκαβα λίγο πάνω στη γλάστρα, αν είχε περιθώριο για χώμα μπορεί να έριχνα λίγο χώμα επάνω. Έβαζα την τροφή μετά λίγο χώμα από πάνω και μετά πότιζα. Αυτή η τροφή, τη βάζεις μια φορά κάθε μήνα, αλλά αυτό είναι για φυτά που είναι μέσα στο χώμα, κάτω. Επειδή είναι σε γλάστρα και βασικά αυτό το χώμα» [...] «That dirt becomes depleted very quickly.

Because the nutrients get up. I m going to feed them once a week. Έτσι το έκανα μόνη μου, δεν ρώτησα κανέναν». Και συνεχίζει «Η αδελφή μου η μικρή που μένει στην Κόρινθο, αυτή έχει σπίτι δικό της, she has land. Yes, είναι πολύ μεγάλο. Και αυτή έχει κήπο» [...] «Είχα πάρει ένα φυτό και δεν το έβλεπα καλά. Από το τηλέφωνο μιλούσαμε στο βίντεο και της το δείχνω και μου λέει αυτό έχει κάτι, κάτι το τρώει. Και μου είπε πάρε ένα μπουκαλάκι σπρεϋ, νερό, λίγο σαπούνι από τα πιάτα και ψέκασέ το. Και έφυγε, έτσι, κατευθείαν».

Το ίδιο και η Νόρα ενημερώνεται από το ίντερνετ και από τηλεοπτικές εκπομπές για την αντιμετώπιση με φυσικά υλικά των εντόμων που βλάπτουν τα φυτά «Την κάμπια την καταπολεμούμε με τα τρίμματα από το τσόφλι του αυγού». «Ναι το είδαμε στο ίντερνετ και το διαβάσαμε και στο... εγώ παρακολουθώ και στην ΕΡΤ που βάζει πολλά με φυτά και μου αρέσουν». Το ίντερνετ, η τηλεόραση, οι νέες τεχνολογίες επικοινωνίας, συμμετέχουν στη σύγχρονη διαμόρφωση των πρακτικών της αστικής οικιακής κηπουρικής. Αντικαθιστούν τη βιωματική καλλιεργητική εμπειρία, όταν το αγροτικό habitus απουσιάζει για τους αστικούς οικιακούς κηπουρούς. Αυτά τα μέσα έχουν τη δυναμική να εκμηδενίσουν τις αποστάσεις μεταξύ αγροτικού και αστικού. Άλλωστε οι Γιαννίση και Κοτιώνης (2010) διατυπώνουν την άποψη ότι η παγκόσμια επικοινωνιακή δικτύωση καταλύει τους διαχωρισμούς αστικού και υπαίθριου. Οι κάτοικοι των πόλεων έχουν την ευκαιρία να μυηθούν στην κουλτούρα και τα μυστικά της καλλιέργειας. Η σύγχρονες πηγές ενημέρωσης και επικοινωνίας, γίνονται ενεργά στοιχεία του φυσιοπολιτισμού του αστικού οικιακού κήπου. Οι πρακτικές της κηπουρικής, γίνονται μέσω αναρτήσεων και προβολών, θεωρητικό υλικό, συνταγή, που οι κηπουροί μένει να δοκιμάσουν στην πράξη.

Στις περιπτώσεις του δείγματος που στο ενεργό δίκτυο του αστικού οικιακού κήπου υπάρχει κοτέτσι και εκτροφή κοτόπουλων, παρατηρείται επίσης μια αλληλοτροφοδότηση μεταξύ λαχανόκηπου και κοτετσιού. Η οργανική ύλη του κοτετσιού τροφοδοτεί τη διαδικασία της λίπανσης του λαχανόκηπου και τα φυτικά υπολείμματα το τάισμα των πουλερικών. Ο Πολύκαρπος που όπως είπε χρησιμοποιεί την κοτσουλιά από το κοτέτσι του στη λίπανση του λαχανόκηπου, συνηθίζει να ταΐζει τις κόττες του με χορταρικά από τον κήπο «πάω στις κόττες, τους

ρίχνω τα λαχανόφυλλα τα κοτσάνια, κι επειδή δεν μπορούν να τα φάνε, θα τους τα τρίψω σα σαλάτα που λένε».

Η Βέρα περιγράφει *«Επειδή έχουμε και κότες, χρησιμοποιούμε για κοπριά και την κουτσουλιά. Είναι πάρα πολύ καλή, λέει, δυνατή για τα φυτά. Αυτό. Δεν βάζουμε λίπασμα, δεν βάζουμε τίποτα» [...] «Την αφήνουμε, τη μαζεύουμε τώρα ας πούμε και θα τη χρησιμοποιήσουμε το φθινόπωρο. 4- μήνες για να χωνέψει» [...] «θα σου δείξω το καρότσι, εκεί που την έχω μαζεμένη τώρα» [...] «Ηρθα προχθές και καθάρισα λιγάκι».* Το ενέργημα του καθαρίσματος των απεκκρίσεων των πουλερικών γίνεται μια αμφίδρομη διαδικασία ανακύκλωσης και επανάχρησης μεταξύ κοτετσιού και λαχανόκηπου. Η ανατροφοδότηση της ζωής μέσω της αποικοδόμησης της νεκρής οργανικής ύλης της πανίδας και της χλωρίδας, ως αέναος τρόπος συμβιωτικής επιβίωσης και εξέλιξης στο φυσικό κόσμο, μέσα στον αστικό οικιακό κήπο, πάλι σε ένα πλαίσιο σχέσεων συνύπαρξης, μετατρέπεται σε πολιτισμική εμπειρία και πράξη. Εμπειρίες κηπουρικής και μεταφορά γνώσεων, μνήμες, φυτά, ζώα, ακόμη και αβιοτικοί παράγοντες, συμπράττουν και συνεξελίσσονται μέσα σε κυκλικές διαδικασίες ζωής.

Παρόλα αυτά, η πρακτική της κομποστοποίησης των φυτικών υπολειμμάτων του κήπου και των οργανικών απορριμμάτων της κουζίνας, δεν μοιάζει να είναι πολύ διαδεδομένη πρακτική ανάμεσα στους συνομιλητές μας.

Η Σοφία όταν τίθεται το ερώτημα για τη διαχείριση των φυτικών υπολειμμάτων στο τέλος της καλλιεργητικής σεζόν, απαντά *« Όπου είναι environmentally sound. Θα ρωτήσω το Χρήστο. Κανονικά αυτά, θα τα κόψω όπως έκανα και πέρυσι, βγήκα με ένα ψαλίδι και τα έκοψα, δεν είναι που τα έβγαλα έτσι και τα πέταξα. Τα έκοψα σιγά σιγά και τα έβαζα σε σακούλες» [...] «απέναντι ήταν ένα, έμενε ένας που είχε κι αυτός πολύ μεγάλο κήπο, και μου είπε να τα πετάξω στη δική του property. Ήταν ένα κομμάτι που πετούσε πολλά, κι αυτός πετούσε τα δικά του».*

Αντίστοιχα ο Κώστας σχετικά με την κομποστοποίηση λέει *«Αυτά (τα φυτικά υπολείμματα) δοκίμασα να... θέλω να τα συντηρώ κάπου για να γίνονται κοπριά,*

αλλά είναι μέσα στην πόλη εδώ, είναι δύσκολο, μαζεύονται έντομα και τέτοια. Και τα βγάζω εκεί και έρχεται το φορτηγό του Δήμου και τα παίρνει».

Ο Βύρων πάλι θεωρεί την κομποστοποίηση μια διαδικασία ακατάλληλη για τον αστικό ιστό *«Τα πετάμε. Δεν υπάρχει λόγος να κάνεις κομποστοποίηση» [...] «Αν είναι μεγάλη η έκταση μπορείς» [...] «Η κομποστοποίηση θέλει ειδικές διαδικασίες».* Η σύζυγός του η Ζήνα συμπληρώνει *«Αλλά παίρνει και καιρό» [...] «θέλει να περάσουν χρόνια για να γίνει το φυτό χώμα. Να γίνει κομποστ. Αν θέλεις να το κάνεις γρήγορα πρέπει να φτιάξεις κομποστοποιητή, να βάζεις τα φυτά, να ρίχνεις χώμα, να βάζεις φυτά ή οργανικές ουσίες που πετάς από το φαγητό σου, δηλαδή είναι μεγάλη διαδικασία, δεν είναι απλώς κόβω και τα πετάω. Που κάνει ο κόσμος παίρνει ένα κουτί και άντε».*

Ο Stan διαχειρίζεται τα φυτικά υπολείμματα σαν αστικά απορρίμματα *«Αυτά (τα φυτικά υπολείμματα) τα μαζεύω και όταν είναι, ή συνεννοούμαι με το Δήμο, να έρθει να τα πάρει, ή τα βάζω εδώ μέσα και παίρνω τηλέφωνο κι έρχονται και τα παίρνουν. Ή άμα τα αφήσεις να ξεραθούν, μετά τα παίρνω και τα μαζεύω και τα πετάω στον κάδο» [...] «Ε όχι, όχι. Θέλει, θέλει πολύ, δεν νομίζω να γίνονται γρήγορα λίπασμα. Για λίπασμα πρέπει να τα κόψεις, θέλει πολλή δουλειά και δεν αξίζει. Λίπασμα ότι πέφτει από τα φυτά».*

Όμως ο Μάνος αφήνει τα υπολείμματα των φυτών, στο τέλος της καλλιεργητικής περιόδου, μέσα στον κήπο *«Μένουν στο χώρο, κατά κάποιο τρόπο κομποστοποιούνται από μόνα τους».* Αντίστοιχα και η Βιβή *«Τα συγκεντρώνω στην άκρη εκεί και ξαναγίνονται λίπασμα. Δεν τα πετάω».*

Ανάλογη τακτική εφαρμόζει ο Πολύκαρπος. Κατά τη γνώμη του, τα φυτικά υπολείμματα συμβάλλουν σημαντικά στον εμπλουτισμό του εδάφους και συγχρόνως τον απαλλάσσουν από μια χρονοβόρα και κοπιαστική δουλειά, αυτή της μεταφοράς τους στους κάδους απορριμμάτων. *«Ναι τα χόρτα αυτά γίνονται χώμα, είναι το καλύτερο λίπασμα αυτό. Και σε άλλα σημεία μαζεύω, αλλά δεν έχω που να τα βάλω. Αν ήθελα να τα πετάω θα ήθελα πόσο χρόνο να τα συσκευάζω σε σακούλες για να τα πετάξω στον κάδο. Αλλά είναι το χώμα αυτό καλό λίπασμα».*

Με κίνητρο την βελτιστοποίηση της γονιμότητας του εδάφους, αλλά και την εξοικονόμησης σωματικής δύναμης, οι κηπουροί υιοθετούν πρακτικές οικολογικά φιλικές, θεμελιωμένες στην εξοικείωση με τις φυσικές διαδικασίες και τις αλληλεπιδράσεις δραστών της κηπουρικής, όπως τα νεκρά φυτά και το έδαφος.

Μία μόνο συνομιλήτριά μας, η Άννα, ανέφερε ότι αν και πετάει τα φυτικά υπολείμματα στον κάδο μετά από κάθε καλλιεργητική περίοδο, εντούτοις, κάνει οικιακή κομποστοποίηση, αξιοποιώντας το προϊόν της στην καλλιέργεια του κήπου *«Στα σκουπίδια, στον κάδο, γιατί όταν χαλάνε είναι άρρωστα πλέον. Στον κάδο. Ενώ πολλές φορές μπορεί να κρατήσουμε αυτά τα χορτάρια που μαζεύουμε από τον κήπο, έχω ένα μέρος πίσω στον κήπο για ανακύκλωση» [...] «Αυτό πρέπει να το βρέξω και μετά να το σκεπάσω με χώμα»* εξηγεί για τον τρόπο με τον οποίο κομποστοποιεί τα οργανικά απορρίμματα του σπιτιού.

Αν και αρκετοί από τους συνομιλητές μας συμπεριλαμβάνουν στις πρακτικές κηπουρικής τη διαχείριση των φυτικών υπολειμμάτων με τη διαδικασία της μη ελεγχόμενης αποικοδόμησης τους στο έδαφος του κήπου, εντούτοις δεν παρουσιάζουν εξοικείωση με την πρακτική της οικιακής κομποστοποίησης, ενώ κάποιοι από αυτούς δεν θεωρούν τις πρακτικές αυτές συμβατές με το χωρικό και κοινωνικό πλαίσιο της πόλης όπου ασκείται η αστική οικιακή κηπουρική. Το *habitus* της απόθεσης και διαχείρισης των απορριμμάτων από το αστικό δίκτυο αποκομιδής αποτελεί, κάποιες φορές μια εύκολη λύση αποδυναμώνοντας τα αειφορικά χαρακτηριστικά της αστικής οικιακής κηπουρικής.

Ξεχορτάρισμα

Χρησιμοποιώντας το ρήμα «ξεχορταριάζω» ή «βοτανίζω» αναφερόμαστε σε μια παγκόσμια πρακτική (Despard, 2008) που οι κηπουροί ενσωματώνουν στις καλλιεργητικές πρακτικές του κήπου και αφορά την αφαίρεση/εξόντωση των αυτοφυών φυτών/ζιζανίων από τον καλλιεργούμενο χώρο του κήπου. Η λέξη ζιζάνιο, σύμφωνα με το Λεξικό της Κοινής Ελληνικής Γλώσσας αναφέρεται στη *«γενική ονομασία για αυτοφυή και άχρηστα χόρτα που φυτρώνουν ανάμεσα σε άλλα*

καλλιεργούμενα φυτά (ιδ. σιτηρά) και εμποδίζουν την ανάπτυξή τους». Στον ορισμό αυτό εισέρχεται αυτομάτως μια ανθρωποκεντρική ωφελιμιστική αλλά και χρηστική λογική, η οποία αναγνωρίζει την επίδραση των αυτοφυών φυτών στα καλλιεργημένα ως ανασταλτική και ανταγωνιστική, αγνοώντας και αφήνοντας στη σκιά more than human οπτικές συμβίωσης, συνεξέλιξης, συνευαλωτότητας. Σε αντίθεση, ο Μανέτας (2014) απορρίπτοντας την ανθρωποκεντρική οπτική της συγκεκριμένης «χρησιμότητας» των φυτών, υπενθυμίζει ότι τα άσημα φυτικά είδη που περνούν απαρατήρητα από τους ανθρώπους, με τα οποία συμβιώνουμε στη γη έχουν αξία και μόνο που υπάρχουν, επειδή διαμόρφωσαν, και συνεχίζουν να διαμορφώνουν καταστάσεις της ζωής στον πλανήτη.

Οι κηπουροί συνομιλητές/τριες μας, αναφέρονται στην πρακτικής του ξεχορταριάσματος, ή διαφορετικά στις προσπάθειές τους να περιορίσουν την ανάπτυξη αγριόχορτων και ζιζανίων ανάμεσα στα κηπευτικά τους. Το ξεχορτάρισμα περιγράφεται ως ένα καθήκον του/της κηπουρού, μια συνεχής και καθημερινή έγνοια του/της στο πλαίσιο των ενεργημάτων για τη φροντίδα των καλλιεργούμενων φυτών του κήπου.

Ο Λεωνίδας λέει *«Φυτεύεις, θέλει συνεχώς να είσαι από πάνω, να καθαρίζεις χόρτα, από χόρτα βλέπεις τι γίνεται, δεν προλαβαίνω να καθαρίζω. Εδώ, το είχα ταψί, τώρα έχουν αρχίσει και βγαίνουν παντού, πρέπει να αρχίσω πάλι να καθαρίζω»*. Όπως αντίστοιχα και ο Κώστας περιγράφει *«Είναι αυτό το καθημερινό. Να τα προσέχεις, να τα φυτέψεις. Μετά η δουλειά η πολλή είναι το ξεχορτάρισμα, γιατί βγαίνει πολύ χορτάρι. Βλέπεις εδώ, εγώ δεν αφήνω τίποτα, καθαρίζω»*.

Ο Μάκης με έμφαση μιλάει για την καθημερινή του προσπάθεια να ελέγξει τη βλάστηση στον κήπο του. Ο κήπος αποτελεί ένα χώρο ελεγχόμενο από τον κηπουρό μέσω των κοπιωδών ενεργημάτων του ξεχορταριάσματος, που αν παραμεληθούν ή δεν γίνουν, η ελεγχόμενη βλάστηση παίρνει τα ηνία και μετατρέπει τον κήπο σε δάσος, ένα αυτόνομο, αυτάρκες και αυτορρυθμιζόμενο οικοσύστημα. *«Καθαρίζω 2,5-3 ώρες την ημέρα. Κάθε μέρα. Βγάζω χόρτα όπως με είδες όταν ήρθες. Κάθε μέρα. Αυτό το είχα καθαρίσει πριν 15-20 μέρες. Το βλέπεις πως έχει γίνει; Δάσος. Αυτό το*

κομμάτι εκεί που ήταν καθαρισμένο πριν 15-20 μέρες, έκανα 3-4 μέρες να το ξανακαθαρίσω».

Στον αστικό οικιακό κήπο οι οικολογίες και οι σχέσεις της ανεξέλεγκτης φύσης δεν είναι επιθυμητές. Δεν θεωρούνται επωφελείς οι συμβιωτικές σχέσεις ανταγωνισμού των φυτών. Η συγκεκριμένη πρακτική των κηπουρών, αν και έχει ως πρόθεση τη φροντίδα των καλλιεργούμενων φυτών και της σοδειάς τους, εντούτοις έχει τη βάση της σε μια αντίληψη εξαιρετικότητας του ανθρώπινου είδους, που του δίνει τη δικαιοδοσία να επέμβει στις οικολογίες της ζωής του κήπου και να εφαρμόσει πατερναλιστικές τακτικές κατά την καλλιέργεια. Όπως υπενθυμίζει η Puig de la Bellacasa, (2017) η Φροντίδα στους φυσιοπολιτισμούς δεν είναι μόνο μια αθώα δραστηριότητα χωρίς δυσχερείς καταστάσεις. Η τάση για ποιμενικό πατερναλισμό υφίσταται σε πολλές περιπτώσεις πίσω από ενεργήματα φροντίδας. Χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα την καλλιεργητική πρακτική του ξεχορταριάσματος, η Haraway (2007b) υποστηρίζει ότι η ζωή μεταξύ των ειδών αφορά τη σχετικότητα μεταξύ θνητών⁴². Όπως υπογραμμίζει η ηθική σε ότι αφορά τη θανάτωση στο πλαίσιο πράξεων φροντίδας, εξαρτάται από το γιατί και πως προκαλείς το θάνατο. Με τη συλλογιστική αυτή, στην περίπτωση της αφαίρεσης των αγριόχορτων ως μια πρακτική φροντίδας των καλλιεργούμενων φυτών, θα πρέπει να εξετάσει κανείς με ποιους τρόπους γίνεται αυτό και τις επιπτώσεις τους. Ευρύτερα στην κηπουρική και στην καλλιέργεια, για την επίτευξη της εξόντωσης των ζιζανίων και των αγριόχορτων προσφέρονται διάφορες επιλογές σχετικά με το πως ένας/μια κηπουρός μπορεί να το επιτύχει. Από την εφαρμογή χημικών ζιζανιοκτόνων, έως την χρήση υλικών κάλυψης του εδάφους για την εμπόδιση της ανάπτυξης των αγριόχορτων, ή το χειρωνακτικό ξερίζωμα των φυτών από τον/την κηπουρό, η ηθική του ενεργήματος του ξεχορταριάσματος αναφορικά με τις οικολογικές του επιπτώσεις παρουσιάζει ρευστότητα. Η πράξη της φροντίδας για τα καλλιεργούμενα φυτά μπορεί ανάλογα με τον τρόπο που γίνεται να γίνει πράξη φονική, όχι μόνο για τα αγριόχορτα αλλά και για ανθρώπινα και μη ανθρώπινα όντα, όπως και για τις οικολογίες που γεννά η συμβίωσή τους. Άλλωστε η ίδια η Haraway (2008)

⁴² Βλ. Haraway (2008) σελ. 12 «*mortal relatedness*»

επισημαίνει επίσης, ότι μέλημα μας είναι να σκοτώνουμε «καλά», αναγνωρίζοντας ότι όταν τα ζώα συναντώνται τίποτα δεν αποκλείει το θάνατο ως συνέπεια της συνάντησης αυτής. Στο ίδιο πνεύμα η Puig de la Belacasa (2017) τονίζει ότι στους φυσιοπολιτισμούς η φροντίδα και οι πρακτικές της δεν μπορούν να συρρικνωθούν από μια φυσικοποιημένη αντίληψη του συλλογικού *Βίου*⁴³.

Η πρακτική του ξεχορταριάσματος όταν διαμεσολαβείται με τη χρήση χημικών ζιζανιοκτόνων, τροποποιεί τα φυσιοπολιτισμικά χαρακτηριστικά του κήπου, τις αλληλεπιδράσεις των ενεργών δρώντων παραγόντων εντός του δικτύου του κήπου και όχι μόνο. Επιδρά με αρνητικές συνέπειες στο ευρύτερο οικολογικό πλέγμα της ζωής και λειτουργεί ως παράγοντας αποδυνάμωσης της αστικής ανθεκτικότητας ως αποτέλεσμα της οικολογικής επιβάρυνσης και αποσταθεροποίησης. Από το προφορικό υλικό των συνεντεύξεων προέκυψε ότι όλοι σχεδόν οι κηπουροί συνομιλητές/τριες μας εφαρμόζουν την πρακτική του ξεχορταριάσματος, κανείς όμως από αυτούς τη χρήση χημικών ζιζανιοκτόνων. Οι περισσότεροι μας μίλησαν για χειρωνακτική αφαίρεση το αγριόχορτων από το έδαφος του κήπου, περιγράφοντας τη ως μια εργασία απαιτητική σε σωματικό κόπο, που όμως είναι απαραίτητη σχεδόν σε καθημερινή βάση για την επιτυχία της καλλιέργειας. Κάποιοι συνομιλητές επέλεξαν να ελέγξουν την αυτοφυή βλάστηση του κήπου με πιο επεμβατικό τρόπο, προκειμένου να αποφύγουν το κοπιώδες χειρωνακτικό ξεχορτάρισμα.

Η Βέρα λέει *«εμείς έχουμε τη συνήθεια να τον χωρίζουμε σε κομμάτια, ανάλογα τι θα φυτέψουμε στο καθένα, το σκεπάζουμε με νάυλον όλο, και αφήνουμε μόνο αυτό που είναι να φυτευτούν οι ντομάτες. Αυτό το κάνουμε για το λόγο να μην βγει πολύ χορτάρι»*. Το ίδιο ο Πολύκαρπος *«Εγώ έχω βάλει και πανί κάτω. Αυτό που είναι ειδικό για το δάπεδο και ανοίγεις τρύπες και φυτεύεις. Για να μην βγαίνει χορτάρι. Να μην βγαίνει χορτάρι. Μπορεί να βγει από κανένα, γιατί παίρνει αέρα, δεν είναι νάυλον να το ταπώσει, παίρνει αέρα, αλλά δεν βγαίνει χορτάρι. Έχεις οικονομία στο χορτάρι. Σου βγαίνει μόνο γύρω γύρω εκεί στην τρύπα που έχω, εκεί θα βγει λίγο χορτάρι, το οποίο το κάνεις έτσι και το βγάζεις»*. Το μαύρο γεωώφασμα καλύπτει την επιφάνεια του

⁴³ Ο όρος *Βίος* χρησιμοποιείται από την Bellacasa (2017) με την έννοια μιας *«more than human κοινότητας»*. Βλ. σελ. 22

εδάφους εμποδίζοντας την ηλιακή ακτινοβολία να συνδράμει στη βλάστηση των σπόρων των ζιζανίων. Ένα υλικό λοιπόν, δρα εντός του ενεργού δικτύου του αστικού οικιακού κήπου, αλλοιώνοντας και επεμβαίνοντας στις συνεργασίες της ζωής. Και είναι το γεωύφασμα που εμποδίζει τη συνεργιστική λειτουργία του φωτός μαζί με το χώμα και τους βιοτικούς παράγοντές του, ενώ συγχρόνως παραλλάσσει τη χρωματική γκάμα και την εικόνα του κήπου επιδρώντας στο τοπίο της πόλης και την αισθητική του.

Ένας από τους κηπουρούς/συνομιλητές μας, ο Γιώργος, περιγράφει μια τεχνική, μια δική του επινόηση και κατασκευή για την αποφυγή της βλάστησης των αγριόχορτων ανάμεσα στα κηπευτικά του. Καλλιεργώντας ντοματιές και αγγουριές σε τενεκέδες τυριού που επαναχρησιμοποιεί ως φυτοδοχεία, πακτώνει τους τενεκέδες σε τσιμέντο, δημιουργώντας με αυτό τον τρόπο τσιμεντένιες βραγίες. *«Το τσιμέντο που έριξα επάνω για να μη βγαίνουν χόρτα, αν δεις τι έβγαξε εκεί από χόρτα. Κοίταξε να δεις. Εδώ δεν είχα ρίξει τσιμέντο και κοίταξε τα έχω βγάλει 4-5 φορές τα χόρτα»*. Η κατασκευή του Γιώργου καθιστά ενεργό μέσα στο φυσιοπολιτισμικό δίκτυο του κήπου του το τσιμέντο, ένα υλικό που παρεμβαίνει και τροποποιεί τις αλληλεπιδράσεις των υπολοίπων ενεργών παραγόντων του κήπου, με τρόπο μη συμβατό με τις φυσικές οργανικές διαδικασίες. Η κάλυψη της επιφάνειας του εδάφους με τσιμέντο, επηρεάζει την αλληλεπίδραση του με το νερό, τις ζωντανές μη ανθρώπινες υπάρξεις, αλλά και τον άνθρωπο. Θα μπορούσε κανείς να διατυπώσει την άποψη, ότι η συγκεκριμένη τακτική αντιβαίνει στις λογικές της καλλιέργειας και της φροντίδας των οικολογικών λειτουργιών της βλάστησης στην πόλη.

Στις αναφορές των κηπουρών για την πρακτική του ξεχορταριάσματος, το ρήμα «καθαρίζω» εμπεριέχεται πολύ συχνά στο λόγο τους. Το ξεχορτάρισμα, ως πρακτικής της κηπουρικής εννοιολογείται με αναλογίες του καθαρίσματος ως πρακτική του νοικοκυριού. Στο σπίτι, οι πρακτικές του καθαρίσματος έχουν ως σκοπό τη διατήρηση συνθηκών υγιεινής για την υγιή διαβίωση του ανθρώπινου σώματος. Και όπως ο χώρος του σπιτιού γίνεται σημαντικός τόπος για τη μάχη της φροντίδας διατήρησης των σωματικών μας ορίων κατά της μόλυνσης, έτσι και στον αστικό οικιακό κήπο, η πρακτική του ξεχορταριάσματος, ως φροντίδα και πάλι, έχει το ρόλο της επιβολής

ορίων στη ζωή των αυτοφυών φυτών, προς χάρη των καλλιεργούμενων. Αν και η φροντίδα αυτή εμπεριέχει βέβαια ωφελιμιστική χροιά, που αφορά την παραγωγή των καρπών και τη διατροφή των ανθρώπων, με δεδομένο ότι στους φυσιοπολιτισμούς, ειδικά όταν αφορούν το *Βίο*, μια σειρά από σχέσεις και οικολογίες (Puig de la Bellacasa 2017) διατηρούν τη ζωή, εκείνο που έχει σημασία, είναι τα ενεργήματα που συμπεριλαμβάνονται στις πράξεις φροντίδας της κηπουρικής. Ακόμη και αν πηγάζουν από το ενδιαφέρον για τα ανθρώπινα, σημαντικό είναι να επιτελούνται με σεβασμό και αντίληψη της συνευαλωτότητας στο πλαίσιο του γίνεσθαι, στο πλέγμα της ζωής. Χωρίς να νοιαζόμαστε για άλλα όντα, δεν μπορούμε να νοιαζόμαστε για τους ανθρώπους. Χωρίς να νοιαζόμαστε για τους ανθρώπους, δεν μπορούμε να νοιαζόμαστε για τις οικολογίες στις οποίες ζουν (Puig de la Bellacasa, 2017). Με λίγα λόγια, το πλαίσιο των φυσιοπολιτισμών και του Βίου, νομιμοποιεί ωφελιμιστικά ενεργήματα, που πιθανόν εντάσσονται σε πράξεις φροντίδας, αλλά επεμβαίνουν στην ανάπτυξη της ζωής άλλων οντοτήτων, αντιμετωπίζοντάς το ως συμβιωτική συνθήκη.

Προστασία του αστικού οικιακού κήπου από τις ακραίες αστικές μικροκλιματικές συνθήκες

Με τον όρο «αστικό μικροκλίμα⁴⁴» αναφερόμαστε στις ιδιαίτερες κλιματικές συνθήκες που δημιουργούνται σε μια αστική περιοχή, οι οποίες μπορεί να διαφέρουν από εκείνες που επικρατούν στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή. Η αστική τοπογραφία, με το ανάγλυφο που συνθέτει η δόμηση, διαμορφώνει τις μικροκλιματικές συνθήκες, επηρεάζοντας τη σκίαση της ηλιακής ακτινοβολίας και την κίνηση του αέρα (Kjelgren & Clark, 1992; Mirzaei & Haghghat, 2010; Shashua-Bar, Erell, & Pearlmutter, 2008), ενώ παράγοντες όπως η μεγαλύτερη απορρόφηση της ηλιακής ακτινοβολίας από τα υλικά των δρόμων και των κτιρίων, λόγω χαμηλής ανακλαστικότητας, οι ανθρώπινες δραστηριότητες που παράγουν απορριπτόμενη θερμότητα λόγω κατανάλωσης ενέργειας και τέλος το χαμηλό ποσοστό εξάτμισης

⁴⁴ Στο εσωτερικό μιας αστικής περιοχής, εντοπίζονται συχνά διαφοροποιήσεις στο κλίμα από τόπο σε τόπο σε απόσταση ακόμη και μερικών χιλιομέτρων, διαμορφώνοντας έτσι ένα μικρής κλίμακας πρότυπο του κλίματος, το λεγόμενο μικροκλίμα (Santamouris and Asimakopoulos, 1996).

από την επιφάνεια του εδάφους συντελούν στην εμφάνιση του φαινομένου της Αστικής Θερμικής Νησίδας⁴⁵ (Santamouris, Synnefa, & Karlessi, 2011). Έρευνες αποδεικνύουν ότι το φαινόμενο παρουσιάζεται και σε μικρότερα αστικά κέντρα με αξιοσημείωτη ένταση (Gobakis et al., 2011; Kolokotsa, Psomas, & Karapidakis, 2009; Papanastasiou & Kittas, 2012).

Στο πλαίσιο των συνεντεύξεων, οι συνομιλητές ερωτήθηκαν σχετικά με το αν αντιμετωπίζουν προβλήματα καλλιεργώντας τους οικιακούς κήπους τους εξαιτίας των ιδιαίτερων αστικών συνθηκών.

Ο Γιάννης και η Αγγελική έχοντας εγκαταστήσει τον μικρό οικιακό τους κήπο στην ταράτσα, μιλούν για την αντιμετώπιση των υψηλών θερμοκρασιών και της έντονης ηλιακής ακτινοβολίας το καλοκαίρι *«εμείς βάζουμε μία τέντα εδώ το καλοκαίρι, από τον Ιούνιο για να τα προστατεύουμε. Δόξα το θεώ μέχρι τώρα δεν είχαμε κανένα πρόβλημα» [...] «Από κάτω (από τις πλαστικές ζαρντινιέρες με τα φυτά) έχουμε παλέτες. Τις έχουμε κόψει στη μέση τις παλέτες και έχουμε βάλει δύο μισές. Και πάνω έχουμε βάλει τα τελάρα (φυτοδοχεία). Έχουμε βάλει λίγο δίχτυ από εδώ κι από εκεί. Να μην τα πιάνει ο ήλιος και ζεσταίνεται το πλαστικό. Αυτό το δίχτυ κρατάει περίπου 90% τον ήλιο» [...] «Ναι ναι και για την ταράτσα. Για να μην έχει ζέστη κάτω» [...] «Αλλά αν δεν βάλουμε το δίχτυ για τα φυτά θα γίνουν... καίγονται, βράζουν».* Ο Μάκης περιγράφει πως προστάτευε από τις πολύ υψηλές θερμοκρασίες ένα μικρό θερμοκήπιο που είχε κατασκευάσει και τοποθετήσει στην τσιμεντένια επιφάνεια της αυλής του σπιτιού του *«τα είχα φτιάξει σαν θερμοκήπιο [...] Στο τσιμέντο επάνω. Είχα βάλει ξύλα από κάτω, παλέτες ξύλινες, για να μη μου καίει η ζέστη τα φυτά, και είχα βάλει από πάνω τις ζαρντινιέρες».* Ο Γιώργος έχει φτιάξει ο ίδιος μια μόνιμη κατασκευή για τη σκίαση του κήπου του. Με την επιδεξιότητα που του προσδίδει η εμπειρία και η τέχνη του μαραγκού, κατασκευάζει συστήματα δικής του έμπνευσης για την εναλλαγή του εξοπλισμού του κήπου ανάλογα με τις μικροκλιματικές συνθήκες: *«Αυτό το δίχτυ είναι για το καλοκαίρι, για τον ήλιο. Ο ήλιος τα καταστρέφει*

⁴⁵ Ως Αστική Θερμική Νησίδα περιγράφεται το φαινόμενο κατά το οποίο Η θερμοκρασία του αέρα στις πυκνοκατοικημένες αστικές περιοχές είναι συχνά υψηλότερη από τη θερμοκρασία των γύρω περιοχών η (Santamouris, 2001; Santamouris, Paraponiaris, & Mihalakakou, 2007).

τα φυτά» [...] «Αλλά, τώρα το χειμώνα, κανονικά, το βγάζω. Το τυλίγω, έχω ένα ξύλο μεγάλο και το μαζεύω εκεί πέρα».

Η σκίαση του κήπου αποτελεί απαραίτητο ενέργημα για την επιβίωση των φυτών σύμφωνα με τους συγκεκριμένους συνομιλητές μας. Αντιμέτωποι με τις υψηλές θερμοκρασίες που αναπτύσσονται στην ταράτσα το καλοκαίρι, οι κηπουροί επιστρατεύουν την εφευρετικότητα και τη μαστορική τους ικανότητα, στην προσπάθεια για την προφύλαξη των φυτών από τη ζέστη και τον ήλιο. Η σκίαση, μια παραδοσιακή βιοκλιματική πρακτική, πραγματοποιείται μέσω δράσεων ανθρώπων και πραγμάτων. Το αντηλιακό δίκτυο καλύπτει όλη την επιφάνεια της ταράτσας ενώ λειτουργεί σαν μονωτικό υλικό τοποθετημένο στις πλευρικές επιφάνειες των φυτοδοχείων. Οι παλέτες συνεισφέρουν στην υπερέψωση των φυτοδοχείων και την αποφυγή της επαφής τους με την καυτή τσιμεντένια επιφάνεια της ταράτσας. Το αντηλιακό δίκτυο μειώνει την ηλιακή ακτινοβολία που φτάνει στα φυτά του κήπου, και συγχρόνως επιδρά στα ποσά θερμότητας που επηρεάζουν το εσωτερικό του σπιτιού. Η μέριμνα για τα φυτά επιδρά ευεργετικά στις συνθήκες άνεσης στο εσωτερικό της κατοικίας. Κατοίκηση και κηπουρική αξιοποιούν κοινούς πόρους όπως τα υλικά, τα πράγματα, την ανθρώπινη ευστροφία, ικανότητα, εμπειρία, και σωματική εργασία, αποτελώντας μαζί ένα δρων δίκτυο που μεταβάλλεται και προσαρμόζεται ώστε να ενισχύσει την ανθεκτικότητα του απέναντι στις έντονες μικροκλιματικές συνθήκες.

Η Βιβή προστατεύει τα φυτά της από τη ζέστη διατηρώντας ενεργή μια πρακτική που έχει τις ρίζες της στα αγροτικά της βιώματα *«φέρνω φτέρη από το Πήλιο επάνω, και τα σκεπάζω για να έχουν δροσιά, στη ρίζα γύρω γύρω στρώνω φτέρες για να τα προφυλάσσει και από χορτάρια και για να μην στεγνώνει το χώμα. Κρατάει τη δροσιά»*. Η αγροτική κουλτούρα, αλλά και η αξιοποίηση φυσικών τοπικών υλικών της υπαίθρου ενεργοποιούνται μέσα στον αστικό οικιακό κήπο. Η αστική κηπουρική επανεδαφικοποιεί πρακτικές, χρήσεις και τρόπους στην πόλη δημιουργώντας πολιτισμικές συνδέσεις μεταξύ αστικού και αγροτικού.

Ο Λεωνίδας περιγράφει πως αντιμετωπίζει το αντίθετο πρόβλημα της μη επαρκούς ηλιακής ακτινοβολίας, λόγω της πυκνής δόμησης και της κατασκευής μια

πολυόροφης πολυκατοικίας δίπλα στον κήπο του «Η δυσκολία είναι ο ήλιος, ότι δεν έχει εδώ πέρα. Θα μου πεις δεν είναι όλα έτσι τα μέρη. Για μένα εδώ, αυτή η πολυκατοικία δίπλα κάνει ζημιά» [...] «Αυτό πάντως είναι το κυριότερο. Ο ήλιος είναι από εκεί. Αν δεν ήταν η πολυκατοικία, θα είχε ήλιο όλη μέρα» [...] «Ο ήλιος έρχεται τώρα. Είναι ήδη εκεί, βλέπεις, έχει ήλιο εκεί πέρα. Γι' αυτό βάζω εκεί ντομάτες. Προσπαθούσα πάντα να έχω προς τα εκεί κάποια πράγματα φυτεμένα. Εδώ δεν γίνεται να βάλεις κάτι καλοκαιρινό». Με την επιλεγμένη χωροθέτηση των φυτεύσεων, ανάλογα με τις απαιτήσεις των ειδών που φυτεύει, αξιοποιεί τις πιο ηλιαζόμενες περιοχές του χώρου. Η κηπουρική ακολουθεί την τροχιά του ήλιου και περιορίζεται από τη σκιά των κτιρίων του πυκνοδομημένου αστικού ιστού.

Οι αστικές μικροκλιματικές συνθήκες στο χώρο του κήπου ενεργούν στη διαμόρφωση των επιλογών τέλεσης της κηπουρικής. Η αντιμετώπιση των επιδράσεων τους εγγράφει στο ενεργό δίκτυο του κήπου εργαλεία, αντικείμενα, κατασκευές και τεχνάσματα, τα οποία συνδράμουν την προστασία της ανάπτυξης των φυτών και της σοδειάς. Οι τρόποι του πράττειν της κηπουρικής, προσαρμοσμένοι στις αστικές μικροκλιματικές συνθήκες, διαφορετικές από θέση σε θέση και από γειτονιά σε γειτονιά, βασίζονται κάθε φορά στις ιδέες και τις σκέψεις του/της κηπουρού, στις εμπειρίες του και στους διαθέσιμους πόρους, υλικά και πράγματα.

Συγκομιδή και Συντήρηση προϊόντων αστικού οικιακού κήπου

Η πράξη της συγκομιδής, η δρέψη των καρπών του κήπου, αν και είναι ένα ενέργημα που πραγματοποιείται χωρικά εντός του κήπου, ή αλλιώς έξω στον κήπο, συνδέεται τροπικά αλλά και χωρικά με πρακτικές που τοποθετούνται συνήθως στο εσωτερικό του σπιτιού, στην κουζίνα, ή σε όποιο χώρο της κατοικίας επιτελούνται διατροφικές πρακτικές. Όμως η διαχείριση των προϊόντων του κήπου, της σοδειάς, συνδέεται χωρικά με τον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού, αλλά και το δημόσιο χώρο, το χώρο όπου οι κηπουροί αλληλεπιδρούν με άλλους ανθρώπους, είτε αυτός είναι η γειτονιά, είτε ευρύτερα η πόλη.

Τα κηπευτικά μαζεύονται από τον κήπο σύμφωνα με τους ρυθμούς ωρίμανσής τους, τους οικολογικούς χρόνους κατά τους Bhatti et al.(2009), αλλά και με τους ρυθμούς της μαγειρικής και των γευμάτων. Η χωρική εγγύτητα του κήπου με την κουζίνα και το τραπέζι, δίνει τη δυνατότητα μιας «*farm to fork*»⁴⁶κατανάλωσης των προϊόντων. Το σώμα του/της κηπουρού πολύ συχνά ταυτίζεται με αυτό του/της μάγειρα/μαγειρίσσας αλλά παράλληλα συμμετέχει στην κατανάλωση των προϊόντων του κήπου. Αυτή η χωρική εγγύτητα, δεδομένη στην περίπτωση του αστικού οικιακού κήπου, δημιουργεί τη συνθήκη, η πράξη της συγκομιδής να εντάσσεται στην επιτέλεση της μαγειρικής. Η μαγειρική και το φαγητό, επαναλαμβανόμενες πρακτικές που τέμνουν τον καθημερινό χρόνο και διαμορφώνουν τις ρουτίνες του, συμπίπτουν χρονικά και χωρικά με το μάζεμα των καρπών του κήπου, απαλλάσσοντας από την ανάγκη και τον κόπο της μετακίνησης για προμήθειες, εξοικονομώντας χρόνο και δημιουργώντας συνθήκες αυτάρκειας.

Η Ρούλα περιγράφει «*Θα πεταχτώ, όταν χρειάζομαι ντομάτα, βγαίνω έξω, κοιτάω ποια μου αρέσει, να είναι μαλακή, παπ, την παίρνω*». Η Ζήνα εστιάζει στην ευχαρίστηση που προσφέρει η άμεση κατανάλωση των προϊόντων του οικιακού κήπου «*Κυρίως ψυχική ωφέλεια είναι. Είναι όλη η διαδικασία. Το να βγεις έξω το μεσημέρι να κόψεις δυο λαχανικά, να μπεις μέσα να τα κάνεις σαλάτα και να καθίσεις να τα φας, είναι η διαδικασία*». Το ίδιο και η Αγγελική «*καθόμαστε εδώ και βλέπουμε τα αγγουράκια και λέμε ας πάρουμε κανένα, και τσακ το παίρνουμε και νιώθουμε πολύ ωραία*». Η Σοφία αναφέρει «*το καλοκαίρι που δούλευα και μετά σκεφτόμουν πω, τι θα φάω σήμερα; Τι θα φάω; Και ήταν τόσο εύκολο, έκοβα μια ντομάτα, έφτιαχνα μια σαλάτα, τηγάνιζα καμιά πατάτα, που πάντα έχεις πατάτες στο σπίτι, έκοβα και μυρωδικά κι έκανα σαλάτες, δηλαδή ήταν πολύ εύκολο*».

Την αξία της εγγύτητας μεταξύ του χώρου φύτευσης των κηπευτικών και της κουζίνας τονίζει ο Λεωνίδας, φυτεύοντας κηπευτικά που είναι πιο συχνά απαραίτητα στη μαγειρική, σε γλάστρες για καλλωπιστικά στο χώρο αυλή: «*Εγώ παρόλο που έχω τόσο*

⁴⁶ Με τον όρο αυτό ή τον όρο *farm to table* αναφέρεται η πρακτική της κατανάλωσης τοπικών διατροφικών προϊόντων που καταναλώνονται εκεί όπου παράγονται, διατηρώντας τη μέγιστη διατροφική τους αξία και μειώνοντας την κατανάλωση ενέργειας και γενικά το περιβαλλοντικό αποτύπωμα της παραγωγής και κατανάλωσης των προϊόντων αυτών. Βλ. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/from-farm-to-fork/>

χώρο εδώ, έβαζα πιπεριές και στις γλάστρες της αυλής και μάλωνα με τη γυναίκα μου. Λέω, σε πειράζει να θγαίνεις από την κουζίνα και να κόβεις, χωρίς να χρειάζεται να πας μέσα στον κήπο!»

Σε κάποιες περιπτώσεις που αυτή η εγγύτητα μεταξύ κουζίνας και κήπου δεν υφίσταται, οι συνομιλητές μας περιγράφουν πως κάποιες πρακτικές της κουζίνας και της τραπεζαρίας, μεταφέρονται στον κήπο. Ο Μάκης λέει «*Να κόψουμε δυο ντοματούλες, παίρναμε και λίγο κασέρι και καθόμαστε εδώ, κόβαμε και κανένα αγγουράκι και τρώγαμε*». Απαντώντας στο αν έρχεται η σύζυγός του στον κήπο ο οποίος βρίσκεται σε μια απόσταση από την κατοικία, αναφέρει «*Έρχεται καμιά φορά, ερχόμαστε εδώ και τρώμε. Της αρέσει άμα είναι έτοιμα, καθαρά*» [...] «*Τα έχω όλα. Έχω οργανωθεί. Δεν μου λείπει τίποτα. Κι εδώ έχω ένα πετρογκάζ για να ψήνουμε καμιά μπριζόλα, να ψήνουμε κανένα ψαράκι να τρώμε*». Έχουμε λοιπόν μια αντίστροφη τροχιά. Οι καρποί του κήπου δεν μεταφέρονται στην κουζίνα για να μαγειρευτούν και να καταναλωθούν στους χώρους του σπιτιού, αλλά είναι οι πρακτικές της μαγειρικής και του φαγητού που επιτελούνται «έξω», ή «μέσα» στον κήπο. Η χωρική διπολική σχέση του «μέσα» στο σπίτι και «έξω» στην κήπο καταλύεται και οικείες καθημερινές πρακτικές συναντιούνται και επιτελούνται στο χώρο του κήπου.

Όταν η αφθονία των καρπών του κήπου ξεπερνά τις διατροφικές ανάγκες του/της κηπουρού και της οικογένειάς τους, πρακτικές συντήρησης των προϊόντων με διάφορες τακτικές και τρόπους, εγγράφονται στο δρών δίκτυο του αστικού οικιακού κήπου. Οι πρακτικές της συντήρησης των κηπευτικών υλοποιούνται ακολουθώντας διατροφικές συνήθειες, πολιτισμικές καταβολές, με τη συμβολή πρακτικών γνώσεων, αλλά και συσκευών, αντικειμένων, συνταγών. Βρίσκονται σε απόλυτη συσχέτιση με τη μαγειρική και αποτελούν σε πολλές περιπτώσεις συνδεδετικό κρίκο μεταξύ κηπουρικής και μαγειρικής. Η λογική της οικονομίας και της αξιοποίησης της σοδειάς ενεργοποιεί τις πρακτικές της συντήρησης. Προσπαθούν «*Να μην πάνε χαμένα*» όπως λένε οι συνομιλητές μας, αλλά επίσης να οικοδομήσουν την αυτάρκεια του νοικοκυριού. Η συντήρηση των προϊόντων δημιουργεί όρους επάρκειας για την επιτέλεση της μαγειρικής και εν τέλει των καθημερινών γευμάτων. Η Ρούλα λέει

«είχα κρεμμυδάκι κομμένο μέσα στο ψυγείο, γιατί όταν έγινε το κρεμμυδάκι, για να μην πάει χαμένο, το έκοψα εγώ, το έπλυνα και το βόλεψα, και το έχω στην κατάψυξη» [...] «Όταν γίνεται ο μάραθος, τον μαζεύω, τον βάζω σε ένα τάπερ και έχω μέσα στην κατάψυξη. Το ίδιο και τον άνηθο» [...] «Το σπανάκι το έχω κόψει και το έχω στο ψυγείο. Πρέπει να έχεις χώρους για να τα διατηρείς αυτά. Το κρεμμυδάκι, που είδα να χαλάει, για να το προλάβω το έκοψα».

Τα προϊόντα του κήπου της Βιβής καταναλώνονται από την οικογένειά της. «Έχω ακόμη ντοματούλες, και πελτέ έκανα και θα έχω τη δική μου ντομάτα για όλο το χρόνο» [...] «Με την οικογένεια. Δίνω στα παιδιά, φτιάχνω τουρσί, μελιτζάνες, οτιδήποτε. Ντομάτες θα φτιάξω τον πελτέ. Δεν έχω πετάξει ούτε ένα πράγμα από τον κήπο. Θα βρω τον τρόπο. Τα φτιάχνω γεμιστά, τα κολοκυθάκια τώρα το καλοκαίρι. Αλλά δεν υπάρχει περίπτωση να πετάξω ούτε ένα» [...] «τα κληματόφυλλα τα μαζεύω και τα βάζω στην κατάψυξη» [...] «έχουμε όλο το χρόνο για να κάνω σαρμαδάκια. Οι ντομάτες, θα κάνω το χυμό. Οι πιπεριές, πέρυσι που είχα μπόλικες, έκανα τουρσί. Έβαλα σε γυάλες, σε αλμύρα. Και οι μελιτζάνες το ίδιο» [...] «τα ρόδια, τα κάνω ποτό» [...] «τα σποράκια τα ξεσπειρίζω και τα βάζω στην κατάψυξη για ένα γλυκό, για σιτάρι αν χρειαστεί να βράσω». Ο Πολύκαρπος δηλώνει «πήρα καταψύκτη. Ούτως ώστε το καλοκαίρι, να μπορώ να βάλω τη ντομάτα στην κατάψυξη».

Η κατάψυξη των κηπευτικών, μια από τις μεθόδους συντήρησης, πραγματοποιείται με τη λειτουργία, την ικανότητα δράσης^{47 48} -σύμφωνα με τη λατουριανή γλώσσα- μιας ηλεκτρικής συσκευής, χωρίς στην ουσία να απαιτείται κανένα άλλο ανθρώπινο ενέργημα πέρα από την τοποθέτηση των προϊόντων σε αυτή, δηλαδή στην πραγματικότητα μια διαμεσολάβηση του ενεργήματος της κατάψυξης. Άλλωστε όπως δηλώνει ο Appadurai (1986) τα πράγματα είναι συνδεδεμένα με την ικανότητα δράσης και τη δύναμη επικοινωνίας, που συμβατικά αποδίδονται στους ανθρώπους

⁴⁷ Βλ. Latour B. (2005), Reassembling the Social σελ. 52.

⁴⁸ Ο.π. σελ. 71 υποστηρίζει «Αρχικά, η επαναφορά των αντικειμένων στην κανονική πορεία δράσης θα πρέπει να φαίνεται αρκετά αθώα. Άλλωστε, δεν υπάρχει σχεδόν καμία αμφιβολία ότι οι βραστήρες «βράζουν» νερό, τα μαχαίρια «κόβουν» κρέας, τα καλάθια «κρατούν» προμήθειες, τα σφυριά «χτυπούν» καρφιά στο κεφάλι, οι ράγες «προστατεύουν» τα παιδιά από το να πέσουν, οι κλειδαριές «κλείνουν» δωμάτια εναντίον απρόσκλητων επισκεπτών, το σαπούνι «αφαιρεί» τη βρωμιά, τα προγράμματα προγραμματίζουν συνεδρίες μαθημάτων, ειδικές τιμών «βοηθούν» τους ανθρώπους να υπολογίζουν το κόστος και ούτω καθεξής. Αυτά τα ρήματα δεν δηλώνουν πράξεις; Πώς θα μπορούσε η εισαγωγή αυτών των ταπεινών, εγκόσμιων και πανταχού παρόντων δραστηριοτήτων να φέρει νέα σε οποιονδήποτε κοινωνικό επιστήμονα;»

και τις λέξεις. Συμμετοχή στο ενέργημα, στη δράση της κατάψυξης, έχουν και άλλα αντικείμενα όπως περιγράφεται από τους/τις συνομιλητές/τριες μας. Ο Κώστας π.χ. λέει « *«Τα μαζεύω, έχω κατάψυξη μεγάλη και τα βάζω. Εχω ειδικά σακουλάκια και τα βάζω μέσα»[...] «Κάποια που μπορώ να τα κρατήσω στην κατάψυξη, όπως τα μπιζέλια, έ είναι αυτά τα ειδικά σακουλάκια και τα κρατάω έτσι».*

Η Ζήνα απαριθμεί τρόπους με τους οποίους συντηρούνται και καταψύχονται διάφορα είδη κηπευτικών *«Ντομάτα, μπορείς να την κάνεις σάλτσα» [...] «Μετά τις μελιτζάνες, η τις βάζεις σε αντικολλητικό τηγανάκι να μαλακώσουν λίγο, όχι να τηγανιστούν, άλλοι το κάνουν και με λάδι τις τηγανίζουν ελαφρά. Τις βάζεις σε σακουλάκια αφού τις στεγνώσεις πρώτα, να φύγουν τα λάδια, στο σακουλάκι κλειστό χωρίς αέρα στην κατάψυξη. Οι πιπεριές δεν χρειάζονται. Ένα καλό πλύσιμο, τις αφήνεις σε πετσετούλα, σκεπασμένες να μην πάει τίποτα πάνω, στεγνώνουν, σε σακουλάκι δεν παθαίνουν τίποτα στην κατάψυξη. Μετά κολοκυθάκια, μόνο τριμένο το κολοκύθι. Δηλαδή αν βάλεις ολόκληρο κομμάτι δεν θα είναι κατάλληλο να το φας, θα χαλάσει γύρω γύρω. Ενώ τριμένο, για πίτες για πιτάκια κλπ είναι ότι πρέπει τριμένο. Αγγούρι δεν βάζεις με τίποτα στην κατάψυξη. Μπάμιες, απλώς τις πλένεις και τις αποθηκεύσεις στην κατάψυξη».* Τάπερ, ειδικά πλαστικά σακουλάκια, σκεύη μαγειρικής, διαμεσολαβούν τη συντήρηση των προϊόντων, εξασφαλίζοντας την ασφάλεια συντήρησης των προϊόντων στον καταψύκτη.

Όμως οι τρόποι του πράττειν για τη συντήρηση της περίσσιας σοδειάς ποικίλουν. Οι προσεγγίσεις διαφέρουν ανάλογα με το προϊόν, τις εμπειρίες και τις συνήθειες του/της κηπουρού ή άλλων μελών της οικογένειας. Οι διατροφικές προτιμήσεις, το γούστο του φαγητού, αποτελούν σημαντικό παράγοντα που επηρεάζει το πως θα συντηρηθούν τα προϊόντα που θα αποτελέσουν πρώτη ύλη για το καθημερινό τραπέζι άμεσα ή αργότερα όταν η παραγωγή θα έχει σταματήσει.

Περιγράφει η Αγγελική *«Εκεί έχω θυμάρι, καυτερές πιπεριές, δυόσμο πάντα καυτερές πιπεριές, και το χειμώνα τις ξεραίνω και έχω να βάλω στο φαγητό»[...] «Αυτά τα μυρωδικά μ' αρέσουν. Γιατί κρατάω στην κατάψυξη».* Ο Λεωνίδας μας μιλά για τη συντήρηση κάποιων προϊόντων του κήπου *«Μόνο τη σάλτσα, σάλτσα κάνουμε. Έη έκανα αγγουράκια τουρσί» [...] «Κάνουμε λεμονάδα για όλο το χρόνο. Απλά*

φασαρία θέλει κι η λεμονάδα. Το κάνουμε σαν σιρόπι. Ψυγείο θέλει. Της γυναίκας μου της αρέσει, ρίχνει και σόδα μέσα. Εγώ το πίνω με νερό. Μιλάμε για λεμονάδα να μοσχοβολάει» [...] Ο Πολύκαρπος φυτεύει βασιλικό και όπως λέει « τον μαζεύω (βασιλικό) και φτιάχνω πέστο και έχω όλο το χειμώνα»

Αυτή η οικονομία της προνοητικότητας, της διατροφικής αυτάρκειας του νοικοκυριού, κινητοποιεί τις πρακτικές συντήρησης των προϊόντων του κήπου, ενεργοποιώντας πολλαπλές τεχνικές, που αφενός διατηρούν ζωντανές διατροφικές κουλτούρες, αφετέρου εμβολιάζουν με καθημερινές διατροφικές πρακτικές το κυρίαρχο διατροφικό σύστημα⁴⁹ της πόλης, κάνοντάς το πιο ανθεκτικό⁵⁰.

Κηπουρική, Μαγειρική, Φαγητό

Η καλλιέργεια, με άλλα λόγια η παραγωγή διατροφικών προϊόντων, η συντήρησή τους και η μαγειρική, είναι παραδοσιακά, στέρεα συνδεδεμένοι κρίκοι στην αλυσίδα του εφοδιασμού, της μεταποίησης και της κατανάλωσης τροφίμων. Στην ιδιωτική σφαίρα της κατοικίας, αυτή η τριμερής αλυσιδωτή σχέση, βρίσκεται συχνά αποδυναμωμένη ειδικά σε αστικά περιβάλλοντα και τρόπους ζωής, κυρίως όσον αφορά την απουσία της παραγωγής. Το παγκοσμιοποιημένο εμπόριο και η μεταφορά των διατροφικών προϊόντων παίρνουν σε μεγάλο βαθμό τη θέση της, ενώ δημιουργούν τις συνθήκες για μια διογκωμένη βιομηχανική συντήρηση και μεταποίηση των προϊόντων. Ο καταναλωτής αποστασιοποιείται από τη διαδικασία παραγωγής της τροφής του⁵¹, αλλά και από την κουλτούρα και την πρακτική της μαγειρικής, καταναλώνοντας βιομηχανοποιημένα τρόφιμα που ομογενοποιούν τις διαδικασίες, απλοποιώντας την προετοιμασία της κατανάλωσής τους. Πέρα από τις άλλες διαστάσεις του σύγχρονου αστικού μοντέλου του διατροφικού συστήματος,

⁴⁹ Οι Beardsworth A, Keil T. (1997) ορίζουν ως διατροφικό σύστημα το σύμπλεγμα αλληλεξαρτώμενων σχέσεων, διαδικασιών και υποδομών, που έχουν αναπτυχθεί για να ικανοποιήσουν τις διατροφικές ανάγκες των ανθρώπινων πληθυσμών (Beardsworth A, Keil T., 1997), και συνδέονται με την παραγωγή, τη συγκομιδή, τη μεταποίηση, τη μεταφορά, τη διανομή, την πώληση, την κατανάλωση και τη διαχείριση των υπολειμμάτων της κατανάλωσης τροφίμων.

⁵⁰ Σύμφωνα με τους Schipanski et al. (2016, σελ. 601) « *Ορίζουμε τα ανθεκτικά συστήματα τροφίμων ως την ικανότητα των ανθρώπων να παράγουν και να έχουν πρόσβαση σε θρεπτικά και πολιτιστικά αποδεκτά τρόφιμα με την πάροδο του χρόνου και του χώρου ενόψει της διαταραχής και της αλλαγής*».

⁵¹ Βλ. Goody (1982).

είναι αναγνωρισμένη η συμβολή του στην εξασθένιση πολιτισμικών στοιχείων, όπως η πρακτική της μαγειρικής και άλλων χαρακτηριστικών της διατροφικής κουλτούρας.

Η αστική οικιακή κηπουρική και η σοδειά του αστικού οικιακού κήπου επαναφέρουν την αλυσιδωτή αυτή σύνδεση των πρακτικών της κηπουρικής, της συντήρησης των προϊόντων και της μαγειρικής, στην κλίμακα του σπιτιού και του νοικοκυριού. Ο Sutton (2006) υποστηρίζει ότι η μαγειρική είναι η πρακτική που θολώνει τα όρια μεταξύ της παραγωγής και της κατανάλωσης⁵². Κάθε μία από τις πρακτικές της καλλιέργειας και συγκομιδής, συντήρησης και μαγειρικής καθοδηγεί την άλλη, πράττονται σε απόλυτη χωρική εγγύτητα, συχνά και μέσα στον ίδιο τον κήπο και επιτελούνται από το ίδιο σώμα, το σώμα του/της κηπουρού.

Η Νόρα διαθέτοντας τα προϊόντα του κήπου, είναι πάντα σε ετοιμότητα να ικανοποιήσει τις διατροφικές επιθυμίες των μελών της οικογένειας *«Εγώ, τις πιπεριές παράδειγμα, τις κάνω τηγανητές, τις βάζω σε σακκουλάκι μέσα, με φερμουάρ αυτά που είναι, και τις βάζω στην κατάψυξη. Κολοκυθάκια όταν έχω, τα ετοιμάζω, τα γεμίζω με τον κιμά τους, με το ρύζι, τα βάζω στην κατάψυξη. Σαρμαδάκια ετοιμάζω τάπερ ολόκληρα, γιατί τα μικρά μου λένε ξαφνικά «γιαγιά θέλω σαρμαδάκια». Έχω, εκείνη την ώρα θα βγάλω ένα τάπερ μεγάλο, 100-150 σαρμαδάκια, θα τα μαγειρέψω» [...] «Όλα ότι μου ζητήσουν τα έχω έτοιμα στην κατάψυξη. Μελιτζάνες για ιμάμ, τα πάντα όλα τα έχω έτοιμα στο ταψάκι να ψηθούν. Τα πάντα».* Αν και η σοδειά του κήπου επηρεάζει το μενού της οικογένειας, εντούτοις, η πράξη του μαγειρέματος των προϊόντων μπορεί να είναι ετεροχρονισμένη. Οι σύγχρονες συσκευές κατάψυξης και τα άλλα υλικά αντικείμενα που συμμετέχουν στο ενέργημα της συντήρησης των προϊόντων συμβάλουν στη διατήρηση της επάρκειας των κηπευτικών για το νοικοκυριό πέρα από την περίοδο παραγωγής. Η μαγειρική γίνεται η τέχνη της προνοητικότητας. Το μαγείρεμα του φαγητού μπορεί να ξεκινήσει το καλοκαίρι και να ολοκληρωθεί το χειμώνα, οπότε και θα καταναλωθεί. Στο μεσοδιάστημα, μέσω μιας αποσωματοποιημένης διαδικασίας, είναι πράγματα και αντικείμενα που αναλαμβάνουν τη διατήρηση του, και τη χρονική επέκταση της

⁵² Παρόλα αυτά ο Graeber (2011) διατύπωσε την άποψη ότι το δίπολο των όρων παραγωγή και κατανάλωση είναι εσφαλμένο και τέθηκε από τον καπιταλιστικό μοντερνισμό, προτείνοντας να μελετήσουμε τη γενεαλογία αυτών των όρων.

διατροφικής αυτάρκειας της οικογένειας. Η επιμήκυνση του χρόνου όπου τα προϊόντα του κήπου παραμένουν βρώσιμα, δίνει την ευχέρεια στην πρακτική της μαγειρικής να διαμεσολαβήσει την ετοιμότητα για φροντίδα.

Αντίστοιχα ο Μάκης περιγράφει πως η σοδειά του αστικού οικιακού κήπου, δημιουργεί επάρκεια και τα καλοκαιρινά κηπευτικά μαγειρεύονται και μπαίνουν στο καθημερινό τραπέζι το χειμώνα « Όλο το χρόνο κατά 90%, δυο τρεις φορές την εβδομάδα τρώμε δικά μας προϊόντα. Δηλαδή τώρα έχω μπιζέλια ακόμη 3 κιλά, 6 σακούλες από τα περσινά στον καταψύκτη. Τα οποία τρώω. Έχω βάλει φασόλια, θα βάλω κι άλλα φασολάκια. Θα φάω τα μαρούλια μου, θα φάω τα μπιζέλια μου, θα φάω τα φασολάκια μου, θα βάλουμε καμιά μελιτζάνα στην κατάψυξη, δεν χαλάνε. Τις βγάζει η κυρά Δ. (η σύζυγος) τις κάνει παπουτσάκια. Δηλαδή και το χειμώνα κανα δυο φορές την εβδομάδα να μη σου πω τρεις, τρώμε τα δικά μας». Ο ίδιος διευκρινίζει «γιατί μου αρέσουν. Θα σου πω τώρα την αλήθεια. Τα φασολάκια τα αμερικάνικα μου αρέσαν, αλλά επειδή βγάζουν και πολλά, και βάζω και στην κατάψυξη, τα τρώω και το χειμώνα. Όπως και τα μπαρμπούνια. Τις δυο φορές τις πρώτες, βγάλαν πολλά και τα έβαλα στην κατάψυξη. Οι μελιτζάνες και τα κολοκύθια μου αρέσει να τα τρώω τηγανητά».

Η αίσθηση της γεύσης, το διατροφικό γούστο παίζει κυρίαρχο ρόλο στις επιλογές της κηπουρικής και της μαγειρικής. Ο κήπος φυτεύεται με είδη που ικανοποιούν γευστικά τον/την κηπουρό και τους άλλους ανθρώπους που τα καταναλώνουν μαζί του/της. Ακολουθως, η μαγειρική μετατρέπει τους καρπούς σε φαγητά που ικανοποιούν το διατροφικό γούστο. Αν και η γεύση, το γούστο του φαγητού εξετάζεται από τον Bourdieu (1984) από κοινωνική σκοπιά και αναδεικνύει πως το γούστο του φαγητού μετατρέπεται σε πολιτισμικό κεφάλαιο ως σημειολογία της ταξικής διάκρισης, μέσα από το πρίσμα της καθημερινής ζωής, ανιχνεύουμε τη δυναμική του να καθορίζει καθημερινές πρακτικές όπως η κηπουρική και η μαγειρική και βέβαια το φαγητό. Ο Πολύκαρπος διευκρινίζει «αυτή την εποχή, έχω μαγειρέψει 3-4 φορές αγγινάρες με κουκιά, μπιζέλια, άνηθο και κρεμμυδάκι φρέσκο. Το οποίο είναι ένα φαγητό που μου αρέσει. Πολύ. Μου αρέσει πάρα πολύ. Μετά, μαρούλια, σαλάτα, λάχανο. Σαλάτα κουνουπίδια, μπρόκολα, κολοκύθια σαλάτα. Γιατί το

κολοκύθι δεν μου αρέσει πολύ, μου αρέσει μόνο τηγανητό. Ροδέλες με κουρκούτι μου αρέσει.» [...] «Κουκιά πχ, τι άλλο, ντομάτες θα κάνω γεμιστές, θα κάνω τη ντοματοσαλάτα μου, μελιτζάνες θα κάνω το ιμάμ. Τις πιπεριές γεμιστές, εκτός από τις σαλάτες και όλα αυτά. Καμιά φορά κάνω και μπριάμ ας πούμε, το τουρλού που λένε».

Οι αναφορές των συνομιλητών μας στη συνήθεια συντήρησης των προϊόντων και στο πως αυτή επηρεάζει τους ρυθμούς της μαγειρικής, μας επιτρέπει να αναλογιστούμε πως η εποχικότητα της κατανάλωσης κάποιων προϊόντων και φαγητών που διαμορφώνονταν από τους οικολογικούς ρυθμούς του κλίματος και της καρποφορίας δεν υφίσταται. Η συμβολή σε αυτό των συσκευών και της τεχνολογίας είναι ολοφάνερη από τις περιγραφές των κηπουρών. Αλλά ακόμη και σε εβδομαδιαία χρονική βάση η δυνατότητες συντήρησης των προϊόντων αλλάζουν τη ρουτίνα της μαγειρικής, κάνοντάς τη μια πρακτική όχι απαραίτητα καθημερινή. Ο Μάκης λέει *«Τις μελιτζάνες όμως τις κάνει η γυναίκα μου παπουτσάκια. Η γυναίκα μου κάνει το εξής: γεμιστά και παπουτσάκια κάνει ένα ταψί τόσο μεγάλο. Δεν χωράει στο φούρνο» [...] «τρώμε τρεις μέρες γεμιστά. Μαγειρεύει τη Δευτέρα και ξαναμαγειρεύει Παρασκευή, Σάββατο. Το ίδιο κάνει και στα παπουτσάκια».*

Αλλά κυρίως, είναι η αφθονία της σοδειάς που διαμορφώνει τους ρυθμούς και τους τρόπους της μαγειρικής. Όπως περιγράφει ο Λεωνίδας *« πέρυσι που πήγαν καλά οι πιπεριές και οι μελιτζάνες...αν φάγαμε! Για πλάκα δηλαδή άναβα κάρβουνα να ψήσω. Και πιπεριές. Και τις γέμιζε η γυναίκα μου».* Η αφθονία των προϊόντων δίνει το έναυσμα για την επιτέλεση της μαγειρικής με διαφορετικούς τρόπους ώστε να εξασφαλιστεί η γευστική ποικιλία στο τραπέζι. Οι συνταγές και τα φαγητά επιλέγονται ώστε να αξιοποιούν τα προϊόντα του κήπου, όπως αφηγείται ο ίδιος συνομιλητής *«Καταρχήν από τώρα που θα αρχίσουν να γίνονται οι ντομάτες οι δικές μου, δεν αγοράζουμε σάλτσα. Πάντοτε η σάλτσα είναι από τον κήπο. Ότι φαγητό κι αν είναι. Όλα τα φαγητά σχεδόν είναι με σάλτσες». [...] «Κοίταξε, θα κάνεις ένα σπεντζοφάι με μελιτζάνες. Πέρυσι δηλαδή οι μελιτζάνες, μπορεί να πέταξα και 50 και παραπάνω μελιτζάνες που σάπιζαν μέσα εκεί. Έδινα αριστερά δεξιά, άλλες τις έκοβα, άλλες σαπίζαν μέσα στα ψυγεία...Κάναμε κανένα τουρλού. Θα πεις ότι θα κάνω μελιτζάνες με κρέας. Σε τέτοια πράγματα».* Το ίδιο υποστηρίζει και η Βέρα

«Μελιτζάνες. Που δεν τις πολυτρώνε στην οικογένεια, αλλά εμείς θα φτιάξουμε μια φορά την εβδομάδα γιατί υπάρχουν άφθονες. Κολοκύθια, κολοκύθια γεμιστά. Όταν τα βλέπεις και τα έχεις, θες μια φορά την εβδομάδα να τα φτιάξεις. Η σαλάτα είναι απαραίτητος ντομάτα το καλοκαίρι, όπως και δήποτε. Ναι όταν τα έχεις θα βάλεις κάτι παραπάνω».

Επίσης, η συχνότητα μαγειρέματος κάποιων πιάτων αυξάνει ανάλογα με την παραγωγή του κήπου. Η Αγγελική περιγράφει *«Δηλαδή όταν είχα σπανάκι, έκανα τόσες φορές σπανακόρυζο, πίτα, σπανακόπιτα, τέλεια. Ή σπανάκι με αυγά, ή σαλάτα να το κάνεις. Να βάλεις λίγο κοτόπουλο με σπανάκι, μια χαρά» [...] «αυτά τα φαγητά πάντα τα μαγειρεύαμε αλλά όταν είναι φρέσκα τα λαχανικά...»*

Όταν ο κηπουρός είναι άνδρας, στις περισσότερες περιπτώσεις, αναφερόμενος στο μαγείρεμα των προϊόντων, το περιγράφει ως ένα ενέργημα που επιτελείται από γυναίκα. Αυτό το διαπιστώνουμε και σε αποσπάσματα των συνομιλιών που έχουν ήδη παρατεθεί, αλλά φαίνεται γλαφυρά και στα παρακάτω αποσπάσματα. Ο Γιάννης λέει *««Αν έχουμε μαρούλια, είναι εποχή τους, αλλάζει το μενού. Η γυναίκα μου που ξέρει να μαγειρεύει...»* Οι αναφορές αυτές έρχονται να συμφωνήσουν με τη Giard (1998, σελ. 156) που ισχυρίζεται ότι το γεγονός ότι η μαγειρική εμφανίζεται ως ένα γυναικείο καθήκον, είναι προϊόν πολιτισμικής τάξης.

Αντίστοιχα, παρατηρούμε ότι κάποιοι από τους άνδρες συνομιλητές μας, αναφέρουν ως μόνη εμπλοκή τους στο μαγείρεμα των προϊόντων του κήπου το ψήσιμο και συγκεκριμένα το μπάρμπεκιου, το ψήσιμο σε υπαίθριο χώρο.^{53 54} Αυτή η πρακτική τους περιγράφεται να συνδυάζεται με φιλικές συγκεντρώσεις και κοινά γεύματα στον κήπο. Ο Κώστας παραδέχεται ότι η γυναίκα του μαγειρεύει στην κουζίνα του σπιτιού, αλλά ο ίδιος με τους φίλους του ψήνει στον κήπο *«Είχαν βγάλει πολύ πράμα, πολύ καρπό. Βγάζω από μέσα το σπόρο, και τα βάζω πάλι σε σακουλάκια και τα κάνει η γυναίκα μου, μπιζέλια με κουκιά μαζί. Γίνεται πολύ ωραίο φαγητό. Με μωσχαραάκι,*

⁵³ Σύμφωνα με επιστημονικές των Adler (1981) και Warde and Hetherington (1994), η συμμετοχή των ανδρών στις καθημερινές πρακτικές για τα γεύματα της οικογένειας, συνήθως περιορίζονται στο μπάρμπεκιου και το ψήσιμο κρέατος γενικά, την προετοιμασία ποτών και την προμήθεια φαγητού απέξω.

⁵⁴ Ο Levi-Strauss [1964, (1964)] συνδέει το ψήσιμο του κρέατος ως πρακτική μαγειρέματος της τροφής, με το ανδρικό φύλο.

ανάλογα...» [...] «Μπορεί να κάνει από τον κήπο που έχουμε εδώ, γεμιστά, και ντομάτες γεμιστές, μελιτζάνες παπουτσάκι, τουρλού με κολοκυθάκια, βάζει και φτιάχνει, σάλτσα ντομάτα φτιάχνουμε, μέχρι τώρα από πέρυσι είχαμε στα βαζάκια» [...] «Ναι τρώμε στον κήπο (με τους φίλους του). Παίρνουμε σαρδέλα πολλές φορές, κολιό, ψήνουμε, πιπεριές, σαλατούλα ντοματούλα και τέτοια. Ψήνουμε». [...] «Κάνουμε εδώ μπάρμπεκιου, έχουμε ψησταριά, ψήνουμε και Φλωρίνης και από τις άλλες πιπεριές ψήνουμε».

Αντίθετα οι γυναίκες κηπουροί μιλούν σε πρώτο πρόσωπο για την επιτέλεση του μαγειρέματος των προϊόντων, περιγράφοντας λεπτομερώς υλικά, αντικείμενα, εργαλεία που χρησιμοποιούν και τακτικές που ακολουθούν. Πχ. Η Ρούλα αφηγείται ««Μάζεψα και λίγα παζιά και έκανα 60-70 σαρμαδάκια. Όχι με κιμά. Εγώ τα κάνω σκέτα. Με ρυζάκι. λοιπόν τα έβγαλα μεζεδάκι εδώ με το ψητό, μάζεψα και τις μελιτζανίτσες μου και έκανα και τα παπουτσάκια, Ψήσαμε και τις μπριζολίτσες, έκανα και την σαλατούλα μου από τον κήπο». Με περηφάνια μας μιεί στην παρασκευή σάλτσας ντομάτας «Ααα κάνω ντομάτα εγώ κορίτσι μου, μη συζητάς. Κάνω ντομάτα και ζωντανή και λίγο βραστή. Δεν κάνω τη σάλτσα εκείνη την παλιά τη σάλτσα, τον πελτέ. Θα πάρω τώρα την ντομάτα, θα την καθαρίσω το φλούδι της, αν έχει το κοτσανάκι από πάνω θα το κόψω, θα μείνει η ντομάτα. Θα τη βάλω στο μπλέντερ, θα βάλω και πιπεριές κόκκινες Φλωρίνης, θα τις βάλω και αυτές στο μπλέντερ. Την κόβω πολύ ψιλή ψιλή την πιπερίτσα, τη βάζω μέσα στο μπλέντερ βάζω και κανα δυο ντοματούλες και το κάνω να γίνει πολύ λεπτό. Μετά βάζω τις υπόλοιπες ντομάτες, τις ετοιμάζω σε μια λεκάνη, τις κόβω και τις στίβω λίγο να φύγουν τα σποράκια. Εχω τα βάζα έτοιμα, τα πλένω και τα βάζω στο φούρνο λίγο, και τα ψήνω για αποστείρωση. Θα τα έχω μετά έτοιμα και θα αδειάσω αυτό από το μπλέντερ. Θα βάλω μια κουταλίτσα αλάτι χοντρό, θα σφίξω καλά το βάζο και θα βάλω 4-5 βάζα σε κατσαρόλα, θα βάλω στον πάτο ένα πανάκι, θα τη γεμίσω νερό και θα το βάλω 20 λεπτά να βράσει» [...] «Το πανάκι το βάζω γιατί όταν το νερό αρχίσει να κοχλάζει τα βάζα κουνιούνται και κάνουν θόρυβο. Και μετά όταν το θγάλεις από τη φωτιά, θα δεις ότι πηγαίνει η ντομάτα επάνω στο βάζο και το νερό κάτω. Και τρία χρόνια να το αφήσεις δεν παθαίνει. Τίποτα. Εχει μεγάλη επιτυχία. Συντηρείται».

Ακούγοντας τις περιγραφές της, αισθάνεται κανείς ότι στην κουζίνα της Ρούλας εκτελείται το κονσέρτο μιας ορχήστρας. Λαχανικά από τον κήπο, υλικά, σκεύη, συσκευές, πράγματα, τεχνικές, επινοήσεις και πρακτικές γνώσεις, αλλά επίσης η μαεστρία της μαγειρίσσας/κηπουρού καταφέρνουν το επιτυχές αποτέλεσμα. Η επιτυχία στην τέχνη της μαγειρικής είναι συλλογικό αποτέλεσμα, όπως και στην τέχνη της μουσικής: όλα τα μουσικά όργανα έχουν σημαντική συμμετοχή και επιδραστικότητα. Και στο σημείο αυτό, ας επαναφέρουμε στη σκέψη μας την κηπουρική, που έχει επίσης περιγραφεί από τους/τις συνομιλητές/τριες μας ως ένα ενεργό δίκτυο διαφορετικών οντοτήτων που αναλαμβάνουν δράση και έχουν αποτέλεσμα. Η μαγειρική, όπως και η κηπουρική είναι παραδείγματα «συλλογικότητας», που προκύπτουν μέσα από τις συσχετίσεις ανθρώπινων και μη ανθρώπινων, αντικειμένων και άλλων οντοτήτων (Latour, 2005). Η επιτέλεσή τους μεταφέρει πρακτικές γνώσεις, τρόπους, συνήθειες και συμπορεύεται με πολιτισμικούς κανόνες.

Τη μεταφορά των πρακτικών γνώσεων και την εμπειρική αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο πρακτικών, παρουσιάζει η Άννα, περιγράφοντας μαγειρικές με τα προϊόντα του κήπου της, που αν και δεν γνώριζε, της μεταφέρθηκαν προφορικά από άλλους πιο έμπειρους ανθρώπους και στις δυο πρακτικές. «Ξέρεις τι τρως. Έκανα μουσακά και πήρα μελιτζάνες από τον κήπο» [...] «. Τώρα μέρα παρά μέρα μπορεί να πάρω και βράσω βλήτα από τον κήπο. Μεγάλο πράγμα. Και τα τρέβλα το ίδιο. Έκανα χορτόπιτα και πήρε ο γιος μου με χόρτα από τον κήπο. Τρέβλα, βλήτα, λίγες κορυφές από τις ντοματιές, κανένα παζί, κρεμμυδάκια φρέσκα και ξερά και έγινε η πίτα» [...] «Ναι, λίγες κορυφές από ντοματιές, λίγες κορυφές από πιπεριές, κι εμένα άλλοι μου τα είπαν, δεν τα ήξερα. Και τις κόβεις μαζί με τα άλλα τα χόρτα και μπαίνουν στην πίτα».[...] «Από άλλους. Από παλιούς γείτονες, πιο κάτω μένει μια κυρία, παλιά, εδώ έμενε πάνω από τριάντα χρόνια. Από αυτή έμαθα. Από μια άλλη κυρία που ερχόταν εδώ και φρόντιζε τον κήπο. Είχε αυτή θερμοκήπιο στη Ρωσία και έτσι έμαθα, από τον έναν και από τον άλλο».

Η αστική οικιακή κηπουρική και η μαγειρική λειτουργούν σαν συγκοινωνούντα δοχεία. Ως ενεργήματα αλληλεπιδρούν, μοιράζονται ενεργά σώματα, εμπειρίες,

αισθήσεις, προϊόντα, υλικά, συνδέονται με πράγματα και κοινούς χώρους, ενεργώντας αμφότερες διαμεσολαβητικά στην πρακτική του φαγητού.

ΕΝΕΡΓΟΙ ΔΡΑΣΤΕΣ ΣΤΟ ΦΥΣΙΟΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΟΙΚΙΑΚΟΥ ΚΗΠΟΥ

Άνθρωποι

Με δεδομένο ότι στο πλαίσιο της έρευνας ο αστικός οικιακός κήπος αντιμετωπίζεται ως ένα ενεργό φυσιοπολιτισμικό δίκτυο, οι άνθρωποι, οι κηπουροί δηλαδή, συμμετέχουν σε αυτό ενεργά και αναμφίβολα διαδραματίζουν ρόλο στη συγκρότηση και δικτύωση του. Επιπλέον, μέσα από το λόγο τους, που αναπτύχθηκε στις συνεντεύξεις της έρευνας πεδίου, και με την κωδικοποίηση του, ιχνηλατήθηκε η υβριδική συγκρότησή τους και αποκαλύφθηκε πως οι ίδιοι/ες κηπουροί ενεργούν σε αυτή. Πολιτισμικές εναποθέσεις, κίνητρα, συναισθήματα, αισθήσεις, ιδέες και αντιλήψεις που επενεργούν κάθε φορά την πρακτική της αστικής οικιακής κηπουρικής επεξηγούν τη συμμετοχή του ανθρώπου στο δίκτυο του κήπου. Η καταγραφή της ενεργής συμμετοχής των κηπουρών γίνεται χωρίς καμία πρόθεση να αντιμετωπιστούν οι άνθρωποι ως εξαιρετικές οντότητες, αλλά με σκοπό να αναδειχθούν ισότιμα οι συνέργειες και οι αλληλεξαρτήσεις όλων των οντοτήτων που συμβάλουν στην υβριδική ενεργή δικτύωση του αστικού οικιακού κήπου, προσδίδοντάς του φυσιοπολιτισμικά χαρακτηριστικά και διαφοροποιώντας την εγγραφή του σε κάθε περίπτωση.

Κίνητρα για αστική οικιακή κηπουρική

Οι λόγοι για τους οποίους οι άνθρωποι εμπλέκονται με την αστική κηπουρική αποτελεί συχνό αντικείμενο της σχετικής έρευνας. Οι πιο συχνές αναφορές στη βιβλιογραφία, όσον αφορά τα κίνητρα ενασχόλησης με την αστική κηπουρική, αναφέρονται σε παράγοντες που αφορούν την ποιότητα ζωής, και την προσωπική ευχαρίστηση που προέρχεται από τη φυσική δραστηριότητα στον κήπο, την επαφή με τη φύση και την παραγωγή κηπευτικών (Ruggeri , Mazzocchi , Corsi, 2016), (Church, Mitchell, Ravenscroft, Stapleton, 2015). Επίσης οι Mcintire, (2002), Flores,

(2006), Pourias, Aubry, Duchemin, (2016), συμπεραίνουν ότι οι αστικοί κηπουροί θέλουν να παράγουν φρέσκα υγιεινά προϊόντα, συμβάλλοντας έτσι στην αύξηση της ποιότητας της διατροφής τους. Με αυτό τον τρόπο, προστατεύουν την υγεία τους αλλά και την υγεία των μελών της οικογένειας αλλά συγχρόνως εκφράζουν μια περιβαλλοντική στάση, προσπαθώντας να καλλιεργούν οργανικά, χωρίς φάρμακα και λιπάσματα και υιοθετώντας παραδοσιακές καλλιεργητικές πρακτικές και περιβαλλοντικά βιώσιμες μεθόδους. (Kortright and Wakefield 2011). Παρόλα αυτά, οι Smit and Nasr (1992) ισχυρίζονται ότι αυτά διαφοροποιούνται σε σχέση με το χρόνο και το χώρο.

Η έννοια του κινήτρου ορίζεται από τη σκοπιά της ψυχολογίας ως «η διαδικασία που ξεκινά, καθοδηγεί και διατηρεί συμπεριφορές προσανατολισμένες στον στόχο και εμπλέκει βιολογικές, συναισθηματικές, κοινωνικές και γνωστικές δυνάμεις» (Chevrette, 2011, σελ. 11).

Το ερώτημα «ποιοι είναι οι λόγοι που οδήγησαν στην καλλιέργεια του κήπου» κλήθηκαν να απαντήσουν όλοι οι συνομιλητές/τριες μας, μιλώντας για μια σειρά από κίνητρα.

Ο Ρολάν πολύ απλά εξομολογείται ότι ξεκίνησε να καλλιεργεί στην αυλή του *«Για το λόγο ότι ήθελα να περάσω την ώρα μου. Και να έχω φρέσκα κηπευτικά για τα παιδιά. Να ασχολείσαι λίγο. Μία ώρα, μισή ώρα, για το χαβαλέ»*.

Κάτι αντίστοιχο περιγράφει ο Βύρων *«περισσότερο έτσι από χόμπυ» [...] «Βρίσκεις και κάτι να περάσεις το χρόνο σου. Και είναι και ηρεμία. Εδώ πέρα δεν θα υπάρξει φασαρία μέσα σε ένα κήπο. Λες τα πράγματα θα κυλήσουν όπως είναι. Φυτεύεις, τα μεγαλώνεις...[...] «Κυρίως ψυχική ωφέλεια είναι».*

«Ψυχική ωφέλεια, τροφική ωφέλεια». [...] «Κυρίως είναι η ικανοποίηση και η επαφή με τη φύση» [...] «Εμάς μας αρέσει, βέβαια θα πάρεις και το φυτό σου, τον καρπό σου...» [...] Χαρά, ηρεμία, είναι ένα χαρούμενο πράγμα, είναι νόστιμα. Και ασχολείσαι, περνάει ο χρόνος σου μια χαρά. Χαρούμενο πράγμα».

Η έμφαση δίνεται στα θετικά συναισθήματα που προσφέρει η ενασχόληση με την κηπουρική, ως μια πρακτική που προσφέρει ηρεμία και ευχαρίστηση. Περιγράφεται με λέξεις όπως «χόμπυ» ή «χαβαλέ» τονίζοντας ότι για εκείνους είναι μια πρακτική του ελεύθερου χρόνου. Η απουσία θορύβου και άγχους από τις διαδικασίες του κήπου που ακολουθούν τη σταθερή ροή του οικολογικού χρόνου, σαν μια

συμφιλίωση με τη φύση μέσα στους πιεστικούς ρυθμούς της πόλης, συνδέει την κηπουρική με ευχάριστα και χαρούμενα συναισθήματα αλλά και μια απτή ωφέλεια: την υγιεινή διατροφή. Η παραγωγή και συγκομιδή υγιεινών καρπών αποτελεί ύψιστη ικανοποίηση για τους /τις κηπουρούς και αποτελεί σημαντικό κίνητρο για εκείνους. Ο Stan δηλώνει σαφώς το λόγο που αποφάσισε να καλλιεργεί τον οικιακό κήπο του αφού υπήρχε ο διαθέσιμος χώρος *«Η ιδέα ξεκίνησε με το που πήρα το σπίτι που νοικιάζω εδώ στην Ε., και αφού υπήρχε ο χώρος. Ε και σκέφτηκα όσο γίνεται να τρώμε κάτι υγιεινό. Γι αυτό το λόγο»*. Όπως και η Άννα που δηλώνει ότι κίνητρο για κηπουρική ήταν η επιθυμία να τρέφεται με υγιεινά προϊόντα που καλλιεργούνται χωρίς φυτοφάρμακα. Τονίζει τη γευστική ανωτερότητα των κηπευτικών της σε σχέση με εκείνα του εμπορίου, εκφράζοντας την πεποίθηση ότι τα δεύτερα καλλιεργούνται με φυτοφάρμακα *«Μετά ήταν καινούργια περιοχή, αναπτυσσόμενη, και ήρθαμε εδώ, είχαμε χώρο, και τι να κάνουμε, να ξέρουμε να τρώμε υγιεινά, να μην τρώμε σκουπίδια [...] Υγεία. Ξέρουμε τι τρώμε, δεν τρώμε τα σκουπίδια. Γιατί έξω έχουν όλα φυτοφάρμακα, εδώ δεν έχουμε. [...] . Δεν έχουν την ίδια γεύση οι ντομάτες οι βιολογικές του εμπορίου με τις ντομάτες τις δικές μας. Είναι μέρα με νύχτα»*. Ο Μάνος περιγράφει την κηπουρική ως «μεράκι»: *«ήταν το μεράκι να παράγω δικά μου προϊόντα τα οποία δεν έχουν φυτοφάρμακα, και αφετέρου, μου προκαλεί μια ψυχική ανάταση και μια ηρεμία μέσα στην καθημερινότητά μου η ενασχόληση αυτή [...] στο κομμάτι της ξεκούρασης και της ευφορίας που μου δημιουργεί αυτή η ενασχόληση. [...] Μου αρέσει σαν ασχολία γιατί με ξεκουράζει, αλλά βλέποντας και τους καρπούς στο τραπέζι μου μου δημιουργεί την αίσθηση ότι έχω κάνει κάτι δικό μου, και αυτό με ικανοποιεί»*. Η κηπουρική είναι για εκείνον μια πρακτική με πολλαπλό αντίκτυπο: αποφορτίζει την καθημερινή ζωή του, ανυψώνει την ψυχολογία του και του δίνει την ικανοποίηση του αυτοεφοδιασμού με υγιεινά διατροφικά προϊόντα. Το ενέργημα της κηπουρικής προσφέρει ικανοποίηση στη μεγάλη επιθυμία του να παράγει ο ίδιος τα κηπευτικά που σερβίρονται στο καθημερινό του τραπέζι. Θα μπορούσαμε εδώ να δούμε μια ατομική επίτευξη αυτού που ονομάζεται διατροφική κυριαρχία (food sovereignty)⁵⁵.

⁵⁵ Τα μέλη του παγκόσμιου κινήματος Via Campesina διατύπωσαν τον όρο διατροφική κυριαρχία (food sovereignty) ως «το δικαίωμα να διατηρεί κανείς και να αναπτύσσει τη δική του ικανότητα να παράγει τα βασικά του τρόφιμα με σεβασμό στην πολιτιστική και παραγωγική ποικιλομορφία» το 1996 και αργότερα

Την ανάγκη για ψυχική ανακούφιση και αναζωογόνηση εκφράζουν ως κίνητρο της ενασχόλησής τους με την κηπουρική αρκετοί από τους/τις κηπουρούς. Ο Γιώργος λέει «Ήθελα να ασχολούμαι» [...] Για να ζήσω περισσότερα χρόνια», συμπληρώνοντας «Όχι μόνο εγώ και τα εγγόνια» κάνοντας υπαινιγμό για τις ωφέλειες της κατανάλωσης των προϊόντων του κήπου.

Αυτή η ψυχική αναζωογόνηση που αναζητούν οι συνομιλητές/τριες μας μέσω της αστικής οικιακής κηπουρικής φαίνεται να συνδέεται με την επαφή με τα φυτά και τη βλάστηση και την μέριμνα για την οικολογική ανάπτυξή της. Λέει ο Πολύκαρπος «Ε και μου άρεσε ο κήπος. Ήθελα να βλέπω αυτό που μεγαλώνει, αυτά [...] Πρώτα απ' όλα, είναι για τον άνθρωπο το πράσινο, είναι άλλο πράγμα. Εμένα με αναζωογονεί μόνο που μπαίνω μέσα και τα βλέπω, πως μεγαλώνουν, χωρίς χημικά, αυτό εμένα με ευχαριστεί, με κάνει, πως να σου πω, άλλο πράγμα! Μπήκα εκεί μέσα, τα ξέχασα όλα και τον κορωνοϊό, και το ένα και το άλλο, όλα, όλα. Τα ξεχνάω όλα. Ασχολούμαι με τη γη.

Η επαφή του σώματος, των χεριών με τη γη, ως κορυφαία χειρονομία της κηπουρικής, είναι εκείνη που συγκεντρώνει όλες τις ευεργετικές επιδράσεις. Η καλλιέργεια της γης ακόμη και στη μικρή κλίμακα του αστικού οικιακού κήπου είναι μια απόδραση από τους προβληματισμούς και τις δυσκολίες της σύγχρονης αστικής καθημερινότητας, ικανή να ενισχύσει την ψυχολογική ανθεκτικότητα των κηπουρών. Ο αστικός οικιακός κήπος γίνεται ένας προστατευτικός θύλακας, όπου η ενασχόληση με τη γη λειτουργεί ως καταλύτης των πιέσεων που προκαλούνται στους πληθυσμούς των πόλεων από παγκόσμιες κρίσεις, όπως η πανδημία του κορωνοϊού. Άλλωστε όπως γράφει η Elke Krasny (2012), η αστική κηπουρική είναι ο «σεισμογράφος της κρίσης», σχολιάζοντας έτσι την αύξηση του φαινομένου της αστικής κηπουρικής στο δυτικό κόσμο κατά τις περιόδους κρίσεων⁵⁶.

Η Τασούλα δίνοντας έμφαση στην ευεργετική επίδραση της επαφής με τη γη αναφέρει «Από τη γη παίρνεις ενέργεια. Είναι το μαγνητικό πεδίο που λένε, και το

υιοθετήθηκε από τα Ηνωμένα Έθνη και άλλους παγκόσμιους Οργανισμούς αλλά και κράτη. Ακολούθησαν και άλλοι ορισμοί με βάση τον πρώτο Βλ. Patel, 2009.

⁵⁶ Γενικότερα, τη σχέση μεταξύ παραγωγής τροφής στην πόλη και περιόδων κρίσεων, οικονομικών ή πολέμων υπενθυμίζουν οι Mok et al. (2013).

χρειαζόμαστε, δεν ζούμε μόνο με το να αναπνέουμε και να αυτό... την θέλουμε και την ενέργεια. Γίνομαι άλλος άνθρωπος».

Ο Κώστας μιλάει σαφώς για ψυχοθεραπεία αναφερόμενος στα θετικά συναισθήματα που αισθάνεται φροντίζοντας τα φυτά με γονεϊκό ενδιαφέρον. Από το λόγο του γίνεται αντιληπτό ότι είναι το νοιάξιμο για τα φυτά που προσφέρει δύναμη και ζωή, αψηφώντας κάθε κόπο. *«Είναι κάτι σαν ψυχοθεραπεία. Ναι, είναι έτσι, το φυτεύεις, το βλέπεις κάθε μέρα να μεγαλώνει, το παρακολουθείς και όταν έρχεται η ώρα να δώσει και τον καρπό και όλα αυτά, το χαίρεσαι, κάτι παράξενο, δεν ξέρω, ελκυστικό πολύ. [...] Αφού σου λέω, ερχόμουν παλιά που δούλευα κουρασμένος, πολλές φορές δουλεύαμε υπερωρίες και ερχόμουν αργά. Πρώτα θα περνούσα από εδώ και μετά θα πήγαινα σπίτι.. Κι αυτό με ξεκούραζε. [...] «είναι ζωογόνο, ναι».*

Η Σοφία αποφάσισε να φυτέψει και να καλλιεργήσει κηπευτικά στο μπαλκόνι της αναζητώντας μια χαλαρωτική χειροναξία μέσα στην ημέρα, που να αντισταθμίζει την πίεση της δουλειάς της, φροντίζοντας συγχρόνως για την υγιεινή διατροφή της. Η κηπουρική στο μπαλκόνι είναι για εκείνη μια πρακτική που μέσα στις πιεστικές χωρικές και οικολογικές συνθήκες του διαμερίσματος, τη φέρνει πιο κοντά στη φύση *«Ναι γιατί την ημέρα I was writing, έγγραφα, που είναι πολύ mental work, και βασικά ήθελα να κάνω κάτι που να ήταν physical, αλλά να μην σκέφτομαι. Να το κάνω όπως ας πούμε βλέπεις τηλεόραση, δεν σκέφτεσαι. Αλλά ήθελα κάτι να κάνω που να μην κάθομαι να βλέπω τηλεόραση. Και να μάθω κάτι για τη φύση» [...] «Και το είδα σαν μια ευκαιρία να μάθω κάτι και να είναι relaxing και να τρώω κάτι που να είναι χωρίς χημικά».*

Αξίζει ίσως να σημειώσουμε ότι οι περισσότεροι συνομιλητές/τριες αναφέρουν ως πρώτα κίνητρά τους τη συναισθηματική, ψυχολογική ανακούφιση από την πρακτική της αστικής οικιακής κηπουρικής, χωρίς βέβαια να παραλείπουν την επιθυμία για παραγωγή οργανικών προϊόντων, υγιεινών για τη διατροφή τους.

Η Βέρα για παράδειγμα, μας μιλάει για την απόφαση να καλλιεργήσουν τον κήπο *«Καταρχήν θέλαμε να απολαύσουμε την ξενοιασιά, ερχόμασταν εδώ και το μυαλό μας ξέφευγε από τις καθημερινές σκοτούρες, τις δουλειές, τις στριμούρες [...] θα κάναμε κι ένα τσιγάρο, θα λέγαμε και δυο κουβέντες, πηγαίναμε στο μαγαζί ανανεωμένοι. Και συγχρόνως μετά να τρώμε και κάτι γνήσιο ρε παιδί μου. Καθαρό. Χωρίς λιπάσματα, χωρίς ραντίσματα».*

Σύμφωνα με το Μάκη η βάση των κινήτρων του ήταν συναισθηματική και διατροφική « Έ ναι, εντάξει. Είναι έρωτας.[...] Εγώ τα έχω κάνει όλα αυτά που βλέπεις. [...] γιατί μου αρέσουν. Θα σου πω τώρα την αλήθεια. Τα φασολάκια τα αμερικάνικα μου αρέσαν, αλλά επειδή βγάζουν και πολλά, και βάζω και στην κατάψυξη, τα τρώω και το χειμώνα. [...] Μου αρέσει, παιδεύομαι. Παιδεύομαι πολύ, μη νομίζεις, κούραση. [...] Η αγάπη μου, η αγάπη μου. Η αγάπη και το μεράκι».

Για μία από τις συνομιλήτριες μας, τη Βιβή, πέρα από τη μέριμνα για την υγιεινή διατροφή της οικογένειάς της, ισχυρό κίνητρο αποτέλεσε η οικολογική της ευαισθητοποίηση και η προσπάθεια για τη διατήρηση παραδοσιακών ποικιλιών κηπευτικών «Και τον χαιρόμαι πάρα πολύ(τον κήπο) γιατί μου άρεσε αυτή η δουλειά και συνεχίζω τώρα και το κάνω για κάποιο λόγο, να βοηθήσω τα παιδιά μου να τρώνε κάτι γνήσιο και να μην αγοράζουμε αυτά που έχουν φάρμακα. Κι εκείνο που προσπαθώ και θέλω να μείνει στην παράδοση, και ο κόσμος όλος να το καταλάβει είναι να μην χαθούν τα σπόρια [...]Κι εγώ προσπαθώ με κάθε τρόπο να το κάνω».

Η Ρούλα συνδέει την κηπουρική με τη νοικοκυροσύνη και θεωρεί ότι η προσωπική της επάρκεια και οι ικανότητες στο νοικοκυριό ήταν το βασικό της κίνητρο για κηπουρική. Συγχρόνως για εκείνη, η ανάγκη για οικονομία είναι ένας ακόμη λόγος που την οδήγησε στην αστική οικιακή κηπουρική «Πρώτον η νοικοκυροσύνη. Το πρώτο. Εγώ θα σου πω για τη νοικοκυροσύνη. Αλλά και οι ανάγκες. Γλυτώνεις πάρα πολλά λεφτά. Με τον κήπο σου».

Η καλλιέργεια του αστικού οικιακού κήπου στην ταράτσα ήταν μια προσπάθεια να μειώσουν τα έξοδα της οικογένειας για φαγητό σε μια περίοδο οικονομικής δυσκολίας για το Γιάννη και την Αγγελική. Η πρωτοβουλία ξεκίνησε από το φοιτητή γιο τους. «στην αρχή όταν ξεκίνησε τη σχολή (ο γιος), είμαστε λίγο δύσκολα, μου λέει πατέρα, εγώ θα φυτέψω ένα κήπο εδώ, θα φυτέψω καμιά ντομάτα, να μην πάμε στη λαϊκή και να τρώμε και πιο υγιεινό πράγμα. Και για τα οικονομικά ήταν αυτό».

Σύμφωνα με τις Partalidou and Anthoroulou (2016) η οικονομική δυσπραγία αποτελεί σημαντικό κίνητρο για τους κατοίκους των πόλεων για ενασχόληση με την αστική κηπουρική ειδικά την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, ενώ παράλληλα αναζητούν απελευθέρωση από τα άγχη της καθημερινής ζωής.

Όμως γενικότερα, η Wunder (2013) επισημαίνει την ποικιλότητα των κινήτρων για αστική κηπουρική ανάλογα με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση.

Εν κατακλείδι, η ψυχολογία, το διατροφικό γούστο, η υγιεινή διατροφή και οι οικολογικές ανησυχίες, η καθημερινή ανέμελη απασχόληση και αναψυχή, το habitus και η οικογενειακή αγροτική κουλτούρα, ως επί το πλείστον, και πιο σπάνια η μείωση των εξόδων για το οικογενειακό τραπέζι οδηγούν τους συνομιλητές/τριες μας στην πρακτική της αστικής οικιακής κηπουρικής. Ανάμεσα και μαζί με αυτά, η χαρά της φροντίδας εκφράζεται ως ένα επιμέρους κίνητρο για να «λερώσουν» οι κάτοικοι της πόλης τα χέρια τους με χώμα.

Συναισθήματα και Αισθήσεις

Οι «κοινωνικές»⁵⁷ συνδέσεις των ανθρώπων με τις άλλες οντότητες του κήπου, οι σωματικές πρακτικές της κηπουρικής, αλλά και μια σειρά ευρύτερων αλληλεπιδράσεων στις οποίες συμμετέχουν οι κηπουροί, προκαλούν συναισθήματα, τα οποία περιγράφονται στις συνεντεύξεις. Πράττοντας την αστική οικιακή κηπουρική και περνώντας στο χώρο του αστικού οικιακού κήπου μέρος του καθημερινού χρόνου δέχονται ερεθίσματα που επιδρούν στις αισθήσεις τους.

Οι Bhatti et al. (2009, σελ. 63) μιλούν για «επίμονες απολαύσεις» που προκύπτουν από τις καθημερινές πρακτικές του νοικοκυριού, στις οποίες συμπεριλαμβάνουν και την κηπουρική. Τις απολαύσεις αυτές αποδίδουν στη δημιουργικότητα, τα συναισθήματα, τη φυσική ανακούφιση. Όπως υποστηρίζουν, η κηπουρική προσφέρει μια «πεζή ευχαρίστηση» που θα μπορούσε να θεωρηθεί απόλαυση.

Η Ζήνα περιγράφει την κηπουρική ως *«Χαρά, ηρεμία, είναι ένα χαρούμενο πράγμα»*. Η Τασούλα θεωρεί σημαντική την επαφή με τη γη. Αυτή κατά τη γνώμη της είναι η πηγή ενέργειας και ευεξίας *«Από τη γη παίρνεις ενέργεια. Είναι το μαγνητικό πεδίο που λένε, και το χρειαζόμαστε, δεν ζούμε μόνο με το να αναπνέουμε και να αυτό... την θέλουμε και την ενέργεια. Γίνομαι άλλος άνθρωπος.[...] Όταν σου αρέσει να κάνεις κάτι, νιώθεις ευεξία, ικανοποίηση»*.

Συχνά ο κήπος περιγράφεται ως ένας τόπος απόδρασης από τις έγνοιες και τα προβλήματα της καθημερινότητας (Bhatti et al. 2009). Στην περίπτωση της Νόρας, η κηπουρική, πέρα από μια πρακτική αποφόρτισης είναι και μια ευκαιρία συντροφικότητας, αφού εκεί συμπράττει με το σύζυγό της *«Πάνω απ' όλα»*.

⁵⁷ Για την έννοια του «κοινωνικού» Βλ. Latour, 2005 σελ. 5

Ευχαρίστηση, ξεκούραση από όλα τα προβλήματα [...] όμως με ευχαριστεί που ασχολούμαι, ε και πάνω απ' όλα που είμαι με τον άντρα μου. Παρεούλα, περνάμε καλά, δόξα τω θεώ. Είμαστε καλά».

Η Άννα αυτό που αισθάνεται στον κήπο είναι «*Η ηρεμία πρώτο πράγμα. Ηρεμία. Έρχομαι και χαλαρώνω. Ο κήπος σε ηρεμεί*». Πολλές αναφορές γίνονται στην απολαυστική εμπειρία που προσφέρει η σωματική κίνηση, η εργασία και οι χειροναξίες της κηπουρικής. Ο Μάκης δηλώνει «*Μου αρέσει, παιδεύομαι. Παιδεύομαι πολύ, μη νομίζεις, κούραση, αλλά μου αρέσει*».

Η σωματική εργασία στον κήπο, προσφέρει τη δυνατότητα επαφής του δέρματος, την αίσθηση του αγγίγματος, την απτική αντίληψη. Οι κηπουροί απολαμβάνουν τη κίνηση του σώματος τους στο φυσικό χώρο του κήπου. Η Bruno (2002, σελ. 6) αποκαλεί την απτική αυτή λειτουργία «*κιναισθηση*». Σε αυτή συμμετέχουν όλες οι αισθήσεις, από την αφή και την όραση έως την όσφρηση και την ακοή (Gibson, 1982). Κινούμενο το σώμα του κηπουρού μέσα στον κήπο και βιώνοντας κιναισθητικές εμπειρίες, συνθέτει αυτό το βίωμα που περιγράφεται ως «*ένωση με τη γη*» (Bhatti et al. 2009, σελ. 69). Το σκάψιμο, το πότισμα, η φύτευση των φυτών, η συγκομιδή και όλες οι άλλες πρακτικές της κηπουρικής, επαναπροσδιορίζουν με απτικό τρόπο τη σωματική σχέση του/της κηπουρού με την υλικότητα και την οικολογία του κήπου, η οποία προκαλεί μια αίσθηση ευχάριστου σωματικού κόπου.

Η παραμονή στο χώρο του αστικού οικιακού κήπου περιγράφεται ως ευχάριστη και όταν δεν περιλαμβάνει σωματική δραστηριότητα. Ο Λεωνίδας μας αποκαλύπτει τις αισθήσεις και τις σκέψεις του κατά τη διάρκεια ξεκούρασής του μέσα στον κήπο: «*Εντάξει, το πρωί είναι ωραία. Πουλιά υπάρχουν από πάνω σου, είδες τώρα δεν ακούγονται και πολύ. Αυτό εδώ το δέντρο είναι γεμάτο πουλιά. Έρχεσαι εδώ πέρα, ξεκουράζεσαι, μια χαρά είναι. [...] :: Έρχεσαι και βλέπεις μια πεταλουδίτσα εδώ πέρα. Είναι όμορφο πράγμα. Εγώ είμαι και ευαίσθητο παιδί. Είχα πέρυσι έναν, σαν κοκκινολαίμη ήταν, σαν ένα άλλο πράμα, με κάτι περίεργα χρώματα κόκκινο, πορτοκαλί τέτοια. Και καθόμουν εκεί. Όπως καθόμουν, ξαφνικά τον βλέπω έρχεται πέφτει στα πόδια μου και τσιμπολογούσε κάτω, όλο και κάτι βρίσκουν. Και δεν έφευγε από τα πόδια μου, εκεί, δεν φοβόταν. Μετά από κανα δυο μέρες που ξανάρθα το βλέπω ξανασκάει δίπλα στα πόδια μου, εκεί. Δεν ήθελα όμως να το πειράξω, να*

μην φοβηθεί. Άστο λέω, να το βλέπω. Αλλά να, τα κάνεις χάζι. Εκτός από τις κουρούνες...»

Η απόλαυση της παρατήρησης των πουλιών που επισκέπτονται τον κήπο, πηγάζει από την δυνατότητα να νιώσει την εγγύτητα με άλλα ζωντανά πλάσματα και να έχει απτική αντίληψη της ποικιλότητας της ζωής. Αυτή η δυνατότητα, μέσα στο ανθρωπογενές πιεσμένο αστικό οικοσύστημα είναι σπάνια και η ευκαιρία για τέτοιου είδους συναντήσεις, καθιστά τον αστικό οικιακό κήπο ένα χώρο απολαυστικής συνύπαρξης. Ο κήπος γίνεται Οίκος και αν και η πρακτική της κηπουρικής είναι ατομική, εντούτοις δίνει τη χαρά του να ζεις και να κατοικείς μαζί.

Συχνά οι συνομιλητές/τριες μας συνδέουν τα ευχάριστα συναισθήματα που τους εμπνέει η οικιακή κηπουρική με μια υποσυνείδητη αλλά και ενσυνείδητη διάθεση για φροντίδα.

Ο Κώστας περιγράφει *«Είναι κάτι σαν ψυχοθεραπεία. Ναι, είναι έτσι, το φυτεύεις, το βλέπεις κάθε μέρα να μεγαλώνει, το παρακολουθείς και όταν έρχεται η ώρα να δώσει και τον καρπό και όλα αυτά, το χαίρεσαι, κάτι παράξενο, δεν ξέρω, ελκυστικό πολύ».*

Η μέριμνα, το ανάθρεμα στην πραγματικότητα των φυτών είναι για εκείνον μια διαδικασία που προσφέρει ψυχική ανακούφιση. Ο Hitchings (2003) υποστηρίζει ότι η κηπουρική δίνει ευκαιρία να καλλιεργήσουμε σχέσεις και με μη ανθρώπινες υπάρξεις, όπως τα φυτά τα έντομα τα ζώα. Αυτή η καλλιέργεια σχέσεων φροντίδας συνεισφέρει στην καλλιέργεια του μυαλού ή της ψυχής όπως περιγράφεται αλλιώς (Moore, 1996).

Ο Stan περιγράφει τις πράξεις της κηπουρικής ως μια αμφίδρομη διαδικασία φροντίδας και ανταπόδοσης μεταξύ ανθρώπων και φυτών, που προσφέρει θετικά συναισθήματα και ανταμοίβει προσφέροντας το αίσθημα της αυτοεπιβεβαίωσης και της περηφάνιας *«Είναι ευχαρίστηση, είναι ότι, σ' αρέσει, ότι τα βλέπεις από τόσο δα μικρούλια και μεγαλώνουν, και τρως και καρπούς και είναι, είναι ωραία. [...] Εκτός από τους καρπούς, πιστεύω ότι κερδίζεις και κάποιο, ξέρω εγώ, ανταμοιβή, ότι κάτι κατάφερα, δεν μπορώ να το εξηγήσω, είναι μια ωραία δυσκολία.*

Στην ικανοποίηση της επιβεβαίωσης, στην περηφάνια που προκύπτει από την επιτυχημένη ανάπτυξη και καρποφορία του κήπου, στέκονται συχνά οι συνομιλητές/τριες μας. Ο κήπος εξατομικεύεται, γίνεται μέρος του εαυτού και μέσο προβολής της εικόνας και της ταυτότητας του κηπουρού. Το αίσθημα της περηφάνιας

είναι πολύ συχνά φανερό στο λόγο των κηπουρών και φαίνεται να αποτελεί την αιτία ευχαρίστησης από την κηπουρική.

Όπως εξομολογείται η Σοφία «*On the one hand I felt look what I did. Like look they grow, they are all wright. I felt pride and accomplishment, because every time I had a plant in the past, never lived. With the plants. Plants that make food. I felt really proud and accomplished*».

Ο Μάκης επίσης περιγράφει τη σχέση του με την κηπουρική ως «έρωτα». «*Έ ναι, εντάξει. Είναι έρωτας. Έλα από εδώ. Αυτό είναι σταφύλι. Εγώ τα έχω κάνει όλα αυτά που βλέπεις. [...] Όλα αυτά που βλέπεις τα έχω φτιάξει μόνος μου. Ναι όλα, είναι μελέτες δικές μου. [...] Όλη μου η χαρά, να σου πώ τώρα, και όλη μου η ευχαρίστηση όταν περνάνε κόσμος απ'έξω, κυριούλες, παλιές γειτόνισσες...[...] όλη μου η χαρά είναι που βλέπω που είναι ανθισμένες οι ντοματιές, οι μελιτζανιές, που θα κόψω δικά μου πράγματα να φάω. Αυτό είναι που τα κόβω και τα τρώω και λέω είναι δικά μου. Στο τραπέζι επάνω, μου λέει η γυναίκα μου, τώρα τρώμε τα δικά μας. Τίποτα άλλο*».

Ο «έρωτας» αυτός όπως εξηγεί και αφήνει να γίνει αντιληπτό, προκαλείται από την περηφάνια, την κοινωνική ταυτότητα που συγκροτείται μέσω της κηπουρικής, αλλά και την επιβεβαίωση που εισπράττει μέσω της σοδειάς του και της επίτευξης της διατροφικής αυτάρκειας στο σπίτι του.

Αντίστοιχα και ο Μάνος αντλεί ικανοποίηση και επιβεβαίωση από τη σοδειά του κήπου του «*Μου αρέσει σαν ασχολία γιατί με ξεκουράζει, αλλά βλέποντας και τους καρπούς στο τραπέζι μου μου δημιουργεί την αίσθηση ότι έχω κάνει κάτι δικό μου, και αυτό με ικανοποιεί*».

Η Βιβή μας μιλάει για την θετική ψυχολογική επίδραση της κηπουρικής. «*Κι έχουν βγει πολύ ωραία δεντράκια και τα χαίρομαι. Γιατί είναι δικά μου. Μια βυσσιλιά έχω φυτέψει, την έχω φέρει από το χωριό μικρούλα, τη φύτεψα με τα χέρια μου και την καμαρώνω. Και φέτος μάζεψα και καρπό. [...] Οπότε αυτό είναι η ψυχοθεραπεία μου, που κάνω εδώ μέσα. [...] Πέρυσι είχα και την εγγονή μου. Λέω έλα εδώ να μαθαίνεις κορίτσι μου να φυτεύεις. Και είχε χαρά μεγάλη. [...] Ψυχολογικά πετάω. Πετάω. Μου αρέσει αυτό που κάνω, δεν το κάνω αγγαρία. Μου αρέσει. Αισθάνομαι χαρά. Πολλή. Τα σκέφτομαι όλα, σκέφτομαι τα χρόνια που είχα δουλέψει, σκέφτομαι τα χρόνια που θα ρθούν, πόσο δύσκολα θα είναι για τα παιδιά μας... Και λέω έστω και με αυτό τον τρόπο, κάτι αγνό να φάνε, κάτι... Όταν φεύγω με τα χέρια γεμάτα, νιώθω*

ικανοποίηση[...] Και βέβαια αισθάνομαι και περηφάνια. Καμαρώνω ακόμη κι αυτά τα βασιλικά που έχω εδώ».

Η φροντίδα για ανθρώπινα και μη ανθρώπινα, προσφέρει φροντίδα στην ψυχή, δίνοντας χώρο σε πολύτιμα συναισθήματα, ικανοποίησης και αυτοεκτίμησης, αλλά και ευκαιρίες να αναλογιστεί κανείς, και να επαναπροσδιορίσει το ρόλο, την ευθύνη και τη θέση του για την αντιμετώπιση των οικολογικών/κοινωνικών προκλήσεων των καιρών μας. Ο αστικός οικιακός κήπος, ένας μικρός ιδιωτικός θύλακας διατήρησης της γνώσης της καλλιέργειας, της διατροφικής κουλτούρας, των πρακτικών φροντίδας, αποτελεί συγχρόνως ένα καταφύγιο για τους κηπουρούς, που τους τροφοδοτεί με θετικά συναισθήματα και φρέσκους υγιεινούς καρπούς.

Η σχέση με τα φυτά γίνεται συναισθηματική, όπως περιγράφει ο Λεωνίδας *«Έ κοιτά τα αγαπώ. Αυτό εδώ (μια λεμονιά), τώρα που το βλέπω, κανονικά θα έπρεπε να τα έχω κόψει όλα αυτά, είναι σαν λαίμαργα. Αλλά όταν κοιτάω γύρω, εδώ κοιτά πόσο πράσινο έχει! Πόσα λεμονάκια έχει!»*. Η αναγνώριση της συμβολής των φυτών στην ομορφιά του τοπίου, ένα εδώδιμο τοπίο που προσφέρει την αφθονία των καρπών του, δημιουργεί ένα τρυφερό, συναισθηματικό δέσιμο αγάπης μεταξύ ανθρώπου και φυτών.

Αν και οι αναφορές των κηπουρών σε συναισθήματα περιλαμβάνουν κυρίως συναισθήματα χαράς και σωματικής ευχαρίστησης από την παραμονή και την εργασία στον κήπο, δεν απουσιάζουν οι αναφορές σε απογοητεύσεις. Τα δυσάρεστα συναισθήματα συχνά πηγάζουν από την αποτυχία της φροντίδας των φυτών και σχετίζονται με την απώλεια τους.

Η Αγγελική λέει *«Όταν χαλάνε εγώ στενοχωριέμαι»*.

Σε άλλες περιπτώσεις περιγράφεται θυμός που προκαλείται επειδή κάποιος άλλος άνθρωπος δρουν επιζήμια στα φυτά του αστικού οικιακού κήπου.

Ο Μάκης αναφέρει μια τέτοια ιστορία *«Μια μέρα έχω βάλει κάποιον να κάνει κάτι δουλειές εδώ μέσα...να σκουπίσει» [...] «Και του έλεγα πρόσεξε μην κόψεις άλλο κλωνάρι από τη λεμονιά. Κι έχει πάρει κι έχει κόψει ένα κλωνάρι, θα έχει επάνω ίσα με 15 λεμόνια. Φύγε λέω να μην σε σκοτώσω»*.

Αστική οικιακή κηπουρική, γειτονιά, ταυτότητα, καθημερινή ζωή

Οι αστικοί οικιακοί κήποι, χώροι ενδιάμεσοι μεταξύ του προσωπικού, ιδιωτικού «μέσα» του σπιτιού και του «έξω» της γειτονιάς και του δημόσιου χώρου της πόλης, λειτουργούν ως αμφίδρομη προέκταση: εκεί οι κηπουροί προεκτείνουν πρακτικές και συνήθειες από το εσωτερικό της κατοικίας και την ίδια στιγμή έχουν μια διάδραση με αυτά που συμβαίνουν έξω από τα όρια του σπιτιού, έξω από το ιδιωτικό κέλυφος. Ο αστικός οικιακός κήπος εκθέτει τον/την κηπουρό στην επικοινωνία με τη γειτονιά, με τους ανθρώπους, τις επιλογές τους, τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν στο χώρο και συγχρόνως τους δίνει ευκαιρίες για κοινωνική αλληλεπίδραση και παρουσία.

Μελετητές όπως οι Crompton & Kasser, (2009), Francis, (1990) και Sorin, (2004) συμφωνούν ότι ένας κήπος είναι μια δημιουργική δημόσια έκφραση και προσωπικής αλλά και κοινωνικής ταυτότητας. Οι άνθρωποι, καλλιεργώντας τον οικιακό τους κήπο, διαμορφώνουν συνδέσμους με τον τόπο (Stedman, 2002), συνδέουν την έννοια του εαυτού τους με τον χώρο του σπιτιού τους και δεσμεύονται με αυτό το φυσικό περιβάλλον για να αναπτύξουν, να διατηρήσουν και να εμφανίσουν δημόσια μια ταυτότητα.

Η πρακτική της αστικής οικιακής κηπουρικής συμβάλλει στην τόνωση της εγγύτητας και της συνύπαρξης που ούτως ή άλλως αποτελούν στοιχεία της καθημερινής ζωής στη γειτονιά. Ο καθημερινός χρόνος παραμονής στον κήπο λόγω της ενασχόλησης με την κηπουρική, η σοδειά, οι επεμβάσεις στο τοπίο της γειτονιάς μέσα από τις καλλιεργητικές πρακτικές δρουν στη διαμόρφωση ταυτοτήτων και κοινωνικών επιρροών.

Ο Stan περιγράφει *«άμα πας σε κάποιο γείτονα πέντε ντομάτες και πέντε πιπεριές, θα πεις και μια καλημέρα. Άμα δεν υπήρχε αυτό, έπρεπε να μην έλεγες ούτε καλημέρα ας πούμε, γιατί δεν σε ήξερε»...* *«Όλοι μου λένε ότι μπράβο και χαρά στο κουράγιο σου κλπ.»...* *«Μόνο θετικά (επηρεάζει τις κοινωνικές σχέσεις). Αρνητικά, δεν ενοχλείς κανένα... Κήπος είναι, ομορφιά είναι, δεν νομίζω να υπάρχει κάτι αρνητικό».* Η προσφορά των καρπών του κήπου στους γείτονες, παράγει εξοικείωση, συνύπαρξη, φιλική διάθεση. Αυτές οι ποιότητες έχουν αποδυναμωθεί στις μέρες μας στην αστική καθημερινότητα και τον τρόπο ζωής. Στη σημερινή εποχή, οι κάτοικοι της αστικής γειτονιάς, πολύ συχνά δε βιώνουν τις συνθήκες αλληλεπίδρασης που

περιγράφει ο Mayo (1998) για τη γειτονιά, διότι η ανωνυμία και η αποδυναμωση των κοινωνικών δεσμών οξύνουν το όριο του οικείου και του ανοίκειου. Η πρακτικές της καλλιέργειας, της συγκομιδής, η εν γένει παράταση της παραμονής στον ενδιάμεσο χώρο του κήπου, δίνει ευκαιρίες για αποκατάσταση του κοινωνικού και πολιτισμικού χαρακτήρα της γειτονιάς.

Ο αστικός οικιακός κήπος, αν και συνήθως βρίσκεται εσωτερικά του ορίου του ιδιωτικού, προσφέρει δυνατότητες για ανταλλαγές και προσφορές, γνωριμίες και αλληλέγγυες πρακτικές, αλλά και έκφραση ταυτοτήτων.

Ο Λεωνίδας περιγράφει τις αντιδράσεις των περαστικών που με τις επιβραβεύσεις ενισχύουν την ταυτότητά του ως κηπουρού *«Και μάλιστα ήταν πολλοί που περνούσαν απέξω κι έλεγαν «γι αυτό σε χαίρομαι, δεν έχεις αφήσει εποχή του χρόνου που να μη φυτεύεις».* Μια σειρά ερευνητών υποστηρίζουν ότι ο κήπος και η κηπουρική είναι μια δημιουργική, δημόσια έκφραση τόσο της προσωπικής όσο και της κοινωνικής ταυτότητας και εκφράζει σημαντικές αξίες και πεποιθήσεις (Crompton and Kasser, 2009, Francis, 1990, Sorin, 2004).

Η Ρούλα μιλά για τη σχέση με τους γείτονες: *«Κοίταξε, μερικοί ας πούμε λένε τα καλύτερα. Ότι μπράβο στη Ρούλα, παρόλο που έχω και μια αναπηρία [...] «Είμαι δραστήρια. Γράμματα ίσα που βάζω την υπογραφή μου. Εγώ ζυμώνω, κάνω πίτες, ότι θέλεις, μπατζίνες. Εγώ τώρα εδώ που μιλάμε, σε μία ώρα να μπω μέσα και να κάνω μια πίτα να τη φουρνίσω, και απάνω που θα πιούμε τον καφέ με τη φίλη μου, και αυτή και την άλλη, και την άλλη, γιατί είμαι κοινωνική, μου αρέσει η παρέα. Με αγαπάνε όλες» [...] «.....Εδώ οι γειτόνισσες με παραδέχονται στη νοικοκυροσύνη. Με παραδέχονται στο φαγητό, στην πίτα, στον μπαξέ».*

Αυτές οι πρακτικές και οι δεξιότητες της, που συνολικά η ίδια αποκαλεί «νοικοκυροσύνη» διαμορφώνουν τη θετική δημόσια εικόνα της ενώ επηρεάζουν την κοινωνικότητα και τις συναναστροφές της. Διαμορφώνουν την ταυτότητά της στη γειτονιά. Επιπλέον οι δεξιότητες της κηπουρικής και της μαγειρικής της επιτρέπουν να απολαύσει τη χαρά της προσφοράς: *«Νιώθω μια ευχαρίστηση. Κι όταν δίνω στον άλλον κάτι, το χαίρομαι πολύ, πάρα πολύ.. να σου δώσω ένα μαρουλάκι; Κι εκείνες το ευχαριστούνται».*

Αντιλαμβανόμαστε ότι η αστική οικιακή κηπουρική, ως καθημερινή πρακτική λειτουργεί στη διαμόρφωση μιας κοινωνικής κουλτούρας που στηρίζεται στην

προσφορά και την ικανοποίηση που αυτή παράγει. Η γειτονιά αποκαθίσταται ως χώρος κοινωνικής επαφής και αμοιβαιότητας.

Η συνομιλήτρια συνεχίζει λέγοντας «εγώ στο σπίτι μου, πόσα θα φάω, λίγα. Θα δώσω , στη γειτόνισσα που φτιάχνει πίτες, με φωνάζει καμιά φορά και φτιάχνουμε μαζί, γιατί με παραδέχεται στα φύλλα. Θα δώσω την Ελισσάβητ (φίλη) να κάνει κανένα σπανακόρυζο» [...] «και με γνωρίζουν όλοι. Και με χαίρονται. Και περνάω και ωραία» [...] «άμα δώσω εγώ, μπορεί να μου δώσει κι ο άλλος. Και δεν το δίνω γι' αυτό. Είναι μια φίλη μου που δεν έχει χώρο να καλλιεργήσει. Τις δίνω εγώ μαρουλάκια, θα πάει ο άντρας της να ψαρέψει μου φέρνει ψαράκια. Θα πάει στο χωριό της να μαζέψει τις ελιές, θα μου φέρει δυο τρία κιλά ελιές. Τον άλλο αν του δώσεις και έχει κάτι αυτός θα σου το προσφέρει».

Η καλλιέργεια του οικιακού κήπου, μια πρακτική που τα ενεργήματά της πραγματοποιούνται στον ιδιωτικό χώρο, επεκτείνεται στη δημόσια σφαίρα. Η αλληλεγγύη και η συνεργασία εγκαθίσταται στις καθημερινές κοινωνικές σχέσεις της γειτονιάς, γεννώντας θετικά συναισθήματα και οικοδομώντας αλληλέγγυες ταυτότητες.

Παράλληλα, παρατηρούμε τη ροή προς τα έξω από τα όρια των εσωτερικών χώρων της κατοικίας, μιας πρακτικής που αναπτύσσεται χωρικά κυρίως εκεί. Η μαγειρική, ενέργημα ατομικό, κρυμμένο στην κουζίνα, γίνεται πεδίο συνεργασίας στο πλαίσιο της ανταλλαγής και της αλληλουποστήριξης. Η μεταφορά της μαγειρικής εμπειρίας μεταξύ γυναικών, στην οποία αναφέρεται η Giard (1998), διαγράφει μια κοινή τροχιά με τα προσφερόμενα προϊόντα του κήπου, και ενισχύει την οικειότητα. Οι διατροφικές τέχνες της κηπουρικής και της μαγειρικής αναδεικνύουν τη γειτονιά ως χώρο συμβίωσης και αναγνώρισης της συνευαλωτότητας.

Ο Κώστας περιγράφει τον αστικό οικιακό κήπο ως ευκαιρία και τόπο συναναστροφής: «.: Ε είναι και αφορμή, εδώ καθόμαστε, βρισκόμαστε...μαζεύονται και οι γείτονες εδώ, φίλοι...» [...] «Ναι ναι. Μαζευόμαστε εδώ, πιάνουμε και κουβέντα, διάφορες άλλες συζητήσεις, όλα τα αναλύουμε, αλλά αφετηρία είναι ο κήπος. Το στέκι είναι ο κήπος». Στη συνέχεια μας μιλάει για τα κοινά γεύματα με τους φίλους στον κήπο που καλλιεργεί «Κάνουμε εδώ μπάρμπεκιου, έχουμε ψησταριά, ψήνουμε και Φλωρίνης και από τις άλλες πιπεριές ψήνουμε» [...] «Ναι τρώμε. Παίρνουμε σαρδέλα πολλές φορές, κολιό, ψήνουμε, πιπεριές, σαλατούλα ντοματούλα και τέτοια. Ψήνουμε» [...]

«Καμιά μπουρίτσα, κανένα κρασάκι, κανένα τσίπουρο... Ψήνουμε κυρίως ψάρια και ότι έχει από τον κήπο» [...] «Περισσότερο το καλοκαιράκι, έτσι βραδάκια... ή πρωινά, μια φορά το μήνα». Άλλωστε προηγουμένως έχει διευκρινίσει «εμείς δεν πάμε καφενείο» [...] «όχι οι γυναίκες δεν έρχονται».

Στην περίπτωση αυτή, στο χώρο του αστικού οικιακού κήπου παρατηρούμε εναλλακτικές συμπεριφορές της «αρσενικής πλευράς» της καθημερινής ζωής (Schor, 1992). Ο κήπος, για τον κηπουρό και τους άνδρες φίλους του, γίνεται τόπος συνάντησης και απόλαυσης του ελεύθερου χρόνου, εξουδετερώνοντας το habitus της τακτικής επίσκεψης στο καφενείο. Οι συναντήσεις στον κήπο έχουν ρυθμό και επαναληψιμότητα. Εκεί οι γείτονες συναναστρέφονται, αλληλεπιδρούν, επικοινωνούν. Είναι ένας χώρος που λειτουργεί εναλλακτικά του καφενείου, ενός χώρου στον οποίο αντηχεί το «μουρμουρητό» του καθημερινού αποκλειστικά για άνδρες. Ο κήπος παίζει το ρόλο της «ζώνης διέλευσης»⁵⁸. Μετά τη δουλειά, συναντιούνται εκεί στον ενδιάμεσο χρόνο, τον ελεύθερο από εργασία και υποχρεώσεις. Εκεί πραγματοποιούν κοινά γεύματα αφού τα προετοιμάσουν οι ίδιοι, επιλέγοντας την τακτική του μπάρμπεκιου⁵⁹.

Αντίστοιχα ο Μάκης αναφέρεται στην αντικατάσταση του καφενείου από την αστική οικιακή κηπουρική. *«Ναι δεν πάω ρε παιδί μου, ούτε στα καφενεία» [...] «Γιατί περνάω εδώ την ώρα μου και δεν έχω ανάγκη να πάω ούτε στο καφενείο, ούτε στο ΚΑΠΗ, πουθενά. Καφενείο δεν πάω καθόλου. Αυτά τα μπαράκια δεν ξέρω πως είναι μέσα» [...] «Μου αρέσει, παιδεύομαι. Παιδεύομαι πολύ, μη νομίζεις, κούραση». Οι πεζές χαρές του κήπου, συνυφασμένες με τη σωματική άσκηση και τον κόπο, καλύπτουν κάθε ανάγκη του για κοινωνική αλληλεπίδραση. Όμως ο χώρος του κήπου είναι γι' αυτόν και τους φίλους του ένας χώρος απόλαυσης της συναναστροφής, όπως αφηγείται. *«Ο Χρήστος (φίλος) δεν ξέρεις τι χαρά έκανε εδώ μέσα» [...] «Η χαρά του ήταν να έρθουμε εδώ πέρα και να πιούμε ένα καφεδάκι, ή να του βάλω ένα τσιπουράκι» [...] «Να κόψουμε δυο ντοματούλες, παίρναμε και λίγο κασέρι και καθόμαστε εδώ, κόβαμε και κανένα αγγουράκι και τρώγαμε. Η χαρά του, χαιρόταν η**

⁵⁸ Ο Mayol (1998) χαρακτηρίζει έτσι το «καφενείο», διότι είναι ο χώρος που επισκέπτονται οι άνδρες εγκαταλείποντας το δημόσιο χώρο μετά τη δουλειά και πριν την είσοδο στον ιδιωτικό χώρο της κατοικίας.

⁵⁹ Για τις μαγειρικές τακτικές των ανδρών και τη σχέση με το μπάρμπεκιου βλ. Adler (1981) και Warde and Hetherington (1994).

ψυχή του. Να του δώσω να πάρει καμιά ντομάτα, καμιά μελιτζάνα μετά στο σπίτι του».

Την επιλογή ενασχόλησης με την κηπουρική και την ευχαρίστηση που προσφέρει ως καθημερινή πρακτική του ελεύθερου χρόνου, σε αντιπαράβολή με τη συνήθεια του του καφενείου, τονίζει και ο Λεωνίδας *«Μου αρέσει δηλαδή η ασχολία αυτή. Έπειτα κάτι πρέπει να κάνεις. Τι θα κάνεις; Εγώ καφενείο δεν μου αρέσει να πηγαίνω. Άλλο να πας σε ένα τσιπουράδικο μια μέρα, με την οικογένεια, με φίλους. Αλλά σε καφενείο να πηγαίνω, να παίζω πρέφα, δεν μου αρέσει αυτός ο τρόπος ζωής».*

Η τέλεση της κηπουρικής γεμίζει δημιουργικά τον ελεύθερο χρόνο και αν και επαναλαμβάνεται σταθερά κάθε μέρα, εντούτοις απαλλάσσει από την πλήξη και τις κοινωνικές συμβατικότητες που επιβάλλει το καφενείο. Στον κήπο η ιδιωτικότητα συμπορεύεται με την οικειότητα και τις φιλικές συναντήσεις σε ένα χώρο φυσικό και η σωματική δραστηριότητα εναλλάσσεται με την ξεκούραση και τη συντροφιά. Ο/η κηπουρός παίρνει την ικανοποίηση της αυθυπόστατης παραγωγικής πρακτικής της καλλιέργειας που αποκτά διαύλους επικοινωνίας με τον κοινωνικό περίγυρο, μέσω της οικειότητας που αναπτύσσεται με την προσφορά προϊόντων και την κοινή απόλαυσή τους.

Ο κήπος είναι ένας ελκτικός χώρος χαλάρωσης και συναναστροφής για τη Βιβή με τους γείτονές της. *«Το χαίρονται πολύ (οι γείτονες). Θέλουν να έρχονται εδώ. Να πίνουμε καφεδάκι, να τα λέμε και να βλέπουμε τον κήπο».* Το τελετουργικό της φιλικής επίσκεψης, από τον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού μεταφέρεται στον κήπο. Το κέρασμα του καφέ, μια πολιτισμική τελετουργία της φιλοξενίας, μετατρέπει το χώρο του αστικού οικιακού κήπου σε χώρο υποδοχής και συντροφικότητας, και πεδίο κωδικοποίησης συμπεριφορών αποδοχής, αναγνώρισης, αμοιβαιότητας.

Αστική Οικιακή Κηπουρική και Πολιτισμικές Εναποθέσεις: Μνήμες, βιώματα, επαναλαμβανόμενες οικογενειακές πρακτικές

Τα ενεργήματα και τα επιτελεστικά σχήματά της κηπουρικής επιτρέπουν να την κατατάξουμε ανάμεσα σε αυτές τις πρακτικές που η Giard (1998) ονομάζει *διατροφικές τέχνες «nourishing arts»*, σε αντιστοιχία με τη μαγειρική. Γιατί η κηπουρική είναι μια πρακτική όπου οι χειρονομίες της ριζώνουν βαθιά στη μνήμη και

την παράδοση, εμπλουτίζονται με εμπειρίες, συναισθηματικές φορτίσεις και ψυχικές διαθέσεις επηρεασμένες από τις περιστάσεις της καθημερινής ζωής, που όμως έχουν επενδυθεί με φροντίδα. Η τελετουργικότητά της προκύπτει από κινήσεις επαναλαμβανόμενες αλλά φευγαλέες, που όμως, όπως και εκείνες της μαγειρικής, απαιτούν φαντασία, μνήμη και ευφυΐα (Giard, 1998, σελ. 151). Η κηπουρική είναι μια πράξη της συνηθισμένης κουλτούρας, και ο κήπος ένα συναρμολόγημα που ενεργοποιείται από σωματικότητες ανθρώπων, φυτών, ζώων, αλλά και μιας σειράς υλικών και άυλων οντοτήτων. Οι δημιουργικές καθημερινές τελέσεις αναδεικνύουν την κηπουρική και το χώρο επιτέλεσής της τον κήπο, σε «τόπο ευτυχίας, ευχαρίστησης και έμπνευσης» (1998, σελ. 214) σε αντιστοιχία με την κουζίνα.

Η σωματική εμπειρία της καλλιέργειας της γης σχηματοποιείται με κινητήριο δύναμη τη μνήμη και το habitus⁶⁰. Η παραδοσιακές αγροτικές πρακτικές της οικογένειας του/της κηπουρού, τα βιώματα που τροφοδοτούν τις τακτικές και τις χειρονομίες της κηπουρικής, περιγράφονται από τους/τις ίδιους/ες ως πηγή της «*συνηθισμένης ευφυΐας*» (1998, 158) που χαρακτηρίζει τις διαδικασίες της κηπουρικής. Έτσι επιβάλλονται αθόρυβα, συνήθειες και απολαύσεις του καθημερινού που συνδέονται άμεσα με τη γη, την παραγωγή, τη φροντίδα και την αλληλεπίδραση με τα μη ανθρώπινα.

Ο Κώστας αναφερόμενος στα παιδικά του βιώματα λέει: «*Καταρχήν δεν είμαι από εδώ, είμαι από ένα χωριό της Ελασσόνας. Εκεί μεγάλωσα μικρός, αλλά ήρθαμε εδώ με τους γονείς. Αλλά μικρός, πάντα με τον πατέρα μου μαζί και μου έχει μείνει. Πάντα, ο πατέρας μου είχε κήπο, πάντα στο σπίτι, και μικρός κι εγώ... και μου έγινε βίωμα μετά, μου άρεσε*»... «*δεν είχα δικό μου σπίτι εδώ, όπου πήγαινα και είχε λίγο αυλή, πάντα θα έβαζα κήπο*».

Η Βιβή απαντώντας στην ερώτηση πως έμαθε τις πρακτικές της κηπουρικής απαντάει «*από τη μαμά μου, αλλά ήμουν γέννημα θρέμμα της Μακρυρράχης όπου δούλευα μαζί με τον πατέρα μου στα κτήματα. Καθώς βγήκα από το σχολείο δούλευα με τους γονείς μου και μου άρεσε πάντα. Είχα και στο χωριό σε ένα κτήμα κήπο. Πάντα φύτευα, κάθε χρόνο*».

⁶⁰ Η θέση της Felski (2002) ότι η καθημερινή ζωή θεμελιώνεται σε τρεις διαδικασίες που είναι ο χρόνος, ο χώρος, και η συνήθεια, τεκμηριώνει την άποψη μας ότι η κηπουρική είναι μια πρακτική της καθημερινής ζωής.

Τα αγροτικά βιώματα αποτελούν μια συχνή αφετηρία για τη συνήθεια της αστικής οικιακής κηπουρικής. Ο Βύρων και η Ζήνα λένε *«Είναι και θέμα συνήθειας. Εντάξει, πάντα βάζαμε κήπο, και εγώ, λόγω του ότι μεγάλωσα μέσα στα φυτά, και οι παππούδες μου και οι γονείς μου βάζουν...»*... *«Αλλά και η γυναίκα μου που μεγάλωσε πάλι σε αγροτική περιοχή. Είναι συνήθεια. Από μικρό παιδί θυμάσαι ότι σε ένα κομμάτι του σπιτιού θα υπάρχει κήπος»*... *«Σου το έχουν περάσει οι δικοί σου, το έχουν περάσει οι δικοί τους σε αυτούς οπότε...»* λέει ο Βύρων.

Η Τασούλα συνδέει άμεσα την κηπουρική με τη μαγειρική ως οικιακές πρακτικές, και θεωρεί ότι είναι δεξιότητες που κατέκτησε παρατηρώντας τις μεγαλύτερες γυναίκες της αγροτικής οικογένειάς της *«...από μικρό, έβαζαν (κήπο) οι γονείς μου και ήμουν κι εγώ εκεί. Μου άρεσε. Σκεφτόμουν όταν ήμουν μικρή: θα κάνω οικογένεια, πρέπει να ξέρω πράγματα. Κι έβλεπα και τα φαγητά»*... *«μαγειρεύαμε όλοι μαζί. Και η μάνα μου, η μεγαλύτερη αδελφή μου, η νύφη μου. Εγώ μόνο έβλεπα. Όταν φύγαμε πήγαμε στη Σουηδία, τα ήξερα όλα επειδή τα έβλεπα, όχι ότι τα είχα κάνει»*.

Αναγνωρίζουμε εδώ μια ευθεία σύνδεση της οικιακής κηπουρικής και της μαγειρικής με τις τέχνες του νοικοκυριού. Αυτοί οι καθημερινοί *τρόποι του πράττειν*, που συμβάλουν καθοριστικά στην οργάνωση και επιβίωση της οικογένειας, αναδεικνύονται ως δημιουργικό *habitus* κυρίως των γυναικών, ενισχύοντας την άποψη της Giard (1998, σ. 214) ότι για τις γυναίκες οι οικιακές εργασίες είναι θέμα κουλτούρας και φύσης. Οι τρόποι διεκπεραίωσής αυτών των γυναικείων «καθηκόντων» μεταφέρονται μεταξύ των γυναικών διαφορετικών γενεών με τρόπο ασυνείδητο μέσω της παρατήρησης των σωμάτων, διηθούνται μέσα από τους μηχανισμούς της μνήμης και θεμελιώνουν συμπεριφορές και ταυτότητες των γυναικών μέσα στην οικογενειακή δομή και καθημερινότητα.

Η κηπουρική μαζί με τη μαγειρική παρουσιάζονται και από μία ακόμη συνομιλήτριά μας ως ταλέντα της «νοικοκυροσύνης». Η Ρούλα, αναφερόμενη και αυτή στην αγροτική καταγωγή της, τη συνδέει με την ενασχόληση και τη συνήθεια της αστικής οικιακής κηπουρικής. Όπως λέει, έμαθε *«να βάζει μπαξέ»* από τη μάνα της και συνεχίζει *«Μου αρέσει η νοικοκυροσύνη, πάρα πολύ. Γιατί ήταν και η μητέρα μου τέτοιος άνθρωπος και έγινα και εγώ»*. Με τον όρο «νοικοκυροσύνη», η Ρούλα

συγκεντρώνει τις αρετές της μήτιδος⁶¹, την επιτηδειότητα και την επιτυχημένη διαχείριση του νοικοκυριού στο πλαίσιο του καθημερινού στην οικιακή σφαίρα.

Αλλά εντασσόμενη στον κόσμο του νοικοκυριού, η οικιακή κηπουρική, ως μια πρακτική και διαδικασία ενίσχυσης της οικονομίας του σπιτιού, περνά σαν σωματοποιημένο παιδικό βίωμα στην ενήλικη αστική ζωή επενδύοντας τη με τις πεζές χαρές του κήπου.

Ο Λεωνίδα, διηγείται την ιστορία του αστικού οικιακού κήπου του και τη μύησή του στην κηπουρική από τον πατέρα του. *«...ήταν ένας ενιαίος μπαξές, κήπος και με δέντρα που ήταν και από θείους μου πιο πάνω... αυτό εδώ το κομμάτι ήταν του πατέρα μου»... «Εκείνη την εποχή έτσι ήταν οι μπαξέδες, δηλαδή μιλάμε για δεκαετίες του 50-60. Αυτά ήταν. Είχε μέσα δέντρα τα οποία ήταν κρυστάλλια αχλάδια, ωραία, πολύ ωραία ροδάκινα, κι άλλα δέντρα, όπως ήταν βερίκοκα κλπ. Και σε ένα κομμάτι προς τα εδώ, έβαζε μπαξέ... απλά συμπλήρωνε το μεροκάματο από την Πυροσβεστική με τον μπαξέ»... «Κατάφερνε και έφτιαχνε πολύ καλό μπαξέ, με αποτέλεσμα να με ρίχνει κι εμένα από μικρό παιδάκι μέσα εκεί, και να βοηθάω. Βέβαια όταν ήμουν μικρός δεν μου άρεσε, γιατί όλες τις αργίες από το σχολείο τις έβγαζα στο μπαξέ. Αλλά ως ένα σημείο, έκανα και καλή δουλειά. Και βέβαια πουλούσαμε και σε μανάβικα και σε κάρα, τότε ήταν και τα κάρα»... «Πέθανε ο πατέρας μου μια εποχή, 25-26 χρόνια πριν. Από τότε άρχισα να βάζω εγώ»... «Περισσότερο και για να ασχολούμαι λίγο, αν και είχα ασχολίες αρκετές»... «Όχι δεν πουλάω εγώ. Εγώ ότι έχω το δίνω».*

Ο Μάνος, μιλά για το πως προέκυψε της σχέσης του με την κηπουρική: *«όταν ήμουν σε μικρή ηλικία που ο πατέρας μου επειδή μέναμε σε μονοκατοικία είχε κάποια δυνατότητα να φυτεύει στο χώμα, από τότε είχα τα πρώτα βιώματα, παρατηρώντας την όλη διαδικασία».* Η παρατήρηση και η παιδική μνήμη διατήρησαν και σε αυτή την περίπτωση τα ίχνη της κηπουρικής, επιτρέποντας στα ενεργήματά της να συμμετέχουν σε σταθερή επαναλαμβανόμενη βάση, στο «εδώ και τώρα» του καθημερινού ως μια σωματική ευχαρίστηση αφού *«Τα τελευταία χρόνια, όπως σας είπα μου δόθηκε αυτή η δυνατότητα αυτού του χώρου, από μεράκι και καλή διάθεση*

⁶¹ Νοικοκυριό μαγειρική και κηπουρική συνδυάζονται και τελειοποιούνται μέσα από ευφυείς φευγαλέες χειρονομίες που η Μήτις υπαγορεύει. Βλ. σχετικά και σελ. 39.

και όρεξη, επειδή μου αρέσει αυτή η ενασχόληση, επιχείρησα να κάνω το δικό μου λαχανόκηπο».

Η Σοφία καλλιεργεί το δικό της αστικό οικιακό κήπο στο μπαλκόνι του διαμερίσματός της στο δεύτερο όροφο πολυκατοικίας στο κέντρο του Βόλου. Ομογενής από την Αυστραλία, αναφέρεται κι εκείνη στη σχέση των γονιών της με την κηπουρική, που την επηρέασε: «Όλοι οι Έλληνες στην Αυστραλία πάντα είχανε τεράστιους κήπους, με ντομάτες, αγγούρια, απ' όλα. Εγώ μεγάλωσα με αυτό. Έβλεπα τον μπαμπά μου, αλλά ήμουν πολύ μικρή να ασχοληθώ. Απλά έβλεπα πάντα ότι είχαμε κήπο»... «Κι όταν είχα έρθει στην Ελλάδα για να κάνω την έρευνα για το διδακτορικό, έμεινα σε ένα σπίτι στη Νεάπολη που είχε μεγάλη αυλή και σκεφτόμουν τι ωραία να προσπαθούσα να έκανα ένα κήπο όπως είχε ο μπαμπάς μου και η μαμά μου». Ως αποτέλεσμα των οικογενειακών βιωμάτων περιγράφει ότι «όλες μας (οι αδελφές της και εκείνη) *we are attracted to gardening*». Αναφερόμενη στο συναισθηματικό της δέσιμο με τα φυτά και σε συμπεριφορές και *habitus* σωματικής και προφορικής επικοινωνίας με αυτά, θεωρεί ότι αυτές έχουν εγγραφεί στη μνήμη της ως πολιτισμικές εναποθέσεις του οικογενειακού της περιβάλλοντος.

Συνοψίζοντας, η αστική οικιακή κηπουρική αποκαλύπτεται ως μια στρωματοποιημένη τέχνη. Τα στρώματα που συσσωρεύονται στην τέλεση της, έχουν τη βάση τους βαθιά στη μνήμη, τα παιδικά βιώματα, τις έξεις και την κουλτούρα της καθημερινής ζωής στο πλαίσιο της οικογένειας. Κάποτε αναδεικνύεται ο έμφυλος χαρακτήρας των πολιτισμικών αυτών στρωμάτων και συνδέει την κηπουρική με τις γυναικείες δεξιότητες και καθήκοντα του νοικοκυριού. Γενικά, και πέρα από συσχετισμούς φύλου, οι πολιτισμικές εναποθέσεις είναι ενεργές και παρούσες στον αστικό οικιακό κήπο, αποτελώντας ένα σημαντικό δρώντα παράγοντα στη συγκρότηση του φυσιοπολιτισμικού του δικτύου.

Πέρα από τον άνθρωπο

Η ενεργός δράση των Φυτών

Οι συνομιλίες με τους/τις κηπουρούς αποκάλυψαν τους ρόλους των πέρα από τον άνθρωπο υπάρξεων, και την ενεργό συμμετοχή τους στη «ζωντανότητα⁶²» του αστικού οικιακού κήπου. Η «κοινωνικές» συνδέσεις των φυτών που αναπτύσσονται σε ένα φάσμα σχέσεων φροντίδας, ενεργούν επιδραστικά σε αυτό που εντέλει είναι ο αστικός οικιακός κήπος ως δίκτυο ζωής.

Ο Μάκης ξεκινάει τη συζήτηση συστήνοντας ένα προς ένα τα φυτά του κήπου του και χρησιμοποιεί ρήματα σε ενεργητική φωνή δίνοντάς τους υποκειμενική διάσταση. Με τον τρόπο αυτό παρουσιάζει την κατάσταση και το ρόλο του κάθε φυτού στον κήπο. *«Αυτή εδώ είναι η μανταρινιά μας. Είναι 3 χρονών αυτή. Είναι μικρή. Αλλά έχει κάτι».* Συνεχίζει με μια ροδιά που είναι άρρωστη και δίπλα στον κορμό της αναπτύσσεται μια νεαρή ροδιά *«Τώρα αυτή είναι ροδιά. Μπορεί να είναι πράσινη, αλλά μπορεί να πεθάνει σε λίγα χρόνια, πρέπει να έχει χαλάσει το δέντρο» [...] «Οπότε αν αυτό νιώθει ότι θα πεθάνει, κανόνισε να βγάλει διάδοχο. Κανόνισε να βγάλει απόγονο» [...] «Κι αυτή κοντούλα (αχλαδιά) είναι εδώ. Αυτή έχει καμιά 20αριά μέρες που ξεραίνεται. Πιστεύω ότι του χρόνου θα βγάλει. Γιατί σε αυτή την κατάσταση είναι καμιά 15-20 μέρες. Και πιστεύω ότι έπαθε κάποια δηλητηρίαση. Αλλά ήταν πολύ ωραίο δεντράκι».* Ο λόγος του κηπουρού προσδίδει εκούσια δράση στα δέντρα του κήπου, δράση και καταστάσεις που θυμίζουν εκείνες των ανθρώπων. Μιλά για τις βιολογικές λειτουργίες της ζωής και του θανάτου των δέντρων χρησιμοποιώντας γλωσσικές εκφράσεις που παραπέμπουν στον άνθρωπο. Αυτή η ανθρωποποίηση των φυτών στην περιγραφή, εκδηλώνει την ταύτιση του κηπουρού με τα δέντρα του κήπου του.

Οι επεμβάσεις των κηπουρών δεν καταφέρνουν πάντα να ανασχέσουν ή να καθορίσουν την ενεργό δράση των φυτών. Τα φυτά ενεργούν και ξεπερνούν τον έλεγχο του ανθρώπου σχετικά με την εικόνα του κήπου, ή την καρποφορία, ή τις συμβιωτικές σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα ή και πέριξ του κήπου. Ο ίδιος συνομιλητής δείχνοντας μια νεόφυτη πορτοκαλιά λέει *«Πορτοκαλιά καινούργια.*

⁶² Βλ. Whatmore 2006

Τώρα κοιτάξε είναι μικρή και την πνίγουνε τα χορτάρια». Οι Besky και Padwe (2016) σημειώνουν ότι τα φυτά συμμετέχουν σε άκρως πολιτικές και ακόμη και βίαιες πράξεις όπως η κατάληψη του εδάφους. Οι εμπλοκές μεταξύ των ειδών είναι το κλειδί για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα φυτά εμπλέκονται σε τέτοιες πράξεις. Και μέσω αυτών των εμπλοκών προκύπτει η πολιτική των φυτών που αποτελεί παράγοντα για την παραγωγή του χώρου και των συνθηκών συμβίωσης των ειδών.

Ο Λεωνίδας αναφέρει κάποια τέτοια παραδείγματα από τον κήπο του *«αυτά εκεί είναι παζιά, τα οποία θέλουν όλα ξήλωμα. Αυτά εδώ τα σποράκια όμως πέφτουν κάτω και το παζί ξαναγίνεται. Το σπανάκι δεν ξαναγίνεται. Δεν έχω φυτέψει παζί εδώ και 20 χρόνια, και βγαίνουν μόνα τους».* Η βιολογική δυνατότητα για ετήσια αυτοφυή αναπαραγωγή που διαθέτουν κάποια φυτά, επενεργεί στη σύνθεση των ειδών που φύονται στον κήπο, στην εικόνα του, αλλά και στις καλλιεργητικές εργασίες τις οποίες κάνει ο/η κηπουρός, προκειμένου να αναστείλει την αναπαραγωγή κάποιων φυτών. Οι τούγιες, που έχει φυτέψει ο γείτονας στο διπλανό κήπο, επεμβαίνουν στην ανάπτυξη και τη μορφή της βλάστησης στο δικό του κήπο. *«Αυτά εδώ (τούγιες μεγάλες) μου έχουν κάνει τεράστια ζημιά. Αυτά τα κυπαρίσσια, λες και είναι νεκροταφείο εδώ πέρα. Και πήγε και μου φύτεψε αυτά. Εντάξει έβαλε αυτά τα καλλωπιστικά. Έχουν έρθει όμως όλα εδώ μέσα [...] Αν δεις αυτό το δικό μου δέντρο πως είναι, του το έχω εξηγήσει (του γείτονα), έχει γείρει όλο το δέντρο. Το δέντρο (μια λεμονιά) έχει αντίληψη, δεν έχει μυαλό, εγκέφαλο, αλλά αντιλαμβάνεται ότι πίσω έχει ένα τοίχο. [...] Κοίτα τι γίνεται. Κόβω, κόβω ξαναμεγαλώνουν. Ερχονται εδώ, σκιάζουν. Αυτό δεν είναι φυσιολογικό (η στρεβλή ανάπτυξη του κορμού της λεμονιάς). Γιατί το άλλο το δέντρο δεν πάει έτσι; [...] «αυτό το δέντρο έχει έρθει προς τα εδώ όλο. Σου λέει από εδώ έχω τον ελεύθερο χώρο».* Τα φυτά αν και δεν έχουν τη δυνατότητα της κίνησης, παρόλα αυτά διαμορφώνουν το περιβάλλον γύρω τους, ή αλλάζουν το σχήμα και την ανάπτυξη του σώματός τους για να ανταπεξέλθουν στις περιβαλλοντικές και οικολογικές συνθήκες. Στο παράδειγμά μας οι τούγιες του γείτονα καταλαμβάνουν χώρο στον παρακείμενο κήπο του Λεωνίδα, σκιάζουν και δημιουργούν συνθήκες που επηρεάζουν την ανάπτυξη των δέντρων του. Ο ίδιος ο κηπουρός μεταφράζει την αναπτυξιακή αντίδραση του δέντρου ως *«αντίληψη χωρίς εγκέφαλο»* που δίνει το έναυσμα για ανάπτυξη του κορμού του προς την άλλη

κατεύθυνση. Ο Μανέτας (2014) υποστηρίζει ότι μπορούμε να μιλάμε για συμπεριφορά των φυτών, αφού αυτά, μέσω βιολογικών μηχανισμών αντιλαμβάνονται το περιβάλλον τους, αποκρίνονται στα ερεθίσματά μέσω των φυσικοχημικών λειτουργιών του σώματός τους, και παρόλη την απουσία δυνατότητας κίνησης, τροποποιούν τις ιδιότητές τους και τον τρόπο ανάπτυξής τους ώστε να αντιμετωπίσουν τις αντίξοες συνθήκες.

Είναι φανερό ότι η μορφή, η διάταξη και τα όρια του κήπου αλλάζουν λόγω της ενεργού δράσης των φυτών. Αν και δεν μπορούμε να μιλήσουμε για εκούσια δράση των φυτών, εντούτοις αυτή επηρεάζει το γίνεσθαι του κήπου και την παραγωγή του χώρου. Οι Cooke and Lane (2018) επισημαίνουν ότι συχνά αναγνωρίζουμε τη δράση των φυτών όταν αυτή δεν είναι επιθυμητή. Στην έρευνά τους μελετούν πως τα φυτά αγνοούν τα όρια της ιδιοκτησίας και του κήπου και θεσπίζουν δική τους ρύθμιση της ιδιοκτησίας.

Η Elton (2021) υποστηρίζει ότι η δράση των φυτών είναι σχεσιακή και εκδηλώνεται μεταξύ ανθρώπων και φυτών. Αυτή η άποψη έρχεται σε συμφωνία με το συμπέρασμα της Whatmore (2002) ότι η ενεργή δράση περιστρέφεται μεταξύ των «κοινωνικών» παραγόντων και δεν αποτελεί ενιαία πρόθεση. Η επικοινωνία του /της κηπουρού με τα φυτά και η αντίληψη των αναγκών και «επιθυμιών τους» τονίζεται από την Τασούλα *«Έβαζα κοπριά για να γίνουν καλά, κι όλο τα έκοβε, και ξεραθήκαν. Φέτος που δεν έβαλα κοπριά, έγιναν καλύτερα. Είναι σα να σου μιλάνε τα φυτά, τι θέλουν. Πρέπει να καταλάβεις»*. Η φροντίδα των φυτών και η επιτυχία της καλλιέργειας του κήπου απαιτεί ο/η κηπουρός να αφουγκράζεται τα φυτά, να παρατηρεί τις αντιδράσεις τους και να υπακούει στις επιθυμίες τους. Η Laurence (2022) επισημαίνει ότι το να «ακούσει» κανείς τα φυτά δε σημαίνει απαραίτητα να αντιληφθεί ήχους με τα αυτιά του, χωρίς να αποκλείεται και αυτό, αλλά να προσέχει για τη ζωή τους, να τα κοιτάζει από κοντά, να τα γεύεται, να τα μυρίζει να τα αγγίζει. Όπως κάνει σαφές ο Kimmerer (2013), τα φυτά μπορεί να μην μιλούν τη γλώσσα μας, αλλά η ευγλωττία τους βρίσκεται στην υλική τους ανάπτυξη και στους τρόπους με τους οποίους ζουν. Το ίδιο πιστεύει και η Σοφία που έπαψε να χρησιμοποιεί το αυτόματο σύστημα ποτίσματος γιατί ήθελε να προσέχει η ίδια τα φυτά της, να είναι συνδεδεμένη μαζί τους *«Ναι, έλεγα τώρα πίνουνε; Έχουν αρκετό νερό; Ήταν πολύ*

disconnect. Τουλάχιστον όταν το κάνω εγώ, βλέπω αν γίνεται σωστά. Γιατί έχω εκεί μια επαφή με τα φυτά και μου φαίνεται πολύ σημαντικό. They need attention».

Και συνεχίζει «Ναι, κι επειδή έχω μάθει, οι γονείς μου, και *my grandparents*, πάντα είχαν ένα περίεργο στυλ που μιλούσαν και στα ζώα και στα φυτά. Και από κει νομίζω κι εγώ», αναλογιζόμενη ότι αυτή η μέριμνα και η σύνδεση με τα φυτά με τρόπο που τα καθιστά συνομιλητές του/της κηπουρού, είναι ένα *habitus* που της έχει κληροδοτηθεί από τους γονείς και τους παππούδες της. Αυτή η έξη στη φροντίδα και την επικοινωνία με τα φυτά, συντηρεί και στηρίζει τις συνδέσεις φυτών και ανθρώπου στον κήπο. Η ανάπτυξη των φυτών, ως αποτέλεσμα προσοχής και φροντίδας, έχει θετική επίδραση στην ψυχολογία των κηπουρών και περιγράφεται από αυτούς ως ανταπόδοση που παίρνουν από τα φυτά και την κηπουρική. Από τα παραδείγματα αυτά φαίνεται πως οι «κοινωνικές» συνδέσεις μεταξύ παραγόντων όπως οι άνθρωποι, οι πολιτισμικές εναποθέσεις, τα συναισθήματα, συμβάλουν στην αποκάλυψη της δράσης των φυτών και κάνουν ορατή τη συμμετοχή της στη συγκρότηση της φυσιοπολιτισμικής οντότητας του κήπου. Ο Κώστας εξομολογείται «*Εγώ έχω την εντύπωση σαν να τους μιλάω, πως το λένε. Νομίζω ότι το θέλουν. Νομίζω. Δεν ξέρω αν το θέλουν, έτσι το αισθάνομαι, ότι τα κοιτάζω, τα ανοίγω λίγο τα φυλλαράκια, έτσι τους κάνω, και νομίζω ότι αυτά, που τα ακουμπάω θέλουν να σου ανταποδώσουν. Ακριβώς αυτό. Το ανταποδοτικό σε αυτό που τους δίνεις εσύ. Τη φροντίδα, θέλουν και αυτά να σου ανταποδώσουν με το δικό τους τρόπο».* Αυτό που περιγράφεται ως ανταπόδοση, θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε συνεργασία, σύμπραξη φυτών και ανθρώπου, χωρίς να παραλείπουμε να αναλογιστούμε τη συμμετοχή σε αυτή μιας σειράς παραγόντων. Από τις κλιματικές οικολογικές και χωρικές συνθήκες, το έδαφος και το νερό, τις πολιτισμικές πρακτικές, τα υλικά και αντικείμενα που συνεπιδρούν στο δίκτυο του αστικού οικιακού κήπου.

Τα φυτά καθορίζουν τη χρονική διάρκεια της παρουσίας του/της κηπουρού στον κήπο, τη συμμετοχή του σώματός του/της, τις καλλιεργητικές πρακτικές και τη συχνότητά τους. Αλλά επίσης είναι τα ίδια τα φυτά που καθορίζουν τους χρόνους που διέπουν τη ζωή τους. Ο Brice (2014) ονομάζει φυτικό χρόνο "*planty time*" τη χρονική ροή που χαρακτηρίζει τη βιολογική ανάπτυξη των φυτών και τον θεωρεί σημαντικό εργαλείο για να αντιληφθούμε τη δράση και τις ενεργητικές επιδράσεις των φυτών. Ερευνώντας τη δράση των γεωργικών φυτών και αναγνωρίζοντας ότι τα φυτά δρουν

στο δικό τους χρονικό πλαίσιο, συστήνει την παρατήρησή της δράσης αυτής από τη χρονική στιγμή της φύτευσης έως το τέλος της ζωής ενός φυτού, προκειμένου να γίνει κατανοητή. Άλλοι μελετητές καταλήγουν ότι ο χρόνος των φυτών είναι κεντρικός για την εξερεύνηση της δράσης των φυτών, και καθορίζει το πώς οι άνθρωποι κατοικούν σε τοπία με φυτά, πέρα από την ανθρώπινη κλίμακα χρόνου (Gibson and Warren, 2020).

Όπως λέει ο Κώστας, *«Από τον κήπο πρέπει να περάσεις υποχρεωτικά, κάθε μέρα. Ειδικά για τα καλοκαιρινά. Γιατί μεγαλώνουν γρήγορά και πρέπει να τα ελέγχεις»*

Η Ρούλα μας αναλύει τις χρονικότητες του κήπου της ανάλογα με τα είδη φυτών και τη βιολογία τους *«Τώρα θα φυτέψω στις 15 Σεπτεμβρίου το σπανάκι, τον άνηθο, το παζί. Ηδη το παζί το έχω ρίξει γιατί θέλει λίγο πιο νωρίς. Λογω που φυτρώνει πιο εύκολα» [...] «Το καλοκαίρι, πρώτα πρώτα θα βάλω ντομάτες γιατί πρέπει να είναι πρώιμες. Αν δεν τις βάλεις πρώιμες δεν δένουν μετά γιατί τις παίρνει η ζέστη».*

Ο Ζήνων συνοψίζει τις καλλιεργητικές πρακτικές, που διαφέρουν για κάποια είδη κηπευτικών ανάλογα με τη μορφή και την ανάπτυξη τους *«Για παράδειγμα, τα κολοκύθια τα αγγούρια κι αυτά, που είναι κυρίως έρποντα φυτά δεν τα πειράζεις, απλά τα αφήνεις, τις ντομάτες θα τις δέσεις, θα τις κλαδέψεις, εκτός κι αν χρησιμοποιείς αυτοκλάδευτες ποικιλίες που δεν χρειάζονται κλάδεμα, ή κοντές ποικιλίες, όπως τις λέει ο κόσμος».*

Η εποχικότητα των φυτών, είτε αυτά είναι αυτοφυή ή φυτεμένα από τον άνθρωπο, επηρεάζουν τη χρονικότητα της καθημερινής ζωής στην πόλη, εισάγοντας κύκλους ζωής στους αστικούς χώρους, τονίζουν οι Pellegrini and Baudry (2014). Οι κύκλοι ζωής των φυτών του αστικού οικιακού κήπου δρουν στη συγκρότηση του αστικού τοπίου της γειτονιάς και διαμορφώνουν μικροκλιματικές συνθήκες. Τα σώματα των φυτών μειώνουν την ηλιακή ακτινοβολία που φτάνει στις επιφάνειες του αστικού ιστού και διαφοροποιούν το αστικό οσφρητικό τοπίο (smellscape)⁶³.

Σύμφωνα με τους/τις συνομιλητές/τριες τα φυτά επεμβαίνουν και διαμορφώνουν το μικροτοπίο⁶⁴ του αστικού οικιακού κήπου.

⁶³ Για την έννοια του *urban smellscape* βλ. Henshaw, V. (2014)

⁶⁴ Τον όρο «μικροτοπίο» χρησιμοποιεί ο Δ. Φατούρος (2007) για να περιγράψει τη χωρική συνάντηση φυσικών στοιχείων με το αρχιτεκτονικό έργο. Στην περίπτωση των αστικών οικιακών κήπων έχουμε επίσης μια χωρική συνάντηση φυσικών υπάρξεων με ανθρωπογενή αρχιτεκτονήματα και κατασκευές.

Η Αγγελική λέει «Και μετά γεμίζει εδώ, κολοκύθια, όλο πρασινάδα, και είναι ωραίο»[...] «Τώρα είναι μικρά. Αλλά όταν θα φουντώσουν, θα αρχίσουν να βγάζουν αγγουράκια και ντοματούλες και να είσαι καθισμένη εδώ πέρα, δεν υπάρχει καλύτερο, να τα βλέπεις, έτσι».

Η Σοφία περιγράφει πως οι αναρριχώμενες κολοκυθιές της, εξασφάλισαν την ιδιωτικότητα που επιθυμούσε για το μπαλκόνι της

«Κι αυτό το σύρμα ήταν γεμάτο, γιατί η κολοκυθιά μεγαλώνει σαν φίδι κάπως, δεν ξέρω αν το λέω σωστά. [...] «Και ήταν έτσι, δεν έβλεπες τίποτα απέναντι» [...] «Είναι σαν ζούγκλα το μπαλκόνι μου λέει η Στέφανι (φιλοξενούμενη), μου αρέσει πολύ. Η Στέφανι που καπνίζει τσιγάρο, [...] το πρωί και το βράδυ έβγαινε έξω, με το βρακάκι της και λέει δεν με βλέπει κανείς, δεν με νοιάζει».

Τα φυτά παράγουν χώρο και είναι εκείνα που καθορίζουν στην περίπτωση του αστικού οικιακού κήπου το πως θα βιώσουν οι άνθρωποι το χώρο. Συγκροτούν την ταυτότητα του τοπίου⁶⁵ στην μικροκλίμακα της κατοικίας και της γειτονιάς.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει να παρατηρήσουμε, πως οι συνέργειες φυτών και ανθρώπων μπορούν να συμβάλουν στη διατήρηση των φυσικών διαδικασιών και τη λειτουργία των φυσικών κύκλων της ζωής και της ροής των υλικών, μέσα στο κατά βάση ανθρωπογενές αστικό χωρικό πλαίσιο. Τα ίδια τα φυτά του κήπου τροφοδοτούν τη λίπανση του εδάφους με τα νεκρά τμήματα του σώματός τους ενεργώντας και επηρεάζοντας την πρακτική της λίπανσης. Η Ρούλα αναφέρει «Αυτά τα φύλλα (από το δέντρο) τώρα που θα πέφτουν, έχω ένα κουβά, τα μαζεύω και τα βάζω μέσα, μετά τα βάζω σε ένα τσουβάλι, ρίχνω λίγο νερό, τα αφήνω και σαπίζουν και μετά τα ρίχνω μέσα στον κήπο αντί για κοπριά». Αν και ο κήπος δεν είναι ένα ανέγγιχτο από τον άνθρωπο οικοσύστημα, παρόλα αυτά φυτά και άνθρωποι μπορούν να συνεργήσουν στις διαδικασίες της φυσικής αποικοδόμησης της οργανικής ύλης.

Οι «συνεργατικές και συγκρουσιακές σχέσεις μεταξύ ανθρώπων, φυτών και άλλων» αποκαλούνται από τους Head et al (2014, σελ. 866) *πολιτική των φυτών (vegetal politics)*. Και πράγματι οι κηπουροί αναγνωρίζουν αυτή την πολιτική, τις επιδράσεις, την επενέργεια των φυτών και τη σημασία τους στον ενεργό υβριδικό σχηματισμό

⁶⁵ Με τον όρο *ταυτότητα του τοπίου (landscape identity)* οι Stobbelaar and Pedroli (2011, p. 322) ορίζουν την «αντιληπτή μοναδικότητα του τοπίου» δίνοντας έμφαση στην οπτική των ανθρώπων για το τοπίο και όχι στο πως αυτό καθορίζεται από τα πραγματικά του χαρακτηριστικά, φυσικά ή μη.

του αστικού οικιακού κήπου. Αποκαλύπτουν το πως τα φυτά προκαλούν τα συναισθήματα και την επικοινωνία με τον άνθρωπο, καθιστώντας τον κήπο ένα περιβάλλον σωματικής και συναισθηματικής αλληλεπίδρασης. Συγχρόνως είναι παράγοντες καθορισμού των σωματικών πρακτικών της κηπουρικής, αλλά και της καθημερινής ροής του χρόνου. Η παραγωγικότητα τους και η ανάπτυξη δεν μπορεί να ελεγχθεί απόλυτα από τον άνθρωπο, ενώ συνήθως είναι αποτέλεσμα της ίδιας δράσης των γονιδίων τους, της απόκρισής τους στις οικολογικές συνθήκες που προκύπτουν από αβιοτικούς παράγοντες, τη συμβίωση με τις υπόλοιπες υπάρξεις του κήπου και τις πρακτικές της κηπουρικής. Τα φυτά ενεργούν στο χώρο και το τοπίο και κατ' επέκταση στο γίνεσθαι μέσα στον κήπο. Εισπράττουν φροντίδα και ανταποδίδουν, φροντίζοντας όχι μόνο τον άνθρωπο παρέχοντας καρπούς, θετικά συναισθήματα και απόλαυση, αλλά και τις υπόλοιπες ζωντανές υπάρξεις στο δίκτυο του κήπου και ευρύτερα του αστικού ιστού και του αστικού οικοσυστήματος. Συνεπώς, οι δράσεις και οι αλληλεπιδράσεις των φυτών καθιστούν τον κήπο ένα ζωντανό, ενεργό πεδίο συνευαλωτότητας.

Η ενεργός δράση των Ζώων

Μέχρι τώρα, στο πλαίσιο της διατριβής δεν έχει γίνει αναφορά στην συμμετοχή και την ενεργό δράση των ζώων στον αστικό οικιακό κήπο. Τα ζώα αποτελούν αναμφίβολα έναν παράγοντα, ένα δράστη που ενεργεί στο φυσιοπολιτισμό του κήπου, διατηρώντας «κοινωνικές» σχέσεις με τις άλλες ενεργές υπάρξεις του, καθορίζοντας πτυχές της καθημερινής ζωής και σχηματοποιώντας τις συμβιωτικές αλληλεπιδράσεις, αλλά και εν τέλει το αποτύπωμα του κήπου, από όποια σκοπιά και αν το παρατηρήσουμε.

Από τις επισκέψεις στους αστικούς οικιακούς κήπους του δείγματος και από το υλικό των συνεντεύξεων, διαπιστώθηκε ότι αφενός μια από τις πρακτικές της αστικής οικιακής κηπουρικής είναι η εκτροφή ζώων, κυρίως πουλερικών και κοτόπουλων για λόγους παραγωγής διατροφικών προϊόντων από αυτά και αφετέρου η συνύπαρξη/συνγίνεσθαι⁶⁶ με ζώα συντροφιάς όπως οι σκύλοι και γάτες. Και τα δύο

⁶⁶ Η Haraway (2008) ισχυρίζεται ότι οι αλληλεπιδράσεις ανθρώπου και ζώου που ζουν μαζί, μπορούν να γίνουν αντιληπτές σαν κοινά συνγίνεσθαι όπου άνθρωπος και ζώο αλληλοδιαμορφώνονται.

περιγράφονται από τους/τις κηπουρούς ως μέρος της καθημερινής ζωής στον κήπο, αλλά και ως παράγοντας της ζωντανότητας του. Επιπλέον, περιγράφεται το πως ο αστικός οικιακός κήπος, αλληλεπιδρά με ζώα που ζουν στον αστικό ιστό και τα οποία δεν έχουν σταθερή και μόνιμη θέση στο φυσιοπολιτισμικό του δίκτυο.

Κατά την Hall (2019) ο χώρος δημιουργείται από τις σχέσεις ανθρώπινων και μη ανθρώπινων υπάρξεων. Οι συνομιλίες με τους/τις κηπουρούς αποκάλυψαν πως η συνύπαρξη των ανθρώπων και των ζώων, στο πλαίσιο του αστικού οικιακού κήπου και της κατοικίας, επηρεάζει τη χωρικότητά του, την επιβολή ορίων, αλλά και τη διαμόρφωση χωρικών πρακτικών. Αυτές οι χωρικές πρακτικές ενεργούνται είτε από τους ανθρώπους, αλλά και από τα ζώα. Αυτό υποστηρίζουν οι Schuurman & Syrjämaa (2021) στηριζόμενες στις άποψεις του De Certeau (2008), σύμφωνα με τον οποίο εκείνοι που δεν κατέχουν επίσημη εξουσία δεν υποκύπτουν απλώς στους κανονισμούς και τις φιλοδοξίες (στρατηγικές) εκείνων που κυβερνούν —ή στην περίπτωση μας κατέχουν— τον χώρο, αλλά είναι ενεργοί και δημιουργικοί (με τις τακτικές τους) στο να βρουν τον δικό τους χώρο μέσα σε αυτό το πλαίσιο. Ο ίδιος (2008, σελ. 34), δηλώνει *«ο χώρος μιας τακτικής είναι ο χώρος του άλλου»*.

Ο Λεωνίδας εξηγεί ότι για να προστατέψει τα φυτά του κήπου και την ανάπτυξή τους από το λυκόσκυλό του, έχει οριοθετήσει υποχώρους στον κήπο του με την τοποθέτηση φρακτών. Όμως, αν και δηλώνει ότι τους φράχτες τους έχει τοποθετήσει για το σκύλο, εντούτοις λέει ότι ο σκύλος περνάει από αυτούς. *«Για το σκύλο. [...] Και πάλι δεν τον κρατάω το σκύλο. Μπαίνει, βγαίνει...[...] Όχι συνήθως δεν έρχεται, δεν την αφήνω εγώ. Έμα την αφήσω, καμιά φορά ξεφεύγει, και μπορεί να μου έρθει από κοντά. Μόλις της πω έξω, βγαίνει. [...]· Έ κοίτα θα κάνει και ζημιές, και τα κακά της και τα τέτοια. Ενώ της έχω εκεί ελεύθερο χώρο, πηγαίνει εκεί μέσα και κάνει ότι θέλει»*. Η αποτροπή των επισκέψεων του σκύλου στο χώρο του λαχανόκηπου και η δημιουργία ενός χώρου αποκλειστικά για το σκύλο, οδήγησαν στο φράξιμο και τον κατακερματισμό του ευρύτερου χώρου του οικιακού κήπου. Κατά τη μετάβαση από την κατοικία στο χώρο του λαχανόκηπου και των οπωροφόρων, περνά κανείς από τις πόρτες των δύο φρακτών, όπου ο ένας οριοθετεί το χώρο της αυλής που λειτουργεί σαν υπαίθριο καθιστικό, χώρος για μπάμπεκικου, αλλά και μεταβατικός χώρος ανάμεσα στον εσωτερικό χώρο του σπιτιού και τον χώρο του κήπου. Αυτός ο μεταβατικός χώρος της αυλής που δεν είναι απαγορευμένος για το σκύλο,

παραλαμβάνει πρακτικές της καθημερινής ζωής που συνδέονται με την αστική κηπουρική, την κατανάλωση των προϊόντων του κήπου, την προετοιμασία των φυτεύσεων, τη μαγειρική, το φαγητό, αλλά και τη συμβίωση και την αλληλεπίδραση με το σκύλο. Ο σκύλος αν και στην αυλή, μπροστά στην αυλόπορτα είναι φύλακας της κατοικίας, μέσα στον κήπο η παρουσία του είναι λαθραία και απαγορευμένη.

«Ο άλλος σκύλος που είχα, είχε σκάψει από εκεί ένα λαγούμι, αν είχες δει στο σινεμά την Μεγάλη Απόδραση... Γάνιασα να βρω χώμα και να το φέρνω να το ξαναγεμίσω, να το φτιάξω πάλι επίπεδο. Ως εδώ μέσα. Μόλις ήρθα και το είδα μια μέρα τρελάθηκα. Κι αυτή έχει σκάψει (η σκύλα), εδώ πέρα στη γωνία. [...] Κοίτα σκάβουν όλα τα σκυλιά, έτσι είναι μαθημένα. Το καλοκαίρι σκάβουν και μπαίνουν εκεί μέσα για δροσιά.». Αναγνωρίζουμε εδώ, πως οι σχέσεις εξουσίας, αλλά και αμοιβαίας φροντίδας διαμορφώνουν τις πρακτικές ανθρώπου (φράξιμο χώρων, εξασφάλιση χώρου όπου ο σκύλος είναι ελεύθερος, εντολές προς το σκύλο, επιδιόρθωση ζημιών) αλλά και του ζώου (φύλαξη, υπακοή, σκάψιμο για λαθραία είσοδο στο λαχανόκηπο) επηρεάζουν τον ίδιο το χώρο του κήπου και την πραγμάτωσή του. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι στη διαμόρφωση των πρακτικών αυτών στον αστικό οικιακό κήπο, σημαίνοντα ρόλο έχουν τα φυτά που μεγαλώνουν και καρπίζουν στο χώρο του. Η αλληλεξάρτηση των οντοτήτων είναι εκείνη που στο πλαίσιο της συμβιωτικής φροντίδας επιδρά στο χώρο και τα χαρακτηριστικά του.

Αντίστοιχο παράδειγμα έχουμε στην περίπτωση του αστικού οικιακού κήπου του Γιώργου. Τα όρια στο εσωτερικό του μπαίνουν από μια σειρά φράχτες από ξύλο και κοτετσόσυρμα, με μικρά ανοιγόμενα πορτάκια. Αλλά επίσης, τα παρτέρια με τα κηπευτικά προστατεύονται από οροφές από κοτετσόσυρμα για να αποτρέψουν εισβολές από ψηλά. Όπως εξηγεί η σύζυγός του και κηπουρός Νόρα, ο λόγος για αυτές τις εσωτερικές οχυρώσεις είναι οι γάτες της γειτονιάς, αλλά και ο σκύλος τους *«τα έχει φτιάξει (ο Γιώργος) και με σίτες, τα έχει σκεπάσει για τις γάτες.[...] Δεν μας αφήνουν τίποτα. Προχθές τα φύτεψα και βρήκαν ένα άνοιγμα, ένα τέτοιο μικρό χώρο και μπήκαν και τα σκάψαν. Και χθες τον κλείσαμε κι αυτόν το χώρο. Εδώ είχε μαϊδανό, σέλινο. Αυτό εδώ, κοίταξε δεν μπαίνει πουθενά. Να κοίταξε εκεί είχε μια τρύπα και χθες που πήραμε είδηση το είχαν σκάψει όλο. Με αυτά (κοτετσόσυρμα), τέρμα τελείωσε. [...] Κοίταξε να δεις, όταν το σκυλί, δεν έχει πόρτα, θα μου κάνει ζημιά. Και το ίδιο με τη γάτα. Όλη την ημέρα άμα δεις, θα είχα 20 γάτες. Είχα φαγητό για το*

σκυλί, δεν προλάβαινα, έτσι και απομακρυνόταν λιγάκι, το είχαν φάει οι γάτες» [...] «Έξω, έξω, δεν θέλω εδώ μέσα. Έξω. [...] Δεν το (το σκυλί) αφήνουμε μέσα στον κήπο να μπαίνει, γι' αυτό τα έχει κλειστά όλα με πορτάκια ο Γιώργος. Δεν το αφήνουμε γιατί, εντάξει, μαθαίνει και δεν θέλουμε να μπαίνει μέσα στα φυτά. [...] Έξω, από εκεί μέχρι εδώ. Στην αυλή». Η επινόηση κατασκευών, η χρήση υλικών που παρεμβαίνουν στη χωρικότητα του κήπου, συγκροτούν τις πρακτικές του κηπουρού για να περιορίσει την κίνηση των ζώων στο χώρο της καλλιέργειας και να αποτρέψει τις παρεμβάσεις τους στην ανάπτυξη των φυτών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα μεταβολές στην υλικότητα και στη χωρικότητα του κήπου.

Σύμφωνα με τους Philo and Wilbert (2000b, σελ. 5) όταν τα σκυλιά κάνουν «ακατάλληλη» χρήση του χώρου και επιφέρουν μια «δημιουργική αναμόρφωσή» του, ή άλλα ζώα θα προσθέταμε, φαίνεται πώς οι σχέσεις κατοικίδιων ζώων-ανθρώπων διαμεσολαβούνται χωρικά μέσω της υλικότητας του σπιτιού και των σχετικών πρακτικών, αποτυπώνοντας το πώς τα ζώα, με τις δικές τους πράξεις, «αποσταθεροποιούν, παραβιάζουν ή ακόμα και αντιστέκονται στις ανθρώπινες εντολές μας. Κάτι αντίστοιχο με το σπίτι φαίνεται να συμβαίνει με τη χωρικότητα και υλικότητα του κήπου. Αν και ο/η κηπουρός εξουσιαστικά επιβάλει κανόνες στα μη ανθρώπινα και προσπαθεί να τους επιβληθεί με τις πρακτικές του, έτσι ώστε να διατηρήσει ένα έλεγχο στο χώρο του αστικού οικιακού κήπου, θα λέγαμε ότι ο χώρος αυτός χαρακτηρίζεται από την έννοια του «σχεσιακού χώρου», που οι Morrison *et al.* 2013, σελ. 513) περιγράφουν ως «σχέσεις και χώροι μεταξύ ατόμων, ομάδων και αντικειμένων». Οι σχέσεις αυτές παράγονται από κοινού από ζώα και ανθρώπους σε υλικές συναντήσεις και αλληλεπιδράσεις (Birke *et al.* 2004). Οι αμοιβαίες συναντήσεις, οι δράσεις και οι αλληλεπιδράσεις εντάσσονται συχνά στο πλαίσιο πρακτικών μέσω των οποίων παράγονται χώροι ζώων και χώροι ανθρώπου-ζώου (Schuurman & Syrjämaa 2021).⁶⁷

⁶⁷ Σύμφωνα με την οπτική της παρούσας διατριβής ο αστικός οικιακός κήπος αποκτά την ιδιότητα του σχεσιακού χώρου λόγω των ευρύτερων αλληλεπιδράσεων ανθρώπινων και μη ανθρώπινων υπάρξεων, συμπεριλαμβανομένων σε αυτά των φυτών αλλά και άλλων υλικών πραγμάτων. Οι σχέσεις και οι αλληλεπιδράσεις ζώων ανθρώπου εντάσσονται στο δίκτυο αυτών των σχέσεων και είναι μέρος του φυσιοπολιτισμού του κήπου.

Η Σοφία χρησιμοποίησε συρμάτινο πλέγμα για να κάνει πιο ασφαλές το μπαλκόνι/κήπο για το γάτο της, αλλά και να υποβοηθήσει την αναρρίχηση των κολοκυθιών της. Λέει σχετικά *«Αυτό το σύρμα το έβαλα για το γάτο, γιατί δεν γνωρίζει από μπαλκόνια κι όταν βάζω φυτά, όπως έκανα και στο άλλο σπίτι, θέλει να βγει έξω, του αρέσουν πάρα πολύ. Και λέω εντάξει, εδώ μπορεί να πέσει»*. Αυτή η πρακτική της Σοφίας, απόρροια φροντίδας για το γάτο της, ήταν μια επέμβαση στο χώρο του μπαλκονιού, που όμως είχε επίδραση στην καθημερινή ρουτίνα ανθρώπου και ζώου στο μπαλκόνι και συνέβαλε στην ασφαλή παραμονή του γάτου σε επαφή με τα φυτά και τις άλλες υπάρξεις του αστικού οικιακού κήπου. *«Βγαίναμε έξω με τον Reggie (γάτος), καθόμασταν μισή ώρα, εγώ έπινα τον καφέ μου έξω και ο Reggie μύριζε όλα τα λουλούδια, έκανε γύρους»*. Οι πρακτικές που διαμορφώνονται στο πλαίσιο της σχέσης ανθρώπων και ζώων περιλαμβάνουν τις ενσωματωμένες ρουτίνες που παράγουν τους χρόνους της καθημερινής ζωής υποστηρίζει η Holmberg (2019).

Όμως μέσα στον αστικό οικιακό κήπο μπορούμε να παρατηρήσουμε αλληλεπιδράσεις, συναντήσεις, επαφές ανθρώπων και φυτών με την ετερότητα ζώων που επισκέπτονται τον κήπο χωρίς να ζουν εκεί διαρκώς. Αυτές οι επισκέψεις - που αν θέλουμε να μιλήσουμε στη γλώσσα της οικολογίας θα παρατηρήσουμε ότι συνδέονται με τις τροφικές σχέσεις των ειδών και το γεγονός ότι ο αστικός οικιακός κήπος αποτελεί ένα χώρο μέσα στον αστικό ιστό, με τέτοια οικολογικά χαρακτηριστικά που ελκύει μια ποικιλία ειδών και οργανισμών- έχουν ποικίλες επιρροές στο χώρο και στο πως αυτός βιώνεται από ανθρώπους και μη ανθρώπινα.

Ο Γιάννης λέει *«...τα πουλιά δεν μας αφήνουν, αλλά ξανά βάζουμε εμείς. Τα πουλιά το μαρούλι το τρώνε. [...] Μωρέ τα πουλιά είναι ωραία. Πάρα πολύ ωραία. Έχουμε πάρα πολλά πουλάκια εδώ, και έρχονται, τους βάζει η γυναίκα μου ψωμί, νερό εδώ. Μου αρέσει να τα ακούω, να τα βλέπουμε»*. Όμως ο σκύλος του ζευγαριού περιορίζει τις επισκέψεις και τις επιδράσεις των πουλιών στα φυτά του κήπου *«Ο σκύλος, τον πήρε ο γιος μας, είναι μέλος της οικογένειας. [...] τον έχουμε μέσα στο σπίτι, του έχουμε σπίτι και εδώ (ταράτσα)» [...] «τα προστατεύει τα φυτά από τα πουλιά. Δηλαδή δεν θέλει, αν βλέπει πουλί εδώ πέρα, γίνεται χαμός. [...] Είναι και ήσυχος. Άμα σε γνωρίσει τώρα, και τον κρατάμε εμείς λίγο να μυρίσει, αν καταλάβει ότι είσαι φιλενάδα μας, από αυτή τη μέρα δεν σε πειράζει. Αλλά επειδή από εδώ περνάνε πολλοί, δεν θέλω ο σκύλος μου να έχει γνωριμίες με τους άλλους. Μετά τι τον*

θέλουμε». Όμως από το λόγο του συνομιλητή μας αποκαλύπτεται ότι εκείνος επεμβαίνει στις συναντήσεις και την κοινωνικότητα του σκύλου με άλλους ανθρώπους, προκειμένου να είναι αξιόπιστος φύλακας του σπιτιού. Οι πρακτικές του ανθρώπου επιδρούν στις πρακτικές του σκύλου που αφορούν τη φύλαξη του κήπου και του σπιτιού και τον περιορισμό της εισβολής άλλων ανθρώπων και ζώων. Αντίστοιχα τα πουλιά επιδιώκουν να βρουν τροφή στην ταράτσα, καταστρέφοντας τα φυτά του κήπου, ενώ παράλληλα επιδρούν θετικά στο ηχητικό τοπίο του χώρου. Συνεπώς ένα σύμπλεγμα σχέσεων αναπτύσσεται και επιδρά στα χαρακτηριστικά του χώρου του αστικού οικιακού κήπου. Τα πουλιά που επισκέπτονται τον κήπο του Γιάννη και της Αγγελικής έρχονται εκεί λόγω της τροφικής τους σχέσης με τα φυτά του κήπου αλλά και της εξασφάλισης ενδιαιτήματος από τα πεύκα του πεζόδρομου μπροστά στην κατοικία. Όλα μαζί συμπαράγουν το χώρο και καθορίζουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Οι κηπουροί συμμετέχουν και μοιράζονται την ενέργεια παραγωγής του χώρου με φυτά και ζώα.

Οι Galluzzi et al. (2010) χαρακτηρίζουν τους αστικούς οικιακούς κήπους μικρές αλλά πολύ διαφοροποιημένες οικολογικές θέσεις λόγω της ποικιλότητας των ειδών που υποστηρίζουν.

Ο Λεωνίδας αναφέρει *«Πουλιά υπάρχουν από πάνω σου, είδες τώρα δεν ακούγονται και πολύ. Αυτό εδώ το δέντρο είναι γεμάτο πουλιά. Έρχεσαι εδώ πέρα, ξεκουράζεσαι, μια χαρά είναι» [...] «Έρχεσαι και βλέπεις μια πεταλουδίτσα εδώ πέρα. Είναι όμορφο πράγμα» [...] «Έρχεσαι και βλέπεις μια πεταλουδίτσα εδώ πέρα. Είναι όμορφο πράγμα» [...] «Έ διάφορα. Αηδόνια καμιά φορά πέφτουν εδώ μέσα, διάφορα τέτοια πουλιά. Τα έχεις αυτά, σου κάνουν και καμιά ζημιά, ε πάνε πέφτουν επάνω στα δέντρα, αν πέσει πουλί πάνω στο δέντρο σου έχει κατεβάσει δυο τρία βερούκοκα ή βανίλιες. Αφού είναι θηρία, τέτοια. Τα κοράκια, ή καρακάξες, έχει τέτοια. Την άλλη φορά κάτι κουρούνες, αλλά δεν ξαναεμφανιστήκαν. Κάτι θηρία, εγώ φοβήθηκα όταν τα είδα. Ήταν τρία. Και τα είδα εκεί μέσα, από εκείνη την πλευρά.»*

Τα παραπάνω, έρχονται να επιβεβαιώσουν ότι ο αστικός οικιακός κήπος είναι ένας πόλος έλξης για διάφορα είδη της αστικής πανίδας. Σε συνδυασμό με τη βλάστηση τους, οι αστικοί οικιακοί κήποι αποτελούν σημείο ανατροφοδότησης της αστικής βιοποικιλότητας, αλλά και μια οικολογική γέφυρα μεταξύ υπαίθρου και πόλης για έναν αριθμό διαφορετικών ειδών, κυρίως πτηνών και εντόμων. Αυτοί οι μικροί

θύλακες βιολογικής ποικιλότητας, εμβολιάζουν τη σκληρή υφή του αστικού τοπίου και επιτρέπουν συναντήσεις και επαφές ανθρώπων, ζώων φυτών. Οι συναντήσεις αυτές, είναι συνήθως απολαυστικές για τους ανθρώπους που έχουν την ευκαιρία να επανασυνδεθούν με τον κόσμο φύσης και της υπαίθρου. Συχνά όμως οι συνομιλητές/τριες μας μιλούν για κάποια προβλήματα που προκύπτουν από τη εισβολή ζώων της αστικής πανίδας στον κήπο. Αυτά τα προβλήματα έχουν συνήθως να κάνουν με την καταστροφή ή τη ρύπανση της σοδειάς, ή επιθέσεις στα εκτρεφόμενα στον κήπο ζώα.

Ο Stan αντιμετωπίζει πρόβλημα με το μεγάλο αριθμό γατών που ζουν στη γειτονιά. *«Το χειμώνα καλλιεργώ, καλλιεργούσα μάλλον, αλλά πέρυσι και φέτος δεν θα βάλω, γιατί εδώ στη γειτονιά έχουμε γατούλες πολλές, και τα χειμωνιάτικα είναι μαρούλια, μπρόκολα, λάχανα και τέτοια, κρεμμυδάκια και πάνε οι γάτες και τα κατουράνε.» [...] «αλλά αυτό είναι ένα πρόβλημα με τις γάτες. Γιατί είναι πολλές και υπάρχει όλος αυτός ο χώρος, κι όμως έρχονται στο γκαζόν» [...] δεν μπορούμε να κάτσουμε στην αυλή, δεν μπορείς να αφήσεις το παιδί να κάτσει στην αυλή, κάθονται μέσα».[...]* *«Τώρα σκέφτομαι, φέτος όταν θα φτιάξω τον μπαξέ πάλι, να φτιάξω κι ένα μέρος, να το σκάψω, μήπως και μάθουν να πηγαίνουν στο σκαμμένο ξέρω εγώ, να κάνουν τις ανάγκες τους».*

Η Ζήνα, για το ίδιο θέμα έχει την άποψη ότι *«Τώρα τα ζωάκια, για παράδειγμα τις γάτες που πάνε και κάνουν κακά, δεν μπορείς να τα περιορίσεις. Απλά υπάρχουν άλλοι τρόποι. Μπορείς να βάλεις ένα πετραδάκι διακοσμητικό, ή κάτι άλλο, μετά δεν θα μπορεί το ζώο να πάει εκεί πέρα να σου κάνει τη ζημιά. [...] Τώρα αν είναι ανοιχτός ο χώρος και δεν είναι φραγμένος, άνετα ένα σκυλί σου τα ρίχνει κάτω. Οπότε πρέπει να βάλεις φράχτη. Δεν μπορείς να τα περιορίσεις τα ζωάκια».* Η μέριμνα για την ομαλή συμβίωση παρουσιάζεται ως ευθύνη του ανθρώπου. Η δράση των ζώων αναγνωρίζεται ως αποδεκτή και φυσική και είναι ο άνθρωπος με τις πρακτικές του που μπορεί να προστατεύσει και να ρυθμίσει τις σχέσεις ζώων φυτών στον αστικό οικιακό κήπο.

Η Βέρα μας μιλάει για την εισβολή ενός ζώου στον κήπο που θανάτωσε τις κότες *«Μια άνοιξη, χειμώνας ήταν, είχαμε καμιά τριανταριά κότες τότε. Κι ερχόμαστε ένα πρωί από κάτω, και τις βρήκαμε όλες διάσπαρτες στο οικόπεδο μέσα. Νεκρές όλες. Πρέπει*

να ήταν κουνάβι. [...] Και βρήκαμε το σκυλάκι αυτό και αποφασίσαμε να το πάρουμε για να μας φυλάει τις κότες».

[...] «... για να πιάσουμε και καλά το κουνάβι, μας είχαν πει να βάλουμε μια σωλήνα και μέσα κάτι ψαρικό, να μυρίζει έντονα. Θα πάει αυτό θα μπει μέσα και δεν θα μπορεί να βγεί. Δεν πιάσαμε τίποτα».

Εντέλει οι κηπουροί για να αντιμετωπίσουν τα «προβλήματα» συνύπαρξης με την αστική πανίδα, επινοούν νέες πρακτικές, ή στρέφονται στην αξιοποίηση της συμπεριφοράς άλλων ζώων, που αναλαμβάνουν ρόλο φύλακα στον κήπο, όπως ο σκύλος. Τότε δημιουργούνται νέοι όροι συμβίωσης. Κάθε ζώο που συμβιώνει στον κήπο, επενεργεί στο ενεργό δίκτυο του αστικού οικιακού κήπου και οι σχέσεις του με τα υπόλοιπα ζώα και τους ανθρώπους αποτελούν την αφετηρία για νέους χειρισμούς, πρακτικές, χρήσεις. Λέει η Βέρα «Και έχουμε τα γατιά μας εδώ, και έχουμε και ένα σκυλάκι. [...] έβρισκες ένα γατάκι έξω, το μάζευες, εντάξει στο σπίτι μου δεν θα το έπαιρνα, όμως το έφερνα εδώ, του παρείχα τροφή, νερό, και καθόντουσαν. Ξέρεις, τρώγαν κανένα ποντίκι, καμιά σαύρα, δεν μας ενοχλούσαν. [...] Το φτιάξαμε καθώς πήραμε το σκυλάκι. Για να μην τρώει το σκυλί από αυτά που τρώνε οι γάτες, γιατί στις γάτες ρίχνουμε κόκαλα από ψάρια, ενώ το σκυλί δεν πρέπει να τρώει κόκαλα. Και τις κλείσαμε κάπου ξεχωριστά για να τρώνε οι γάτες μόνο και το σκυλάκι αλλού να τρώει».

Η Σοφία μας μιλάει για την αντιμετώπιση της αύξησης των κουνουπιών στο μπαλκονόκηπο. «Με όλα αυτά τα φυτά και τα νερά», γιατί όταν έχεις φυτά πρέπει να τα ποτίζεις και πέφτουν νερά. Και πραγματικά κάθε βράδυ έβαζα φιδάκια (αντικουνουπικά) έξω, δεν μπορούσαμε. [...] Και το πρώτο βράδυ, δεν είχα φιδάκι και μας τσιμπούσαν κουνούπια» [...] «Με είχε πιάσει αλλεργία. Κι από τότε λέω κάτι με τρώει, κάτι με ενοχλεί. Και μετά αγχώθηκα και για το γάτο. Κάθε βράδυ όταν έβγαινα και έκανα πότισμα και τέτοια έβαζα φιδάκι».

Συνεπώς, η ισορροπία των σχέσεων στον αστικό οικιακό κήπο δείχνει να είναι άλλοτε ζήτημα τροποποίησης πρακτικών, επεμβάσεων στο χώρο και στον τρόπο που γίνονται τα πράγματα. Αν και μέσα από τις συνομιλίες γίνεται σαφής η αναγνώριση της δράσης των ζώων και των αποτελεσμάτων της, εντούτοις, οι ανθρώπινες δράσεις παρουσιάζονται ως πιο ρυθμιστικές στο πλαίσιο της ζωντανότητας του κήπου.

Ο αστικός οικιακός κήπος, συνήθως είναι σε στενή γειτνίαση με ξένες ιδιοκτησίες και χώρους κατοικίας άλλων ανθρώπων. Η εγγύτητα που επιβάλλει η πυκνότητα του αστικού ιστού, αναφέρεται σε κάποιες περιπτώσεις ως ανασταλτικός παράγοντας για την εκτροφή ζώων. Περιγράφονται συγκρούσεις και οχλήσεις των γειτόνων λόγω της παρουσίας των εκτρεφόμενων ζώων ή των ζώων συντροφιάς.

Η Ρούλα εξιστορεί πως όταν η γειτονιά ήταν αραιοκατοικημένη συνήθιζε να εκτρέφει κότες και ένα γουρούνι. Σήμερα που η δόμηση και οι κάτοικοι έχουν πυκνώσει θεωρεί την εκτροφή ζώων όχληση για τη γειτονιά. *«Πολύ παλιά, ήμουν πολύ νέα τότε, μπορεί και 30-35 χρονών. Γιατί δεν είχε εδώ πέρα κόσμος, και μπορούσαμε να τα φτιάξουμε. Μετά άρχισε από κανένα σπιτάκι να γίνεται και δεν θέλαν τη βρωμιά. Δεν ήθελα να μαλώνω με τον κόσμο για μια κότα. Δεν έκανα και πολλές κότες, έκανα 10 κότες 15, έκανα ένα γουρουνάκι. [...] Ηθελα να έχω την κοτούλα μου, το αυγουλάκι μου. Τα σταμάτησα πριν μια δεκαετία. Πέρασε ένα αυτοκίνητο και αγόρασα δύο γαλιά. Δυο γαλοπούλες. Αχ μόλις ξεχώρισαν αυτά από το χώρο τους άρχισαν να φωνάζουν. Δεν ήθελε κανένας εδώ στη γειτονιά».*

Μία εκ των συνομιλητριών μας περιέγραψε μια εχθρική συμπεριφορά της ενοίκου του διπλανού διαμερίσματος, ενώ έκρινε ότι το περιβάλλον στην πολυκατοικία που κατοικεί είναι μη φιλικό προς τα ζώα. Συγκεκριμένα η Σοφία λέει *«Και μόλις ακούει (η ενοίκος) γάτο, λέει «πω ωχι, έχεις γάτο, θα μου πηδάει από εδώ, θα μου μπαίνει στις γλάστρες, θα μου σκάβει χώματα».* Και λέω *δεν καταλαβαίνετε, ο γάτος μου ούτε καν, δεν μπαίνει στη γλάστρα. Μυρίζει όλα τα φύλλα και τα τρώει, αλλά να μπει στο χώμα δεν θα μπει. Ούτε θα σκάψει ούτε θα πάει τουαλέτα εκεί. Αλλά είχε αγχωθεί πολύ. Έβαλα το σύρμα και της άρεσε πολύ αυτό, αλλά παρατήρησα 3 φορές που έγινε, μας έριχνε νερό»* [...] *«αλλά σιχάινεται το γάτο και βασικά προσπάθησε να ρίξει νερά στο γάτο για να φοβάται ο γάτος να βγαίνει έξω. Και εγώ είχα θυμώσει πάρα πολύ. [...] υπάρχει ένα θέμα εδώ με τα κατοικίδια. Είναι δύο, αυτή και η γυναίκα του διαχειριστή που δεν θέλουν καθόλου τα κατοικίδια».*

Οι αλληλεπιδράσεις ζώων ανθρώπων που παράγονται στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής στο χώρο της κατοικίας και του οικιακού αστικού κήπου, αναπτύσσονται ιδιαίτερα έντονα στο συναισθηματικό φάσμα, ενώ επίσης παρατηρείται μια συσχέτιση συναισθημάτων και πρακτικών φροντίδας. Ο Πολύκαρπος έχει υιοθετήσει ένα γάτο. Μιλώντας για αυτόν και τη σχέση τους, λέει *«Ο Τζουτζούκος (γάτος) εμένα*

με είχε... δηλαδή ερχόσουν εσύ, τον χάρτιδεες, ήταν χαδιάρης πολύ, κι όταν εγώ τον φώναζα Τζουτζούκο έφευγε, ερχόταν σε εμένα. Τον είχα πολύ...τον αγαπούσα πολύ. [...] Όταν ήταν μικρός, δούλευα εγώ απέναντι στον κήπο, έβαζα ντομάτες, και ήμουν σκυμμένος. Αυτός ήταν μικρός. Κι έρχεται που λες, μέσα στα πόδια μου, όπως ήμουν γονατισμένος. Του ρίχνω μια έτσι, του λέω φύγε από εδώ. Και πήγε πιο πέρα και νιαουνιάου νιάου. Εκλαιγε. Ε από τότε το θυμάμαι, ε τον κερατά με σκλάβωσε. Νιάου νιάου νιάου. [...] αλλά αυτός εδώ μου είχε κλέψει την καρδιά».

Το αμφίδρομο συναισθηματικό δέσιμο μεταξύ ανθρώπου και ζώου εξελίσσει σχέσεις συντροφικότητας και φροντίδας. Από τις συνομιλίες φαίνεται ότι τα ζώα συντροφιάς είναι σύντροφοι των κηπουρών και κατά την επιτέλεση των πρακτικών της κηπουρικής και πολύ συχνά συνδράμουν στη διαχείριση της οικολογικής ισορροπίας. Η Άννα λέει ότι η γάτα της «*Κάνει ζημιές, σκαλίζει...Κάνει ζημιές αλλά μου φέρνει διάφορα, ποντίκια, σαύρες με κομμένη ουρά, φιδάκια, απ' όλα έχουμε. Είναι χρήσιμες οι γάτες*».

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η καθημερινή ρουτίνα της αστικής οικιακής κηπουρικής στην περίπτωση που αυτή περιλαμβάνει και εκτροφή ζώων. Τότε οι κηπουροί περιγράφουν πως οι πρακτικές της καλλιέργειας και της εκτροφής αλληλοτροφοδοτούνται, δίνοντας στον αστικό οικιακό κήπο το χαρακτηριστικό της κυκλικότητας. Σε αυτούς τους κύκλους αλληλοτροφοδότησης, η μέριμνα του/της κηπουρού, οι ενέργειες φροντίδας, αλλά και οι αντιλήψεις και η ηθική του, που εντάσσονται σε μια σφαίρα αποδοχής της συνευαλωτότητας, του συνγίνεσθαι αλλά και της οικονομίας, διέπουν τις κοινές καθημερινές του πρακτικές. Η φροντίδα μέσα στον κήπο επενδύεται με γονικά συναισθήματα ευθύνης για ζώα και φυτά. Αντίστοιχα, ζώα και φυτά ανταποδίδουν και συμμετέχουν ενεργά και από κοινού στην εξελικτική διαδικασία, παράγοντας τροφή, συναισθήματα, τρόπο ζωής, καθημερινό χώρο και χρόνο. Ο Πολύκαρπος περιγράφει την αμφίδρομη σχέση που αναπτύσσεται στον αστικό οικιακό κήπο μεταξύ φυτών και κοτών, αλλά και τη δική του αφοσίωση στη φροντίδα «*Το οικόπεδο το καθαρίζω και έχω τις κότες μέσα. Το οποίο είναι ένα πράγμα που σου αφήνει κάτι. Δεν είναι μόνο αυτό, αλλά και με ευχαριστεί αυτό το πράγμα. Δηλαδή πάω στις κότες, τους ρίχνω τα λαχανόφυλλα τα κοτσάνια, κι επειδή δεν μπορούν να τα φάνε, θα τους τα τρίψω σα σαλάτα που λένε. Ναι ασχολούμαι. Να τώρα εκεί μέσα ήμουν. Με το μαχαίρι, με αυτό το μαχαίρι τα*

κόβω τα λάχανα. Τρελαίνονται» [...] «Τις έχω μανάρια δηλαδή τις κότες.[...] «γιατί δεν έχω φάει εγώ αυγά του εμπορίου. Δεν τρώω» [...] «Ναι, ναι, κόβω πχ, τώρα έχω κάτι σαν λάχανα τα οποία δεν είναι λάχανα, κολούμπρες (γογγυλοκράμβη) τα λένε» [...] «κόβω τα φύλλα του, τα κοτσάνια που είναι τρυφερά, θα τα κόψω με το μαχαίρι και τα τρώνε, τους αλλάζουν τα φώτα. Χαχαχα».

Η Βέρα μας μιλάει για τις αλληλεπιδράσεις ζώων και φυτών στον κήπο της «Επειδή έχουμε και κότες, χρησιμοποιούμε για λίπανση και την κουτσουλιά» [...] «Τα πρώτα χρόνια βάζαμε γαλοπούλες, είχαμε πάρει πετρόκοτες, διάφορα, γιατί μας άρεσαν [...] Μετά σιγά σιγά κουραστήκαμε [...] αφήσαμε μόνο τις κότες, γιατί, εντάξει, τρώμε τα αυγουλάκια, φρέσκα αυγά, όλοι μας, 4 οικογένειες [...] Και έχουμε τα γατιά μας εδώ, και έχουμε και ένα σκυλάκι. [...] έβρισκες ένα γατάκι έξω, το μάζευες, εντάξει στο σπίτι μου δεν θα το έπαιρνα, όμως το έφερνα εδώ, του παρείχα τροφή, νερό, και καθόντουσαν. Ξέρεις, τρώγαν κανένα ποντίκι, καμιά σαύρα, δεν μας ενοχλούσαν. [...] Το φτιάξαμε (σπιτάκι για τις γάτες) καθώς πήραμε το σκυλάκι. Για να μην τρώει το σκυλί από αυτά που τρώνε οι γάτες, γιατί στις γάτες ρίχνουμε κόκαλα από ψάρια, ενώ το σκυλί δεν πρέπει να τρώει κόκαλα. Και τις κλείσαμε κάπου ξεχωριστά για να τρώνε οι γάτες μόνο και το σκυλάκι αλλού να τρώει.

Επανερχόμαστε στη διατύπωση της Haraway (2003) ότι η εξημέρωση είναι μια ιστορική και χωρική σχεσιακή διαδικασία κατά την οποία ορισμένα ζώα συνεχίζονται με τους ανθρώπους, προς το καλύτερο ή προς το χειρότερο. Πράγματι, στο ευρύτερο πλαίσιο της αστικής οικιακής κηπουρικής καταγράφονται διαδικασίες συνεξέλιξης μεταξύ ζωντανών υπάρξεων. Το κοινό γίνεσθαι, οι «κοινωνικές» σχέσεις και οι επιρροές μεταξύ ανθρώπων και μη ανθρώπινων ζώων θέτουν όρια χωρικά, δίνουν χώρο στην έκφραση συναισθημάτων, αλλά επίσης πολιτικών ισχύος και καταπίεσης ακόμη και στο «αθώο» γίνεσθαι του κήπου. Το καθεστώς εγγύτητας στο οποίο εντάσσονται στο χώρο του οικιακού κήπου όλα τα ζωντανά πλάσματα, με τη συνδρομή μιας σειράς υλικών και άυλων πραγμάτων, επαναφέρει εντός του αστικού ιστού συνδέσεις που υπάρχουν στην ύπαιθρο και φέρνει κοντά το αστικό με το αγροτικό. Αυτοί οι δίαυλοι καθημερινής επικοινωνίας της «φύσης» και του «πολιτισμού» που δημιουργεί η αστική οικιακή κηπουρική και η χωρικότητα του αστικού οικιακού κήπου, τον καθιστούν θύλακα βιοπικολιότητας, συνεξέλιξης μέσα στην πόλη. Αναδεικνύεται έτσι ακόμη μια φορά η πολυλειτουργικότητα της αστικής

οικιακής κηπουρικής ειδικά στον κυριαρχούμενο από τον άνθρωπο ιστό της πόλης γιατί καθιστά ορατές τις σχέσεις συνευαλωτότητας που ρυθμίζουν την εξέλιξη της ζωής. Αν και κάποιες ανθρώπινες πρακτικές που εντάσσονται στην κηπουρική έχουν ως στόχο να ελέγξουν τις συμπεριφορές και την ενεργό δράση των ζώων του αστικού οικιακού κήπου, και να παρέμβουν σε σχέσεις ανταγωνισμού μεταξύ των ειδών, εντέλει μέσα στον κήπο όλες οι ζωντανές υπάρξεις δένονται με δεσμούς που στηρίζουν την κοινή τους εξέλιξη. Εξοικείωση, φροντίδα, μέριμνα, τροφή, ανταγωνισμός, δίνουν μορφή σε ένα δίκτυο ζωής όπου οι διαφορετικές οντότητες διανύουν πορείες επιβίωσης και συνύπαρξης. Ο αστικός οικιακός κήπος προσφέρει το χωρικό πεδίο για την επαναδιαπραγμάτευση των ενεργών φυσιοπολιτισμικών συνδέσεων μεταξύ τους. Ο ίδιος ο κήπος, εγκατεστημένος στον καμβά της πόλης, είναι ο ενδιάμεσος χώρος, το υβριδικό πεδίο, που δίνει την ευκαιρία για συναντήσεις ανθρώπινων και μη ανθρώπινων οντοτήτων, γεφυρώνοντας την αποστασιοποίησή τους.

Ο Χώρος και η συμβολή του στο δρων δίκτυο του αστικού οικιακού κήπου

Χωρίς να αγνοούμε ότι ο χώρος είναι κάτι περισσότερο από την υλικότητά του, καθώς και τη ζωτική σημασία του για την παραγωγή του κοινωνικού όχι μόνο ως αποτέλεσμα της υλικής ύπαρξής του (Massey, 1994), στη διερεύνησή μας για το δρων φυσιοπολιτισμικό δίκτυο του αστικού οικιακού κήπου, στεκόμαστε αρκετά στην παρατήρηση αυτής της υλικής διάστασης του χώρου ως ένα μη ανθρώπινο παράγοντα και στους τρόπους με τους οποίους συνδέεται και συνεπιδρά. Παρόλα αυτά, αναγνωρίζουμε ότι ο χώρος χαρακτηρίζεται από έντονη κοινωνική διάσταση, η οποία προκύπτει από τις σχέσεις και τις διαδικασίες, την ισχύ που εμπεριέχεται σε αυτές, τις ταυτότητες που απορρέουν και τις πολλαπλές τροχιές που τον παράγουν (Massey, 2005). Μέσα από αυτές τις διαδικασίες ο χώρος είναι διαρκώς υπό κατασκευή (Massey, 2005), σε αντίθεση με τη μοναδικότητα και τη στατικότητα του τόπου, έχοντας πάντα κοινές συνάψεις με ένα αλληλένδετο κόσμο (Massey, 1995). Οι συνομιλητές/τριες μας, μέσα από τις αναφορές τους, αφενός αποκαλύπτουν την ευρύτερη αλληλεπίδραση χώρου και πρακτικών της αστικής οικιακής κηπουρικής,

αλλά επίσης τη συμβολή της πρακτικών αυτών στην παραγωγή του χώρου του αστικού οικιακού κήπου και στις διαδικασίες που συμβαίνουν σε αυτόν.

Στην περίπτωση της αστικής οικιακής κηπουρικής, οι διάφορες χωρικές διεργασίες πραγματοποιούνται κυρίως στο πλαίσιο του υπαίθριου χώρου της κατοικίας, ή πολύ κοντά σε αυτή και κυρίως σε επιφάνειες ιδιωτικές. Οι κηπουροί συχνά αναφέρονται στη σημασία της δυνατότητας πρόσβασης σε τέτοιους χώρους ως παράγοντα για την επιτέλεση της αστικής οικιακής κηπουρικής.

Ο Ρολάν εξιστορώντας τότε ξεκίνησε η ενασχόλησή του με την κηπουρική λέει *«Η ιδέα μου μπήκε εδώ, στο άλλο σπίτι που έμενα στη Νέα Ιωνία, και εκεί ασχολούμουν λίγο, αλλά εδώ πιο πολύ»*. *«Ναι. Στην Αλβανία δεν είχα που να φυτέψω. Σε πολυκατοικία έμενα»*. Το ίδιο περιγράφει και ο Stan *«Η ιδέα ξεκίνησε με το που πήρα το σπίτι που νοικιάζω εδώ στην Εύη, και αφού υπήρχε ο χώρος»*. Αντίστοιχα ο Λεωνίδα που καλλιεργεί στο ιδιόκτητο οικόπεδο δίπλα στο σπίτι του, που στο παρελθόν καλλιεργούσε κηπευτικά προς πώληση ο πατέρας του, αναφέρει *«Σιγά σιγά, έλεγα αφού υπάρχει το μέρος εδώ πέρα, να βάζω, κι έβαζα και διάφορα άλλα»*. Η ύπαρξη διαθέσιμου χώρου αποτελεί κίνητρο για τη δημιουργία αστικού οικιακού κήπου, συνήθως σε συνδυασμό με άλλα κίνητρα και συνδέεται με τα χωρικά χαρακτηριστικά της κατοικίας (Schupp et al. 2016). Όπως στην περίπτωση της Άννας που συνδυάζεται με την επιθυμία για υγιεινή διατροφή *«είχαμε χώρο, και τι να κάνουμε, να ξέρουμε να τρώμε υγιεινά, να μην τρώμε σκουπίδια»*. Επίσης και για τον Κώστα η ύπαρξη μιας αυλής αποτελούσε την προϋπόθεση για την αγαπημένη του συνήθεια της κηπουρικής *«Αλλά όπου πήγαινα, δεν είχα δικό μου σπίτι εδώ, όπου πήγαινα και είχε λίγο αυλή, πάντα θα έβαζα κήπο»*.

Όπως επισημαίνουν οι Conway and Brannen (2014) τα νοικοκυριά που διαμένουν σε μονοκατοικία με μεγάλο οικόπεδο είναι πολύ πιο πιθανό να καλλιεργούν τρόφιμα και να εκτρέφουν κότες. Αυτό σημαίνει ότι ο τύπος της κατοικίας και ο μη διαθέσιμος χώρος μπορεί να αποτελέσουν εμπόδιο για την πρακτική της αστικής οικιακής κηπουρικής (Wekerle & Classens, 2015). Αυτό περιγράφει η Σοφία *«Όταν πήγα στη Νέα Υόρκη, όταν ήμουν 18 χρονών και έμεινα εκεί μέχρι πριν δύο χρόνια, στη Νέα Υόρκη δεν υπάρχουν μπαλκόνια γενικά. Μερικές πολυκατοικίες μπορεί να έχουν, αλλά γενικά δεν έχουν, έχουν αυτό που λέγεται fire escape... Και απαγορεύεται, δεν*

μπορείς να βάλεις τίποτα στο fire escape. Εγώ πάντα σκεφτόμουν αχ να έβαζα κανένα βασιλικό, κάτι, αλλά απαγορεύεται. Και δεν μπόρεσα ποτέ...»

Η σύνδεση της τυπολογίας της μονοκατοικίας με την αστική οικιακή κηπουρική για την οποία κάνουν λόγο οι Vánra et al. (2018), ενισχύεται από τα λεγόμενα του Μάνου « Απλά όταν ήμουν σε μικρή ηλικία που ο πατέρας μου επειδή μέναμε σε μονοκατοικία είχε κάποια δυνατότητα να φυτεύει στο χώμα, από τότε είχα τα πρώτα βιώματα, παρατηρώντας την όλη διαδικασία, αλλά μετά μεσολάβησε ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, που σπούδασα, γύρισα στο Βόλο, δεν είχα πρόσβαση σε ελεύθερο χώρο γιατί έμενα σε πολυκατοικία. Τα τελευταία χρόνια, αφού όπως σας είπα μου δόθηκε αυτή η δυνατότητα αυτού του χώρου, από μεράκι και καλή διάθεση και όρεξη, επειδή μου αρέσει αυτή η ενασχόληση, επιχείρησα να κάνω το δικό μου λαχανόκηπο» [...] «Είναι ένας ακάλυπτος χώρος πίσω από το κυρίως σπίτι, ο οποίος χώρος είναι στην ιδιοκτησία κάποιου που μου έχει δώσει το κλειδί και καλλιεργώ». Αλλά ακόμη και όταν η κατοικία δεν διαθέτει τα χωρικά χαρακτηριστικά του επαρκούς και κατάλληλου υπαίθριου χώρου, η επιθυμία για κηπουρική, στρέφει τους/τις κήπουρους σε τακτικές όπως η αναζήτηση γειτονικού οικοπέδου προς προσωρινή παραχώρηση για καλλιέργεια, ή καλλιέργεια σε μπαλκόνι και ταράτσα. Η Βιβή μιλάει για τον παραχωρημένο χώρο που καλλιεργεί και έχει μετατρέψει από αστικό κενό σε μια πράσινη όαση «Απέναντι από το σπίτι μου είναι ο κήπος, αυτό το οικόπεδο. Υπάρχει ένα οικόπεδο που το έχω ζητήσει από κάποιο κύριο που δεν φύτευε κάτι μέσα και το καλλιεργώ εγώ... «Απλά τον είχε ένας γείτονας και δεν το χρειαζόταν και το πήραμε εμείς και καλλιεργούμε. Ζητήσαμε την άδεια να καλλιεργήσουμε στο οικόπεδο». Αντίστοιχα ο Κώστας που κατοικεί σε πολυκατοικία ζήτησε να του επιτραπεί να εγκαταστήσει τον κήπο του στην αυλή μιας εγκαταλειμμένης μονοκατοικίας που βρίσκεται απέναντι και αποτελούσε εστία ρύπανσης «Αυτός εδώ ο χώρος ανήκει σε ένα κύριο που είναι στην Αθήνα. Δεν είναι δικό μου. Και όποιος περνούσε εδώ, είχε μπροστά ένα φράχτη πεσμένο, όποιος περνούσε δεν πήγαινε τα σκουπίδια στον κάδο». Η πρακτική της αστικής οικιακής κηπουρικής διεκδικώντας και καταλαμβάνοντας χώρο μέσα στον αστικό ιστό, αλλάζει τις ποιότητες και τα χωρικά του χαρακτηριστικά, επεμβαίνοντας στα υλικά και την κάλυψη της επιφάνειας της γης, μεταβάλλοντας τις χρήσεις, την οικολογία του αλλά και την κοινωνική του σημασία μέσα στην πόλη.

Έτσι διαπιστώνουμε ότι η διαθεσιμότητα επιφάνειας προς φύτευση εντός η δίπλα στην κατοικία, αποτελώντας κίνητρο για κηπουρική, δίνει τη δυνατότητα για μια νέα χωρική ταυτότητα στον τόπο, η αστική γη γίνεται καλλιεργήσιμη⁶⁸, υποδεχόμενη μια διαφορετική χρήση, ή μετατρέποντας την από κενή σε κήπο. Διαμορφώνονται τότε νέες πρακτικές, συνδέσεις και αλληλεπιδράσεις, που καθορίζουν την παραγωγή του χώρου του κήπου, αλλά και την ταυτότητα του/της κηπουρού. Και αν δούμε τις πρακτικές της κηπουρικής ως «*τεχνουργίες του χώρου*» (Ντε Σερωά, 2010 [1990]) του αστικού οικιακού κήπου, θα αντιληφθούμε πως αυτές και ο τόπος επιτέλεσής τους αλληλεπιδρούν και συμβάλλουν στη χωρική διαμόρφωση.

Ας παρατηρήσουμε τις περιγραφές των κηπουρών για τις καλλιεργητικές πρακτικές τους και το πως τις συσχετίζουν με το διαθέσιμο χώρο που καλλιεργούν.

Ο Πολύκαρπος θυμάται ποια ήταν τα πρώτα ενεργήματα του στο κενό οικόπεδο που φύτεψε τον κήπο *«Εγώ όταν ήρθα εδώ, δεν ήταν φραγμένο, ήταν μπαϊρι που λέγαν οι παλιοί. Το έφραξα εγώ γύρω γύρω, το καθάρισα κι άρχισα να βάζω»*

Η Σοφία που καλλιεργεί στο μπαλκόνι του διαμερίσματός της, αντίστοιχα μιλάει για τις πρώτες προετοιμασίες *«Τα έβαλα στο μπαλκόνι. Καθίσαν εκεί, δεν ξέρω, 3-4 μέρες. Τις γλάστρες τις πιο πολλές τις είχα. Τις καθάρισα και πήρα και άλλες. Αλλά το πρώτο πράγμα που έγινε, πήγα αγόρασα το σύρμα και έφερα άτομο να μου το βάλει...» [...] Έβαλα πρώτα το σύρμα και μετά αγόρασα το χώμα, μου το φέρανε, κι έβαλα το χώμα στις γλάστρες και μετέφερα τα φυτώρια μέσα στις γλάστρες. Και μετά προσπάθησα να δω που να τα βάλω, να δω πως πέφτει ο ήλιος πιο πολύ. Και είδα ότι στην αριστερή πλευρά έχει πολύ ήλιο και έβαλα όλες τις ντομάτες εκεί για κάποιο λόγο. Και μετά τα κολοκύθια, παρόλο που είναι δίπλα το ένα με το άλλο τα έδεσα να ανεβαίνουν έτσι.»* Όπως μπορεί κανείς να παρατηρήσει, οι πρακτικές της καλλιέργειας του αστικού οικιακού κήπου, της πραγμάτωσης του κήπου, διαφοροποιούνται ανάλογα με το που πρόκειται να γίνει αυτό. Μέσα από αυτές τις διαφορετικές διαδικασίες και τις τακτικές, προκύπτει ο χώρος του κήπου, ένας χώρος

⁶⁸ Ο Ντε Σερωά (2010 [1990]) σημειώνει τη διαφορά μεταξύ τόπου και χώρου. Ισχυρίζεται ότι ο τόπος είναι το «ενθάδι ενός νεκρού σώματος» (σελ.) και καθορίζεται μέσω αντικειμένων, ενώ ορίζει (σελ. 288) ότι «Χώρος είναι το αποτέλεσμα που παράγεται από τις τελείες οι οποίες τον προσανατολίζουν, τον τοποθετούν στις περιστάσεις, τον εγχρονίζουν και τον οδηγούν να λειτουργήσει ως πολυδύναμη ενότητα αποτελούμενη από συγκρουσιακά προγράμματα ή συμβολαϊκές εγγύτητες», επισημαίνοντας ότι «υπάρχουν τόσοι χώροι όσες και διακριτές χωρικές εμπειρίες». Για το λόγο αυτό, μπορούμε να μιλάμε για ταυτοποίηση του τόπου και πραγμάτωση του χώρου.

διαρκώς εν τω γίνεσθαι, με διαφορετικά κατά περίπτωση χαρακτηριστικά, που μεταβάλλονται ακατάπαυστα στην πορεία και ζωογονείται από τις πορείες και τις τελέσεις των σωμάτων⁶⁹.

Ο Μάκης λέει ότι στο σπίτι που κατοικούσε πριν μερικά χρόνια, είχε «ένα κηπάκι μια σταλιά... Α και σε αυτό καλλιεργούσα. Είχα βάλει 67 ζαρντινιέρες... Μέσα σε αυτές τις ζαρντινιέρες έβαζα κολοκύθια, μελιτζάνες, πιπεριές, ντομάτες, αγγούρια... τα οποία τα είχα φτιάξει σαν θερμοκήπιο... Στο τσιμέντο επάνω. Είχα βάλει ξύλα από κάτω, παλέτες ξύλινες, για να μη μου καίει η ζέστη τα φυτά, και είχα βάλει από πάνω τις ζαρντινιέρες». Η έλλειψη ελεύθερης επιφάνειας εδάφους, η περιορισμένη χωρικά διαθεσιμότητα του και τα υλικά του χαρακτηριστικά, τον αναγκάζουν να χρησιμοποιήσει υλικά, κατασκευές και τακτικές που θα εξασφαλίσουν την ανάπτυξη κηπευτικών στις συγκεκριμένες χωρικές συνθήκες. Ο Γιάννης και η Αγγελική για παράδειγμα, που έχουν εγκαταστήσει τον οικιακό τους κήπο στην ταράτσα του σπιτιού τους, καλούνται να αντιμετωπίσουν διαφορετικές μικροκλιματικές συνθήκες όπως ήδη έχει αναφερθεί, αλλά και να προστατεύσουν την κατοικία από πιθανές ζημιές που θα προκληθούν από τις καλλιεργητικές πρακτικές. Αυτό απαιτεί να ενεργήσουν με διαφορετικούς τρόπους και πρακτικές από άλλους κηπουρούς που καλλιεργούν στην επιφάνεια της γης. Αναφέρει η Αγγελική «Μετά θα βάλουμε το δίχτυ από πάνω» [...] «Ναι ναι και για την ταράτσα. Για να μην έχει ζέστη κάτω. Αλλά αν δεν βάλουμε το δίχτυ για τα φυτά θα γίνουν... καίγονται, βράζουν» [...] επειδή τώρα έχει ξεκινήσει να τρέχει το νερό και θα ξεκινήσει να σαπίζει...(μιλάει για το τσιμέντο της ταράτσας) ε το μαζεύω εγώ, το καθαρίζω, σε αυτά τα μεταλλικά δοχεία. Όταν αρχίζει να βρέχει και ξεχειλίζει το νερό, να μην πέφτει κάτω στο χώρο εδώ... το κρατάμε και ποτίζουμε». Ανάλογα με τα χωρικά χαρακτηριστικά του αστικού οικιακού κήπου, επιστρατεύονται διαφορετικές επινοήσεις, γνώσεις, τακτικές που η πρακτική της κηπουρικής ενσωματώνει.

Συχνά η αστική οικιακή κηπουρική, «συγκατοικεί» στο αστικό έδαφος με άλλες χρήσεις, όπως για παράδειγμα η στάθμευση ιδιωτικών οχημάτων. Η Βέρα εξηγεί για

⁶⁹ Βλ. Ντε Σεργώ (2010 [1990], σελ. 287) « Χώρος υπάρχει μόλις λάβουμε υπόψη διανύσματα διεύθυνσης, ποσά ταχύτητας και τη μεταβλητή του χρόνου. Ο χώρος είναι διασταύρωση κινητών πραγμάτων. Ζωογονείται κατά κάποιο τρόπο από το σύνολο των κινήσεων που εκτυλίσσονται στα όριά του»

την παρουσία αυτοκινήτων μέσα στο ίδιο οικόπεδο με τον κήπο «Δεν έχεις που να βάλεις το αυτοκίνητο και το βάζεις μέσα στο οικόπεδο. Αυτό το συγκεκριμένο είναι δικό μας το φορτηγό, δεν το χρειαζόμαστε τώρα και...αυτά είναι από τον αδελφό μου που έχει ανταλλακτικά αυτοκινήτων και τα φέρνει γιατί δεν είχε που να τα βάλει». Αντίστοιχα στο ίδιο οικόπεδο που καλλιεργεί ο Σταν, οι ιδιοκτήτες του παρκάρουν το αυτοκίνητό τους. Αυτή η μικτή χρήση του χώρου με άλλες αστικές χρήσεις γης, προκύπτει ως αποτέλεσμα του περιορισμένου χώρου μέσα στον αστικό ιστό.

Όμως, η αστική κηπουρική επιδρά στα χαρακτηριστικά του χώρου που φιλοξενεί τον κήπο, αλλάζοντας τα κοινωνικά του χαρακτηριστικά. Χώροι κενοί, αχρησιμοποίητοι στο παρελθόν, ή και υποβαθμισμένοι, γίνονται χώροι ελκτικοί που μαζί με την κηπουρική φιλοξενούν άλλες καθημερινές πρακτικές και γίνονται τόποι συνάντησης και συναναστροφής.

Ο Κώστας με χαρά λέει ότι η καλλιέργεια του αστικού του κήπου επηρέασε τις συναναστροφές του «θετικά»[...] «Εδώ μαζευόμαστε όλη η γειτονιά» [...] «Ε είναι και αφορμή, εδώ καθόμαστε, βρισκόμαστε...μαζεύονται και οι γείτονες εδώ, φίλοι...» [...] «Αυτό δηλαδή που ερχόμαστε εδώ, καθόμαστε, τα βλέπουμε, τα συζητάμε, τα βλέπουμε να μεγαλώνουν... είναι ένα κομμάτι από την καθημερινή ζωή» [...] «Μαζευόμαστε εδώ, πιάνουμε και κουβέντα, διάφορες άλλες συζητήσεις, όλα τα αναλύουμε, αλλά αφετηρία είναι ο κήπος. Το στέκι είναι ο κήπος». Σε αυτές τις συναντήσεις, όπως περιγράφει, έρχεται και μια άλλη καθημερινή πρακτική, εκείνη της μαγειρικής και των κοινών γευμάτων να εγκατασταθεί στον ίδιο χώρο με την καλλιέργεια, μετατρέποντάς τον σε ένα χώρο κοινό που αντανακλά κοινωνικότητα στη γειτονιά και τους κατοίκους της και ενισχύοντας την κοινωνική της συνοχή. Επιπλέον ο χώρος φορτίζεται με πολιτισμικά στοιχεία που συνδέονται με το φαγητό και τις συνήθειες του και πραγματώνεται ως χώρος κοινωνικής αλληλεπίδρασης, αναψυχής, ελεύθερου χρόνου.

Από τις αφηγήσεις των συνομιλητών μας, γίνεται αντιληπτό ότι οι καθημερινές κινήσεις τους στο χώρο της κατοικίας και της γειτονιάς, διαγράφουν τροχιές που περνούν από το χώρο του κήπου, παγιώνοντας μια έξη στην επίσκεψη και παραμονή τους σε αυτόν. Ο κήπος γίνεται ένας ενδιάμεσος χώρος όπου η μετάβαση σε αυτόν αποτελεί μέρος της καθημερινής κίνησης μεταξύ δουλειάς και επιστροφής στο σπίτι. Ο Κώστας εξομολογείται «Όταν σχολούσα λοιπόν από τη δουλειά μου, πρώτα θα

περνούσα από εδώ, γιατί μένω απέναντι. Παρόλο που ήμουνα κουρασμένος, έπρεπε να περάσω από εδώ, να δω τον κήπο και μετά να πάω σπίτι» και συμπληρώνει «Από τον κήπο πρέπει να περάσεις υποχρεωτικά, κάθε μέρα». Ο Σταν γυρίζοντας από τη δουλειά μπαίνει στον κήπο για να μαζέψει καρπούς «ναι, έρχεσαι από τη δουλειά, παίρνεις μια λεκάνη, μπαίνεις μέσα, μαζεύεις ότι έχει γίνει, και αυτό». Στο πλαίσιο της οικιακής σφαίρας, ειδικά οι γυναίκες κηπουροί μας μιλούν για αυτές τις καθημερινές τροχιές που ανάμεσα στις δουλειές του νοικοκυριού και της μαγειρικής, περιλαμβάνουν επισκέψεις στον κήπο, εξασφαλίζοντας άμεση πρόσβαση σε διατροφικά προϊόντα. Η Ρούλα αναφέρει «Θα πεταχτώ, όταν χρειάζομαι ντομάτα, βγαίνω έξω, κοιτάω ποια μου αρέσει, να είναι μαλακή, παπ, την παίρνω». Η εγγύτητα του κήπου στην κατοικία τον καθιστά ένα χώρο άμεσης πρόσβασης που αλληλεπιδρά με το εσωτερικό του σπιτιού και τις διεργασίες που πραγματοποιούνται εκεί. Άλλοτε αποτελεί χώρο εργασίας και άλλοτε χώρο αναψυχής και ξεκούρασης. Όπως λέει η Βιβή «Και για ξεκούραση ερχόμαστε. Να πιούμε ένα καφέ».

Από την άλλη σκοπιά, προκειμένου να πραγματοποιηθούν τα ενεργήματα της κηπουρικής, γίνονται επεμβάσεις στο χώρο, όπως η οριοθέτηση και η κατάτμησή του. Τα όρια στοχεύουν στον αποκλεισμό της πρόσβασης ζώων και ανθρώπων, τίθενται συνήθως από τους/τις κηπουρούς στην προσπάθειά τους να ελέγξουν το γίνεσθαι του χώρου του κήπου. Ο Πολύκαρπος, καλλιεργεί κηπευτικά και εκτρέφει κότες. Όπως εξηγεί «το έχω χωρίσει εγώ εδώ πέρα έχω τον κήπο, δεν έρχονται οι κότες. Τώρα αν μπει καμία μέσα κάπου κάπου, εντάξει. Οι κότες είναι εκεί πέρα που είναι το χαμομήλι. Όλο αυτό είναι οι κότες εκεί. Δεν έρχονται από εδώ. Είχα πρόπερσι, πρόπερσι ήταν, γαλοπούλες. Οι οποίες μου είχαν καταστρέψει όλο τον κήπο. Γιατί πετάει η γαλοπούλα, η κότα δεν πετάει».

Όπως παρατηρήθηκε κατά τις επισκέψεις στους κήπους του δείγματος, όταν η αστική οικιακή κηπουρική περιλαμβάνει την πρακτική της καλλιέργειας λαχανόκηπου, αλλά και της εκτροφής πουλερικών, αυτές συσχετίζονται πάντα με το διαχωρισμό του χώρου του κήπου, και την κατασκευή φραχτών. Αν και οι δύο πρακτικές παρουσιάζουν αλληλεπιδράσεις, μοιράζονται υλικά, πόρους και βρίσκονται εναρμονισμένες σε μια κυκλική διαδικασία, εντούτοις αν και γειτνιάζουν, πάντα επιβάλλονται χωρικά όρια και η ανάπτυξή τους σε ένα ενιαίο χώρο φαίνεται ασυμβίβαστη. Αλλά και γενικότερα, η ύπαρξη ζώων, ειδικά σκύλων και γατών

περιορίζεται σε πολλές περιπτώσεις από φράχτες που εμποδίζουν την κίνησή τους στο χώρο του λαχανόκηπου. Τα όρια αυτά συχνά καταστρατηγούνται και τα ζώα ενεργοποιούν τακτικές για να τα ξεπεράσουν. Κάτι τέτοιο περιγράφει ο Λεωνίδας που έχει χωρίσει με φράχτες το οικόπεδο/υπαίθριο χώρο της κατοικίας του. Σε ένα τμήμα του καλλιεργεί τον οικιακό του και κήπο και σε άλλο κινείται η σκύλα του. *«Ενώ της έχω εκεί ελεύθερο χώρο, πηγαίνει εκεί μέσα και κάνει ότι θέλει. Ο άλλος σκύλος που είχα, είχε σκάψει από εκεί ένα λαγούμι, αν είχες δει στο σινεμά την Μεγάλη Απόδραση...»*.

Η προσπάθεια επιβολής και ελέγχου των κινήσεων ανθρώπινων και μη ανθρώπινων από τον/την κηπουρό, εκφράζεται μέσα από την πρακτική εγκατάστασης φραχτών και ορίων. Τα ανθρώπινα ενεργήματα με την πρόθεση για έλεγχο στην πρόσβαση και παρουσία στο χώρο του κήπου, σε πολλές περιπτώσεις δεν μπορούν να θέσουν όρια στην ενεργό παρουσία ανθρώπινων και μη ανθρώπινων υπάρξεων που εντέλει εμπλέκονται στο δίκτυο του αστικού οικιακού κήπου.

Αντίστοιχα είχε περιγραφεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, η εγκατάσταση φραχτών και συρμάτινων οροφών που εμποδίζουν την πρόσβαση του σκύλου, αλλά και γατών της γειτονιάς στο λαχανόκηπο του Γιώργου. Άλλωστε η λέξη κήπος ετυμολογικά έχει τη σημασία του περικλειστού καλλιεργημένου χώρου⁷⁰. Πράγματι, από τους κήπους του δείγματος, εξαιρώντας εκείνους που βρίσκονται στην ταράτσα ή στο μπαλκόνι, όλοι πλην ενός, διαθέτουν περιμετρική περίφραξη. Μόνο ο κήπος του Σταν, τοποθετημένος σε παραχωρημένο οικόπεδο απέναντι από την κατοικία του, δεν διαθέτει περίφραξη και όπως μας είχε αφηγηθεί, αντιμετώπιζε πρόβλημα με την είσοδο στον κήπο των γατών, αλλά και με κλοπές της σοδειάς.

Με την περίφραξη, δημιουργείται ένα «μέσα» στο «έξω» του κήπου, επιτρέποντας σε αυτό την κίνηση μόνο συγκεκριμένων σωμάτων, που ο/η κηπουρός προσπαθεί με το ενέργημα της περίφραξης να καθορίσει. Παρόλα αυτά, αν και τα φυτά δεν κινούνται, εντούτοις τα σώματά τους, με την ανάπτυξή τους μπορούν να παραβιάσουν τα όρια του φράχτη και να επιδράσουν στο «μέσα» του κήπου, είτε

⁷⁰ Το Βικιλεξικό περιγράφει τη σημασία της λέξης κήπος ως «γενικά ο περίφρακτος καλλιεργούμενος χώρος» (<https://el.wiktionary.org/wiki/%CE%BA%E1%BF%86%CF%80%CE%BF%CF%82>)

αυτό το αντιλαμβανόμαστε μόνο χωρικά, είτε το εμπλουτίζουμε εννοιολογικά, εντάσσοντας σε αυτό όλο το γίνεσθαι και τη ζωντανότητα του κήπου.

Ας θυμηθούμε την αναφορά του Λεωνίδα για τα δέντρα του γείτονα «Αυτά εδώ (τούγιες μεγάλες) μου έχουν κάνει τεράστια ζημιά» [...] «Έχουν έρθει όμως όλα εδώ μέσα».

Σε άλλες περιπτώσεις, για την επιβολή των ορίων και την προστασία της ζωής στον κήπο, έχουμε τη δράση άλλων υλικών δραστών όπως οικολογικά ζιζανιοκτόνα και εντομοκτόνα, που δεν επιδρά στη χωρικότητα, αλλά περιορίζει την εισβολή στον κήπο άλλων μορφών ζωής που μπορούν να βλάψουν την ανάπτυξη των καλλιεργούμενων φυτών.

Από τις συνομιλίες με τους/τις κηπουρούς αποκαλύπτεται μια ρευστή διάδραση μεταξύ χώρου και πρακτικής της κηπουρικής, που επιφέρει σε κάθε περίπτωση την αλληλοδιαμόρφωση των χαρακτηριστικών τους, αλλά και κατ' επέκταση των καθημερινών χωρικών και πολιτισμικών πρακτικών στην κατοικία και τη γειτονιά. Όπως η Massey (2005) υποστηρίζει ο χώρος κατασκευάζεται από πολλαπλές τροχιές, μυριάδες ιστοριών και κοινωνικές σχέσεις. Όταν υπάρχει αστικός οικιακός κήπος, οι διαδρομές και οι κινήσεις των σωμάτων στον εσωτερικό και εξωτερικό χώρο της κατοικίας, αλλά και από και προς το σπίτι, εγγράφονται υπό την επιρροή της πρακτικής της κηπουρικής. Και είναι αυτή που προσδίδει στο χώρο νέα ταυτότητα με την προσέλκυση σε αυτόν δράσεων και επιτελέσεων που του προσδίδουν κοινωνική και πολιτισμική χροιά.

Η ενεργός δράση των Πραγμάτων

Ο Bruno Latour (2005) θέλοντας να επεξηγήσει το μότο της ANT «Ακολουθήστε τους δράστες» προτρέπει (σελ. 68) « Ακολουθήστε τους δράστες στην ύφανση τους μέσα από πράγματα που έχουν προσθέσει στις κοινωνικές δεξιότητές τους, ώστε να καταστήσουν πιο ανθεκτικές τις συνεχώς μεταβαλλόμενες αλληλεπιδράσεις». Όπως ισχυρίζεται (2000) τα πράγματα που βρίσκονται σε κίνηση, ρίχνουν φως στο ανθρώπινο και κοινωνικό τους πλαίσιο. Με αφετηρία τις θεωρητικές βάσεις της ANT για την ανάδειξη της δράσης μη ανθρώπινων οντοτήτων σε συλλογικότητες/δίκτυα, και με δεδομένα από το λόγο των κηπουρών θα ανιχνεύσουμε την «κοινωνική»

δράση των υλικών και των αντικειμένων που αλληλεπιδρούν και συμμετέχουν στην ενεργό δράση και μορφοποίηση του αστικού οικιακού κήπου. Ο Latour (2005) μιλάει για την «*συλλογική δράση*», αναφερόμενος στη δράση η οποία συγκροτείται από διαφορετικούς τύπους δυνάμεων που υφαίνονται, δικτυώνονται μεταξύ τους λόγω της διαφορετικότητάς τους.

Αυτής της μορφής η «*συλλογική δράση*» είναι ιδιαίτερα ορατή στον αστικό οικιακό κήπο. Όπως ήδη έχουμε διατυπώσει, οι πρακτικές της κηπουρικής, τα ενεργήματά τους, είναι αποτέλεσμα «*συλλογικών δράσεων*» στις οποίες συνυφαίνονται και αφήνουν το ίχνος τους διαφορετικές υπάρξεις. Άνθρωποι, έμψυχες, οντότητες αλλά και αντικείμενα, υλικά, διαμεσολαβούν το γίνεσθαι του κήπου. Σύμφωνα με τον Arradurai (1986), τα πράγματα δεν είναι διαχωρισμένα από την ικανότητα των ανθρώπων να δράσουν και τη δύναμη των λέξεων να επικοινωνούν. Η μελέτη του προφορικού υλικού των συνεντεύξεων, το οποίο περιλαμβάνει τις περιγραφές των κηπουρών για τις πρακτικές της κηπουρικής, αποκαλύπτει ότι σε κάθε κήπο, η ύφανση των συλλογικών δυνάμεων, προκύπτει από τη συμμετοχή διαφορετικών δρώντων. Ειδικά όσον αφορά αντικείμενα και υλικά, η συλλογική δράση που παράγουν διαφοροποιεί τα ενεργήματα και τις πρακτικές της κηπουρικής, το συναρμολόγημα εντέλει του αστικού οικιακού κήπου.

Η πρακτική του ποτίσματος και η διαχείριση του νερού στον αστικό οικιακό κήπο, επηρεάζεται και διαμεσολαβείται από μια σειρά διαφορετικά πράγματα/αντικείμενα. Οι περισσότεροι κηπουροί του δείγματος αναφέρουν ότι ποτίζουν με νερό του αστικού δικτύου ύδρευσης. Μια αστική υποδομή, το δίκτυο ύδρευσης, επιτελεί το έργο της παροχής νερού για το πότισμα του αστικού οικιακού κήπου. Στη δράση του ποτίσματος, συμμετέχουν και επιφέρουν διαφοροποιήσεις κάποια υλικά αντικείμενα που αναφέρονται από τους/τις κηπουρούς.

Ο Πολύκαρπος λέει ότι ποτίζει με νερό «*Από την ύδρευση. Αλλά με σταγόνες. Για να έχω οικονομία*» [...] «*Ναι, λαστιχάκια με σταγονόμετρο. Το οποίο ξέρω, θα το αφήσω μισή ώρα, το απόγευμα άλλη μισή ώρα, κι έχεις οικονομία στο νερό*». Το σύστημα αυτόματου ποτίσματος χρησιμοποιεί και ο Μάνος προκειμένου να εξασφαλίσει τη διαδικασία όταν απουσιάζει «*πρόσφατα επειδή λείπω κάποιες μέρες του καλοκαιριού, εγκατέστησα ένα αυτόματο σύστημα ποτίσματος*» ενώ και εκείνος παρέχει νερό στον κήπο «*από τη δική μου βρύση με λάστιχα και ποτίζω με δικό μου*

νερό. [...] Από την εξωτερική βρύση της αυλής μου». Το ίδιο και η Βέρα, αν και το νερό που χρησιμοποιεί προέρχεται από γεώτρηση που υπάρχει στο οικόπεδο του κήπου, «Τα λάστιχα τα βάζουμε στον κήπο. Ποτίζουμε με σταγόνα, [...] Ανοίγεις και ποτίζονται όλα μόνα τους. Δύο ώρες και είναι έτοιμα. Δεν ασχολείσαι καθόλου με το πότισμα. Και οικονομία στο νερό βεβαίως. Αλλά πάνω απ' όλα δεν ασχολείσαι».

Όμως η Σοφία σχετικά με την πρακτική του ποτίσματος και τη χρήση του αυτόματου συστήματος, εξομολογείται «Και αυτό το irrigation system τις ημέρες που το άφησα να ποτίσει αυτό I felt disconnected» και για το λόγο αυτό προτιμάει το πότισμα να γίνεται «Με το λάστιχο ένα, ένα».

Η Τασούλα που ποτίζει τον κήπο της από το κοινόχρηστο ρολόι υδρεύσεως του συγκροτήματος εργατικών πολυκατοικιών όπου κατοικεί, περιγράφει «Όταν είναι όπως τώρα πολλή ζέστη, τα ποτίζω με το λάστιχο. Τις άλλες φορές γεμίζω τα παγούρια και τους ρίχνω. Κάνω 4-5 μέρες να βάλω το λάστιχο».

Άλλοι συνομιλητές/τριες μας αναφέρουν ότι λόγω του αυξημένου κόστους του νερού του αστικού δικτύου ύδρευσης και της ποιότητας του νερού φέρνουν νερό από πηγές και ρέματα στην περιφέρεια της πόλης. Στη μεταφορά, αποθήκευση και το πότισμα των φυτών δρουν συλλογικά διαφορετικά αντικείμενα, μηχανισμοί, συσκευές, οχήματα.

Η Βιβή λέει «Το ίδιο το οικόπεδο δεν έχει δική του γεώτρηση και ύδρευση και προσπαθούμε με κάθε τρόπο, έχουμε μια μικρή δεξαμενούλα, πηγαίνει ο άντρας μου στα ποτάμια, τη γεμίζει και τη φέρνουμε εδώ και ποτίζουμε. [...] συνδέω το λάστιχο με το βυτίο. Αργούμε βέβαια να ποτίσουμε γιατί δεν έχει πίεση, αλλά η δουλειά μας γίνεται πιο οικονομικά και πιο σωστά, γιατί το νερό αυτό δεν έχει χλώριο». Ο Ρολάν που όταν δεν ποτίζει από τη βρύση της αυλής, μεταφέρει και αυτός νερό από την ύπαιθρο, καλλιεργεί ένα πιο μικρό κήπο οπότε οι ποσότητες νερού που χρειάζεται είναι μικρότερες. Οπότε χρησιμοποιεί άλλα αντικείμενα για να το μεταφέρει Καμιά φορά από τη βρύση, καμιά φορά έχω το δικό μου το αυτοκίνητο και φέρνω μπουκάλια [...] Ναι από πηγές. Έχει το Πήλιο πηγές.... Γεμίζω μπουκάλια 40λιτρα».

Το πότισμα, η οικονομία του νερού, η ανακύκλωσή του και η αποθήκευση είναι αλληλένδετες πρακτικές. Οι περιγραφές των κηπουρών περιλαμβάνουν αντικείμενα ή υλικά που διαμεσολαβούν τους τρόπους και τις διαδικασίες τους.

Ο Γιώργος συγκεντρώνει το νερό της βροχής από τη στέγη της παράγκα που έχει κατασκευάσει μέσα στο οικόπεδο του κήπου «Έχω 6 δεξαμενές και μαζεύω το νερό» λέει, και για να μην χάνεται το νερό στο έδαφος, αλλά να καλύπτει μόνο τις ανάγκες των φυτών, χρησιμοποιεί τενεκέδες για να φυτεύει εκεί τα κηπευτικά «έχω κόψει τον τενεκέ στα δύο, στη μέση, ανοιχτός από κάτω. Αλλά ότι παίρνει, να μην το διοχετεύεις πούμε. Να πέφτει όλο κάτω, οπότε στη ρίζα».

Ο Γιάννης και η Αγγελική, που φυτεύουν σε πλαστικά τελάρα, χρησιμοποιούν μπουκάλια γεμάτα νερό για να γίνεται οικονομία στο πότισμα. Όπως περιγράφουν «... σε κάθε τελάρο από ένα μπουκάλι που το έχω τρυπήσει. Το γεμίζω νερό και το βάζω στο χώμα. Σιγά σιγά αδειάζει το μπουκάλι, και το φυτό το παίρνει σιγά σιγά».

Αλλά και οι χημική σύσταση του νερού που καθορίζει την ποιότητά του φαίνεται να επιδρά στην ανάπτυξη του κήπου και να αποτελεί μια από τις δυνάμεις που δρουν συλλογικά μέσω της πρακτικής του ποτίσματος. Όπως θεωρεί η Βιβή βασικός παράγων είναι η περιεκτικότητα χλωρίου «Πρώτον έχει το χλώριο και δεν γίνονται τα φυτά σωστά όπως θα έπρεπε να γίνουν». Αντίστοιχα ο Γιώργος μας λέει για το νερό της βροχής «Το νερό που έρχεται από τη βροχή, βλέπεις πολλές φορές έρχεται από κάτω από την Αφρική αυτή η σκόνη. Κι αυτή η σκόνη για μένα, αυτό ακριβώς ήθελα να πω, ότι το νερό το χαλάει αυτή η σκόνη».

Μια σειρά από υλικά, αντικείμενα, με μια λέξη πράγματα, επεμβαίνουν και συνδιαμορφώνουν την τροπικότητα της πρακτικής του ποτίσματος, καθιστώντας δυνατή την οικονομία, την ανακύκλωση, τη μεταφορά πόρων όπως το νερό, και τη συγκέντρωσή του. Παράλληλα ασκούν επιρροή στη συμμετοχή του/της κηπουρού και τα ενεργήματά του/της, λειτουργώντας τελικά στην ανάπτυξη των φυτών.

Η περίφραξη, των χώρων καλλιέργειας ή εκτροφής των οικόσιτων ζώων, διαμεσολαβείται από υλικά πράγματα. Τσιμέντο, ξύλα, μεταλλικά παλούκια, σύρμα και πλέγματα αναφέρονται από τους/τις κηπουρούς να λειτουργούν ως μέσα για την κατάτμηση και την οριοθέτηση του χώρου του κήπου, εμποδίζοντας την ελεύθερη πρόσβαση σε αυτόν και καθορίζουν τις κινήσεις και τις τροχιές των σωμάτων κατά την είσοδο και μέσα σε αυτόν.

Ο Latour (2005) διευκρινίζει ότι τα εργαλεία είναι “συμμετέχοντες” στην πορεία μιας δράσης, διότι κάνουν τη διαφορά στη δράση άλλων δραστών και τροποποιούν μια κατάσταση πραγμάτων. Τα πράγματα όπως μας υπενθυμίζει (σελ. 71-72) μπορούν

«να εξουσιοδοτήσουν, να επιτρέψουν, να παρέχουν, να ενθαρρύνουν, να αδειοδοτήσουν, να προτείνουν, επηρεάσουν, μπλοκάρουν, καταστήσουν δυνατό και να απαγορεύσουν» ένα ενέργημα. Ο/η κάθε κηπουρός περιγράφοντας τις καλλιεργητικές πρακτικές, μιλά για εργαλεία και αντικείμενα που συμμετέχουν ενεργά στις διαδικασίες αυτές. Αν εστιάσουμε για παράδειγμα στην κατεργασία του εδάφους, θα δούμε ότι ενώ όλοι/ες οι κηπουροί τη θεωρούν μια απαραίτητη διαδικασία πριν τη φύτευση, δεν αναφέρουν ότι αυτή γίνεται με τον ίδιο τρόπο. Διαφέρει η χρήση των εργαλείων. Συχνά προκύπτει ότι αυτό συσχετίζεται με την έκταση, τη θέση του κήπου και την ένταση της καλλιέργειας, αλλά και τις τακτικές που επιλέγει ο/η κηπουρός.

Ο Πολύκαρπος που καλλιεργεί μια αρκετά μεγάλη επιφάνεια με ποικιλία κηπευτικών που πουλάει, λέει *«Εργαλεία για τον κήπο, μια τσουγκράνα, μια τσάπα, ένα φτυάρι, ένα κασμά, τίποτα άλλο αυτά. Καλά, έχω το αλυσοπρίονο, το χορτοκοπτικό μου, έχω το σκαπτικό μου, τα έχω όλα τα εργαλεία για τον κήπο. Έχω όλα τα εργαλεία. Και το χορτοκοπτικό για να κόψω τα χόρτα και το αλυσοπρίονο να κόψω ένα δέντρο, ξέρω γω τι, και το σκαπτικό να οργώσω σήμερα εδώ, αύριο εκεί...»*.

Η Βέρα επίσης που ο κήπος της είναι μεγάλος ώστε να καλύπτει τις διατροφικές ανάγκες σε κηπευτικά τεσσάρων οικογενειών, αναφέρει τα εργαλεία που χρειάζεται στον κήπο *«Χρησιμοποιούμε ένα σκαπτικό καταρχήν. Μια τσουγκράνα, μία τσάπα κι ένα σκαλιστηράκι»* [...] *«Το φτυάρι, αυτό είναι το λισγάρι που λένε, αυτή είναι η τσουγκράνα. Με αυτή σκορπάς το χώμα. Αυτή είναι η τσάπα, όχι τσάπα σκεπαρνιά τη λένε. Κι αυτό είναι το μικρό το σκαλιστήρι, για να φυτεύεις. Αυτά είναι τα εργαλεία που χρησιμοποιούμε»*.

Όμως ο Γιάννης και η Αγγελική που καλλιεργούν στην μικρή επιφάνεια της ταράτσας της μονοκατοικίας τους δηλώνουν *«είχαμε και μία τσάπα αλλά έσπασε»* [...] *«Τα κάνουμε όλα με τα χέρια»*.

Η αναγκαιότητα κάποιων εργαλείων για την καλλιέργεια του κήπου εκφράζεται από τη Ρούλα *«Πρώτον έχω την τσουγκράνα. Απαραίτητη. Έχω το τσαπί. Απαραίτητο. Καλά είναι να έχεις και το λισγάρι»*. Τα εργαλεία διαμορφώνουν τις τακτικές των κηπουρών, επηρεάζουν το χρόνο και τον τρόπο που απαιτεί μια εργασία στον κήπο. Ο Λεωνίδας αναλογίζεται *«εργαλεία δεν έχω και πολλά. Μια τσάπα μεγάλη, ή ένα τσαπάκι μικρό, μια τσουγκράνα. Δεν έχω πάρει δηλαδή εργαλεία. Εντάξει ένα φτυάρι»*.

Δεν χρειάζεται άλλα εργαλεία, τι, κουβάδες για να κουβαλήσεις τα προϊόντα...» [...] Και ένα παλουκοσίδηρο, που το είχα χάσει για τρία χρόνια και το βρήκα. Το έχω εκεί. Είναι για να ανοίγει τρύπες, βαθιά, για το φύτεμα. Αυτό ήταν από τον πατέρα μου. [...] Το είχα χάσει 3 χρόνια 4, και είχα βρει μπελά, γιατί έπρεπε να βρω άλλο τρόπο. Και με ένα σφυρί να χτυπάω, κάτι κοντάρια από σκούπες για να χτυπάω για να ανοίξω τρύπες».

Κάποιες φορές, η έλλειψη κάποιων εργαλείων, ενεργοποιεί τη μήτιδα των κηπουρών. Τότε στο πλέγμα των ενεργών δραστών του κήπου μπαίνουν αντικείμενα και εργαλεία που παραδοσιακά δρουν και συμμετέχουν σε πρακτικές στο εσωτερικό του σπιτιού. Στον κήπο επιτελούν ένα διαφορετικό ενέργημα. Όπως στην περίπτωση της Σοφίας «Όταν έσκαβα το χώμα για να βάλω τις βιταμίνες, έπαιρνα ένα πιρούνι από την κουζίνα, και το έσκαβα έτσι από πάνω και μετά έβαζα τις βιταμίνες και μετά πάλι με το πιρούνι.»

Κατά τις επισκέψεις μας στους κήπους, καταγράφηκαν αντικείμενα που μέσα στον κήπο βρίσκονταν σε κατάσταση επανάχρησης. Πρόκειται για αντικείμενα, έπιπλα κλπ, που μετά από μακροχρόνια συμμετοχή στο πλέγμα του νοικοκυριού, τοποθετούνται στο χώρο του κήπου για να αναλάβουν ένα διαφορετικό ρόλο. Ο Arun Appadurai στο σύγγραμμά του «The Social life of Things» (1986) διατυπώνει την άποψη ότι η ανάλυση των τροχιών των πραγμάτων μπορεί να παρουσιάσει τις ανθρώπινες τροχιές και τους υπολογισμούς που ζωντανεύουν τα πράγματα. Στον κήπο της Βέρας, μια ξύλινη ντουλάπα υπνοδωματίου, τοποθετημένη σε μια γωνιά του κήπου, επιτελεί το ρόλο και το έργο μιας μικρής αποθήκης «: Εδώ βάζουμε σακούλες, ή τίποτα σπόρια, πιο πολύ σακούλες. Και τις μπότες που χρησιμοποιούμε». Στον κήπο της Βιβής πάνω σε ένα παλιό πάγκο κουζίνας, είναι τοποθετημένες οι γλάστρες με το βασιλικό. Ο Μάκης χρησιμοποιεί μια παλιά σκάφη πλυσίματος για τη μεταφορά κοπριάς και αγριόχορτων από το ξεχορτάρισμα του κήπου. Το ξεχορτάρισμα, είναι μια καλλιεργητική πρακτική που επιτελείται σε όλους τους κήπους του δείγματος. Ο Μάκης εφαρμόζει την εξής τακτική στο ξεχορτάρισμα. Αφαιρεί τα ζιζάνια με το χέρι, ενώ κάθεται σε ένα σκαμνάκι. Το σκαμνάκι μεταβάλλει την τροπικότητα της πρακτικής, αλληλεπιδρά με το σώμα του Μάκη και τον διευκολύνει. Τα πλαστικά μπουκάλια πόσιμου νερού γίνονται εργαλεία ποτίσματος στον κήπο του Γιάννη και της Αγγελικής και τα τενεκεδένια δοχεία τυριού γίνονται

φυτοδοχεία στον κήπο του Γιώργου και της Νόρας. Κάποιοι/ες άλλοι/ες κηπουροί (Βέρα, Πολύκαρπος, Στάν) στην αντιμετώπιση των ζιζανίων, συνεργούν με ένα γεώπανο που στρώνουν για να καλύψει όλη την επιφάνεια που θα φυτευθεί, ώστε να εμποδιστεί η αυτοφυής βλάστηση. Τότε η πρακτική του ξεχορταριάσματος απαλείφεται από τις δράσεις της κηπουρικής.

Στις πρακτικές αντιμετώπισης των εχθρών των καλλιεργούμενων φυτών, μια σειρά από υλικά και ουσίες συμμετέχουν και επενεργούν για την προστασία των φυτών. Οι περισσότεροι/ες από τους/τις κηπουρούς περιγράφουν ότι ψεκάζουν τα φυτά με ένα διάλυμα που φτιάχνουν με απορρυπαντικό πιάτων, οινόπνευμα και νερό.

Επιπλέον, η παρουσία ενός τραπεζιού και καρεκλών στο χώρο του κήπου είναι αρκετά συχνή. Είναι αυτά τα αντικείμενα που διαμορφώνουν τις δυνατότητες ξεκούρασης στο χώρο του κήπου, ή φιλικών συγκεντρώσεων και γευμάτων, επιτρέποντας σε άλλες καθημερινές πρακτικές να επιτελεστούν μαζί με την κηπουρική. Ένα τραπέζι, πλαστικές καρέκλες, ψησταριά και καμινέτο, κάνει τον κήπο του Κώστα «στέκι» όπως λέει, για την παρέα των γειτόνων, όπου περνούν εκεί χρόνο, συζητώντας, ψήνοντας και τρώγοντας μαζί.

Το τρανζίστορ στον κήπο του Μάκη, μεταφέρει ειδήσεις και μουσικές, ενώ εκείνος κάνει κηπουρική, επιδρώντας στη διάθεση του κηπουρού και υποκαθιστώντας την ανθρώπινη συντροφιά.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι η υλικότητα και το ανάγλυφο του αστικού ιστού επενεργούν στην ανάπτυξη και τη διαμόρφωση του κήπου. Ο Λεωνίδας λέει *«αυτή η πολυκατοικία δίπλα κάνει ζημιά» [...] «Ο ήλιος είναι από εκεί. Αν δεν ήταν η πολυκατοικία, θα είχε ήλιο όλη μέρα»*. Από την άλλη, κάποιοι/ες άλλοι/ες κηπουροί για το μετριασμό του ηλιασμού και την προστασία των φυτών από την ανάπτυξη υψηλών θερμοκρασιών, απλώνουν ένα δίχτυ πάνω από τον κήπο. Ο Γιάννης λέει *«Να μην τα (φυτά) πιάνει ο ήλιος και ζεσταίνεται το πλαστικό (τελάρο). Αυτό το δίχτυ κρατάει περίπου 90% τον ήλιο»*. Αναλύοντας τη σύνταξη αυτής της τελευταίας πρότασης, όπου το υποκείμενο του ρήματος είναι ένα πράγμα, αποκαλύπτεται η ενεργός δράση του στο πλαίσιο της κηπουρικής.

Τέλος, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η συντήρηση και κατανάλωση της σοδειάς του αστικού οικιακού κήπου, επηρεάζεται από κάποιες οικιακές συσκευές. Λόγω της συντήρησης των περίσσιων προϊόντων στο ψυγείο και στον καταψύκτη,

μεταβάλλεται η χρονικότητα της κατανάλωσης των προϊόντων, επεκτείνεται η διαθεσιμότητά τους πέρα από την εποχή παραγωγής τους και παρατείνεται η θετική επίδραση της αστικής οικιακής κηπουρικής στις διατροφικές συνήθειες του νοικοκυριού.

Η Φροντίδα ως ενεργός συνδετικός ιστός

Στην έρευνά μας, η Φροντίδα αντιμετωπίζεται ο ένας ακόμη δρων/μεσολαβητής που συμμετέχει, επηρεάζει και συνδιαμορφώνει το ανάπτυγμα του δικτύου του αστικού οικιακού κήπου. Συνοικοδομεί τις σχέσεις ανθρώπινων και μη ανθρώπινων, είτε ως μια σειρά πρακτικών, είτε ως συναίσθημα, δέσιμο, αίσθημα ευθύνης, αποδοχή της αλληλεξάρτησης και της συνευαλωτότητας των δραστών της συλλογικότητας του κήπου. Σε αρκετές περιπτώσεις, η Φροντίδα δεν έχει προέλευση την συνειδητότητα και βούληση των ανθρώπων/κηπουρών, αλλά εκφράζεται ως μια συνεργασία, μια κοινή πορεία συμβίωσης και συνεξέλιξης των υπάρξεων του δρώντος δικτύου.

Η αστική οικιακή κηπουρική, από τα δεδομένα της έρευνας, φαίνεται να θεμελιώνεται σε διαδικασίες που αφορούν την κοινή ωφέλεια ανθρώπων φυτών, ζώων. Οι διαδικασίες αυτές δεν μπορούν να υπάρξουν χωρίς τη συνειδητή ή ασυνείδητη αποδοχή του αλληλένδετου της ζωής και τη μέριμνα για αυτό. Οι περιγραφές των κηπουρών, για τα κίνητρα, τις πρακτικές τους, το γίνεσθαι του κήπου, τη συμβίωση σε αυτόν διαφορετικών οντοτήτων, αποκαλύπτουν ως ακρογωνιαίους λίθους τη φροντίδα και την ανταπόδοση για τη συνέχιση της ζωής.

Οι επιδραστικές σχέσεις φροντίδας παρουσιάζονται από την ανθρώπινη σκοπιά, άλλοτε με την ευρύτητα του ενδιαφέροντος για τις επιπτώσεις των πρακτικών της κηπουρικής για το περιβάλλον, τον κόσμο συνολικότερα και τη διατήρηση της ζωής σε αυτόν, άλλοτε με την ανησυχία και μέριμνα για την παραγωγή της τροφής ως προϋπόθεση για την ποιότητα της υγείας και της οικολογικής ισορροπίας, άλλοτε με τη συναισθηματική δέσμευση των ανθρώπων με μη ανθρώπινες οντότητες και άλλοτε με τη βαθιά συνειδητοποίηση και αποδοχή της διαφορετικότητας κάθε ύπαρξης. Συγχρόνως, ακόμη και χωρίς σκοπιμότητες, η ηθική της φροντίδας κρύβεται σε αναφορές για τις αμοιβαιότητες και τους ανταγωνισμούς που παρατηρούνται στην ανάπτυξη του κήπου καθώς και στην αναγνώριση των συμβιωτικών σχέσεων. Εν

τέλει η φροντίδα στο φυσιοπολιτισμικό δίκτυο του αστικού οικιακού κήπου, παίζει το ρόλο του ενεργού συνδετικού ιστού, που συμβάλει στην ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα στις οντότητες. Όσο πιο αναπτυγμένος είναι ο ιστός της φροντίδας, τόσο η αστική κηπουρική έχει τη δυναμική να επιδράσει θετικά στα οικολογικά, κοινωνικά, διατροφικά χαρακτηριστικά μιας πόλης και να ενισχύει την ανθεκτικότητα της. Ο συνδετικός ιστός της φροντίδας, έχοντας αφετηρία τις ατομικές οικιακές δράσεις της αστικής οικιακής κηπουρικής, μπορεί να επηρεάσει συμπεριφορές και να επεκταθεί σε πιο γενικευμένες αλληλεπιδράσεις που αφορούν αστικά ζητήματα, όπως το διατροφικό δίκτυο και η διαχείριση των απορριμμάτων, οι αστικοί ελεύθεροι χώροι και το πράσινο, αλλά και ζητήματα ηθικής και αξιών που σχετίζονται με την αυταξία των υπάρξεων, την απόρριψη συμπεριφορών που βασίζονται σε αντιλήψεις για την εξαιρετικότητα του ανθρώπου ως είδους και την αρμονική συνύπαρξη με τα μη ανθρώπινα.

Σε αποσπάσματα του λόγου των κηπουρών αναδεικνύεται πως τα κίνητρά τους για αστική οικιακή κηπουρική διαμορφώνονται από τη μέριμνα για τη ζωή, τις επόμενες γενιές και τον κόσμο. Η Βιβή λέει «Κι εκείνο που προσπαθώ και θέλω να μείνει στην παράδοση, και ο κόσμος όλος να το καταλάβει είναι να μην χαθούν τα σπόρια. Να μην χαθούν τα παλιά τα σπόρια, να συνεχίσει ο κόσμος να φυτεύει με δικά του σπόρια. Να συλλέγουμε και συγκεντρώνουμε και να ξαναφυτεύουμε με δικά μας σπόρια. Με τον τρόπο τον παραδοσιακό και ποικιλίες παραδοσιακές. Κι εγώ προσπαθώ με κάθε τρόπο να το κάνω». [...] σκέφτομαι τα χρόνια που θα ρθούν, πόσο δύσκολα θα είναι για τα παιδιά μας... Και λέω έστω και με αυτό τον τρόπο, κάτι αγνό να φάνε, κάτι...».

Η φροντίδα για τη διατροφή και την υγεία, ιδιαίτερα των παιδιών, αναφέρεται συχνά ως κίνητρο για αστική οικιακή κηπουρική, όπως περιγράφεται στο κεφάλαιο Άνθρωποι/Κίνητρα για Αστική Οικιακή Κηπουρική. Οι πρακτικές της κηπουρικής που χαρακτηρίζονται από οργανικές διαδικασίες και αποφυγή χρήσης φυτοφαρμάκων είναι επίσης μια έκφραση της φροντίδας για την οικολογική ισορροπία. Στα αντίστοιχα επίσης κεφάλαια των Πρακτικών της Αστικής Οικιακής Κηπουρικής, καταγράφονται τακτικές για την οικονομία του νερού και σε κάποιες περιπτώσεις για την ανακύκλωση νερού της βροχής, ή πιο σπάνια την κομποστοποίηση. Οι τακτικές αυτές είναι έκφραση του ενδιαφέροντος και της μέριμνας για τους φυσικούς πόρους,

όπως το νερό και το έδαφος, και συγχρόνως της φροντίδας για οργανική παραγωγή των προϊόντων του κήπου. Μέσα από αυτές τις πρακτικές διαφαίνεται η αναγνώριση των αλληλένδετων σχέσεων του πλέγματος της ζωής. Η Τασούλα τονίζει χαρακτηριστικά *«Γι' αυτό λέω η γη είναι ευλογημένη, άμα την προσέξεις».*

Κάποιοι/ες κηπουροί αποκαλύπτουν τη συναισθηματική σχέση που αναπτύσσουν με τα φυτά ή τα ζώα τους, που παραπέμπει σε αυτό που η Duffy (2011) ονομάζει *«nurturant care»* δηλαδή φροντίδα ανατροφής, ή αλλιώς γονική φροντίδα. Ο Κώστας περιγράφει *«Είναι αυτό το καθημερινό. Να τα προσέχεις, να τα φυτέψεις» [...] «το φυτεύεις, το βλέπεις κάθε μέρα να μεγαλώνει, το παρακολουθείς και όταν έρχεται η ώρα να δώσει και τον καρπό και όλα αυτά, το χαίρεσαι, κάτι παράξενο, δεν ξέρω, ελκυστικό πολύ».* Μιλώντας για την καθημερινή παρουσία του στον κήπο, αναφέρει ότι *«για να τα δω, αν μεγάλωσαν λίγο παραπάνω, αν έχουν πάθει τίποτα, αν χρειάζεται να τα κάνω κάτι. Συνήθως κάθε μέρα, θέλουν κάθε μέρα».* Βλέπει την καρποφορία σαν ενέργεια ανταπόδοσης της φροντίδας από την πλευρά των φυτών. Έτσι, σύμφωνα με τον Κώστα, το ενδιαφέρον, η προσοχή, η τρυφερότητα και η ανταπόδοση είναι τα βασικά συστατικά για τη σχέση κηπουρού-φυτών. *«Ειδικά τα αγγούρια ή οι ντομάτες πρέπει κάθε μέρα να τα δένεις. Και τώρα που θα κάνει ζέστη, κάθε μέρα μεγαλώνουν δέκα εκατοστά, κι αν δεν τα δέσεις και φυσήξει λίγο αέρας, πάνε. Θέλουν κάθε μέρα περιποίηση. Αλλά όταν σου δίνουν καρπό είναι κάτι άλλο. Υγιεινός καρπός αυτό είναι το σημαντικό» [...] «Δεν ξέρω αν το θέλουν, έτσι το αισθάνομαι, ότι τα κοιτάζω, τα ανοίγω λίγο τα φυλλαράκια, έτσι τους κάνω, και νομίζω ότι αυτά, που τα ακουμπάω, θέλουν να σου ανταποδώσουν. Ακριβώς αυτό. Το ανταποδοτικό σε αυτό που τους δίνεις εσύ. Τη φροντίδα θέλουν και αυτά να σου ανταποδώσουν με το δικό τους τρόπο».* Και καταλήγει δίνοντας έμφαση στην αλληλεξάρτηση και την ανταπόδοση *«Είναι κέρδος, ωφελείσαι γιατί είναι καλό να τρως υγιεινά, είναι καλό για την υγεία σου και ψυχοθεραπεία. Που αυτό δεν αναπληρώνεται. [...] είναι ένα κομμάτι από την καθημερινή ζωή. Δίνεις σε αυτό. Οπότε δίνεις και σου δίνει κι αυτό».*

Η Σοφία αναφέρει ότι βάζει σύρματα πάνω από τα κάγκελα του μπαλκονιού-μπαξέ της για να προστατεύσει το γάτο της και να βοηθήσει τις κολοκυθιές της να αναρριχηθούν. Όμως και εκείνη μιλά για μια συναισθηματική σχέση φροντίδας με τις υπάρξεις του κήπου της *«Επίσης νιώθω ότι είναι ευχαριστημένα τα φυτά. That they*

are happy. Το πρωί τους μιλούσα όταν έβγαινα «τι κάνουν τα φυτά μου;», ας πούμε χάιδεα τα φύλλα να δω πως είναι, ήταν... there was a connection. Και κατάλαβα ότι δεν είναι μόνο ότι πρέπει να βάλεις τροφή, να τα ποτίσεις, γενικά πρέπει να ασχοληθείς με αυτά». Νιώθοντας ότι απαιτείται ψυχική σύνδεση και αφοσίωση στα φυτά της, αποφεύγει να χρησιμοποιήσει το αυτόματο σύστημα ποτίσματος γιατί «Και αυτό το irrigation system τις ημέρες που το άφησα να ποτίσει αυτό, I felt disconnected. Ναι, έλεγα τώρα πίνουνε; Έχουν αρκετό νερό; Ήταν πολύ disconnect. Τουλάχιστον όταν το κάνω εγώ, βλέπω αν γίνεται σωστά. Γιατί έχω εκεί μια επαφή με τα φυτά και μου φαίνεται πολύ σημαντικό. They need attention. Ήταν και τα δύο. Από τη μία αχ είναι ευχαριστημένα, τι ωραία, αυτό είναι μια ζωή εκεί». Η επαφή των κηπουρών με τα φυτά είναι απαραίτητη και αυτό απαιτεί καθημερινή παρουσία στον κήπο. Τότε άνθρωποι και φυτά συνδέονται με προσοχή, φροντίδα, αναταπόδοση και συμπορεύονται στην κοινή ανάπτυξη. Η φροντίδα στον κήπο γίνεται ήθος και διέπει τις σχέσεις των ειδών. Ο Πολύκαρπος λέει «πάω στις κόττες, τους ρίχνω τα λαχανόφυλλα τα κοτσάνια, κι επειδή δεν μπορούν να τα φάνε, θα τους τα τρίψω σα σαλάτα που λένε. Ναι ασχολούμαι. Να τώρα εκεί μέσα ήμουν [...] Τις έχω μανάρια δηλαδή τις κόττες» [...] «Μπορεί να κάθομαι εδώ και να καπνίζω και να σηκωθώ να πάω να χαϊδέψω λιγάκι τα λουλούδια. Να δω μήπως ξέχασα να τα ποτίσω, να τα κοιτάξω...». Μας περιγράφει τις καθημερινές τροχιές της φροντίδας μεταξύ σπιτιού και οικιακού κήπου «Λοιπόν θα πιω το καφεδάκι μου, μετά θα πάω να ταΐσω τις κόττες, να δω αν έχουν νερό, αν έχουν όλα ότι χρειάζονται. Να γυρίσω μια γυροβολιά μέσα στο οικόπεδο να δω, μήπως έχει αρρωστήσει καμία, μήπως είναι πουθενά τίποτα, γιατί ζωντανά είναι. Μετά θα έρθω να κοιτάξω μήπως θέλουν οι ντομάτες λίγο δέσιμο, να δω μήπως θέλουν πουθενά νερό. [...] Και μετά αυτή την ώρα, τώρα όταν φύγετε, εγώ θα πάω μια βόλτα πάλι μέσα στον κήπο, να ρίξω μια ματιά. Να περπατήσω μέσα, μόνο.[...] Θα καθίσω λιγάκι αν έχει πολλή ζέστη και θα πάω ξανά να ρίξω μια ματιά, για τις κόττες, μήπως θέλουν νερό, πάλι το ίδιο πράγμα».

Η φροντίδα στην αστική οικιακή κηπουρική, περιλαμβάνουν ενεργήματα ποικίλα. Από την προσοχή και το ενδιαφέρον για τη διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας και την υποστήριξη της ανάπτυξης της ζωής των καλλιεργούμενων φυτών και των εκτρεφόμενων ζώων και την ανταποδοτική καρποφορία των φυτών, έως το ξεχορτάρισμα και την αφαίρεση της ζωής άλλων ζώντων υπάρξεων όπως τα ζιζάνια,

τα σκουλήκια του εδάφους, ή τα έντομα. Η Bellacasa (2017) γράφοντας για τη φροντίδα στους φυσιοπολιτισμούς, επισημαίνει ότι αυτή περιλαμβάνει και δυσχερείς καταστάσεις και στο πλαίσιο της δεν επιτελούνται μόνο αθώες διαδικασίες. Ακόμη και η θανάτωση μπορεί να ενταχθεί στο πλαίσιο πράξεων φροντίδας (Haraway, 2007b).

Καταλήγοντας, θεωρούμε ότι η αστική οικιακή κηπουρική είναι μια έκφραση ανησυχίας, ενδιαφέροντος, μέριμνας, που οδηγεί τους/τις κηπουρούς σε σωματική και συναισθηματική αλληλεπίδραση με τις άλλες οντότητες που αναπτύσσονται στον κήπο. Αναγνωρίζοντας ότι η οικολογία, η τροφή, η καθημερινή ζωή και οι συμπεριφορές της, συνδέουν τη ζωή ανθρώπινων και μη ανθρώπινων και την ισορροπημένη εξέλιξή της, οι αστικοί κηπουροί, φροντίζουν με τις πρακτικές της κηπουρικής να επανασυνδέσουν φυτά, ζώα, ανθρώπους, πολιτισμικά στοιχεία της υπαίθρου με τη ζωή στον αστικό ιστό.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Προκειμένου να διατυπωθούν τα συμπεράσματα, σημαντικό είναι αρχικά να συνοψίσουμε κάποια βασικές διαπιστώσεις της έρευνας αυτής, που αφορούν τα φυσιοπολιτισμικά χαρακτηριστικά του αστικού οικιακού κήπου και των πρακτικών του.

Ο αστικός οικιακός κήπος είναι ένας φυσιοπολιτισμός που αναπτύσσεται δικτυακά μέσα από τις «κοινωνικές» σχέσεις διαφορετικών υπάρξεων, ανθρώπων και μη ανθρώπων, οι οποίες από κοινού επενεργούν και συνδιαμορφώνουν τις πρακτικές της αστικής οικιακής κηπουρικής.

Η αστική οικιακή κηπουρική αναδεικνύεται ως μια πρακτική της καθημερινής ζωής που εκτυλίσσεται στον οικείο ιδιωτικό χώρο της κατοικίας ή σε στενή συνάφεια με αυτόν και που όμως αλληλεπιδρά με το δημόσιο χώρο της γειτονιάς και τους κατοίκους της.

Οι άνθρωποι/κηπουροί περιγράφουν ως κίνητρα για την αστική οικιακή κηπουρική την ψυχολογική ανακούφιση και αναζωογόνηση, το διατροφικό γούστο, την υγιεινή διατροφή και τις οικολογικές ανησυχίες, την καθημερινή ανέμελη απασχόληση και αναψυχή, το habitus και τη οικογενειακή αγροτική κουλτούρα, ως επί το πλείστον, και πιο σπάνια τη μείωση των εξόδων για το οικογενειακό τραπέζι.

Η Φροντίδα και η ηθική της λειτουργούν ως συνδετικός ιστός, διατηρώντας τις «κοινωνικές» συνδέσεις των οντοτήτων-δραστών του αστικού οικιακού κήπου, ανθρώπων και μη ανθρώπων. Η σημασία των μη ανθρώπινων αποκαλύπτεται μέσα στο πλαίσιο της Φροντίδας και της αλληλεπίδρασης με μέσο το λόγο των ανθρώπων/κηπουρών.

Το φάσμα αυτών των βασικών διαπιστώσεων μας επιτρέπει να οδηγηθούμε σε συμπεράσματα που αφορούν μεν τις ατομικές ιδιωτικές πρακτικές της αστικής οικιακής κηπουρικής και το γίνεσθαι του αστικού οικιακού κήπου, μπορούν όμως να επηρεάσουν συμπεριφορές και να επεκταθούν σε πιο γενικευμένες αλληλεπιδράσεις που αφορούν αστικά ζητήματα, όπως το διατροφικό δίκτυο και η διαχείριση των απορριμμάτων, οι αστικοί ελεύθεροι χώροι και το πράσινο, αλλά και ζητήματα ηθικής και αξιών που σχετίζονται με την αυταξία των υπάρξεων, την απόρριψη συμπεριφορών που βασίζονται σε αντιλήψεις για την εξαιρετικότητα του

ανθρώπου ως είδους και την αρμονική συνύπαρξη με τα μη ανθρώπινα. Με άλλα λόγια, αυτό το συναρμολόγημα που είναι ο αστικός οικιακός κήπος, αντίστοιχα συνδέεται και αλληλεπιδρά με το χώρο και τις οντότητες στην ευρύτερη κλίμακα της γειτονιάς και της πόλης, ακόμη και της υπαίθρου που περιβάλλει τον αστικό ιστό. Μέσα από αυτές τις δικτυωμένες συναντήσεις, συνεπιδρά στο διατροφικό ζήτημα, την ποιότητα των αστικών περιβαλλοντικών συνθηκών, την κοινωνία, την καθημερινή ζωή, τον πολιτισμό, τη σχέση πόλης υπαίθρου.

Ο αστικός οικιακός κήπος γίνεται το χωρικό πεδίο κοινωνικών και φυσικών διεργασιών και προσδίδει στην καθημερινή ζωή της πόλης, στους ρυθμούς και στις ρουτίνες της, διαστάσεις οικολογικής επικοινωνίας. Αυτή «κοινωνική» συνύπαρξη και επικοινωνία ενεργοποιεί δυνατότητες απόλαυσης, φροντίδας, αντίληψης του κοινού συμφέροντος ανθρώπου με άλλες μορφές ζωής. Οι ρυθμοί της «φύσης» και η σημασία τους για τη ζωή, επανατοποθετούνται στο μοίρασμα του χρόνου των αστικών οικιακών κηπουρών, αποκαλύπτουν τη συνευαλωτότητα και θεμελιώνουν το αίσθημα του «συνγίνεσθαι». Έτσι παρατηρούμε ότι η έκφραση της Φροντίδας συνδέεται με το ενδιαφέρον και τη συντροφικότητα για της συνέχιση της ζωής στο κόσμο. Η διατήρηση των σπόρων ως πράξη φροντίδας για τις επόμενες γενιές, το μοίρασμα της σοδειάς ως φροντίδα για την επικοινωνία, η διατήρηση των κοινωνικών σχέσεων, η φιλία και η αλληλεγγύη, οι καλλιεργητικές πρακτικές ως φροντίδα για τη διατροφή και την υγεία οικείων προσώπων, αλλά και ως αμφίδρομη φροντίδα, νοιάξιμο για τα φυτά.

Οι αισθήσεις που ερεθίζονται στον κήπο από αρώματα, ήχους, χρώματα, υφές, αλλά και η σωματική αλληλεπίδραση των ανθρώπων με άλλα σώματα, όπως του έδαφους, του νερού, των φυτικών και άλλων ζωντανών οργανισμών, η έκθεση στις κλιματικές συνθήκες, δίνει έμφαση στην εγγύτητα και την ολότητα του κόσμου μας και της ζωής. Αν και η καθημερινή ζωή στην πόλη προσφέρει τη δυνατότητα πρόσβασης σε απεριόριστη πληροφορία, εντούτοις η κοινωνικοοικολογική μνήμη είναι περιορισμένη για τους κατοίκους της. Αφετέρου, στα σύγχρονα αστικά διατροφικά συστήματα, η γνώση, η εμπειρία και η πολιτισμική σχέση με την καλλιέργεια και παραγωγή της τροφής παρουσιάζεται αποδυναμωμένη. Οι πρακτικές καλλιέργειας ως πολιτισμικός πόρος για ένα αστικό σύστημα αποτελούν παράγοντα βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας διότι παράγουν κοινωνικοοικολογική μνήμη και εμπειρία. Η

σύνδεση αστικού-αγροτικού επιτυγχάνεται μέσω της αστικής οικιακής κηπουρικής, κυρίως λόγω της αναζωογόνησης πολιτισμικών εναποθέσεων που αφορούν τη σχέση μας με την τροφή. Οι πρακτικές της καλλιέργειας/παραγωγής, της συντήρησης, της μαγειρικής και της κατανάλωσης, ως αλληλένδετες διαδικασίες, συγκροτούν και διατηρούν ανθεκτικό το διατροφικό μας πολιτισμό. Η ανταλλαγή καρπών, σπόρων, γνώσεων, τα κοινά γεύματα και η αλληλεπίδραση με τον ελεύθερο χρόνο προσδίδουν χαρακτηριστικά ανθεκτικότητας στο ευρύτερο αστικό σύστημα και ενισχύουν την κοινωνική συνοχή. Βέβαια, αν και από την έρευνα αναδείχθηκαν ως πιο σημαντικά κυρίως τα ψυχολογικά και πολιτισμικά κίνητρα, δεν πρέπει να παραμελήσουμε να αναγνωρίσουμε τη συμβολή της αστικής οικιακής κηπουρικής στη διατροφική αυτάρκεια των νοικοκυριών και την υγιεινή διατροφή, ενισχύοντας την αίσθηση της διατροφικής ασφάλειας.

Στο σημείο αυτό, να τονίσουμε, ότι για το συνολικότερο αποτύπωμα της αστικής οικιακής κηπουρικής καίρια σημαντικοί είναι οι «τρόποι του πράττειν» της. Οι χειρισμοί, οι ενεργοί δράστες, οι αντιλήψεις που διέπουν το ενέργημα. Η αντίληψη της σχέσης ανθρώπου και άλλων οντοτήτων, όπως τα φυτά, τα ζώα, οι φυσικοί πόροι, ο χώρος, οι άλλοι άνθρωποι, δίνουν μορφή και καθορίζουν το ρόλο της στο κοινωνικοοικολογικό δίκτυο της πόλης. Από τα ευρήματα της έρευνας, στην περίπτωση των αστικών οικιακών κήπων του Βόλου, φαίνεται ότι αυτή η σχέση αναπτύσσεται με όρους συμβιωτικούς που χαρακτηρίζονται από τη μέριμνα για το κοινό μέλλον. Αναβιώνουν οικολογικές πρακτικές, ενεργοποιούνται φυσικά υλικά στο πλαίσιο της φροντίδας για τη ζωή στον κήπο, ενώ με ευρηματικούς χειρισμούς και συμπράξεις των ανθρώπων με υλικά, και με τη βιολογία των ζωντανών οργανισμών, αναπτύσσονται παραδοσιακές ήπιες τακτικές, ενεργοποιείται η ανακύκλωση, η οικονομία, η επανάχρηση. Ο αστικός οικιακός κήπος χαρακτηρίζεται από κυκλικότητα. Αν και η χωρική κλίμακα είναι μικρή, εντούτοις οι αστικοί οικιακοί κήποι μπορούν να λειτουργήσουν σαν πρότυπα κυκλικών διαδικασιών και να αποτελέσουν μοντέλο για αρχές και αξίες που ενισχύουν την αστική ανθεκτικότητα. Η κομποστοποίηση, η επανάχρηση υλικών και αντικειμένων, η συντήρηση και η μέγιστη αξιοποίηση των τροφίμων με αποτέλεσμα τη μείωση των αποβλήτων τροφής, η σύνδεση με τη μαγειρική και η διάσωση συνταγών, η αξιοποίηση της φυτικής κάλυψης για τη βελτίωση των βιοκλιματικών συνθηκών στον αστικό ιστό,

είναι κάποιες από αυτές τις πρακτικές της κηπουρικής που καθιστούν τους αστικούς οικιακούς κήπους μικρά εργαστήρια για τη βιωσιμότητα και ανθεκτικότητα στην πόλη. Μην παραγνωρίζοντας τη μικρή τους κλίμακα, θα επιμείνουμε, ότι αποτελούν σημειακούς θύλακες αστικής βιοποικιλότητας, αποτελώντας σύμφωνα με τους/τις κηπουρούς, τόπους συνάντησης διαφορετικών ειδών ζωής. Έτσι στο χώρο του κήπου αλληλεπιδρούν οι άνθρωποι με άλλες μορφές ζωής, έχοντας την ευκαιρία να αντιληφθούν τη συννευαλωτότητα του είδους μας και να αναστοχαστούν, υπό διαφορετικό πρίσμα, ανθρωποκεντρικές αντιλήψεις και στάσεις για τη θέση μας στον κόσμο.

Συγχρόνως ο αστικός οικιακός κήπος επιδρά στην ταυτότητα του τοπίου στη μικροκλίμακα της κατοικίας και της γειτονιάς. Τα φυτά παράγουν χώρο μέσα στον αστικό ιστό και επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο βιώνουμε το χώρο.

Στο πλαίσιο των πρακτικών της αστικής κηπουρικής, αναδύονται και αναζωογονούνται μια σειρά σχέσεων που παράγουν κοινωνικό κεφάλαιο. Η προσφορά προϊόντων στους φίλους και γείτονες, η ενεργοποίηση των πολιτισμικών εναποθέσεων της υπαίθρου, η τόνωση της διατροφικής κουλτούρας και η ενδυνάμωση της κοινωνικότητας και της επικοινωνίας μέσω κοινών τραπεζιών γειτόνων και φίλων στο χώρο του κήπου, αποδεικνύουν ότι οι αστικοί οικιακοί κήποι μπορούν να δημιουργήσουν «κοινά» στην αστική καθημερινότητα, να ενεργοποιήσουν αλληλέγγυες ταυτότητες και να συμβάλουν στην αποκατάσταση του κοινωνικού και πολιτισμικού χαρακτήρα της γειτονιάς.

Η αστική οικιακή κηπουρική λειτουργεί σαν δίαυλος. Συνδέει τις πρακτικές και τις συμπεριφορές στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού με το δημόσιο χώρο της γειτονιάς, το μέσα με το έξω, τα ανθρώπινα με τα μη ανθρώπινα, τη φύση με τον πολιτισμό, την ύπαιθρο με την πόλη.

Δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η αστική οικιακή κηπουρική μπορεί από μόνη της να αυξήσει την παραγωγή αγροτικών προϊόντων στην πόλη, να επηρεάσει ποσοτικά τη διατροφική ασφάλεια της και να επιφέρει ποσοτικές μεταβολές στο κυρίαρχο αστικό διατροφικό σύστημα. Όμως, μπορεί να επιδράσει στο καταναλωτικό μοντέλο για τα τρόφιμα, να αφυπνήσει σε σχέση με την οικολογία, την υγεία, τις πολιτισμικές διατροφικές πρακτικές και επιλογές, ειδικά όταν είναι αρκετά διαδεδομένη όπως στο Βόλο.

Από την άλλη πλευρά, χωρίς να αναιρούμε τα παραπάνω, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η αστική οικιακή κηπουρική είναι μια εφήμερη πρακτική. Και αυτό αποδεικνύεται και από τα ευρήματα της έρευνας, αφού 4 κήποι από το δείγμα της σταμάτησαν να καλλιεργούνται την επόμενη χρονιά. Στον εφήμερο χαρακτήρα της συμβάλουν διάφοροι παράγοντες, όπως η μη ιδιόκτητη έκταση γης, ή ακόμη και ο χαρακτήρας της ως πρακτική του ελεύθερου χρόνου.

Η πολυλειτουργικότητα της αστικής οικιακής κηπουρικής σε επίπεδο πολιτισμικό, οικολογικό, διατροφικό, ψυχολογικό, την καθιστά θύλακα κοινωνικοοικολογικής ανθεκτικότητας. Συνδέει τους κατοίκους της πόλης με την τροφή, συντηρεί πολιτισμικές πρακτικές, δημιουργεί κοινά, υποστηρίζει συμβιώσεις στην πόλη, παράγει χώρο που ενθαρρύνει την αλληλεγγύη, τη συνεργασία, τη φιλία, τροφοδοτεί το αστικό μοντέλο με κυκλικές διαδικασίες, εμπνέει οικολογικές πρακτικές αναδεικνύει τη φροντίδα ως συνδεδετικό ιστό για τη ζωή.

Ειδικότερα για την αστική οικιακή κηπουρική στην πόλη του Βόλου, θα θέλαμε να επισημάνουμε τις «κοινωνικές» με τη λατουριανή έννοια του όρου συνδέσεις στο συγκεκριμένο χωρικό, γεωγραφικό και κοινωνικό πλαίσιο. Όπως αναδεικνύεται και από τη χαρτογράφηση των αστικών οικιακών κήπων της πόλης, αυτοί τοποθετούνται κυρίως στις συνοικίες πέριξ του ιστορικού κέντρου. Η παρουσία τους είναι ενισχυμένη στις γειτονιές που επικρατεί κυρίως η μονοκατοικία, που συνήθως χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη υπαίθριου χώρου, ή όταν αυτός απουσιάζει, η δόμηση δεν είναι πυκνή και η ύπαρξη αστικών κενών διευκολύνει την εγκατάσταση αστικών οικιακών κήπων κοντά στις κατοικίες των κηπουρών. Στις συνοικίες αυτές, είναι ακόμη νωπή η μνήμη του αγροτικού τους παρελθόντος. Οι κηπουροί περιγράφουν το τοπίο της γειτονιάς τους πριν μερικές δεκαετίες, μιλώντας για οπωρώνες, μπαξέδες, ελιές και λίγα σπίτια. Επιπλέον, διαφαίνεται μια άμεση αλληλεπίδραση με τα κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά της πόλης και των κατοίκων της. Όλοι/ες οι κηπουροί που κατάγονται από το Πήλιο, ή περιοχές της Θεσσαλίας, δηλώνουν ότι είναι τα παιδικά τους βιώματα στον τόπο καταγωγής τους, οι αναμνήσεις από τους κήπους στο πατρικό τους σπίτι, που καθοδήγησε τη σχέση τους με την αστική οικιακή κηπουρική. Τα πρότυπα τους, όσον αφορά την οικονομία του νοικοκυριού και τη διατροφική του αυτάρκεια, την επαφή με τη γη, τη χειρωνακτική εργασία και άσκηση που προϋποθέτει η καλλιέργεια, είναι αυτά που

διατήρησαν ενεργό το *habitus* της κηπουρικής στην αστική καθημερινότητα. Οι άνθρωποι αυτοί μεταφέρουν πολιτισμικές αναφορές που συνδέουν την πόλη του Βόλου με την αγροτική περιφέρειά της. Οι διατροφικές τους συνήθειες και επιλογές, η μαγειρική με προϊόντα του κήπου είναι ένα ζωογόνο στοιχείο της κοινωνικοοικολογικής μνήμης και των πολιτισμικών εναποθέσεων της πόλης και του πληθυσμού της. Πίτες με χορταρικά από τον κήπο, τουρσιά με πιπεριές και μελιτζάνες της σοδειάς, σάλτσα τομάτας παρασκευασμένη στην κουζίνα δίπλα σχεδόν στις τοματιές, διατηρούν την τοπική παράδοση στη μαγειρική και το διατροφικό πολιτισμό. Αξιοσημείωτο είναι επίσης, το γεγονός ότι στις λαϊκές περιφερειακές συνοικίες του Βόλου, η αστική οικιακή κηπουρική ως πρακτική επιδρά αναζωογονητικά στην καθημερινή ζωή στις γειτονιές, δημιουργώντας τη συνθήκη για τόνωση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και κοινές δραστηριότητες έξω στο χώρο του κήπου. Και εδώ, στην απόλαυση του ελεύθερου χρόνου και της συντροφιάς των γειτόνων στον κήπο, έρχεται συχνά να προσθέσει στην ευδαιμονία, το τσίπουρο, υπενθυμίζοντάς μας την ισχυρή πολιτισμική σφραγίδα των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν πόλη πριν ένα αιώνα, στην κουλτούρα και τους τρόπους του φαγητού, της παρέας, της ξεκούρασης για τους/τις βολιώτες/ισσες. Η κηπουρική είναι η αφορμή για κοινά τραπέζια και απόλαυση του ελεύθερου χρόνου αλλά συγχρόνως, αφορμή για έκφραση αλληλεγγύης και συνεργασίας. Οι κηπουροί στο Βόλο μοιράζονται με την οικογένεια, τους φίλους και τους γείτονες, τους τρόπους του πράττειν του κήπου αλλά και τους καρπούς του. Η σοδειά γίνεται ευκαιρία για ανταλλαγή διατροφικών προϊόντων και γνωριμίες γειτόνων, βοήθεια και συνεργασία στη μαγειρική για τις γυναίκες κηπουρούς και μαγειρίσσες. Η ποιότητα και το υψηλό κόστος του νερού του αστικού δικτύου ύδρευσης στο Βόλο αναδεικνύεται από τους/τις βολιώτες/τισσες κηπουρούς ως μια δυσκολία που πρέπει να αντιμετωπιστεί στο πλαίσιο των πρακτικών της αστικής οικιακής κηπουρικής. Για το σκοπό αυτό βλέπουμε να εφαρμόζονται πρακτικές για την οικονομία και την ορθολογική διαχείριση του νερού, όπως η συλλογή και η επανάχρηση του νερού της βροχής, ή η χρήση ανάλογα με την κλίμακα του κήπου εναλλακτικών τρόπων ποτίσματος. Η καθημερινή μέριμνα για τα φυτά και η παρουσία του/της κηπουρού στον κήπο, περιγράφεται ως αποτέλεσμα της έγνοιας, της φροντίδας για τις ανάγκες τους, ειδικά σε νερό. Σε κάποιες περιπτώσεις, παρατηρούμε ότι η γεωγραφία της πόλης, η επαφή

και η γειτνίαση με την ύπαιθρο και τα φυσικά της στοιχεία, στρέφει τους/τις κηπουρούς στη λύση της μεταφοράς και χρήσης νερού για πότισμα από τα ρεύματα και τις πηγές του Πηλίου. Αυτή η συνεισφορά σε πόρους από τις αγροτικές περιοχές που περιβάλλουν την πόλη, στους αστικούς οικιακούς κήπους εντός της, δεν περιορίζεται μόνο στο ζήτημα του νερού. Από τις συνεντεύξεις πληροφορούμαστε ότι συχνά οι κηπουροί φυτεύουν σπόρους που έχουν φέρει από το χωριό, ή αγοράζουν φυτώρια από επαγγελματίες ή οικοκαλλιέργητες που είναι εγκατεστημένοι στην αγροτική περιφέρεια του Βόλου και δραστηριοποιούνται στην παραγωγή φυτωρίων. Οι πρακτικές προμήθειας φυτών προς φύτευση στον αστικό οικιακό κήπο, αναδεικνύουν μια σύνδεση αστικού αγροτικού χώρου, με σημαντικά θετικά αποτελέσματα σε ζητήματα όπως η διατήρηση των παραδοσιακών τοπικών ποικιλιών κηπευτικών, και η διατήρηση της γνώσης της καλλιέργειας. Εν τέλει, διαφαίνεται ότι η δυναμική που χαρακτηρίζει την πρακτική της αστικής οικιακής κηπουρικής στην πόλη του Βόλου, οφείλεται σε ένα πλέγμα ενεργών παραγόντων που συνδέονται ισχυρά με τη φυσιογνωμία της πόλης, την πολεοδομία της, την ιστορία, τον πολιτισμό, αλλά και επιπλέον, με τη σχέση της με την ύπαιθρο που την περιβάλλει. Με δεδομένο το χαμηλό ποσοστό δημόσιων χώρων πρασίνου που διαθέτει η πόλη και το μεγάλο αριθμό μονοκατοικιών στον αστικό ιστό, οι αστικοί οικιακοί κήποι συνεισφέρουν σημαντικά στην αναλογία πρασίνου. Στο Βόλο, οι ύπαρξη κάποιων φυσικών σχηματισμών, όπως οι χείμαρροι που διασχίζουν την πόλη, ο λόφος της Γορίτσας με το δάσος κωνοφόρων στα ανατολικά της, η επαφή με τα οικοσυστήματα του Πηλίου, τα θαλάσσια οικοσυστήματα της ακτογραμμής της πόλης και των προαστίων της, καθώς και ο υγροβιότοπος στα νοτιοδυτικά της, στην περιοχή της Νεάπολης, ενισχύουν την αστική βιοποικιλότητα. Οι αστικοί οικιακοί κήποι, λειτουργούν ως σημεία-γέφυρες βιοποικιλότητας. Αυτό γίνεται σαφές από τις περιγραφές των κηπουρών του δείγματος, αφενός για τις απολαυστικές συναντήσεις με πουλιά, έντομα στον κήπο, αλλά και αφετέρου από τις περιγραφές τους για τις βιώσιμες, εναλλακτικές, οικολογικές, στην κλίμακα του ανθρώπου πρακτικές καλλιέργειας. Όσον αφορά την οικολογική ευαισθητοποίηση η οποία φαίνεται να επηρεάζει τις πρακτικές των αστικών οικιακών κηπουρών του δείγματος, συχνά περιγράφεται ως μια καθημερινή στάση ζωής, ως μια αντίδραση στην υποβάθμιση των διατροφικών προϊόντων που πωλούνται στην αγορά, αλλά και στην

περιβαλλοντική υποβάθμιση που αντιμετωπίζουμε στη σύγχρονη εποχή. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται από τους/τις συνομιλητές/τριες κηπουρούς για την υποβάθμιση της ποιότητας αέρα και νερού στην πόλη του Βόλου.

Οι αστικοί οικιακοί κήποι στο Βόλο είναι ένα δίκτυο φροντίδας, που αν και δικτυώνει τις ατομικές ενέργειες των κηπουρών, εντούτοις συνδέει και συνδέεται με ποικίλα στοιχεία της πόλης, του παρελθόντος της, της κοινότητας, του οικοσυστήματος, του τοπίου, του πολιτισμού και της καθημερινής ζωής.

Ως έναυσμα για συζήτηση θα θέταμε τη σκέψη της ενθάρρυνσης των κατοίκων των πόλεων να καλλιεργήσουν στους ιδιωτικούς τους χώρους, μέσω πολιτικών στο επίπεδο δήμων. Στις μέρες μας, αναζητούνται παγκοσμίως φυσικές λύσεις για την αποκατάσταση της βιώσιμης και αειφορικής λειτουργίας των πόλεων. Η αστική οικιακή κηπουρική σε συνέργεια με άλλες μορφές αστικής καλλιέργειας σε αστικά κενά, που απευθύνονται ευρύτερα στην αστική κοινότητα, αποτελούν μια τέτοια λύση. Κίνητρα και πρωτοβουλίες από πλευράς των τοπικών φορέων, θα μπορούσαν να είναι μια πρόταση, για την υποστήριξη μιας στροφής σε πιο βιώσιμες διατροφικές συμπεριφορές των πολιτών. Η ενεργοποίηση της πρακτικής της αστικής κηπουρικής, οικιακής ή κοινοτικής, σε ευρύτερη κλίμακα, με στόχο τη μύησή των κατοίκων στις κυκλικές διαδικασίες και την ενδυνάμωση των πολιτισμικών, κοινωνικοοικολογικών χαρακτηριστικών της πόλης, μπορούν να λειτουργήσουν ως πυλώνες για την ανθεκτικότητά της. Ειδικότερα στο Βόλο, η επανάχρηση νερού σε ιδιωτικούς ή δημόσιους υπαίθριους χώρους, θα μπορούσε να ανακουφίσει το αστικό δίκτυο ύδρευσης από την υψηλή κατανάλωση νερού και τους κηπουρούς από το υψηλό της κόστος. Από την άλλη, η ένταξη δράσεων και εκδηλώσεων στην ατζέντα της πόλης θα δίναν έμφαση και θα τόνωναν τη σχέση της με την τοπική αγροτική και διατροφική κουλτούρα. Φεστιβάλ, οικογιορτές, διαγωνισμοί κήπων και μαγειρικής θα μπορούσαν να αποτελέσουν εργαλεία μύησης των πολιτών στις αειφορικές πρακτικές της κηπουρικής, συμβάλλοντας σε ένα πιο ανθεκτικό διατροφικό σύστημα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αβδελίδης, Κ. 2010/21. *Η χωρική εξέλιξη 4 μεγάλων ελληνικών πόλεων*, Κείμενα Εργασίας 20010/21, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Αθανασίου, Ε. 2015. *Πόλη και φύση* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://hdl.handle.net/11419/563>

ANEBO Α.Ε. .2012. *Διερεύνηση τρόπων αξιοποίησης δημοτικής περιουσίας Δήμου Βόλου*. Βόλος.

ΓΠΣ ΒΟΛΟΥ, 2020. *Αναθεώρηση - Επέκταση Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου Πολεοδομικού Συγκροτήματος Βόλου*. Βόλος: Δήμος Βόλου

Γιαννίση, Κοτιώνης εκδ. 2010. *Κιβωτός The Ark. Παλαιοί σπόροι για νέες καλλιέργειες*. Αθήνα, Βόλος: Υπουργείο Περιβάλλοντος και Κλιματικής αλλαγής, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Δημόγλου, Α. 1999. *Βόλος ένας αιώνας. Από την ένταξη στο ελληνικό κράτος (1881) έως τους σεισμούς (1955)*. Βόλος: Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας Βόλου (Δ.Η.Κ.Ι.)

ΕΛ.ΣΤΑΤ, (2014). Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του Μόνιμου Πληθυσμού της Χώρας σύμφωνα με την αναθεώρηση των αποτελεσμάτων της Απογραφής Πληθυσμού-Κατοικιών 2011 στις 20/3/2014, διαθέσιμο στο https://www.statistics.gr/el/statistics?p_p_id=documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN&p_p_lifecycle=2&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_cacheability=cacheLevelPage&p_p_col_id=column-2&p_p_col_count=4&p_p_col_pos=1&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_javax.faces.resource=document&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_in=downloadResources&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_documentID=310596&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_locale=el [Πρόσβαση στις 7 Ιανουαρίου 2022]

Θανόπουλος, Γ. 2002. Παραδοσιακή διατροφή και διατροφικές συνήθειες. Στο Γ. Αικατερινίδης, Ε. Αλεξάκης, Μ.Ε. Γιατράκου, Γ. Θανόπουλος, Ε. Σπαθάρη-Μπεγλίτη, Δ. Τζάκης (επιμ.), *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα II: Οι Νεότεροι Χρόνοι*. τόμος Α΄, ΕΑΠ, Πάτρα

Ίσαρη, Φ., Πούρκος, Μ. 2015. Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση [ebook version], διαθέσιμο σε https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/5826/4/15327_Isari-KOY.pdf 10/11/21 [Πρόσβαση στις 8 Νοεμβρίου 2021].

Ιωσηφίδης, Θ. 2008. *Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Αθήνα: Κριτική.

Καλλινάκη, Θ. 2010. *Ποιοτικές μέθοδοι στην έρευνα της κοινωνικής εργασίας*, Αθήνα: Τόπος.

Καπανιάρης, Α. 2017. *Γεύσεις της Μαγνησίας. Όψεις και μνήμες της Διατροφής στη Μαγνησία*. Βόλος Ιδιόμελον.

Καπανιάρης, Α. 2021. *Ο Πολιτισμός του τσίπουρου στη Νέα Ιωνία και το βόλο, Η συνεισφορά των Μικρασιατών της Νέας Ιωνίας (Ημερολόγιο)*. Βόλος: Ιδιόμελον.

Κουρτίνος, Χ. 2020. *Το « Σχέδιο Πόλεως» και η ανάπτυξη των ελληνικών αστικών κέντρων*, Διδακτορική Διατριβή [online], Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.

Διαθέσιμο στο <https://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/handle/10889/14097>

[Πρόσβαση στις 7 Ιανουαρίου 2022]

Κυριαζή, Ν. 2011. *Η κοινωνιολογική έρευνα, κριτική επισκόπηση των μεθόδων και τεχνικών*. Αθήνα: Πεδίο.

Λαλιώτου, Ι. 2015. *Ιστορία του Μέλλοντος Πως ο εικοστός αιώνας φαντάστηκε έναν «Άλλο Κόσμο»*; Αθήνα: Έθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης / Έθνικό Ίδρυμα Έρευνών

Μακρή,Κ.Ε. 2022. *Επαναπροσδιορισμός του Δημόσιου Χώρου εν καιρώ πανδημίας*, Διπλωματική Εργασία, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας: Βόλος.

Μακρυωνίτου, Ν. 2019. *Η κουζίνα του Βόλου ακροβατεί μεταξύ λιμανιού και γης. Γαστρονόμος*.

Διαθέσιμο στο <https://www.gastronomos.gr/topikes-kouzines/kouzina-limanioy-stoys-propodes-enos-voynoy/54210/>

[Πρόσβαση στις 14 Δεκεμβρίου 2022]

Μανέτας, Ι. 2014. *Τι θα έβλεπε η Αλίκη στη χώρα των φυτών*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

Μάρου, Θ., Κοτιώνης, Ζ. 2019. 'Πρακτικές της Αστικής κηπουρικής στην πόλη του Βόλου. Πολιτισμικές εναποθέσεις και βιώματα στη σύγχρονη αστική καθημερινότητα', *ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ για την Πολεοδομία, τη Χωροταξία και την Ανάπτυξη*. Μια συλλογή κειμένων από το 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, σ. 313-325.

Ντε Σεργιό, Μ. 2010 [1990], *Επινοώντας την Καθημερινή Πρακτική Η πολύτροπη Τέχνη του Πράττειν*, μετάφραση Κ. Καψαμπέλη, Αθήνα: Σμίλη.

Ομαδική προσπάθεια δασκάλων της Α' Εκπαιδευτικής περιφέρειας Μαγνησίας, με τη συνεργασία του Επιθεωρητού Ι. Κ. Παπαϊωάννου, (1959), *Ο Βόλος και το Πήλιο. Ιστορία, περιγραφή, οικονομική και κοινωνική ζωή, λαογραφικά στοιχεία και άλλα*, Βόλος.

Παπαγιάννης, Θ. και Συνεργάτες, 1977. Χωροταξική και Ρυθμιστική μελέτη Βόλου, *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, τχ. 11, σ. 171-173.

Τερκενλή, Θ. 2001. Η θέση των Γεωγραφιών της Καθημερινής Ζωής στην Παραγωγή, Αναπαραγωγή και Πρακτική της πολιτισμικής διαφοράς σε ένα παγκοσμιοποιούμενο κόσμο. *Γεωγραφίες*, 1, σελ. 25-42.

Τσιώλης, Γ. 2014. *Μέθοδοι και Τεχνικές Ανάλυσης στην Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Φατούρος, Δ. 2007. *Ένα Συντακτικό της Αρχιτεκτονικής Σύνθεσης*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο.

Χαστάογλου, Β. 200. *Βόλος, το πορτραίτο της πόλης από το 19ο αι. ως σήμερα*. Βόλος: Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου.

Bourdieu, P. 2008 [1977], *Διάκριση*, μετάφραση Κ. Καψαμπέλη, Αθήνα: Πατάκης.

Bryman, A. 2017. *Μέθοδοι Κοινωνικής Έρευνας*, (Π. Σακελλαρίου μτφ), Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Deleuze, G. Guattari, F. 2017(1980). *Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια*. Χίλια πλατώματα, μτφ. Β. Πατσογιάννης, Αθήνα, Πλέθρον.

Derrida, J. 1996. «*Η Έννοια του Αρχείου*». (Κ. Παπαγιώργης μτφ), Αθήνα: Εκκρεμές.
<https://epublishing.ekt.gr/sites/ektpublishing/files/ebooks/Laliotou%20-%20Future%20History.pdf> (πρόσβαση 27/01/2022).

Latour, B. 2000 [1991]. *Ουδέποτε υπήρξαμε μοντέρνοι*. Δοκίμιο Συμμετρικής Ανθρωπολογίας, Φ. Τερζάκης, μτφ. Αθήνα: Σύναλμα.

Mertens, D. (επιμ. Ε. Γιαννακοπούλου), (2002/2009), *Έρευνα στην Εκπαίδευση και την Ψυχολογία*, (Σ. Κυρανάκης, Μ. Μαυράκη, Π. Πιθαρά, μτφρ), Αθήνα :Μεταίχιμο.

Tronto, J. C., 2011. *Για μια Πολιτική της Μέριμνας (Care) σ' ένα Ευάλωτο Κόσμο*, Αθήνα: Πόλις.

Ξενόγλωσση

Abram, D. 1996. *The spell of the sensuous: perception and language in a more-than-human world*, New York: Vintage Books.

Abram, D. 2010. *Becoming Animal: an earthly cosmology*. New York: Vintage Books
Adam, B. 1995. *Time watch: The Social Analysis of Time*, Cambridge: Polity Press.

Adger, W.N. 2000. Social and ecological resilience: are they related? *Progress in Human Geography* 24 (3): 347-364.

Adger, W.N. 2006 "Vulnerability." *Global Environmental Change* 16 (3): 268-281.

Adler, T. A. 1981, Making puncakeson Sunday: the male cook in family tradition, *Western Folklore*, 40, p. 45-54.

Airriess, C. A., and Clawson, D. L. 1994. Vietnamese Market Gardens in New Orleans. *Geographical Review* 84 (1): 16.

Algert, Susan, Lucy Diekmann, Marian Renvall, and Leslie Gray. 2016. Community and Home Gardens Increase Vegetable Intake and Food Security of Residents in San Jose, California. *California Agriculture* 70 (2): 77–82. DOI:[10.3733/ca.v070n02p77](https://doi.org/10.3733/ca.v070n02p77)

Ančić, B. Domazet, M. Župarić-Iljić, D. 2019. For my health and for my friends: Exploring motivation, sharing, environmentalism, resilience and class structure of food self-provisioning, *Geoforum*, 106: 68-77. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2019.07.018>.

Anderson, B. 2015. What Kind of Thing is Resilience? *Politics*, 35(1), 60-66.

Anthopoulos T., Partalidou, M., Moisides, A., Kolokouris, O. and Nikolaidou, S. 2013. Urban Agriculture: social inclusion and sustainable cities Case Study Research in two Municipal Urban Garden Allotments in Greece. Report of Research Project, Panteion University of Athens, Special Funds Research Committee.

Anthopoulos, T. and Partalidou, M. 2014. Urban Agriculture: Social and sustainable city. Bazigou and Vasilopoulou (Eds.) *School gardens: why and how? Educational tool* Published by the Centre for Lifelong Learning for Environment and Sustainability: 7-20.

Anthopoulos, T. 2015. The field in the city. Urban agriculture and solidarity networks of producers- consumers in Athens neighborhoods. *Athens Social Atlas Athens*: Harokopion University/ National Centre for Social Sciences/ Ecole Française d'Athènes. www.athenssocialatlas.gr/en/list-of-entries/. Πρόσβαση 27.11.22

Anthopoulos, T. Kolokouris, O. Kousoulenti C. 2015. Guerilla gardening in cities. The self-managed community garden of Hellinikon. *Athens Social Atlas Athens*: Harokopion University/ National Centre for Social Sciences/ Ecole Française d'Athènes www.athenssocialatlas.gr/en/list-of-entries/. Πρόσβαση 27.11.22

Anthopoulos, T. Nikolaidou, S. 2015. The city growers. The municipal allotment garden of Maroussi. *Athens Social Atlas Athens*. <https://www.athenssocialatlas.gr/en/article/city-growers/> Πρόσβαση 27/11/22.

Anthopoulos T., Nikolaïdou S., Kolokouris O. 2015. Aux arbres citoyens ! Le mouvement d'agriculture urbaine, une forme participative d'appropriation de l'espace public. In : Vianey G. Requier-Desjardins M. (Paoli J.C. (eds). *Accaparement, action publique, stratégies individuelles et ressources naturelles : regards croisés sur la course aux terres et à l'eau en contextes méditerranéens*. Montpellier : CIHEAM, 339-349 (Options Méditerranéennes : Série B. Etudes et Recherches, n. 72.

Appadurai, A. 1986. *The Social Life of Things. Commodities in cultural perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Ash, J. Simpson, P. 2018. Postphenomenology and method: styles for thinking the (non)human. *GeoHumanities*, 5(1), 139-156.

Baier, A. 1982. Caring about caring: A reply to Frankfurt. *Synthese*, 53, 273–290.

Barad, K. 2007. *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham: Duke University Press.

Barthel, S. Folke, C. and Colding, J. 2010. Social–ecological memory in urban gardens—Retaining the capacity for management of ecosystem services. *Global Environmental Change*, 20 (2): 255-265.

Barua, M. 2013. Volatile ecologies: towards material politics of human-animal relations. *Environment and Planning A*, 45 (1): 1-17.

Beacham, J. 2018. Organising Food Differently: Towards a More-Than-Human Ethics of Care for the Anthropocene. *Organization* 25 (4): 533–549
<https://doi.org/10.1177/1350508418777893>

Beardsworth A, Keil T. 1997. *Sociology on the Menu. An invitation to the study of food and society*. New York and London: Routledge.

Beatley, T., & Newman, P. 2013. Biophilic cities are sustainable, resilient cities. *Sustainability*, 5(8), 3328–3345. doi.org/10.3390/su5083328

Beatley, T. 2017. Biophilic cities and healthy societies. *Urban Planning*, 2(4), 1–4. DOI: 10.17645/up.v2i4.1054

Besky, S. and Padwe, J. 2016. Placing Plants in Territory. *Environment and Society* 7, 1: 9–28. doi.org/10.3167/ares.2016.070102.

Bhatti, M., Church, A, Claremont A, & Stenner, P. 2009. "I love being in the garden": Enchanting encounters in everyday life. *Social & Cultural Geography* 10 (1): 61-76.

Birke, L. Bryld, M. and Lykke, N. 2004. "Animal Performances. An Exploration of Intersections Between Feminist Science Studies and Studies of Human/Animal Relationships." *Feminist Theory* 5(2): 167–183.

Brice, J. 2014. Attending to Grape Vines: Perceptual Practices, Planty Agencies, and Multiple Temporalities in Australian Viticulture. *Social and Cultural Geography* 15, 8: 942–65.

Brown, K. 2014. Global Environmental Change: A Social Turn for Resilience. *Progress in Human Geography* 38(1): 107-117.

Buck, H. J. 2015. On the Possibilities of a Charming Anthropocene, *Annals of the Association of American Geographers*, 105:2, 369-377
DOI: 10.1080/00045608.2014.973005

Burgin, S. 2018. 'Back to the future'? Urban backyards and food self-sufficiency, *Land Use Policy*, 78: 9-35. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.06.012>

Callon, M. 1980. "The State and Technical Innovation: A Case Study of the Electric Vehicle in France." *Research Policy* (9), 358-376.

Callon, M. 1981. Struggles and Negotiations to Define what is Problematic and what is not: The Socio-logic of Translation. in K. Knorr, R. Krohn & R. Whitley (eds.) *The Social Process of Scientific Investigation*, Dordrecht, Holland: D. Reidel Publishing Co.

Callon M, Law J et al. (eds.) 1986. *Mapping the Dynamics of Science and Technology. Sociology of Science in the Real World*. Macmillan, London.

Callon, M. 1986a. Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of Saint Brieuc Bay, In: Law, J. (Ed.) *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* Sociological Review Monograph, London : Routledge and Kegan Paul:, 196-233.

Callon, M. 1986b. The Sociology of an Actor-Network: The Case of the Electric Vehicle, In: Callon, M., Law, J. and Rip, Arie (Eds.) *Mapping the Dynamics of Science and Technology: Sociology of Science in the Real World*, London: Macmillan, 19-34.

Callon, M. 2001. Actor Network Theory, in Smelser, N. Baltes, P. (eds), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Amsterdam, Elsevier, 1st edition, p. 62-66.

Cerulo, K. 2009. Nonhumans in Social Interaction, *Annual Review of Sociology*, Vol. 35:531-552. doi.org/10.1146/annrev-soc-070308-120008

Chevrette, L.A. (2011) Community gardening: exploring motivations, benefits and gardener experience. Masters of Environmental Studies Thesis, Northern Environments and Cultures (Thunder Bay, ON: Lakehead University)

Church, A. Mitchell, R. Ravenscroft, N. Stapleton, L.M. 2015. 'Growing your own': A multi-level modelling approach to understanding personal food growing trends and motivations in Europe, *Ecological Economics*, vol.110, 71-80
<https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2014.12.002>

Churchland, P. S. 2011. *Braintrust: What neuroscience tells us about morality*. Princeton: Princeton University Press.

Clayton, S. 2007. Domesticated nature: Motivations for gardening and perceptions of environmental impact. *Journal of Environmental Psychology*, 27(3), 215–224. DOI:[10.1016/J.JENVP.2007.06.001](https://doi.org/10.1016/J.JENVP.2007.06.001)

Clucas, B. Parker, I. D. and Feldpausch-Parker, A. M.2018. A Systematic Review of the Relationship between Urban Agriculture and Biodiversity. *Urban Ecosystems*, 21(4). DOI:[10.1007/s11252-018-0748-8](https://doi.org/10.1007/s11252-018-0748-8)

Conway, T. and Brannen, K. 2014. "Who is Tending Their Garden? Edible gardens as a residential landscaping choice," *Cities and the Environment (CATE)*: Vol. 7: Iss. 2,10. Available at: <https://digitalcommons.lmu.edu/cate/vol7/iss2/10>

Cook, E. M., Hall, S. J., and Larson, K. L. 2012. "Residential Landscapes as Social-Ecological Systems: A Synthesis of Multi-Scalar Interactions Between People and Their Home Environment." *Urban Ecosystems* 15 (1): 19–52.

Copeman, D. (2012). Permaculture: Design principles for urban sustainability. In, *Steering sustainability in an urbanising world: policy, practice and performance*, 43.

Cressman D. 2009. *A Brief Overview of Actor-Network Theory: Punctualization, Heterogeneous Engineering & Translation*, ACT Lab/Centre for Policy Research on Science & Technology (CPROST) School of Communication, Simon Fraser University

Criest, E. 2010. Cat's cradle with Donna Haraway, *Social Studies of Science* 40(4) 641-446 doi: [10.1177/0306312710365588](https://doi.org/10.1177/0306312710365588)

Crompton, T., & Kasser, T. (2009). *Meeting environmental challenges: The role of human identity*. Devon, UK: Green Books.

Crutzen, P. J. and Stoermer, E. F. 2000. The Anthropocene. *Global Change Newsletter* 41:12–13.

Csortan, G., Ward, J. and Roetman, P. 2020. Productivity, Resource Efficiency and Financial Savings: An Investigation of the Current Capabilities and Potential of South Australian Home Food Gardens. *PloS one* 15 (4). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0230232>

Davison, A. 2005. Australian suburban imaginaries of nature: Towards a prospective history, *Australian Humanities Review* 37. https://eprints.utas.edu.au/1515/1/AHR_Davison.htm (πρόσβαση 26/01/22)

Davoudi, S. Shaw, K. Haider, L. J. Quinlan, A. E. Peterson, G. D. Wilkinson, C. et al. 2012. Resilience: A bridging concept or a dead end? “Reframing” resilience: Challenges for planning theory and practice interacting traps: Resilience assessment of a pasture management system in Northern Afghanistan Urban resilience: What does it mean in planning practice? Resilience as a useful concept for climate change adaptation? The politics of resilience for planning: A cautionary note. *Planning Theory & Practice*, 13(2), 299–333.
<http://dx.doi.org/10.1080/14649357.2012.677124>

De Certeau, M., Giard, L. and Mayol, P. 1998 [1980]. *The Practice of Everyday Life, Vol. 2, Living and Cooking*, translated by Timothy J. Tomasik, Minneapolis: University of Minnesota Press.

De la Bellacasa, M. P. 2017. *Matters of care: speculative ethics in more than human worlds*, Posthumanities, Minnesota: University of Minnesota Press.

De Landa, M., 2006. *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity*. Continuum.

De Meo I. , Becagli C. , Cantiani, M. G. , Casagli A. , Paletto A. 2022. Citizens’ use of public urban green spaces at the time of the COVID-19 pandemic in Italy, *Urban Forestry & Urban Greening*,77. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2022.127739>.

De Souza Junior, C. R. B. 2021. More-than-human cultural geographies towards codwelling on earth, *Mercator - Revista de Geografia da UFC*, vol. 20, no. 1. Available in: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=273665153007>

Deleuze, G. and Guattari, F. 1987, *A thousand plateaus*, Minneapolis MN: University of Minnesota Press.

Deleuze, G. and Parnet, C. 1987, *Dialogues II*, New York NY: Columbia University Press

Despard, E. 2008. Creative Weeding and Other Everyday Experiments in the Garden, *The Brock Review*, 10. <https://doi.org/10.26522/br.v10i1.22>

Detienne, M. Vernant, J.P. 1974. *Les reuses de l' intelligence. La metis des Grecs*. Paris: Flammarion.

Douglas, Mary.1966. *Purity & Danger*. New York: Routledge.

Debucquet, G. Maignant, A. Laroche, A. L. Widehem, C. Morel, P. 2022. Bringing nature into private urban housing: Environmental, social and food connections for urban resilience, *Cities*, 131.
<https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.104007>.

Duffy, M. 2011, *Making Care Count: A Century of Gender, Race, and Paid Care Work*. New Brunswick: Rutgers University Press.

Elton, S. 2021. Growing methods: Developing a methodology for identifying plant agency and vegetal politics in the city. *Environmental Humanities* 13 (1):93–112. doi: 10.1215/22011919-8867219

Elmqvist, T., Barnett, G., & Wilkinson, C. 2014. Exploring urban sustainability and resilience. In L. J. Pearson, P. W. Newman, & P. Roberts (Eds.), *Resilient sustainable cities: A future* (pp. 19–28). New York, NY: Routledge.

Engert, K. and [Schürkmann](#) C. 2021. Introduction. Posthuman in Renegotiation, *Nature and Culture*, 16(1).

Engster, D. 2005. Rethinking care theory: The practice of caring and the obligation to care. *Hypatia*, 20(3), 50–74.

Escobar, A. 1996. Construction nature: Elements for a post-structuralist political ecology. *Futures*, 28(4), 325–343.

European Council. 2020. *From farm to fork*. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/from-farm-to-fork/>. (Πρόσβαση 20/1/2023)

Fisher, B., and Tronto, J. 1990. "Toward a Feminist Theory of Caring" In *Circles of Care*, ed. E. K. Abel and M. Nelson. Albany: SUNY Press.

Fleury, C., & Prevot, A. C. 2017. *Le souci de la nature. Apprendre, inventer, gouverner*. Paris: CNRS.

Folke, C., S.R. Carpenter, B. Walker, M. Scheffer, T. Chapin and J. Rockström. 2010. "Resilience Thinking: Integrating Resilience, Adaptability and Transformability." *Ecology and Society* 15
Available at <https://www.ecologyandsociety.org/vol15/iss4/art20/>

Foucault, Michel. 1977. *Discipline & Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vantage.

Francis, M. (1990). The everyday and the personal: six garden stories. In M. Francis, & R. T. Hester, Jr. (Eds.), *The meaning of gardens* (pp. 206-215). Cambridge, MA: MIT Press.

Glikson, A. 2013. Fire and human evolution: The deep-time blueprints of the Anthropocene. *Anthropocene* 3:89–92.

Graeber, D. 2011. Consumption. *Current Anthropology* 52: 489–511.

Galhena, D. H. Freed, R. Maredia, K. 2013. Home gardens: a promising approach to enhance household food security and wellbeing, *Agriculture & Food Security*, 2:8.

Galluzzi, G., Eyzaguirre, P. & Negri, V. 2010. Home gardens: neglected hotspots of agro-biodiversity and cultural diversity. *Biodivers Conserv* 19, 3635–3654
<https://doi.org/10.1007/s10531-010-9919-5>

Geerts, Evelien, (n.d.), *The Feminist Turns in Moral Psychology: The Reworking of Carol Gilligan's Ethics of Care into a Postmodern Care Ethics* by Joan Tronto. Available from: <https://ucsc.academia.edu/EvelienGeerts> (πρόσβαση 22/4/19)

Giard, L. 1998, Doing Cooking, in De Certeau, M. Giard, L. Mayol, P. 1998 [1980], *The Practice of Everyday Life, Vol. 2, Living and Cooking*, translated by Timothy J. Tomasik, Minneapolis: University of Minnesota Press, p. 149-247.

Gibbs, L. M. Water places: Cultural, Social and More-than-human Geographies of Nature. *Scottish Geographical Journal*, v.125, n.3-4, p.361-369, 2009.

Girardet, H. (1992) *The Gaia Atlas of Cities, New Directions for a Sustainable Urban Living*, London: Gaia Books Limited.

Gilligan, C., 1982. *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*, Cambridge – London: Harvard University Press.

Gobakis, K., Kolokotsa, D., Synnefa, A., Saliari, M., Giannopoulou, K., & Santamouris, M. 2011. Development of a model for urban heatisland prediction using neural network techniques. *Sustainable Cities and Society*, 1(2), 104–115.

Goody, J. 1982. *Cooking, cuisine, and class: a study in comparative sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gray, Leslie, Patricia Guzman, Kathryn Michelle Glowa, and Ann G Drevno. 2014. Can Home Gardens Scale up Into Movements for Social Change? The Role of Home Gardens in Providing Food Security and Community Change in San Jose, California. *Local Environment* 19 (2): 187–203

Greenhough, B. More-than-human Geographies. In: LEE, R. Et. Al. (Orgs.) *The Sage Handbook of Human Geography*, Sage: London, 2014, p.94-119.

Hall, Sarah Marie. 2019. “Everyday Austerity: Towards Relational Geographies of Family, Friendship and Intimacy.” *Progress in Human Geography* 43(5): 769–789.

Haraway, D. 1989. *Primate Visions: Gender, Race and Nature in the World of Modern Science*. New York and London: Routledge.

Haraway, D. 1991. *Simians, cyborgs, and women: the reinvention of nature*, New York and London: Routledge.

Haraway, D. 1991a. “A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century.” In *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*, 149–81. New York: Routledge.

Haraway, D. 1991d. *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. New York and London: Routledge.

Haraway, D. 1997b. Modest_Witness@Second_Millennium. Femalman_Meets_On coMouse. *Feminism and Technoscience*. New York: Routledge.

Haraway, D. 2003. *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*, Chicago: Prickly Paradigm Press.

Haraway, D. and Gane, N. 2006. When we have never been human, what is to be done? Interview with Donna Haraway. *Theory, Culture & Society* 23(7–8): 135–158.

Haraway, D. 2008. *When Species Meet*. Minnesota: University of Minnesota Press.

Haraway, D. J., N. Ishikawa, S. F. Gilbert, K. Olwig, A. L. Tsing, and N. Bubandt. 2016. Anthropologists are talking—About the Anthropocene. *Ethnos* 81 (3):535–64.

Head, L. Atchison, J. Phillips, C. and Buckingham, K. 2014. Vegetal Politics: Belonging, Practices, and Places. *Social and Cultural Geography* 15,8, 861–70. doi.org/10.1080/14649365.2014.973900.

Henshaw, V. 2014. *Urban smellscapes. Understanding and Designing Urban smell environments*. New York, Routledge, Taylor and Francis Group.

Hiernaux, Q., & Timmermans, B. (2018). *Philosophie du végétal*. Paris: Vrin.

Highmore, B. 2002. *Everyday Life and Cultural Theory. An Introduction*, London and New York: Routledge.

Hitchings, R. 2003. People, Plants and Performance: On Actor Network Theory and the Material Pleasures of the Private Garden. *Social & Cultural Geography* 4 (1): 99–114. doi:10.1080/1464936032000049333.

Hoelle, J. & Kawa, N. 2021. Placing the Anthropos in Anthropocene, *Annals of the American Association of Geographers*, 111:3, 655-662, DOI: 10.1080/24694452.2020.1842171

Holling, C.S. 1986. The resilience of terrestrial ecosystems: local surprise and global change. In Clark W.C. and Munn R.E. eds. *Sustainable development of the biosphere* 292-317, Cambridge: Cambridge University Press

Holling, C.S., Schindler, D.W. Walker, B.W. and J. Roughgarden. 1995. Biodiversity in the functioning of ecosystems: an ecological synthesis. In Perrings, C. Mäler, K.G. Folke, C. Holling, C.S. and Jansson B.O. *Biodiversity loss: economic and ecological issues* 44-83. Cambridge: Cambridge University Press.

Holmberg, T. 2015. *Crowding in zoocities*. New York: Routledge.

Jackson, S. 2015. Toward an Analytical and Methodological Understanding of Actor-Network Theory, *Journal of Arts and Humanity*, 4 (2).

Jehlička, P. Kostelecký, T. and Smith, J. 2013. Food Self-Provisioning in Czechia: Beyond Coping Strategy of the Poor: A Response to Alber and Kohler's 'Informal Food Production in the Enlarged European Union'(2008). *Social Indicators Research* 111 (1): 219–234. DOI:[10.1007/s11205-012-0001-4](https://doi.org/10.1007/s11205-012-0001-4)

Jehlicka, P. Danek, P. and Vavra, J. 2018. Rethinking resilience: home gardening, food sharing and everyday resistance. *Canadian Journal of Development Studies / Revue canadienne d'études du développement*.
<https://doi.org/10.1080/02255189.2018.1498325>

Jo, G. Y. 2008. The Keukenhof Garden in Netherland & Canal in western Europe. *Journal of the Korea Construction Safety Engineering Association*, 28–37.

Kareiva, P., Watts, S., McDonald, R., & Boucher, T. 2007. Domesticated nature: shaping landscapes and ecosystems for human welfare. *Science*, 316(5833), 1866–1869.

Cattivelli, V. 2022. The contribution of urban garden cultivation to food self-sufficiency in areas at risk of food desertification during the Covid-19 pandemic, *Land Use Policy*, 120. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2022.106215>

Kern, S. 1983. *The Culture of Time and Space 1880–1918*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Kimmerer, R. W. 2013. *Braiding Sweetgrass: Indigenous Wisdom, Scientific Knowledge and the Teachings of Plants*. London: Penguin Books.

Kirkpatrick, J. B. and Davison, A. 2018. Home-grown: Gardens, Practices and Motivations in Urban Domestic Vegetable Production. *Landscape and Urban Planning* 170: 24–33. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2017.09.023>

Kjelgren, R. K., & Clark, J. R. 1992. Microclimates and tree growth in three urban spaces. *Journal of Environmental Horticulture*, 10(3), 139–145.

Kolokotsa, D., Psomas, A., & Karapidakis, E. 2009. Urban heat island in southern Europe: The case study of Hania, Crete. *Solar Energy*, 83(10), 1871–1883

Kortright, R. and Wakefield, S. 2011. Edible backyards: a qualitative study of household food growing and its contributions to food security, *Agriculture and Human Values*, vol. 28, issue 1, 39-53. DOI:[10.1007/S10460-009-9254-1](https://doi.org/10.1007/S10460-009-9254-1)

Krasny, E. 2012. Hands-on Urbanism 1850-2012. The Right to Green. In Krasny E. (ed.) *Hands on Urbanism 1850-2012. The Right to Green* (8-36). Wien: Architecturezentrum Wien.

Kimmerer, R. W. 2013. *Braiding Sweetgrass: Indigenous Wisdom, Scientific Knowledge and the Teachings of Plants*. London: Penguin Books.

Kirksey, S. E., and S. Helmreich. 2010. The emergence of multispecies ethnography. *Cultural Anthropology* 25 (4):545–76. doi.org/10.1111/j.1548-1360.2010.01069.x

Kumar, B. M. Nair, P. K. R. 2004. The enigma of tropical homegardens. *Agroforestry Systems*, 61: 35-152. <https://doi.org/10.1023/B:AGFO.0000028995.13227.ca>

Langbauer, L. 1992. Cultural Studies and the Politics of the Everyday, *Diacritics*, 22.1, p. 47–65.

Larder, Nicolette, Kristen Lyons, and Geoff Woolcock. 2014. Enacting Food Sovereignty: Values and Meanings in the act of Domestic Food Production in Urban Australia. *Local Environment* 19 (1): 56–76.
<https://doi.org/10.1080/13549839.2012.716409>

Larriere, C. 2012. « La nature et le jardin ». In Laugier Sandra (ed). *Tous vulnérables ? Le care, les animaux et l'environnement*. Paris, Payot.

Larriere, C., & Larriere, R. 2018. *Penser et agir avec la nature: une enquête philosophique*. Paris: La découverte.

Latour, B. 1987. *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society*. Cambridge: Harvard University Press.

Latour, B. 1996. On actor-network theory: A few clarifications, *Soziale Welt*, 47, 4, p. 369-381.

Latour, B. 1999. On Recalling ANT, in Law and Hassard, eds., *Actor- Network Theory and After*. Oxford: Blackwell Publishers, p. 15-26.

Latour, B. 2005. *Reassembling the Social: An introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford: Oxford University Press.

Latour, B. 2013. Facing Gaia: six lectures on the political theology of nature. Being the Gifford Lectures on Natural Religion.

Available at

https://eportfolios.macaulay.cuny.edu/wakefield15/files/2015/01/LATOUR-GIFFORD-SIX-LECTURES_1.pdf

Latour, B. 2017. *Facing Gaia—Eight Lectures on the New Climate Regime*. Cambridge: Polity Press.

Laugier, S. 2015. Care, Environnement et Ethique Globale, *L'Harmattan* / « Cahiers du Genre », 2015/2 n° 59, p. 127 – 152.

Laurence, A. 2022. Listening to plants: Conversations between critical plant studies and vegetal geography. *Progress in Human Geography*, 46,2, 629–651. DOI: 10.1177/03091325211062167

Law, J. 1997. Traduction/trahision: notes on ANT.

<http://www.lancaster.ac.uk/sociology/stslaw2.html>

(πρόσβαση 20/11/2019)

Law, J. 1999. “After ANT: Complexity, Naming and Topology.” In Hassard, J & Law, J. (ed.) *Actor-Network Theory and After*. Oxford: Blackwell Publishers.

Lorimer, H. 2006. Herding memories of humans and animals. *Environment and Planning D: Society and space*. v. 24, n.1, p.497-518.

Lorimer, J. 2010. Moving image methodologies for more-than-human geographies. *Cultural Geographies*, v.17, n.2, p.237-258.

Lorimer, J. 2012. Multinatural geographies for the Anthropocene. *Progress in Human Geography* 36 (5):593–612

MacKinnon D. and K. Driscoll Derickson. 2013. “From Resilience to Resourcefulness: A Critique of Resilience Policy and Activism.” *Progress in Human Geography* 37 (2): 253-70. DOI:10.1177/0309132512454775

Magis, K. 2010. Community resilience: An indicator of social sustainability. *Society and Natural Resources*, 23: 401-416.

Marques, P. Silva, A. S. Quaresma, Y. Manna, L. R. De Magalhães Neto, N. Mazzoni, R. 2021. Home gardens can be more important than other urban green infrastructure for mental well-being during COVID-19 pandemics, *Urban Forestry & Urban Greening*, 64, <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2021.127268>.

Markovic, I. 2019. Out of place, out of time: towards a more-than-human rhythmanalysis of smoking. *Cultural Geographies*, v.26, n.4, p.1-7.

Mathey, J. Arndt, T. Banse, J. & Rink, D. 2018. Public perception of spontaneous vegetation on brownfields in urban areas: Results from surveys in Dresden and Leipzig (Germany). *Urban Forestry & Urban Greening*, 29, 384–392. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2016.10.007>

Massey, D. 1994. *Space, Place and Gender*. Oxford: Polity Press.

Massey, D. 1995. Thinking Radical Democracy Spatially. *Environment and Planning D: Society and Space*, 13(3), 283-288.

Massey, D. 2005. *For Space*. London: Sage.

Mayol, P. 1998. The neighborhood, in De Certeau, M. Giard, L. Mayol, P. 1998 [1980], *The Practice of Everyday Life, Vol. 2, Living and Cooking*, translated by Timothy J. Tomasik, Minneapolis: University of Minnesota Press, p. 7-34.

Mccormack, D. P. 2007. Molecular affects in human geographies. *Environment and Planning A*, v.39, n.2, p.359-377.

McIntire, S. 2002. *An American cutting garden: A primer for growing cut flowers*. Charlottesville: University Press of Virginia.

Meerow, S. Newell, J.P. Stults, M. 2016. From Resilience to Resourcefulness: A Critique of Resilience Policy and Activism. *Landscape and Urban Planning*, 147 38–49. doi.org/10.1016/j.landurbplan.2015.11.011

Merrick, H. 2017, Naturecultures and feminist materialism, in MacGregor, S. ed. *Routledge Handbook of Gender and Environment*, London and New York: Erthscan from Routledge.

Mitchell R, Hanstad T. 2004. Small Homegarden Plots and Sustainable Livelihoods for the Poor, *LSP Working Paper*, 11. The Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), Rome, Italy.

Miller, A. 2016. "Asher Miller on the Sustainability & Resilience of Our Food System." Blog entry on the Post Carbon Institute website.

Available at <https://www.postcarbon.org/asher-miller-on-the-sustainability-resilience-of-our-food-system/> 20/11/2022

Mirzaei, P. A. & Haghghat, F. 2010. Approaches to study Urban Heat Island – Abilities and limitations. *Building and Environment*, 45(10), 2192–2201. <http://dx.doi.org/10.1016/j.buildenv.2010.04.001>

Mok, H.-F., V. Williamson, J. Grove et al. (2013) Strawberry fields forever? Urban agriculture in developed countries: a review. *Agronomy for Sustainable Development*, 34 (1) 21–43.

Moore, J. W. 2017. The Capitalocene, part I: On the nature and origins of our ecological crisis. *The Journal of Peasant Studies* 44 (3):594–630.

Morrison, C.-A. Johnston, L. and Longhurst, R. 2013. "Critical Geographies of Love as Spatial, Relational and Political." *Progress in Human Geography* 37(4): 505–521.

Morton, T. 2010. *The Ecological Thought*, Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press.

Müller, M. and Schurr, C. 2016. Assemblage thinking and actor-network theory: conjunctions, disjunctions, cross-fertilisations. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 41: 217-229. <https://doi.org/10.1111/tran.12117>

Newman, P., Jennings, I. (2008) *Cities as sustainable ecosystems*, London: Island Press.

Niñez, V. K. 1987. Household gardens: theoretical and policy considerations. *Agr Syst*, 23:167–186.

Nimmo, R. 2011. Actor-network theory and methodology: social research in a more-than-human world, *Methodological Innovations Online*, 6(3), 108-119 of Minnesota Press.

Nisbet, E. K. Zelenski, J. M. & Murphy, S. A. 2009. The nature relatedness scale: Linking individuals' connection with nature to environmental concern and behavior. *Environment and Behavior*, 41(5), 715–740.

Odebode, S. 2006. Assessment of home gardening as a potential source of household income in Akinyele Local Government Area of Oyo State. *Nigerian Journal of Horticulture Science*, 2: 47-55.

O'Hare, P., & White, I. 2013. Deconstructing resilience: Lessons from planning practice. *Planning Practice and Research*, 28(3), 275–279.
<http://dx.doi.org/10.1080/02697459.2013.787721>

Panelli, R. 2010. More-than-human social geographies: posthuman and other possibilities. *Progress in human geography*. v.34, n.1, p.79-87.

Papadopoulos, D. 2011. "Alter-ontologies: Towards a Constituent Politics in Technoscience." *Social Studies of Science* 41, no. 2, p. 177–201.

Papanastasiou, D. K., & Kittas, C. 2012. Maximum urban heat island intensity in a medium-sized coastal Mediterranean city. *Theoretical and Applied Climatology*, 107(3–4), 407–416.

Partalidou, M. and Anthopoulou, T. 2016. Urban Allotment Gardens During Precarious Times: From Motives to Lived Experiences, *Sociologia Ruralis*, 57: 211-228
<https://doi.org/10.1111/soru.12117>

Phillips, C., Atchinson, J. 2018 Seeing the trees for the (urban) forest: more-than-human geographies and urban greening. *Australian Geographer*, v.51, n.2, p.155-168.

Phillips, M. 2008. People, culture and nature in the rural-urban fringe: Impressions from a study of rural gentrification in the English midlands. *XXI International Grassland Congress/VIII International Rangeland Congress, China, June 29–July 5*.

Philo, C. and Wilbert, C. 2000b. *Animal Spaces, Beastly Places: An Introduction*. London: Routledge.

Pitt, H. 2015. On showing and being shown plants – a guide to methods for more-than-human geography. *Area*, v.47, n.1, p.48-55.

Pospisil, J. & Kühn, F.P. 2016. The resilient state: new regulatory modes in international approaches to state building?, *Third World Quarterly*, 37:1, 1-16, DOI: [10.1080/01436597.2015.1086637](https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1086637)

Pourias, J., Aubry, C., Duchemin, E. 2016. Is food a motivation for urban gardeners? Multifunctionality and the relative importance of the food function in urban collective gardens of Paris and Montreal. *Agriculture and Human Values*, 33 (2), 257-273. DOI: 10.1007/s10460-015-9606-y

Power, E. R. 2005. Human-Nature Relations in Suburban Gardens. *Australian Geographer* 36 (1): 39–53. doi:[10.1080/00049180500050847](https://doi.org/10.1080/00049180500050847).

Patel, R. Guest Editor. 2009. Food sovereignty, *The Journal of Peasant Studies*, 36:3, 663-706, DOI: [10.1080/03066150903143079](https://doi.org/10.1080/03066150903143079)

Risi, S. Stoy, K. Faína, A. & Veenstra, F. 2016. Generating artificial plant morphologies for function and aesthetics through evolving L-systems. In *Proceedings of the Artificial Life Conference*, 13, 692–699. Cambridge: MIT Press.

Robertson, Sarah A. 2020. Re-placing Soil and its Mattering in More-Than-Human Cities. *Australian Geographer* 51 (3): 307–324. <https://doi.org/10.1080/00049182.2020.1785135>

Robson, C. 2002. *Real World Research*, 2nd Ed. Oxford: Blackwell.

Ruggeri, G. Mazzocchi, C. & Corsi, S. 2016. Urban Gardeners' Motivations in a Metropolitan City: The Case of Milan. *Sustainability*, 8(11), p.1099. <http://dx.doi.org/10.3390/su8111099>.

Samus, A. Freeman, C., Dickinson, K.J.M. Van Heezik, Y. 2022. Relationships between nature connectedness, biodiversity of private gardens, and mental well-being during the Covid-19 lockdown. *Urban Forestry & Urban Greening*, 69. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2022.127519>

Santamouris M. and Assimakopoulos D. (Eds.) 1996. *Passive Cooling of Buildings*, London: James and James.

Santamouris, M., Synnefa, A., & Karlessi, T. 2011. Using advanced cool materials in the urban built environment to mitigate heat islands and improve thermal comfort conditions. *Solar Energy*, 85(12), 3085–3102. <http://dx.doi.org/10.1016/j.solener.2010.12.023>

Schipanski, M., MacDonald G., Rosenzweig S., Chappell M. J., Bennett, E., Kerr R., Blesh, J., Crews, T, Drinkwater, L., Lundgren J., Schnarr, C. 2016. Realizing Resilient Food Systems, *BioScience*, Volume 66:7, 600-610.
<https://doi.org/10.1093/biosci/biw052>

Schor, N. 1992. Cartes Postales: Representing Paris 1900, *Critical Inquiry*, 18, p.188–241.

Schuurman, N. & Syrjämaa, T. 2021. Shared Spaces, Practices And Mobilities: Pet–Human Life in Modern Finnish Homes. *Home Cultures*, 18,2, 173-194.
DOI: 10.1080/17406315.2021.1963611

Schupp, J. Sharp, J. 2011. Exploring the social bases of home gardening, *Agric Hum Values*, 29, 93–105. DOI 10.1007/s10460-011-9321-2

Schupp, J. Castellano, R.S. Sharp, J. & Bean, M. 2016. Exploring barriers to home gardening in Ohio households, *Local Environment*, 21:6, 752-767, DOI: [10.1080/13549839.2015.1017807](https://doi.org/10.1080/13549839.2015.1017807)

Serres, M. 1982. *The Parasite*, John Hopkins University Press, Baltimore, London.

Shashua-Bar, L., Erell, E., & Pearlmutter, D. 2008. The cooling effect and water use efficiency of urban landscape strategies in a hot dry climate. In *PLEA 2008 – Towards zero energy building: 25th PLEA international conference on passive and low energy architecture, conference proceedings*.

Sheringham, M. 2006. *Everyday Life, Theories and Practices from Surrealism to the Present*, New York: Oxford University Press.

Schuurman, N. & Syrjämaa, T. 2021. Shared Spaces, Practices and Mobilities: Pet–Human Life in Modern Finnish Homes, *Home Cultures*, 18:2, 173-194, DOI: [10.1080/17406315.2021.1963611](https://doi.org/10.1080/17406315.2021.1963611)

Siftova, J. 2021. Shaping the urban home garden: Socio-ecological forces in the management of private green spaces, *Land Use Policy*, 111.
DOI:10.1016/j.landusepol.2021.105784

Silva, G. 2019. Traduttore-Traditore All over again? : The Concept of Translation in the Actor Network Theory, Ediciones Universidad de Salamanca, *Traducción y sostenibilidad cultural*, 401-406.

Smit, J. and Nasr, J. 1992. Urban agriculture for sustainable cities: using wastes and idle land and water bodies as resources. *Environment and Urbanization* 4, 141–152.

Sorin, F. (2004). *Digging deep: Unearthing your creative roots through gardening*. NewYork: Warner Books.

Soulé, M., and R. Noss. 1998. Rewilding and biodiversity: Complementary goals for continental conservation. *Wild Earth Fall*: 18–28.

Sovová, L. Jehlička, P. and Daněk, P. 2021. Growing the Beautiful Anthropocene: Ethics of Care in East European Food Gardens. *Sustainability* 13 (9): 5193. <https://doi.org/10.3390/su13095193>

Stedman, R. C. (2002). Toward a social psychology of place: predicting behavior from place-based cognitions, attitude, and identity. *Environment and Behavior*, 34(5), 561-581.

Stephens, L. Fuller, D. Boivin, D. Rick, T. Gauthier, N. Kay, A. Marwick, B. Geralda, Armstrong, C. Barton, C. M. Denham, T. et al. 2019. *Archaeological assessment reveals Earth's early transformation through land use*. *Science* 365 (6456):897–902. doi: 10.1126/science.aax1192.

Stewart, S. 1993. *On Longing: Narratives of the Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection*, Durham, NC and London: Duke University Press.

Stobbelaar, D., J. & Pedrolí, B. 2011. Perspectives on Landscape Identity: A Conceptual Challenge, *Landscape Research*, 36:3, 321-339, DOI: [10.1080/01426397.2011.564860](https://doi.org/10.1080/01426397.2011.564860)

Strauss, A. & Korbin, J. 1998a. *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. 2nd ed. London: Sage Publications.

Sutton, D. 2006. Cooking Skills, the Senses, and Memory: The Fate of Practical Knowledge, in 2013. Counihan, C. and Van Esterik, P. eds. *Food and Culture, a Reader*, New York and London, Routledge, Taylor and Francis Group.

Taylor, J. and Lovell, S. 2014. Urban Home Food Gardens in the Global North: Research Traditions and Future Directions. *Agriculture and Human Values* 31 (2): 285–305. doi:10.1007/s10460-013-9475-1.

Taylor, J., & Lovell, S. 2015. Urban home gardens in the Global North: A mixed methods study of ethnic and migrant home gardens in Chicago, IL. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 30(1), 22-32. doi:10.1017/S1742170514000180

Taylor, John R, Sarah Taylor Lovell, Sam E Wortman, and Michelle Chan. 2017. Ecosystem Services and Tradeoffs in the Home Food Gardens of African American, Chinese-Origin and Mexican-Origin Households in Chicago, IL. *Renewable Agriculture and Food Systems* 32 (1): 69.

Taylor, J. & Lovell, S. T. 2021. Exploring the sociomaterial dynamics of home food gardening in a Black-majority, low-income neighbourhood in Chicago, IL, U.S.A., *Local Environment*, 26:11, 1398-1420, doi: 10.1080/13549839.2021.1983794

Thomaier, S. Specht, K. Henckel, D. Dierich, A. Siebert, R. Freisinger, U. B. & Sawicka, M. 2015. Farming in and on urban buildings: Present practice and specific novelties of Zero-Acreage Farming (ZFarming). *Renewable Agriculture and Food Systems*, 30(1), 43–54. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1742170514000143>

Tronto, J. C., (1993). *Moral boundaries: A political argument for an ethic of care*. London: Routledge.

Tronto, J. C., (1998). An ethic of care. *Generations*, 22(3), 1–8.

Tronto, J. C., (2013). *Caring democracy: Markets, equality, and justice*. New York: New York University Press.

Tsing, A. L. 2015. *The Mushroom at the End of the World: On the possibility of life in capitalist ruins*. Princeton: Princeton University Press.

Ureta, S. 2016. Caring for waste: Handling tailings in a Chilean copper mine. *Environment and Planning A*, 48, 1532– 1548.

Van Dooren, T. 2014. *Flight ways: Life and loss at the edge of extinction*. New York: Columbia University Press.

Vannini, P.; Vannini A. 2020b. Attuning to wild atmospheres: Reflections on wildness as feeling. *Emotion, Space and Society*, v.36, p.1-8.

Vávra, J.; Megyesi, B.; Duží, B.; Craig, T.; Klufová, R.; Lapka, M.; Cudlínová, E. 2018. Food Self-Provisioning in Europe: An Exploration of Sociodemographic Factors in Five Regions: Food Self-Provisioning in Europe. *Rural Sociol.*, 83, 431–461, <https://doi.org/10.1111/ruso.12180>

Warde, A. and Hetherington, K. 1994. English households and routine food practices: a research note, *Sociological Review*, 42: 758-78.

Webb, J. & Moxon, S. 2021. A study protocol to understand urban rewilding behaviour in relation to adaptations to private gardens, *Cities & Health*, DOI: 10.1080/23748834.2021.1893047

Weiss, A. S. 1995. *Mirrors of infinity: The French formal garden and 17th-century metaphysics*. New York: Princeton Architectural Press.

Wekerle, G. & Classens, M. 2015. Food production in the city: (re)negotiating land, food and property, *Local Environment*, 20:10, 1175-1193, DOI: [10.1080/13549839.2015.1007121](https://doi.org/10.1080/13549839.2015.1007121)

Welsh, M. 2015. Household Food Gardening: Growing Social Capital, in Moore-Cherry, N. ed. *Proceedings of the IGU Urban Commission Annual Meeting 2015*. University College Dublin, Ireland.

Whatmore, S. 2002. *Hybrid Geographies: Natures, Cultures, Spaces*. London: Sage.

Whatmore, S., 2006. Materialist returns: practicing cultural geography in and for a more-than-human world, *Cultural Geographies* 13, 600–609. <https://doi.org/10.1191/1474474006cgj377oa>

White, I. and P. O'Hare. 2014. From Rhetoric to Reality: Which Resilience, Why Resilience, and Whose Resilience in Spatial Planning? *Environment and Planning C: Government and Policy* 32 (5): 934 – 950. doi.org/10.1068/c121117

Wilson, G.A. 2012. *Community resilience and environmental transitions* Abingdon: Routledge.

Winterson, J. 1997. *Gut Symmetries*, Great Britain: Granta Books.

Wu, C.F. Chou, L. W. Huang, H. S. Tu, H.M. 2022. Perceived COVID-19-related stress drives home gardening intentions and improves human health in Taiwan. *Urban Forestry & Urban Greening*, 78. DOI:10.1016/j.ufug.2022.127770

Wunder, S. (2013) Learning for sustainable agriculture: urban gardening in Berlin with particular focus on Allmende Kontor. Available online at

<https://www.ecologic.eu/sites/default/files/publication/2014/wunder-13-learning-for-sustainable-agriculture-urban-gardening-in-berlin.pdf>

τελευταία πρόσβαση 30.6.2022

